PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

INTERDISCIPLINARY DOCTORAL CONFERENCE

Pécsi Tudományegyetem
Doktorandusz Önkormányzat

KONFERENCIAKÖTET
CONFERENCE BOOK

XII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia

XII. Interdisciplinary Doktoral Conference

April 5-6, 2024, Pécs

Techtra
SZÉCHENYI EGYETEMI CSOPORT TAGJA
MAGYAR KARDIOLÓGUSOK TÁRSASÁGA
MVM
KÖRBER
FÜSTMENTES.hu

XII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia

2024. Április 5-6.

Konferenciakötet

XII. Interdisciplinary Doctoral Conference

5-6th of April, 2024

Conference Book

2024
Pécs

Pécsi Tudományegyetem
Doktorandusz Önkormányzat

Kiadja / Published by
Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat
Doctoral Student Association of the University of Pécs

Szerkesztők/Editorial board
Kovács Bettina
Glázer-Kniesz Adrienn
Tislér Ádám

Borító/Cover page
Bóna Dániel

Pécs, 2024.

ISBN: 978-963-626-282-2

Minden jog fenntartva. A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll. A kiadványt, illetve annak részleteit másolni, reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni bármilyen formában vagy eszközzel-elektronikus vagy más módon-a kiadó és a szerzők írásbeli engedélye nélkül tilos.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher and the authors.

A kiadó ezúton jelzi, hogy a tanulmányok szakmai tartalmáért felelősséget nem vállal.
No responsibility is assumed by the publisher for the scientific contents of the studies.

Tartalomjegyzék / Table of contents

Andrea Balázs

The Hungarian Franciscan Mission in North America in the 20th century 6

Betül Kömmeci

Gastrodiplomacy in Turkish Foreign Policy: Building Cultural Bridges..... 19

Biró Borbála

Attitűdvizsgálat az új ortopédiai műtéti eljárások, innovatív technológiák fogyasztói elfogadásáról 31

Dávid Róbert Moró

Changes of ethnic diversity in Vojvodina during the 21st century..... 45

Dr. Barbara Szabó

Cyber Harassment and the Law 56

Dr. Breszkovics Botond

A nem-helyettesíthető tokenek formálódó jogi helyzete az EU területén 70

Dr. Shakibapoor Amanda Petra

Az orvosi tevékenységgel okozott károkért való felelősség jogi és etikai változásainak történeti áttekintése 85

Dr. Váraczki Nikolett

A betegjogok érvényesülése és története..... 97

Gabriella Rosta

Religious Symbols in French Schools..... 111

Gordon Dávid

A *cine*poétikus szubjektiváció mozgó képi dekonstrukciója..... 119

György Dávid

Műszaki és nem műszaki területen dolgozók munkamotivációjának jövedelemszempontú összehasonlítása 127

Hatidža Mehmedović

Turbek: Muslim settlers in Szigetvár (SW Hungary) from Bosnia 136

László Rajnai

Pebbles in the Lake (KAVICS) 143

László Tamás

„Kizökkent idő” – A járványhelyzet elbeszélései egy kvalitatív kutatás tükrében 155

Lóczi Tamara

Az orosz-ukrán háború hatása Németország szerepére az európai válságkezelés területén 172

Míra Mohr

Food Bloggers on the Table: A Comparative Analysis of Virtual Food Content Performance 186

Naoum Rawiah Fuad

Cognitive Bias and AI Technology: The Human Element in Automated Recruitment and Selection 196

Olívia Veronika Végh

Female Voices in the Media 216

Shanshan Jiang

Research on Chinese intonation by Chinese scholars 227

Wenyang Liu

Embodiment, Philosophy, Architecture Eco-Deconstruction in Contemporary Chinese Architecture 238

The Hungarian Franciscan Mission in North America in the 20th century:

Attempts to found a unified Hungarian Franciscan Custody in 1930, 1961 and 1979

Andrea Balázs

Károli Gáspár University of the Reformed Church Doctoral School of History

Author's email address: balazsandi45@gmail.com

Missions of the Hungarian Franciscan friars into the USA and Canada at the beginning of the 20th century concerned the three Hungarian Provinces: the Province of St. John Capistran, the St. Stephen and the Virgin Mary Province (Marian). From the 1920th the demand for Hungarian speaking priests had been growing to satisfying the spiritual needs for Hungarian migrants, help them to preserve their national values and to strengthen the cohesion of their communities. Firstly, Marian and Transylvanian Franciscan priests had been sent to the USA, but soon thereafter the Capistran Franciscans were able to establish a commissariat in 1928. The Transylvanian St. Stephen Custody was founded only in 1948.

This presentation overviews the short history of the Hungarian Franciscan missions and the three unification attempts for establishing an independent province or custody. Their goals were intended to tighten cooperation between the friars in spiritual life and education, to extend their influence in order to stabilize their financial conditions for protection to the Provinces in Hungary and Transylvania, finally shelter their brothers and sisters emigrates from the motherland. Herein is my introduction into their three unification attempts in 1930, 1961 and 1979, with the participation of the members of custodies and provinces, according to the relevant official and private letters, notes that have been summarized by Fr. Domonkos Csorba, along with the actual ecclesiastical and political environment mentioned.

My sources are based on documents (official and private letters, financial statements, brochures) from the Hungarian Franciscan Archives regarding the Custody and the Province of St. John Capistran, historical summaries of Fr. Domonkos Csorba OFM (1933 – 2022) and Fr. Julián Füzér OFM (1915–2005) commissars of the Custody.

Keywords: Franciscan, mission, unification attempts, American, province, Custody

The purposes for my research

Missions of the Hungarian Franciscan friars into the U.S.A. and Canada at the beginning of the 20th century concerned the three Hungarian Provinces: the Province of St. John Capistran, the St. Stephen and the Virgin Mary Province (Marian). From the 1920s the demands for Hungarian speaking priests had been enlarging to satisfy the growing Hungarian migrants' spiritual yearnings to become a part of their new lands and to help them to maintain their national identity, as well as to help them strengthen cohesion within their respective communities. As a result of the historical, political, and economical changes of the times (e.g., the stock market crash in 1929, the pressure of immigration after World War II, the dissolutions of religious orders in 1950, and the revolution in 1956, etc.), missionaries were required to enhance a mission versatile from the three Hungarian Franciscan Provinces, which all struggled with similar difficulties in pastoral care, financial issues and human resources. The scope of unifying the Hungarian Franciscan missions from the three Provinces, have piqued my interest to examine the reasoning behind the attempts of the three mission's unification, processes and their failures in making it happen successfully. I will be introducing some other monastic communities as well who were successful in unifying and strengthening their positions in their ecclesiastical life in the U.S.A. and Canada.
My sources are based on documents (official and private letters, financial statements, brochures) from the Hungarian Franciscan Archives regarding the Custody and the Province of St. John Capistran, historical summaries of P. Domonkos Csorba OFM (1933–2022) and P. Julián Füzér OFM (1915–2005) commissariats of the Custody. In the future, my research will extend into other religious orders, following the dissolution and restrictions in 1950 in Hungary, and examine their activities and relationships with emigrated brothers and sisters focusing to the United States.

I. Hungarian immigrants in North America at the beginning of the 20th century

Three Hungarian Franciscan provinces in Hungary sent missionaries into the U.S.A. and Canada from the 1920th to the late 1990th: the Province of St. John Capistran, the St. Stephen in Transylvania and the Virgin Mary Province (Marian). The new Hungarian immigrants at the end of the 19th century required Hungarian speaking priests to satisfy their spiritual needs, to help them maintain their national identity and a strengthening of cohesion of the Hungarian communities. The exodus of Hungarian emigrants started in the 1880's when Eastern-Europeans left their homelands for economic reasons. Those emigrants orientated mainly into the eastern-northern side of the USA and the southern side of Canada, into the industrial and mining areas (e.g., Pennsylvania, New York, Ohio and New Jersey). However, there were also settlement targets into Illinois, Michigan, Wisconsin, Missouri, Minnesota and California. Nevertheless, just a few years later, from between 1908 and 1913, 35-40% of them returned to Hungary and Eastern-Europe after they earned enough money to stabilize their existence. The Hungarian immigrants, predominantly hailing from agricultural regions, maintained their religious beliefs, which continued to play significant roles in their lives upon settling in the new Western homelands. Their churches served as centers for spiritual, cultural and social life. Their Hungarian language was the language of worship and liturgy, both essential for non-Catholic congregations, but their social activities also appealed to Catholic and non-religious emigrants. The mainly Irish Catholic principals did not understand the Hungarian emigrant's positions for Hungarian priests because their goal was to assimilate them into the American society. (Puskás 1982, 63 – 69)

I.1. The beginning of the Hungarian Franciscan missions

Following Leo XIII's reformatory measures, based on the apostolic constitution, called *Felicitate quadam* in 1897, continue to maintain three Hungarian Provinces: the Province of St. John Capistran, which held Salvatorian and Ladislait friaries, the St. Stephen in Transylvania, and the Virgin Mary Province (Marian). The new generation's reform point of view, the enthusiasm, the financial, and economical difficulties of these mission measures were led by Capistran Franciscans to founding two missions: the North American mission in 1922 and the Chinese in in 1929. This essay is focused on the North American mission only due to time and effort restraints; therefore, I haven't made an effort to delve into the Franciscan mission in China. Firstly, I am summarizing separately a short history of the missionary activities of these three provinces in North America, followed by their attempts to unify themselves three times: in 1930, 1961, and 1979.

I.2. Marian Province and mission

Firstly, I would like to talk about the provinces which sent missionaries to the U.S.A. and Canada, like the Marian Province. The Virgin Mary Province was the most ancient Hungarian Province and had been spread in the end of the 1200s. (Schematismus, 1949, 11)

In 1897, due to Leo XIII's *Felicitate quadam* apostolic constitution, the Marian Province began its renewal of the monastic discipline. The main representatives of this process are P. Teodorik Elek, Izidor Ozorai, Jusztin Horváth and Pius Tokay, later Félix Schmidt and Corjék Hegedűs. This initiated a spiritual revival from Malacka, a town in Slovakia, and preceded the foundation of the Province in Nagyszombat. The spiritual reform spread into the following towns: Malacka, Szombathely, Székesfehérvár, Szakolcza, as well as other towns, in the following 40 years. Those Provinces which refused the reforms were finally abolished in 1900, like Ladislaits and Salvatorians. The spiritual reform processes took effect to mission activities as well, and the Province sent missionaries into the United States. Some of them had been served there from the middle of the 19th century like P. Zakar Kuncze (1847-57), Jeromos Kuntz (1864), Teofil Poszpisilik (1865-66) mainly in the New York and Buffallo diocese, Hermann Árkád Mogyoróssy (1878-1935) in Orleans, St. Joseph College, and Wooster University an Mogyoróssy later became an educator at the Rockefeller family. But in the 1920's 8 new missionaries arrived and served in North America:

P. Jeromos Hédly (1927-1934) in South River, New Jersey, P. Kelemen Burka (1928-1931) in Welland, Ontario, P. Ipoly Habetler (1929-1931), P. Ágoston Bakos (1931-1936), P Zénó Hajnal (1933-1936), P. Blasius Ambrosius Tomsa (1926), P. Ferenc Karsay (1929–1931), P. Horonát Rogovszky (1917 – 1921). (Dudás 2020, passim)

Due to the mission not being able to found a substantive commissariat, some of the friars had been sent back to Hungary at the end of the 1930s. And finally, the Marian Province was ceased in 1950 after a dissolution of its religious orders. However, the Marian Province was later reestablished in 1989. As a result of territorial comparability with the other two missions it is important to know the churches and parishes where Marian missionaries served in the first half of the 20th century: New York and Buffalo, NY from 1847, South River, NJ from 1927, Welland, Ontario-Canada (Our Lady of Hungary Church) from 1928, Roebling, NJ from 1934, Pittsburg, PA from 1936, Milwaukee, WI from 1937 and finally New Brunswick, NJ from 1940. (Miklósházy 2008, 150 – 152)

I.3. St. John of Capistran Province and custody

The reform processes, managed by P. Alajos Tamás Provincial also motivated young brothers from Capistran Province. It is worthy to noting that some of the *reform's generation*'s fate later became martyrdom: Krizosztom Körösztös (a missionary in New York, from 1938 until 1940), Bernát Károlyi (a missionary in China, from 1929 until 1938), Szaléz Kiss (a missionary in New Brunswick, from 1934 until 1942), and Zénó Hajnal (a Marian missionary in Roebling, NJ, from 1934 until 1935).

Returning to our original subject about the Capistran mission activity, P. Bonaventura Péri arrived in the USA in 1922 by invitation from Rev. Kálmán Kováts in McKeesport. P. Özséb Kalmár and P. Brúnó Szabó followed him in 1923 by invitation from Archbishop Patrik J. Hayes. Bonaventura served in St. Stephen Church in 14th Street, New York City, Özséb and Brúno served in New Brunswick, New Jersey, in St. Ladislaus Parish. When their work took effect, both of their parishes and missions began to expand. The commissariat's going concerns turned substantial: founded in 1928 and lasted until 1993.

During this period, nearly 70 years the following parishes, churches and institutes belonged to the Custody where they could serve the Hungarian and American catholics. This list contains the Portiuncula in the Pines Retreat House which was the Custody's own property and the St. Bonaventura University where three Capistran Franciscan friars studied and later taught as professors.

Parishes, churches and institutions in Capistran Custody

1. New York, New York, St. Stephen Church from 1922
2. New Brunswick, New Jersey, St. Ladislaus Church from 1923
3. Alpha, New Jersey, Virgin Mary Church from 1931
4. Carteret, New Jersey, St Elisabeth Hungarian Parish from 1937
5. Roebling, New Jersey, Holy Assumption Church and School from 1925
6. Newark, New Jersey, Holy Assumption Hungarian Parish from 1944
7. Milwaukee, Wisconsin, St. Emmerich Church from 1944
8. Winnipeg, Canada, St. Anthony of Padua Hungarian Church from 1950
9. DeWitt, Michigan, Portiuncula in the Pines Retreat House and Friary from 1954
10. Burton, Michigan, Blessed Sacrament Parish from 1974
11. Flint, Michigan, St. Joseph Hungarian Church from 1947
12. Detroit, Michigan, Holy Cross Hungarian Parish from 1974
13. Trenton, New Jersey, St. Stephen Hungarian Parish from 1984
14. St. Bonaventura University, Olean, NY, Ince Dám, Csaba Kilián, Gedeon Gaál

(P. Csorba 1986, passim)

I.4. St. Stephen Province and custody

After World War I thousands of Hungarians left Transylvania and emigrated into the United States and Canada. Priests and friars also left the country and moved to convents to serve the Hungarians from Transylvania. P. Bíró Lőrinc arrived in 1923 firstly and five brothers followed him in the next year. They supported the St. Stephen Province for disposal of financial difficulties from the following locations: P. Benedek Bíró (Farfield, CT), P Atanáz Kovács (Barberton, OH), P Sergius Kafka (Portage, PA), P Jeromos András (Farell, PA), P. Lőrinc Bíró and Tarzícius Kula (Youngstown, OH).

The Custody was founded in 1948, and the first commissariat was Benedek Bíró, until 1952. In 1958 more than 30 friars served at the Custody, hence, they required a new friary as a central basis of the Custody in Youngstown. The new friary, and later the new church, had been built

on 31 acres in 1962 and 1964. Beyond the members of the Custody, the new friary gave home for those other Franciscans who stalled in abroad and could not go back to the mother provinces. The Pentecost Pilgrimage of Csíksomlyó and the St. Stephen feast had been annually celebrated in the new church, named Our Lady of Sorrow. The Custody existed until 1992. The *Catholic Hungarian Sunday* in Cleveland had been edited by the friars from between 1941 and 1993. (Miklósházy 2008, 166 – 167)

Parishes, churches and institutions of St. Stephen's Custody

1. Barberton, OH, Holy Trinity Parish – Bíró Lőrinc, from 1924,
2. Fairfield, CT, St. Emery Parish – Bíró Benedek, from 1932,
3. Youngstown, OH, St. Stephen Church – Bíró Lőrinc, from 1931,
4. Youngstown, OH, Our Lady of Hungary – Kukla Tarzicius, from 1948,
5. Farell, PA, Holy Trinity Parish – András Jeromos, from 1935,
6. Portage, PA, St John the Baptist Church – Bonis Archangel (Arkangyal), from 1930,
7. Windber, PA, Virgin Mary Parish - from 1956,
8. Youngstown, Our Lady of Sorrow Chapel and Alverna Mother House.
9. Detroit, MI, Holy Cross Church – from 1994, after the cease of the Custody. (P. Pap – P. Mészáros 1995, 10 – 21, 32 - 33)

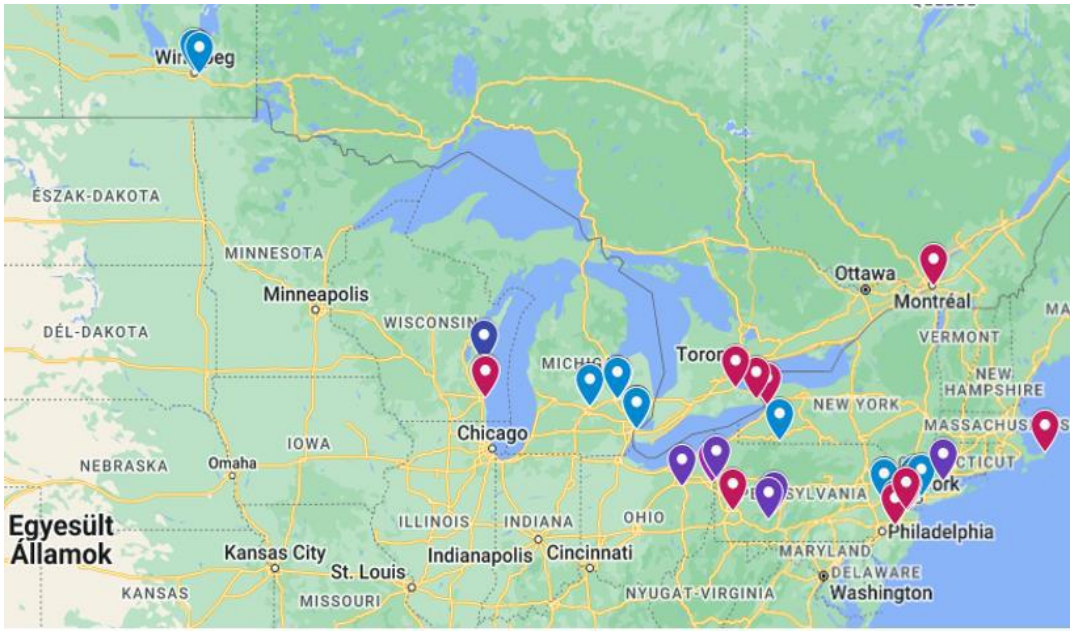

Map of the churches and parishes of the Hungarian Franciscan missions (1922-1993)[1]

The churches and parishes of the three missions can be found on the map above: the St. John Capistran Custody (blue), the St. Stephen Custody (violet), and the Virgin Mary (Marian) mission (purple). According to Julianna Puskás researches, the settlements of Hungarian immigrants in the early 1900s were mainly industrial and mining areas in North-East U.S.A. and South-East Canada. They concentrated to Pennsylvania, New York, Ohio, New Jersey, Michigan and Wisconsin States. It is important to note that parish numbers were founded by Hungarian white clergy and monastic orders, was 59 in 1927, which increased to 76 in the U.S.A and 20 in Canada by 1960 in the examined territory.

[1] https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1eVmun5AWxku-Vslv_R1YKRnGmEW0lOE&hl=hu&ll=44.464659606094244%2C-85.53555244999998&z=5 Edited and downloaded 11.05.2024.

I.5. A summary about other Hungarian monastic missions in the USA and Canada

In addition to Hungarian Franciscan missions, I would like to summarize the short history of other Hungarian monastic and religious orders' missions in the USA and Canada in the 20th century, built upon Attila Miklósházy SJ's work[2], who left the mother country after the Hungarian Revolution of 1956, and served in Canada until 1997. In fact, Saint John Paul II actually appointed him to the honorable bishop position of overseas Hungarians. (Miklósházy 2008, 163 – 164) According to Miklósházy, the following Hungarian friars and nuns, from male and female Catholic religious orders, congregations and communities served in North America in the 20th century:[3]

1. The OSBM Basilian Fathers of Mariapoch (Eastern Catholic), Matawan, NJ:
   The Byzantian rites monastic community left Hungary in 1956 and migrated into the USA. They not only served in various parishes, but in 1963, when other friars joined them, they founded their own monastic community in Matawan, New Jersey. After the building of the church and a friary, the community had been confirmed by the Clerical Superior in 1969.
2. The OSB Order of St. Benedict (Benedictines) Portola Valley, CA:
   After the dissolution of religious orders in Hungary some benedictines went elsewhere to continue their work. P. Egon Jávor, for example, moved to California and built both a monastery and a school in Portola Valley there.
3. The OCist Cistercian Order, Our Lady of Dallas Cistercian Abbey, Irving, TX, and Our Lady of Spring Bank Cistercian Abbey, Sparta, WI:
   Five Cistercians arrived in 1948, Spring Bank, WI, where the monastery became an abbey in 1964. About 30 friars settled down in Irving, near Dallas, TX, and founded a high school and a novitiate. The monastery became an abbey in 1963, and the first abbots were P. Anzelm Nagy who taught mathematics in Dallas University, P. Dénes Farkasfalvy, who had exegetical books about Scripture and P. Rókus Kereszty, whose dogmatic books are very popular in our days between students in theological courses. They built a nice church in the model of the Cistercian church in Bélapátfalva.
4. The SJ Society of Jesus (Jesuits):
   Jesuits had already been keeping retreat events for Hungarian emigrants since the 1920's and 30's, but after World War II a number of Hungarian friars went to the USA and Canada to teach at a variety of universities: Fordham, New York, Georgetown, Washington, Lemoyne, Syracuse, Canisius College and Buffalo University. Other Jesuit priests served in Canadian Hungarian parishes in Toronto, Montreal, Hamilton, Courtland, London and Vancouver.
5. The OSPPE Order of St. Paul the First Hermit (Pauline Fathers):
   Just a few Pauline fathers arrived to the USA after the dissolution of religious orders, like P. Pál Bolváry. Hungarian Paulines had been accepted by Polish–Paulines in Doylestown where the National Shrine of Our Lady Czestochowa can be found.
6. The SchP Order of the Pious Schools (Piarist Fathers and Brothers):
   After World War II Piarist immigrant fathers had been collected in the USA, according to the suggestion of István Gerencsér. These priests founded the first friary in Derby, NY, in 1951, and served in various parishes, like Lackawanna. Piarists served in Philadelphia, and founded a friary in Devon in 1956, where they started teaching. They founded a student house in Washington in 1954 as well.
7. The Order of Prémontré (Norbertine Fathers and Brothers):

[2] https://nevtar.jezsuita.hu/mikloshazy-attila/ downloaded 05.05. 2024.
[3] https://www.cmsm.org/who-we-are/religious-communities/ downloaded 05.05.2024.

Between 1946 and 1957 many of those from Csorna left the country and settled down in Santa Ana, CA. In 1961 they founded the St. Michael abbey where they lived their monastic lives. The friars from Jászó also founded other various universities, such as the Mediaeval Institute in Toronto and the Notre Dame University in Indiana.

The activities of female communities were also important throughout this period and Hungarian Franciscans had a close relationship with them e.g. in Roebling, New Brunswick and Arrochar in Ronkonkoma. (Várdy: The Hungarian Americans 1985, 56 – 57) Below, I have listed only the most significant congregations of primarily women in the USA and in Canada in the 20th century:

1. The SDR Sisters of the Divine Redeemer (*Isteni Megváltó Leányai*) served in McKeesport, PA from 1912 and after world war I. Thirteen sisters arrived in Pittsburg, Philadelphia, Toledo and Cleveland and taught in Hungarian parishes. They founded an independent province in 1924 and built a friary in Elisabeth, PA.
2. The FDC Society of the Daughters of Divine Charity (*Isteni Szeretet Leányai*) arrived in 1913 and founded a home and helped the Capistran Franciscans in the St. Stephen Church on 82nd Street in New York City. In Arrochar, Staten Island, NY., they built a friary and established an independent province in 1920. At that time, in 1939, there were 200 members. P Szaléz Kiss who served at the Capistran Custody between 1934 and 1942, had a good relationship with sisters and kept retreat events regularly in the town.
3. The SJC Society of the Heart of Jesus (*Jézus Szíve Népleányai Társasága*)
   SJC Society of the Heart of Jesus served in Hamilton and Toronto, Canada, and mainly dealt with elderly persons.
4. The SDSH Society Devoted to the Sacred Heart (*Jézus Szíve Nővérek Társasága*)
   In 1949 sisters had to leave Hungary and settled in Los Angeles, California.
5. The CSSK Congregation of the School Sisters of Kalocsa (*Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulata*). This very popular order had 1000 members in 1950 in Hungary. Their headquaters went to Rome, and many of them served in China, Canada.
6. The Sisters of Mercy from Saint Vincent (*Satmariens, Szatmári Irgalmas Nővérek*)
   Many of them took part in the Chinese mission with Franciscans and opened a novitiate there. IN 1949 they migrated to Trenton, NJ.
7. The SM Sisters of Social Services (*Szociális Missziós Társulat*)
   They served in Cleveland from 1922 and then in Saginaw, Mi. In 1956 they took care of the Hungarian Máriapócs shrine.
8. The SOS Sisters of Service (*Szociális Testvérek Társasága*). Firstly, they served in Buffalo, between 1923 and 1930, in Lackawanna and later in Toronto, Montreal, Hamilton and Courtland, in Canada. (Miklósházy 2008, 170 – 174)

II. The three unification attempts of Hungarian Franciscan missions

Unification of the three Hungarian Franciscan missions was important from the early life of the Custodies and missions. The idea of the united strong custody, which could function more effectively in a relatively different environment, stabilize financial conditions and found common novitiates, which could help young brothers arriving from the motherland to assimilate and integrate to a very different educational system, and giving shelter to refugee Franciscan brothers and sisters. At the beginning of the mission's activities, the settlement and the long-term prospects for the planning were not relevant. Most of the brothers aimed to move back to their original provinces within a short time. Friars who

settled later often received American citizenship, even though they were reaching, or had reached the retirement age, and had already been requiring special nursing home and pension. But let's see the three or four unification attempts in 1930, 1961, 1979, and finally a last try in 1992 just before the windup of the two Hungarian custodies.

II.1. 29th of July 1930 Welland, Ontario, Canada

The first attempt took place in Welland, Canada, where Marian friars served at that time. The following members of the three Franciscan Provinces took part in the meeting:

- István Zadravecz Uzdoczy, from the Capistran Province (according to the Schematismus of St John Capistran in 1933, Zadravecz visited the USA in 1930, but the Tabula does not mention the Welland visitation. (Schematismus, 1933, 59)
- Bonaventura Péri the commissariat of the Capistran Custody, [4]
- Lőrinc Bíró and Benedek Bíró from the St. Stephan Custody,
- Jermos Hédly from Marian Province.

The main reason for the unification was due to the effects of the stock crash in 1929 and the economic and financial crisis that followed. The Capistran Custody was urged to give up the new project in New York City, namely the St. Stephens parish and school on 82nd Street. These projects could have been an ideal center for Hungarian Catholic immigrants. The reasons for the new investments were very simple: Hungarian immigrants moved to Yorkville to a growing, spacious part of the town and they required a new church and school for their convention instead of the 14th Street's former Presbyterian church, which became the Hungarian immigrants church from 1904. Bishop Hayes allowed the building of the rectory, the convent for nuns, and an auditorium with a stage for the community on 82nd Street. The St. Stephen church was sanctified in 1928. The Custody was incapable of redeeming loans, and the whole project had been in danger. (P. Csorba 1986, 30/b)

The St. Stephen mission had similar problems at that time in Barberton. They had to pause the renewal and expansion of the Holy Trinity Church, that they could only finish in 1952 by P. Miklós Dengl. (P. Pap – P. Mészáros 1995, 8 – 9) In the draft agreement between the participants they decided to support the provinces with yearly amounts: 500 USD per fathers and 200 USD per brother until they reach the age of 60, which could help the Provinces and could finance the custody's costs. (MFL fond: VI.27. Levél Medveczky Medárdnak P. Oslay Oswaldtól 1930. december 12.)
Later Medárd Medveczky protested against the unification, as a result of the statement from the Province until 1937, which said that all the supports they had to transfer into the homeland for the novitiate. Medard's letter in 28th of June in 1954 confirms this information.
In a letter addressed to P. Kelemen Király in 19th of February in 1962, P. Oswald Oslay – a few month before his death, mentioned the first attempt of the unification. According to his opinion, the unified province with their headquarters in New York City could unite the American Hungarians, mainly from a spiritual angle. In all of the provinces lived one or two Hungarian origin priest and their membership in the new custody or province could easily finance the mother provinces and their life as well. (MFL fond: VI.27. Levél P. Oswaldtól P. Kelemennek 1962. február 19.)

[4] Commissars of the St John of Capistran Custody from 1928: Bonaventura Péri (1928-1930), Medárd Medveczky (1930-1943), Márk Hajós (1943-1946), Kapisztrán Petrie (1946-1950), Julián Füzér (1950-1958), Ottó Albin Thun (1958-1964), Maximus Mandl (1964-1973), Szerén Szabó (1973-1979), Domonkos Csorba (1979-1993)

II.2. 29th of August 1961 DeWitt Michigan, Portiuncula in the Pines Retreat House

P. Pius Barth, from the Sacred Heart Province, after the visitation in Capistran and the St. Stephen Custody (Marian friars left the mission in the 1930's and the Province had come to an end in 1950), offered a union and a common novitiate in DeWitt for the Hungarian Franciscan fraters. The following Franciscan friars took part in the meeting:

- Theophanes Kalinovski delegatus generalis,
- Pius Barth visitator generalis,
- Albin Otto Thun delegatus provincialis, commissariat in Capistran Custody,
- Hippolit Ferenczy and Engelbert Borsay, Julián Füzér and Maximus Mandl definitors from Capistran Custody,
- Hippolit Deesy delegatus provincialis is St. Stephen Custody,
- Gabriel Takács, Dénes Szőcs and Miklós Dengl definitors from St. Stephen Custody.

The lack of interest in Transylvanian friars and the political difficulties, a breakdown of communications channels between the Province in Transylvania and the Custody, financial problems, of the Province contributed to a refusal of unification. The two Custodies' point of view was different for the future. Transylvanian brothers focused into the union with the Sacred Heart American Province but these processes ended in disaster in 1985 because the Custody did not received the necessary protection from the American Province. The hopeless situation of Transylvania Province generated the orientation of the American Provinces and protected the fusion with them. Minister General technically made an end to the Custody in 1988, when he took it under his scope. The official date of the case was in 31st of December in 1992 when the statement represented the steps of the windup. (P. Pap – P. Mészáros 1995, 27 – 29)
The Capistran Custody was open to the changes. Albin Otto Thun summarized the reasons and the status of the Custody in his letter to P. Béla Váradi (Capistran Provincial). (MFL fond: VI.27. Thun Albin összefoglalója 1961. augusztus 29.)

According to P. Albin, the main reason of the foundation of the Custody was to support the Province' s novitiate; therefore, the Province sent priests to the mission to leading parishes, keeping retreat events and supporting the Province with money from mass intentions and charity. This was a temporary staying at the missions, as they planned returning to the homeland within a few years, when their health induced it or before retirement, e.g. Szalez Kiss, whose activity and vocation made him very popular between Hungarian-American Christians, but his desire was always returning to the Province into Hungary. The support was essential for the Province which evoked the sending of competent priests and brothers to the Capistran Custody. After World War II., during communist persecution and the 1950's dissolution and restrictions of the relationships between the Custodies and the Provinces ceased. Their chances for returning to their homeland instigated an end and the Custody had to guarantee the living, the place and the protection for young friars and pensioners. A strong commissariat or province could protect the new vocations at the U.S.A. and Canada abolishing the separation from the American clericals and citizens to prove that they are not strangers. Other missions, like Italian, Polish, and German missions were able to lay their roots in the U.S.A.; one example of this is that the Polish mission did become an independent Province but did not lose its national identity.
P. Albin asked the Province to send young brothers with language knowledge who could continue their studies in the Custody, become active, as well as useful members of the mission. Other goals were to establish independent friaries, convents, and institutes to protect community life, and to keep the community young; the young often leave a covenant for provinces that provide more modern facilities to them. The „*ad beneplacitum Episcopi*" status was not enough for the Custody. In the background the competency of Delegatus Provincialis, who substituted

the Province, had to clarify his reasons for establishing an independent group of young folk. As a result of the importance of the novitiate's training, P. Albin requested an exclusive college for novitiates because it would make it easier for young Hungarian candidates who were then studying in different provinces and in different institutes, and the diversity of the American education system often frustrated Hungarian students, some of whom left their vocations soon after they started them. Finally, P. Albin mentioned an essential problem about American provinces' aims which was the integration of national commissariats like Hungarian custodies into their life and make an end of their independent activity.
Worthy to note is that the Capistran's Custody new property, the Portiuncula in the Pines Retreat House and Saint Mary of the Angels Friary, established in 1955 and 1960; this new property seemed like a good solution for friars who came from Hungary after 1945, and the expelled friars from missions in China, the 1956's refugees emigrating out of the Revolution of 1956 in Hungary, as well as other new candidates who had been refused as a result of a lack of space and accommodation, and finally, for the retired brothers who had to stay in the U.S.A., as a result of political changes. (HFL fond: VI.27. Letter of P. Julián Füzér into Sépinski ministrer general 1st December 1952.)

St. Stephen Custody also established a new friary with similar reasons as with Capistrans. The P. Fidél Benedek Province from 1948 in Transylvania suggested that the friars in the St. Stephen Custody represent the Province in official and judicial cases, as well as if the Province would ceased. The dissolution and the religious orders concussion to illegality happened in the 1st of August in 1949, and later in 1950, the pontifical nuncio had been expelled from Romania. For P. Benedek's suggestions, who remained provincial - as a result of keeping continuity - until his death in 1979, friars in the St. Stephen Custody bought a real estate in Youngstown with a building, which was enough for fives friars. Later, they were able to build a new convent in 1962 and a new church, which was sanctify in 1964. (P. Pap – P. Mészáros 1995, 18 – 20)

II.3. 18-19th of September 1979 DeWitt, Michigan, Portiuncula in the Pines Retreat House

The retreat event in De Witt for the missionaries inducted the topic of the attempts, but it was mainly a formal discussion, according to Domonkos Csorba. The members of the meeting were:

- Domonkos Csorba custodian in Capistran Custody,
- Maximus Mandl, Julián Füzér definitor councilors in Capistran Custody,
- Dénes Szőcs custodian in St. Stephen Custody,
- György Mészáros and Baán Vitéz definitor councilors in St. Stephen Custody.

They agreed that the common origin and traditions can be an advantage in pastoral work and in cultural point of view for all of them. A united custody could serve Hungarian believers much more effectively, because the decreasing number of the fathers meant a significant problem at that time. The lack of new vocations and the increasing number of retired-aged fathers meant a danger for services in churches and parishes. According to the Tabula in 1980 15 fathers and 7 lay brothers (between 34 and 75 years of age) served in Capistran Custody and 14 fathers (between 40 and 80 years of age) served in St. Stephen Custody. (Dudás 2020, passim) The unified custody would be subordinate for the Capistran Province in law, but the friars of the St. Stephen Custody's idea was different as I mentioned before. Transylvanian brothers focused into the union with the Sacred Heart American Province and made steps for the success of this unification. The Capistran idea was that the united custody could help and protect the Provinces after the downfall of communism, with financial and human resources, at least until the Provinces would recover their properties and become strong enough. The custody would depend on the mother provinces because according to law the new custody had not been independent. (MFL fond: VI.27. P. Domonkos levele 1979.09.18-19.)

II.4. The fourth attempt of the unification and the windup of the Custodies

The manuscript of Domonkos Csorba had been closed in 1986 but according to the Capistran Custody's official letters we can get an idea about the situation of the fourth attempt of unification. The unification of the two Custodies was an important issue for the leaders of the Order. According to the information letter from the two provincials and custos in the 3rd of July in 1991 from New York, where the leaders spent a few days on the way home from San Diego' Chapter, they were open to the unification, which depended on the members of the two Custody. Before the meeting in his official letter in 5th of April in 1989, Fr John Vaughn minister general mentioned the problem to P. Domonkos Csorba and gave him a prompt for discussion with the Custos of St. Stephens Custody and told that the General Definitor would monitor the situation. (HFA (MFL) fond: VI.27. Letter of P. John Vaughn minister general into P. Domonkos Csorba in 5th April 1989.)
In the letter from Fr. Károly Harmath general visitator inform the brothers in St. John of Capistran Custody about the main questions and topics of the due visitation. The status and the future of the two Custody was one of the topics. They had to discuss the possibility of the unified Custody. The first version was the unified custody controlled by Capistran Province, the second was the custody under the authority of the Minister General, the third version was the unified custody under an American Province. These versions of the unification made the fathers of thinking over their presence in the United States. (MFL fond: VI.27. P. Dr Harmath Károly vizitátor generális levele a Kapisztrán Kusztódiának 1991. június 26.)

The summary by Fr Julián Füzér in 22nd of October in 1991 confronts us with the real position of the Capistran Custody. The pastoral care between immigrant Hungarians had lost its validity, supporting the mother province was difficult as a result of the Custody's financial problems, taking care of retired and old brothers suffering from illnesses became more and more hard, integration into the American Church was refused by Hungarian Capistran brothers from the beginning, giving shelter to refugee missionaries from other missions like China was not valid at that time. He featured the importance of the independence of the united Custody from mother provinces, the acceptation of new values from all the brothers, the defined clear aims and enough contributions. A new headquarters and church because the friary in New York (83rd Street) was not enough for all of them. Fr Julián offered the St. Ladislaus Church in New Brunswick which would be an ideal center for the new Custody. (MFL VI.27. P.Füzér Julián összefoglalója 1991. október 22.)
Finally the fourth attempt remained only a discussion and the two Custodies have never unified in the United States.

Summary

After summarizing unification attempts it can be seen that the functions and operations of the missions and custodies through 70 years, despite the extremely difficult economical and historical environments, could fulfill the expectations: to satisfy the spiritual needs of Hungarian migrants in the diaspora in North-America, helping them in their new home in saving their national and cultural values and give shelter to refugees from the communist Hungary and Romania and from the mission in China as well. The support of the mother provinces turned out well, despite its financial difficulties on both sides. The different points of view in the St. Stephen and Capistran Custody had frustrated several unification attempts. Political changes, as well as the downfall of communism in Europe, the reshaping and broaden mother provinces (Marian, St. John of Capistran and St. Stephan) in Hungary and Transylvania with their difficulties, the decreasing of the number and the aging of friars and the lack of new vocation, put an end to the missions at the Hungarian - American diaspora in the beginning of the 1990s.

References

P. Csorba Domonkos: A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett magyar ferences kusztódia története az Egyesült Államokban (Előkészítő forrásmunka). Magyar Ferences Levéltár fond: VI.27. Commissariatus in USA, 1986.

Dudás Róbert Gyula: Magyar katolikus papok Észak-Amerikában. Budapest: METEM, 2020.

Miklósházy Attila SJ: A tengerentúli emigráns magyar katolikus közösségek egyházi közösségek története Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában. Budapest: SZIT, 2008.

P. Pap Leonárd – P. Mészáros György: Az erdélyi ferences rendtartomány Egyesült Államokbeli Kusztódiájának története. Szent Bonaventúra Új sorozat 4., Kolozsvár, 1995.

Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880 – 1940, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.

Steven Bela, Vardy: The Hungarian_Americans. Boston: Twayne Publisher, 1985.

Schematismus, Sancti Joannis a Capistrano OFM, 1933.

Schematismus, Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria OFM, 1949.

Magyar Ferences Levéltár (HFA) fond: VI.27. Commissariatus in USA. P. Füzér Julián összefoglalója a Youngstowni gyűlés agendájához 1991. október 22.

Magyar Ferences Levéltár (HFA) fond: VI.27. Commissariatus in USA. P. Csorba Domonkos levele a két kusztódia egyesítéséről 1979.09.18-19.

Hungarian Franciscan Archives Fond: VI.27. Commissariatus in USA. Letter of P. John Vaughn minister general into P. Domonkos Csorba in the 5th of Apryl in 1989.

Magyar Ferences Levéltár (HFA) fond: VI.27. Commissariatus in USA. P. Dr Harmath Károly vizitátor generális levele a Kapisztrán Kusztódiának 1991. június 26.

Hungarian Franciscan Archives Fond: VI.27. Commissariatus in USA. Letter of P. Julián Füzér into P. Augustinus Sépinski ministrer general in the 1th of December, 1952.

Magyar Ferences Levéltár (HFA) fond: VI.27. Commissariatus in USA. P. Oslay Oswald Medveczky Medárdnak 1930. december 12.

Magyar Ferences Levéltár (HFA) fond: VI.27. Commissariatus in USA. P. Oslay Oswald P. Király Kelemennek 1962. február 19-én.

Magyar Ferences Levéltár (HFA) fond: VI.27. Commissariatus in USA. P. Thun Albin összefoglalója az egyesítési kísérletről 1961. augusztus 29.

Online sources:

https://nevtar.jezsuita.hu/mikloshazy-attila/ (Downloaded: 05.05.2024.)

https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1eVmun5AWxkuVslv_R1YKRnGmEW0lO&hl=hu&ll=44.464659606094244%2C-85.53555244999998&z=5 (Edited and downloaded: 11.05.2024.)

https://www.cmsm.org/who-we-are/religious-communities/ (Downloaded: 11.05.2024.)

Andrea Balázs, PhD student
Károli Gáspár University of the Reformed Church Doctoral School of History, Master's degree in Religious Studies
E-mail: balazsandi45@gmail.com

Tutor: Viktor Tömördi OFM master teacher, college teacher, Sapientia College of Theology of Religious Orders

Reviewer: Dr. Habil. Associate Professor Máté Csaba Sarnyai, Károli Gáspár Universoty of the Reformed Church

Gastrodiplomacy in Turkish Foreign Policy: Building Cultural Bridges

Betül Kömmeci

Interdisciplinary Doctoral School, International Politics Programme, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pécs

Author's email address: betulkommeci@gmail.com

Gastrodiplomacy has become an increasingly important field in international relations, also it has become a progressively recognized and used tool in Turkish foreign policy. When we look at Turkish cuisine in depth, we see it has a lot of diversity and richness due to the influence of the Ottoman state and other cultures. Gastrodiplomacy is a communication tool that allows countries to create a brand image and promote their food culture. In this context, gastrodiplomacy is an action that focuses on strengthening a country's relations with other countries by using its culinary culture and food. Moreover, gastrodiplomacy functions as an effective soft power tool and increases cultural understanding. In addition, it has a structure that strengthens diplomatic relations and encourages international cooperation. In Turkish foreign policy, gastrodiplomacy is implemented in various ways and Türkiye's rich culinary culture is promoted. At the same time, gastrodiplomatic developments are among the strongest steps towards creating a brand image of the country. Türkiye's gastrodiplomacy activities are increasing and diversifying day by day and moving towards a position with great potential for the future. This article aims to discuss the role of Türkiye's rich culinary culture in foreign policy and how cultural bridges are built.

Keywords: Gastronomy, Gastrodiplomacy, Soft Power, Turkish Foreign Policy, Türkiye

I. Introduction

Gastronomy is a common language of humanity, and it is a phenomenon that brings cultures together beyond the tables, excites emotions, and encourages sharing. Namely, food is not only a matter of taste but also an important component that reflects a country's history, social structure, and values. In this context, we can say gastronomy is a tool that nourishes not only stomachs but also souls. Therefore, in Turkish foreign policy, gastronomy and its diplomatic dimension, "gastrodiplomacy", are considered a powerful tool to build cultural bridges and increase soft power. One of the reasons of this is Turkish cuisine has a deep-rooted history and diversity influenced by the Ottoman State and other cultures. Also, gastrodiplomacy is expressed as a communication tool that allows countries to create a brand image as well as introduce their food culture (cited in Aldemir, 2023: 1098). Soft power is the power of a country to influence and attract others through its policies, culture, values, and other attractive features (Nye, 2020). In this context, gastrodiplomacy focuses on strengthening and developing relations with other countries by using a country's culinary culture and food. For example, gastrodiplomacy plays some important roles as part of soft power, such as increasing cultural understanding, shaping image and perception, strengthening diplomatic relations, and creating tourism and economic opportunities.

As mentioned, Türkiye as a country with a rich cultural heritage, has developed a unique culinary culture as a result of the interaction of various civilizations throughout history. This richness is manifested not only in flavors but also in the social and cultural dynamics of culinary culture. The promotion of Turkish cuisine internationally and examining what role this tool plays in Turkish foreign policy constitutes the focus of this study. But if we briefly mention it in this section, in Turkish Foreign Policy, the implementation of gastrodiplomacy is carried out in various ways, such as promoting Turkish cuisine in various international events and festivals, ensuring cultural exchange and cooperation, organizing tourism events related to Turkish cuisine, and using food aid and humanitarian aid. In addition, this situation not only promotes Türkiye's food culture but may also allow it to create a brand image. Türkiye's gastro diplomatic activities are increasing and diversifying and have great potential for the future.

The purpose of this article is to examine the role of gastronomy and gastrodiplomacy in Turkish foreign policy and to explore the potential of this phenomenon to promote Türkiye's cultural heritage and increase the use of soft power in international relations. For this purpose, the study will examine Türkiye's breakthroughs in the field of gastronomy and gastrodiplomacy and discuss the opportunities and challenges that arise within this framework. Also in conclusion, this article aims to contribute to the creation of a broader literature in the field of gastronomy and gastrodiplomacy. Therefore, the main question of this research is what role do gastronomy and gastrodiplomacy play in Turkish foreign policy and how does this tool contribute to Türkiye's cultural and diplomatic goals? In the evaluation resulting from the research, it can be seen that Türkiye's gastronomy and gastrodiplomacy activities increase the country's visibility in the international arena, promote its cultural heritage and strengthen the use of soft power in international relations. However, some difficulties may be encountered regarding the effectiveness and sustainability of these activities.

The paper will include definitions and explanations, so qualitative approach will be used for the depth of meaning and robust understanding of the topic (Leavy, 2017:124). Qualitative research design which will be used in this paper will include methods such as content analysis, document analysis, and visual analysis (Leavy, 2017:18).

II. Topic Discussion

Gastronomy is an important element that reflects the cultural heritage, history, and identity of a society. Dishes are influenced by a region's geographical location, climate, and local ingredients, creating unique flavors and recipes. In this respect, we can accept gastronomy as an indicator of cultural diversity and richness. It also has an important role in the tourism industry; tourists want to experience not only the places they visit, but also the food culture of that place. Gastronomy also plays a critical role in health and nutrition, because balanced and nutritious meals support human health. However, most importantly, food is a phenomenon that brings people together, strengthens social ties, and increases understanding between different cultures. Therefore, we can consider gastronomy as a comprehensive concept that contributes to the development and welfare of societies in cultural, economic, health, and social terms.

When we look at the connection between gastronomy and gastrodiplomacy, we see that it is related to the use of food culture in the field of global relations and diplomacy. As mentioned before, gastronomy expresses the food culture, traditions, and flavors of a country or region, while gastrodiplomacy aims to improve relations and increase understanding between countries by using this gastronomic heritage. Moreover, while meals encourage people to come together, cultural exchange and dialogue, they also contribute to the deepening and strengthening of relations between countries. For example, food festivals, which have increased in number recently in Türkiye, or gastronomy events organized abroad, promote tourism while also promoting the country's culture and identity, thus strengthening the country's image in the international arena. Therefore, we can interpret the link between gastronomy and gastrodiplomacy as being shaped using food culture as a tool of international relations and becoming an important tool of cultural exchange, understanding, and cooperation.

If we look at the term gastrodiplomacy in more detail, it is necessary to emphasize that it is an important concept that emerged with the use of food culture in the field of international relations and diplomacy. When the sources are examined, it is seen that gastrodiplomacy contributes to increasing the international reputation of a country or region by promoting its gastronomic heritage and encouraging tourism. Additionally, sharing and experiencing meals contributes to the development of diplomatic relations by making people feel closer to each other. Thus, gastrodiplomacy not only promotes food culture, but also becomes an important tool in ensuring international peace, understanding, and cooperation.

The term gastrodiplomacy first appeared in an article titled "Food as Ambassador" published in The Economist magazine in 2002, which described Thailand's public diplomacy campaign to introduce food and culinary arts to the world (Zhang, 2015: 569). Furthermore, Kul considers gastrodiplomacy as a concept that aims to establish a more emotional connection through cultural diplomacy by using food as a tool for cultural participation (Kul, 2019: 83). Also, according to Kul, gastrodiplomacy emphasizes that we win hearts and minds not through rational knowledge, but rather through indirect emotional connections. Moreover, food has the power of attraction and food can be desired by others, therefore it can increase the attractiveness and prestige of the state (Kul, 2019: 84). This is where the concept of soft power comes into play here. Nye defined soft power as a country's power to influence and attract others through its policies, culture, values, and other attractive features (Nye, 2020). Gastrodiplomacy is also used by states as a source of soft power to increase the attractiveness and desirability of the country. Additionally, gastrodiplomacy has many components. Therefore, the concept has the opportunity to be examined from many different perspectives. This shows that although gastrodiplomacy is new as a term, it has a very wide and rich range.

Table 1. Components of Gastrodiplomacy

Gastrodiplomacy		
Agricultural Activities	Food Aid	National Brand
Art	Food Industry	National Consciousness
Culinary Culture	Foreign Policy	Tourism
Entertainment Industry	Media	Trade

Source: İpar, M. [2021]

Cultural bridges play an important role in foreign policy. Many examples can be used to create cultural bridges between countries. To give a few examples, a country's use of soft power over others is one of them. A country can exert a wide influence on other countries through cultural events, art, and media. For example, a country can strengthen its image and influence by spreading its cultural values and lifestyle to other countries through popular music, film, or literature. Another example could be diplomacy and improving relations between countries. Because cultural interactions play an important role in the development of diplomatic relations. In addition, this helps establish deeper and more sincere ties with other countries.

Moreover, cultural bridges can be used as soft diplomatic tools to achieve foreign policy goals in times of trouble or tension. As mentioned earlier, this can promote tolerance and understanding in the international community and contribute to developing positive relations. In addition, cultural diplomacy can be used to manage the perception of a country and create a positive image in international relations. It should also be added that cultural interactions are an important tool for tourism and economic development. A country's cultural heritage can attract the attention of tourists and contribute to the country's economy. As seen from all these examples, cultural bridges can be used in various ways in foreign policy. This situation allows us to see cultural interactions as a powerful diplomacy tool in international relations.

If we look at Türkiye's cultural heritage and areas of interaction, we see a very rich and diverse structure. The reason for this is that Türkiye has hosted many ancient civilizations throughout history and Anatolian lands contain traces of many civilizations. Türkiye is also a rich country in terms of architecture. Especially structures such as Hagia Sophia Mosque, Sultan Ahmet Mosque (Blue Mosque), and Topkapı Palace in Istanbul are known worldwide. There are also unique architectural examples such as fairy chimneys and historical stone houses in Cappadocia. These examples can be continued by adding language and literature, music and dance, religious heritage to the list. However, it is necessary to also mention the culinary culture, which is among these examples and is the subject of the article, which has become a very dynamic subject recently. Turkish cuisine is world famous for its diversity and flavors. Traditional Turkish dishes such as kebab, baklava, pastry, and dolma constitute an important part of Türkiye's cultural heritage. The historical richness of Türkiye has also positively affected the diversity of Turkish cuisine. Recently, Turkish cuisine has been further increasing its recognition thanks to developments such as state-supported programs at home and abroad, valuable contributions of Turkish chefs, international culinary culture initiatives, various online travel guides, and the Turkish TV series and film industry.

II. 1. The Gastrodiplomacy of Türkiye

If we look at the studies carried out within the scope of gastrodiplomacy in Türkiye, the declaration of 2020 as the "Year of Turkish Cuisine" by the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Türkiye can be given as an example of the most current gastrodiplomacy

project (İpar, 2021: 211). However, this project could not be completed due to the COVID-19 pandemic and its negative impact on many areas such as tourism, travel, and socialization. In addition, the Presidency's Directorate of Communications accelerates the work on determining Türkiye's gastrodiplomacy strategy in coordination with all relevant institutions, and the 1st Gastrodiplomacy Committee Meeting was held under the leadership of the Directorate of Communications in 2020 (İpar, 2021: 211). Moreover, the Directorate of Communications has also carried out a project in which 12 of the most famous chefs of the Mediterranean countries bring together Turkish dishes online with their followers around the world (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020). This project was carried out by 12 of the most famous chefs from Mediterranean countries such as Türkiye, Italy, Morocco, France, Libya, Lebanon, Palestine, Spain, Tunisia, Greece, Egypt, and Israel, preparing Turkish Cuisine dishes and sharing the process with all their followers (İpar, 2021: 211, 212.)

Image 1. Turkish Dishes from Award-Winning Chefs of the Mediterranean

Source: DHA [2020]

Image 2. Turkish Cuisine from Famous Chefs of the Mediterranean - Yağız İzgül (Türkiye)

Source: T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı [2020]

Türkiye also carries out many other activities and programs to promote Turkish cuisine. Yunus Emre Institute is one of the biggest examples in this regard. Yunus Emre Foundation aims to promote Türkiye, Turkish language, history, culture, and art; to present relevant information and documents to the benefit of the world; To serve abroad for those who want to receive

education in the fields of Turkish language, culture, and art; It is a public foundation established in 2007 with the aim of increasing Türkiye's cultural exchange and developing friendship with other countries (Yunus Emre Enstitüsü, 2024). Yunus Emre Institute, as an organization affiliated with the Foundation, carries out cultural and artistic activities for the promotion of the country, as well as teaching Turkish to foreigners in the centers it has established abroad, and also supports scientific studies (Yunus Emre Institute, 2024). The Institute also carries out various activities to promote Turkish cuisine in more than 80 cultural centers located in many different parts of the world. For instance, in 2023, Chiefs of Mission and Diplomats were brought together by the institute at the 100 Years of Turkish Gastronomy Event held in France (Yunus Emre Enstitüsü, 2023). Türkiye's Permanent Representation to the European Union (EU) organized a gastrodiplomacy event in Brussels, the capital of Belgium, in 2021 to support the development of intercultural dialogue between Türkiye and the EU. Ambassadors of many EU countries participated in the event titled "Diplomacy on the Menu", organized by Yunus Emre Institute and various institutions and organizations of the two countries (Yunus Emre Enstitüsü, 2021). The program series called "Turkish Coffee Evenings", where the cultural elements of Türkiye are introduced under different topics is organized by Budapest Yunus Emre Institute within the scope of various activities (YEE, 2024).

Furthermore, Turkish Cuisine is also represented in the UNESCO Intangible Cultural Heritage List and the UNESCO Creative Cities Network. This contributes to the recognition of Turkish cuisine and encourages the creation of more projects and programs.

Table 2. UNESCO Intangible Cultural Heritage List and the UNESCO Creative Cities Network (Türkiye)

UNESCO Intangible Cultural Heritage List	**UNESCO Creative Cities Network**	
Culture of Çay (tea), a symbol of identity, hospitality, and social interaction (2022)	Nevşehir (2023)	Kayseri (2021)
Flatbread making and sharing culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka (2016)	Tokat (2023)	Konya (2021)
Turkish coffee and tradition (2013)	Adana (2021)	Afyonkarahisar (2019)
Mesir Paste Festival (2012)	Balıkesir (2021)	Hatay (2019)
	Diyarbakır (2021)	Gaziantep (2015)

Source: UNESCO

In addition, the Turkish TV series and film industry and television cooking programs also make great contributions to the promotion of Turkish cuisine. It is important not to forget the impact of media and social media, which form the basis of communication today, on this situation. For example, in many sections of the MasterChef Türkiye competition, consulate and embassy employees working in Türkiye were hosted, and the guests were offered Turkish dishes cooked by the contestants or the dishes of the host countries. This has become one of the good examples of the country's people gathering around a table and having a good time over food. Additionally, with the contributions of Yunus Emre Institute, MasterChef Türkiye Program has filmed programs in several countries.

Moreover, the importance of Turkish chefs and their achievements, the restaurants they own, the projects and programs they carry out, and their academic contributions to Turkish cuisine are also precious. For example, Turkish chef Ebru Baybara Demir made a name for herself by receiving the Basque Culinary World Prize in 2023, which is called the Nobel of the gastronomy

world, at a special ceremony held in San Sebastian (BBM, 2023). The reasons why she was deemed worthy of this award are Demir's significant contributions to gastronomy in the fields of cultural integration, social development, and biodiversity through her culinary expertise (BBM, 2023).

Image 3. The First Turkish Female Chef to Win 'Nobel Prize of Gastronomy'

Source: TRT World

Another chef whose contribution to Turkish cuisine is indisputably important is Ömür Akkor. He was entitled to receive an award in the field of gastronomy from the Presidential Culture and Arts Grand Awards in 2022. Also, he travels around Türkiye and during these travels, he studies and publishes local producers, traditional foods, traditional climate, and culture (DHA, 2022). He has a Türkiye Travelogue, of which he completed 4 volumes. He has over 30 books on Turkish and Anatolian cuisine so far and he is doing many other studies and contributing to Turkish cuisine (DHA, 2022).

Image 4. The Presidential Culture and Arts Grand Awards (2022) – Ömür Akkor and Recep Tayyip Erdoğan President of the Republic of Türkiye

Source: Food in Life [2022]

In addition, another good development that has occurred recently in the name of promoting Turkish cuisine is the book "Turkish Cuisine with Centuries-Old Recipes". It is a book prepared under the leadership of Emine Erdoğan, wife of President Recep Tayyip Erdoğan, under the auspices of the Presidency, in cooperation with the Turkish Tourism Promotion and Development Agency and with the support of the Ministry of Culture and Tourism (Gündoğmuş, 2022). The book "Turkish Cuisine with Centuries-Old Recipes", which aims to introduce the richness of Turkish cuisine internationally, has been nominated for an award in the "Gastrodiplomacy" and "First Lady" categories in the Gourmand World Cookbook Awards

2023 selection (Gündoğmuş, 2022). In addition, the book, prepared with the contributions of Türkiye's leading academics and chefs in the field of gastronomy, highlights the waste-free, ecological, and sustainable aspects of Turkish cuisine and includes traditional recipes (Gündoğmuş, 2022).

Image 5. 'Turkish Cuisine with Centuries-Old Recipes' Book – First Lady Emine Erdoğan and Minister of Culture and Tourism Mehmet Ersoy

Source: Posta [2022]

III. Results

As examined in the previous section, gastronomy is an important element that reflects cultural diversity and richness. In addition, gastronomy has an important role in various situations such as tourism, health, economy, and social relations. Gastrodiplomacy, on the other hand, aims to improve relations and increase understanding between countries by using gastronomic heritage in the field of international relations and diplomacy. Cultural bridges, on the other hand, serve as an effective tool for deepening relations between countries and creating positive perception by using them as soft power and foreign policy tools. Increasing the global recognition of Turkish cuisine and showing Türkiye's gastronomic richness internationally are some of the elements that are among Türkiye's cultural heritage and areas of interaction. In this context, it can be seen that gastronomy, which is a soft power element of cultural interaction, can be used as a powerful diplomacy tool in international relations.

Increasing international recognition of Turkish cuisine, preserving gastronomic heritage, and emphasizing Türkiye's cultural richness are among the positive results. However, negative consequences such as the inability to complete some projects due to factors such as the COVID-19 pandemic can also be observed. Additionally, we should not forget the devastating earthquake that occurred in Türkiye in 2023 and the negativities it created in many areas. Apart from the human dimension, the biggest negative impact of the earthquake was undoubtedly on the economy and tourism.

In addition, with the increasing importance given to Turkish cuisine through gastrodiplomacy efforts, more support and resources will be needed to effectively sustain the activities and projects carried out in this field. Additionally, more comprehensive, and sustained efforts may be required to further promote Turkish cuisine internationally. However, the importance Türkiye attaches to gastronomy and the continuation of studies in this field is a positive

development that supports the use of cultural interaction as a powerful diplomatic tool in international relations.

Overall, Türkiye's gastrodiplomacy efforts are seen as an important tool to highlight Türkiye's cultural heritage and richness by promoting Turkish cuisine internationally. These efforts will continue to contribute to increasing Türkiye's cultural interaction, strengthening international relations, and improving Türkiye's image at the global level. However, it should not be overlooked that more work and support are required to ensure sustainability and effectiveness. This depends on the harmony and long-term working situation of factors such as the state, private sector, active and effective use of the media, academia, chefs, and cultural centers. Because, although people from almost every geography can name at least two or three Turkish dishes when Turkish food is mentioned, Türkiye's gastronomy potential is much higher than this. For example, why is "Simit (a type of bread covered in grape molasses and covered with sesame)", one of the most consumed pastries in Türkiye, not as well-known in the world as a Pretzel (German pastry)? Here, we come across terms such as branding, long-term planning, active and effective use of media, and marketing. Although Türkiye has a large and rich food culture, known only a few of the Turkish dishes very well because it has difficulties in branding and marketing. And I think this situation is unfair to the hundreds of Turkish dishes that remain, which I believe are delicious and will appeal to the taste of most people, and to the people who cannot taste these dishes. In this case, successful countries, and their activities in gastronomy and gastrodiplomacy can be examined with their positive and negative aspects to serve as an example, and Türkiye's unique route can be drawn. There are some examples about the subject such as "Peruvian Cuisine for the World", "Dim Sum Diplomacy (Taiwan)", "Korean Cuisine for the World" campaign and "Kimchi Diplomacy", "Samosa Diplomacy (India)", "Malaysian Cuisine for the World", and "Scandinavian Diet (Denmark, Sweden, Norway)" (İpar, 2021: 210).

IV. Conclusion

We examined the concept of gastrodiplomacy with this study, which has increasing importance in Turkish foreign policy, and emphasized Türkiye's role in the process of building cultural bridges. The gastronomic activities organized by Türkiye and the high participation in them show that food and culinary culture are not just about food, but also a tool of soft power, cultural diplomacy, and public diplomacy that can be used as an effective tool in international relations. When the sources obtained are examined, it is observed that gastrodiplomacy creates a positive image in the international arena by reflecting Türkiye's cultural richness and diversity. This allows Türkiye to play an influential role not only in the political arena but also in the economy, tourism, and cultural fields. In addition, thanks to gastrodiplomacy, Türkiye's cultural interaction and cooperation are increasing day by day and it is starting to take part in a wider international platform. Although gastrodiplomacy is a new term that was first mentioned in 2002, Türkiye's progress rate is undeniably important.

However, there are undoubtedly some difficulties in using gastrodiplomacy effectively. These include factors such as managing cultural differences and perceptions, developing sustainable strategies, branding capacity, and effective use of resources. To overcome these challenges, Türkiye needs to make more efforts and create a long-term, comprehensive gastrodiplomacy strategy. Moreover, one of the biggest reasons why Türkiye cannot invest its existing rich capacity in the field is the branding problem. Türkiye should conduct in-depth research in the field of branding and produce new strategies, and the areas where these strategies will be applied, and the sources of these strategies should be clearly stated. The results obtained after all these should be discussed in detail and a sustainable long-term plan should be created. Only

in this way can a high degree of success be achieved not only in the field of gastronomy and gastrodiplomacy but also in all other soft power elements.

As a result, gastrodiplomacy functions as an effective tool of soft power. In addition, gastrodiplomacy is an important element that increases cultural understanding, strengthens diplomatic relations, and encourages international cooperation. The importance of gastrodiplomacy in Turkish foreign policy gradually increases, and the steps taken in this field strengthen Türkiye's effectiveness and reputation in the international arena. However, it should not be forgotten that constant effort and a strategic approach are required for future success.

<I think food is very closely related to love, small talk, and being together around one table, and as George Bernard Shaw said, "There is no love sincerer than the love of food". With Turkish food, I wish everyone to feel this love, small talk, and unity.>

References

Aldemir, T.: Gastrodiplomacy Initiatives in The World and Turkey. Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel. 2023. Vol.6. pp. 1097-1109.

Avcıkurt, C. – Sarıoğlan, M.: Gastronomi Sosyolojisine Genel Bakış [Overview of the Sociology of Gastronomy]. In: Avcıkurt, C. – Sarıoğlan, M. (eds.). Gastronomi Olgusuna Sosyolojik Bakış [Sociological Perspective on the Phenomenon of Gastronomy]. Detay Yayıncılık, 2019. pp. 1-16.

BBM: Gastronominin Nobel'ini Ebru Baybara Demir Aldı Etkinliği Ebru Baybara Demir Received the Nobel Prize in Gastronomy]. Bakery, Biscuits, and Pasta Sector Specialty Magazine. 2023.

https://magazinebbm.com/tr/blog/gastronominin-nobelini-ebru-baybara-demir-aldi-3080#:~:text=T%C3%BCrk%20%C5%9Fef%20Ebru%20Baybara%20Demir,d%C3%BCzenlenen%20%C3%B6zel%20bir%20t%C3%B6renle%20ald%C4%B1. [accessed: 2024.05.14]

DHA: Cumhurbaşkanlığı'ndan Şef Seyyah ve Yazar Ömür Akkor'a Gastronomi Ödülü [Gastronomy Award from The Presidency to Chief Traveler and Writer Ömür Akkor]. İstanbul: Demirören Haber Ajansı. 2022.

https://www.dha.com.tr/kultur-sanat/cumhurbaskanligindan-sef-seyyah-ve-yazar-omur-akkora-gastronomi-odulu-2154841 [accessed: 2024.04.04]

DHA: Dünyaca Ünlü Şeflerden Türk Mutfağı Tarifleri [Turkish Cuisine Recipes from World-Famous Chefs]. Ankara: Demirören Haber Ajansı. 2020.

https://www.dha.com.tr/gundem/dunyaca-unlu-seflerden-turk-mutfagi-tarifleri-1776399 [accessed: 2024.05.14]

Food in Life: Ömür Akkor, Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'ne Layık Görüldü [Ömür Akkor Was Deemed Worthy of the Presidential Culture And Arts Grand Prize]. 2022.

https://foodinlife.com/omur-akkor-cumhurbaskanligi-kultur-ve-sanat-buyuk-odulune-layik-goruldu/ [accessed: 2016.05.15]

Gündoğmuş, Y.: "Asırlık Tariflerle Türk Mutfağı" kitabı, uluslararası yarışmada 2 dalda ödüle aday [The book "Turkish Cuisine with Centuries-Old Recipes" was nominated for two awards in an international competition.]. Ankara: Anadolu Ajansı. 2022.

https://www.aa.com.tr/tr/kultur/asirlik-tariflerle-turk-mutfagi-kitabi-uluslararasi-yarismada-2-dalda-odule-aday-/2755653#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%20gastronomi%20alan%C4%B1nda%20%C3%B6nde,kayna%C4%9F%C4%B1%20geleneksel%20re%C3%A7eteler%20yer%20al%C4%B1yor. [accessed: 2024.04.04]

İpar, M.: Gastronomi ve Siyaset [Gastronomy and Politics]. In: Güler, O. – Akdağ, G – Kale, A. (eds.). Disiplinlerarası Bakış Açısıyla Gastronomi-Kavramlar, Araştırmalar ve Çalışma Önerileri [Gastronomy from an Interdisciplinary Perspective - Concepts, Research and Study Suggestions]. Detay Yayıncılık, 2021. pp. 205-228.

Kul, N.: Mutfak, Kimlik, Diplomasi Türkiye'de Gastro Diplomasi [Cuisine, Identity, Diplomacy – Gastro Diplomacy in Türkiye]. (1st ed.). Tün Kitap. Ankara, 2019.

Leavy, P.: Research Design Quantitative, Qualitative, Mixed Methods, Arts-Based, and Community-Based Participatory Research Approaches. The Guilford Press. USA, 2017.

Nye Jr., J. S.: Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Araçları [Soft Power: Tools for Success in World Politics]. (3rd ed.). BB101 Yayınları. Ankara, 2020.

Posta: Emine Erdoğan Duyurdu: Asırlık Tariflerle Türk Mutfağı Kitabı Ödüle Aday [First Lady Erdoğan Announced: The Book Turkish Cuisine With Centuries-Old Recipes Is A Candidate for an Award]. 2022.

https://www.posta.com.tr/gundem/emine-erdogan-duyurdu-asirlik-tariflerle-turk-mutfagi-kitabi-odule-aday-2590547 [accessed: 2024.04.04]

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başlanlığı: Gastro-diplomasi [Gastro-diplomacy]. 2020. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/pozitif_iletisim_kampanyalari/detaylar/gastro-diplomasi# [accessed: 2024.05.14]

TRT World: First Turkish female chef to win 'Nobel Prize of gastronomy'. https://www.trtworld.com/video/digital/first-turkish-female-chef-to-win-nobel-prize-of-gastronomy-13554639 [accessed: 2024.05.14]

UNESCO: Browse The Lists Of Intangible Cultural Heritage And The Register of Good Safeguarding Practices – Türkiye. UNESCO Intangible Cultural Heritage.

https://ich.unesco.org/en/lists?text=&country[]=00228&multinational=3#tabs [accessed: 2024.04.04]

UNESCO: Creative Cities List. UNESCO Creative Cities Network.

https://www.unesco.org/en/creative-cities/grid [accessed: 2024.04.04]

Yunus Emre Enstitüsü: Brüksel'de Gastrodiplomasi Etkinliği [Gastrodiplomacy Event in Brussels]. 2021.

https://www.yee.org.tr/tr/haber/brukselde-gastrodiplomasi-etkinligi [accessed: 2024.05.14]

Yunus Emre Enstitüsü: Fransa'da Düzenlenen Türk Gastronomisinin 100'ü Etkinliğinde Misyon Şefleri ve Diplomatlar Bir Araya Geldi [Heads of Mission and Diplomats Came Together at the 100th Anniversary of Turkish Gastronomy Event Held in France]. 2023. https://www.yee.org.tr/tr/haber/fransada-duzenlenen-turk-gastronomisinin-100u-etkinliginde-misyon-sefleri-ve-diplomatlar-bir-0 [accessed: 2024.05.14]

Yunus Emre Enstitüsü: Yunus Emre Enstitüsü [Yunus Emre Institute]. 2024. https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu [accessed: 2024.05.14]

YEE: Budapeşte'de "Türk Kahvesi Akşamları" Etkinliği ["Turkish Coffee Evenings" Event in Budapest]. 2024.

https://www.yee.org.tr/tr/haber/budapestede-turk-kahvesi-aksamlari-etkinligi-0 [accessed: 2024.05.14]

Zhang, J.: The Foods of the Worlds: Mapping and Comparing Contemporary Gastrodiplomacy Campaigns. International Journal of Communication. 2015. Vol.9. pp. 568-591.

Betül Kömmeci, PhD student
University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, International Politics, Interdisciplinary Doctoral School
E-mail: betulkommeci@gmail.com

Tutor: István Tarrósy, Prof. Dr., University of Pécs and Péter Kacziba, Dr., University of Pécs

Reviewer: Zoltán Vörös, Dr., Department of Political Science and International Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Pécs

Attitűdvizsgálat az új ortopédiai műtéti eljárások, innovatív technológiák fogyasztói elfogadásáról

Biró Borbála

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástudományi Doktori Iskola

Első szerző/előadó e-mail címe: biro.borbala@ktk.pte.hu

Az egészségüggyel kapcsolatban szinte világszinten elmondható, hogy nagy problémákkal küzd, sok ember bizalmatlan az elavult eljárásokkal szemben, aminek megannyi oka lehet.
Célom, hogy választ kapjak és megtaláljam az okokat, hogy miként lehetne megtalálni az arany középutat az emberek bizalma és az új egészségügyi innovációk között.
Kutatás módszerként mind szekunder, mind primer kutatást is végeztem. A szekunder kutatás során feltártam, a témához kapcsolódó szakirodalmakat, cikkeket, szakcikkeket, mind hazai, mind a nemzetközi irodalmak terén. Primer kutatásként kvantitatív keresztmetszeti kutatást végeztem, páciensek körében, online formában, saját szerkesztésű kérdőívvel. Az adatgyűjtés mindkét esetben Magyarországon történt. Az adatközlők válaszaiból kinyert adatbázist később SPSS statisztikai rendszer segítségével került megtisztításra, feldolgozásra. Ezt követően az adatok leíró statisztikai elemzéssel, korreláció vizsgálattal, illetve kereszttábla elemzéssel kerültek elemzésre. A téma mélyebb megértésének, valamint az ok-okozati relációk feltárásának érdekében szakértői mélyinterjút alkalmazva megkérdeztem a témában jártas szakorvosokat is.
A pácinesek körében, akik szívesen költenek olyan innovatív megoldásokra, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, és az egészségügyi innovációra való nyitottságuk között közepes erősségű szignifikáns összefüggés tapasztalható. Szintén megállapítható volt, hogy azon páciensek, akik szívesen költenek olyan innovatív megoldásokra, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, valamint aközött, hogy szívesen vesznek igénybe személyre szabott beavatkozásokat gyenge erősségű szignifikáns összefüggés tapasztalható. A főhipotézisem és annak alhipotéziseinek vizsgálatára fókuszálva, a következő eredményre jutottam: Akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, nyitottabbak az egészségügyi innovációkra, valamint szívesebben vesznek igénybe a személyre szabott beavatkozásokat.
Összességében megállapítható, hogy az emberek nyitottak az egészségügyi innovációkra, de nem szabad megfeledkezni, arról a tényről, hogy nem minden esetben van meg a bizalom az újdonságok, innovációk tekintetében a páciensekben. Annak érdekében, hogy az új műtéti eljárásokat alkalmazni lehessen, szükség van olyan páciensekre, akik beleegyeznek a teljesen új eljárásba, így azt megfelelő módon kell mind az orvosoknak, mind a pácienseknek közvetíteni.

Kulcsszavak: innováció elfogadás; egészségügy; bizalom, páciens; ortopédia

I. Bevezetés

Ahogyan a világ minden területén, úgy az egészségügyben is, ezen belül az ortopédia terültén az elmúlt évtizedekben rohamos gyorsasággal jelentek meg az újdonságok, innovációk, ennek köszönhetően a betegellátás során megannyi innováció veszi körbe a fogyasztókat, pácienseket (Agyeman et al., 2018). A tanulmány fókuszban az innovatív orvostechnológiák fogyasztói, pontosabban páciensi elfogadását vizsgálom. Fontos, hogy tisztában legyünk magával az egészség trendjével, azzal, hogy miért mondhatjuk megatrendnek, hogy megértsük az egészégügyben lezajló és az egészségügyhöz kapcsolódó folyamatokat, amelynek szerves része a páciens. Az innovációk, jelen esetben az új ortopédiai műtéti eljárások, innovatív technológiák ismertetésének módja sorsdöntő abból a szempontból, hogy az innováció elfogadását, vagy pont az ellenkezőjét, az elutasítását váltja ki az adott kezelőorvos kommunikációja. Fontos, hogy a páciensek tisztában legyenek a beavatkozásokkal, amik rájuk várnak a műtétek során, valamint a beavatkozásokkal kapcsolatos információkkal is. Ezen információnak a közlése nem mindegy milyen úton-módon történik. Lényeges, hogy a páciens olyan tájékoztatást kapjon, ami megnyeri a bizalmát. Kardinális tényező a kezelőorvos jó megfigyelő és kommunikációs készsége annak érdekében, hogy a páciens elfogadja az adott újdonságot, innovációt, mivel a kezelőorvosoknak be kell tudniuk azonosítani a páciensek egyéni jellemzőit, viselkedésüket, hogy ennek megfelelően adják át az információt jelen esteben az új ortopédiai műtéti eljárásokról, innovatív technológiákról annak érdekében, hogy kialakuljon az elfogadáshoz nélkülözhetetlen bizalom az orvos és páciense között (Segers et al., 2022).

II. Témakifejtés

II.1. Rövid áttekintés a trendekről

A trendeket között különbséget kell tenni, rendszerezni kell őket a helyes következtetések érdekében. Jelenleg három trendtípust lehet elkülöníteni, a megatrendeket, másik nevén bázistrendeket, a trendeket és az aktuális trendeket. A megatrendek egyik fő jellemzője, hogy minimum 20-30 éven át keresztül léteznek és terjedésük során folyamatosan bővülő fogyasztói arányt eredményeznek. További ezelemzések során a megatrendek kibonthatók, differenciálhatók. A trendek jellemzően középtávon fejtik ki hatásaikat, nem érintik jelentős mértékben a mindennapi életünket. A trendeken belül is két típust lehet elkülöníteni, az ellentrenddel rendelkező, valamint ellentrenddel nem rendelkező trendeket. Általában akkor születnek ellentrendek, ha a trend már eléggé megerősödött és ismertté vált a köztudatban, az ellentrendek ugyan úgy trendnek minősülnek, mint azon trendek, amik kiváltották az adott ellentrend kialakulását (Törőcsik, 2008; Törőcsik, 2017). Az egyik legfontosabb feladat a trendek kapcsán a folyamatok értelmezése. Bizonyos folyamatoknál fontos tisztázni, hogy milyen időtartam alatt játszódik le, milyen tényezők segítik, illetve gátolják, és valamint a jövőben milyen hatásai lehetnek. Egy folyamat, ha kellően szétterjedté, elfogadottá válik, gyakran megjelennek az új, még kezdetleges folyamatok, amelyek segítséget nyújtanak az új folyamatok tulajdonságainak értelemzésében (Micic, 2017). Geoffrey Martin (2021) a GE Healthcare Consulting CEO-ja cikkében tíz egészségügyi trendet állapított meg 2021-es év kapcsán, amelyek a következők: még több stratégiai és agilis ellátási lánc, az együttműködés, mint életképes stratégia, a páciens fogyasztóvá való átalakulása, az ellátás személyre szabása, a munkaerő sokfélesége és biztonsága, virtuális gondozás, mesterséges intelligencia és automatizálás, bevétel diverzifikáció, összeolvadások és integráció, és végül, a finanszírozási változások. Az említett trendek közül többnél is szoros összefüggést lehet felfedezni az innovációval, mint például, az ellátás személyre szabása, akár egy innovatív sebészeti eljáráson

keresztül. A virtuális gondozás terén is nagy előrelépések várhatók, amik kapcsán a fogyasztóknak megannyi innovációval kell majd szembesülniük.

II.2. Az egészség megatrend

A trendeken túllépő folyamatok, amelyek olyan kiterjedtségűek, hogy tartósan befolyásolják a társadalmi, és mindemellett a gazdasági élet különböző szegmenseit sokszor megatrenddé növik ki magukat (Japánecz et al., 2015). A megatrendek nagy többsége statisztikai idősorokkal bizonyítható változásokat ölel fel, melyek sok idő eltelte után is a fejlődés irányába mutatnak. Mivel az egészség kérdése az emberek mindennapjait nagyban befolyásolja, már nem középtávon ható trendnek lehet tekinteni, hanem már inkább igazi megatrendként. A társadalmat széleskörűen érinti, szinte minden rétegét, de nem csak egészségüket illetőleg, hanem gazdasági szempontból is nagy hatással van az emberek életre. Az egészség megatrend kapcsán először fontos az egészség definícióját tisztázni. Az egészség az elméleti meghatározások szerint nem a betegség hiányával, hanem meghatározott pozitív állapotok fennállásával definiálható, amelyek a testi, lelki és szociális jóllét. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO), a megalakulásakor 1948-ban az egészségnek a következő definíciót adta: „Az egészség a teljes testi, lelki és szociális jóllét állapota, és nem csupán a betegség vagy fogyatékosság hiánya" (WHO, 2006). Mivel ez az értelmezés megváltoztatta az eddigi betegség-fókuszú definíciót, paradigmaváltó hatást tulajdonítható neki, ugyanis ez a kiterjesztett korszerű egészségdefiníció használatos manapság is (Pavluska, 2015). Az egészség témakör nagyfokú érdeklődésének köszönhetően a hozzákapcsolódó területek is egyre inkább fontosabbak. Annak érdekében, hogy a nem megfelelő minőségű és szintű egészségügy javulást mutasson, a jelenlegi folyamatok optimalizálásban és a jövő lehetőségeiben, az innovációkban kell, hogy fellelje a lehetséges megoldásokat (Róna et al., 2010). *„Minden trend és ellentrend, valamint aktuális trend kapcsolatba hozható az egészségüggyel, annak megtermékenyítő hatása innovációt eredményez."* (Róna et al., 2010 47.o.)

II.3. A páciens helyzete az egészségügyben

A páciensek egyre inkább részt vesznek, bevonódnak az egészségügyi döntések meghozatalában (Corbina et al., 2001). Az egészségügyben egyre többször jelenik meg a „felvilágosult fogyasztó", akinek egyik fő jellemzője, hogy utánanéz a különböző új technológiáknak és már a friss tudás birtokában, akár már egy konkrét új technológiával, technikával kapcsolatban keresi fel kezelőorvosát, annak érdekében, hogy a páciens ne legyen teljesen kiszolgáltatott a fent bemutatott hatásoknak. Erre egy példa, amikor a 3D nyomtatás segítségével személyre szabott protézist nyomtató céget felkeresi a páciens, hogy megrendelje az adott, jellemzően ortopédiai műtéteknél felhasznált protézist. A gyógyítási folyamat egyik legfontosabb tényezője, hogy az orvos megtalálja a közös hangot a pácienssel, hogy a legjobb gyógyítási folyamatot tudja alkalmazni, amibe a páciens is bizalommal vág bele (Ziefle et al., 2014). Ahhoz, hogy az említett bizalom kialakuljon, fontos tisztában lenni a páciensek együttműködési viselkedésével, ami kapcsán három különböző fajtát lehet elkülöníteni. Ezek a complience, adherence és a concordance. A compliance megfelelés, engedékenység, előzékenység, szolgálatkészség, teljesítés, alkalmazkodás, behódolás és megalkuvás fogalmait foglalja magában. A concordance az egyetértést, megegyezést, összhangot és egybehangzóságot jelenti a páciensek együttműködési viselkedésének terén. Fő ismérve, hogy egy nyitott, őszinte kapcsolati formáról van szó mind a beteg, mind a kezelőorvos részéről. A kezelőorvos tiszteletben tartja a páciens meglátásait, akaratát, véleményét, gyógyulásának saját elképzelését, továbbá igyekszik ehhez mérten gyógyítani. Ennek a viselkedési formának az alapgondolata, hogy mindenki önmagát ismeri a legjobban. A concordance-nél,

elengedhetetlen, hogy a pácienssel egyenrangú személyként bánjon a kezelőorvos, és nem úgy, mint egy alárendelt személlyel, mert így az orvos-beteg kapcsolatban kialakult bizalom könnyen sérülhet. Az adherence kifejezés ragaszkodást, hűséget, pontos betartást, odaadást, kitartást, valamihez kapcsolódást és tartozást takar, az orvos ajánlásaival egyfajta megegyezést mutat páciense felé. A páciensnek lehetősége nyílik választania felkínált kezelése alternatívák közül. Olya eset is előfordul, amikor a páciens nem együttműködő, ilyenkor non-adherence-ről beszélünk. Ilyen viselkedési megnyilvánulás többnyire az idősebb korosztálynál gyakoribb, az estek 70%-ában akaratlagosan történik a kezelés visszautasítása. Ahhoz, hogy adherence alakuljon ki, több tényezőnek is teljesülnie kell, mint például, a jó minőségű egészségügyi ellátás, jól képzett egészségügyi személyzet, valamint a kezelőorvos felől a nyitottságuktól az új tudományos eljárások, jelen esetben ortopédiai műtéti eljárások felé, de a legfontosabb ebben a kapcsolati formában, a jó orvos-beteg kapcsolat (Simon, 2010).

II.4. Az újdonságok, innovációk elterjedése az egészségügyben

Annak érdekében, hogy az új ortopédiai műtéti eljárások, innovatív technológiák elterjedését átlássuk az egészségügyben, az innováció elterjedéséről, diffúziójáról mindenképp szót kell ejteni. Everett M. Rogers (1995) munkássága során (Rogers, 1965/1966; 1969; 1971; 2002; Rogers – Seidel, 2002) olyan általános diffúzióelméletre törekedett, amelyben az innovációk elterjedését, kommunikációs szakember lévén, alapvetően kommunikációs folyamatnak tekinti. Rogers (1976) definíciója szerint az innováció elterjedése, diffúziója az az időbeli folyamat, amely során egy új termék a célpiacon, a potenciális vevők körében és a társadalom egészében fokozatosan elfogadottá válik. A diffúzió modellezésében nyomon követi az innováció egy rendszeren belüli időbeli terjedését, amely folyamat során az innováció kommunikációja valósul meg különböző csatornákon keresztül, egy társadalmi rendszer tagjai között, ahol kommunikációs csatornán azt értjük, amelyen keresztül az üzenet, az információ átadása adott idő alatt megvalósul az egyének között az innovációra vonatkozóan, a társadalmi rendszer pedig azon egymással kölcsönös kapcsolatban álló csoportokat jelenti, amelyek azonos célok eléréséhez azonos problémamegoldást alkalmaznak (Gerdesics - Pavluska, 2013; Rekettye, 1997). A kutatási téma kapcsán a kommunikáció kiemelt fontosságú tényező, mivel a kommunikáció sikerén múlik az emberek, jelen esetben páciensek reagálása bármilyen új ortopédiai műtéti eljárásra, innovatív technológiára. Sikeres, jól érhető kommunikációval bizalmat lehet kelteni az emberekben, legyen szó akár egy új egészségügyi megoldásról. A bizalom a sikeres kapcsolat kialakulásának egyik fontos követelménye. A bizalom és elkötelezettség különböző tényezők kombinációjaként alakul ki és marad fenn hosszabb távon (Little et. al, 2005).

II.5. Az innováció elfogadása a páciens oldaláról

Az innovációk elfogadása és növekvő hasznosítása az egészségügyben mind az egészségügyi szakemberek, mind a páciensek számára döntő jelentőségű a diagnosztikai és kezelési folyamatok során. A technológia felhasználása az egészségügyben számos előnnyel jár, mint például időmegtakarítás a páciensek és az orvosok számára, illetve a betegadatok pontos rögzítése, ami a megfelelő gyógymód meghatározásához vezethet (Gücin et al., 2015). Ahhoz, hogy az adott innováció, jelen esetben új ortopédiai műtéti eljárások, innovatív technológiák eljussanak a páciensehez, először az egészségügyi szakembereknek kell megismerniük, elfogadniuk azokat. Az egészségügy szakemberek tekintetében, az észlelt hasznosság a technológia elfogadottságának legerőteljesebb mutatója, továbbá, amennyiben számszerűsíthetően, eredményekkel is alá van támasztva az észlelet hasznosság, szintén magasabb elfogadási hajlandóság várható (Ji et al., 2006; Lin et al., 2014). Az

innovációelfogadása páciensi szempontból az egyén sajátosságaitól is nagyban függhet, fontos figyelembe venni a páciensek személyes jellemzőit (Escobar-Rodríguez et al., 2014). A páciensek esetében, amennyiben könnyen értelmezhető, használható egy adott innováció, eljárás, érhető módon lett a kezelőorvos által ismertetve a páciensnek, magasabb elfogadás hajlandóság várható (Sun et al., 2013). Általában a páciensek lelkesebbek az újdonságokért, innovációkért, mint az egészségügyi szakemberek és az egészségügyi vezetők, mert ez nagyobb autonómiát biztosított számukra az egészségügyi ellátási lehetőségek kiválasztásában. Az új egészségügyi eljárások, innovációk elfogadása páciensi attól függ, hogy megértik-e aggodalmaikat és a bizonytalanság érzésüket, valamint további fontos tényezők a szubjektív normák és az adott egyén technológiai eszközök használati képessége, készsége. A folyamat időt vesz igénybe, mert az egyének különböző ütemben fogadják el a változásokat (Safi et al., 2018). Az innováció, új egészségügyi eljárás páciensi elfogadása kapcsán további fontos tényező az orvos képzettsége, ezzel összefüggésben, hogy mennyire nyitott az újdonságok, innovációk felé, illetve a kommunikációs készsége is, mivel a már előzőekben említett bizalom nem fog kialakulni az orvos és páciense között, amennyiben nem megfelelően kommunikál az orvos a páciensével, nem megfelelően tájékoztatja, adja át az újdonsággal, innovációval kapcsolatos információkat. A nem megfelelő kommunikáció az újdonság, innováció elutasítását is eredményezheti (Miraldo et al., 2019).

III. Eredmények

III.1. A kutatás módszertana

A témához kötődően kérdőíves megkérdezést alkalmaztam az új ortopédiai műtéti eljárások, innovatív technológiák fogyasztói elfogadásával kapcsolatban. A megkérdezés 2020. márciusában és áprilisában zajlott 18 kérdésből álló online kérdőív formájában. A kérdőív online közösségi platformon, ezen belül egészségügy specifikus csoportokban (Egészségügyi szakdolgozók Facebook csoportja, Magyar ortopéd sebészek Facebook csoportja), valamint e-mailben lett megosztva. Az adatbázis megtisztításra, feldolgozásra SPSS 26.0 verziószámú statisztikai szoftver alkalmaztam. A rendelkezésre álló adatokat korreláció vizsgálattal, kereszttábla elemzéssel, valamint khí-négyzet próbával elemeztem. A téma mélyebb megértésének érdekében 13 kérdésből álló szakértői mélyinterjút végeztem 2020. áprilisában. Interjúalanyaim Prof. Dr. Than Péter, a Pécsi Tudományegyetem Ortopédiai Klinikájának Igazgatója, illetve Dr. Schlégl Ádám, egyetemi tanársegéd, a Pécsi Tudományegyetem Ortopédiai klinikájának klinikai szakorvosa voltak.

III.2. A minta jellemzése

A kérdőív lezárását követően 181 értékelhető, kitöltött kérdőív jutott vissza hozzám. A kitöltők megoszlása kor tekintetében 10-18 éves tartományba tartozó személyektől egészen a 70+-os tartományba tartozó személyekig terjedt. A kérdőívet kitöltők végzettségüket illetően, általánosiskolát, középiskolát, szakgimnáziumot, szakközépiskolát, főiskolát, főiskolai továbbképzést, illetve egyetemet végzett személyek. A nemek megoszlását tekintve 131 nő és 50 férfi alkotta a mintát. A témával kapcsolatos érintettség vizsgálatánál kiderült, hogy 43-an voltak már érintettek életük során valamilyen ortopédiai műtéti eljárásban kapcsolatban, ami nem elhanyagolható egy 181 fős mintánál. 36 kitöltő személyesen volt érintett, 12 család-rokon által és 7-en barátaikon keresztül. 81 fő került kapcsolatba valamilyen új műtéti eljárással élete során, akár közvetlen, akár közvetve. Mind a 181 kitöltő válasza releváns abból adódóan, hogy a kérdőívben feltett kérdések nem csak azon személyekre vonatkoztak, akik, életük során valamilyen ortopédiai műtéti eljárásban érintettek voltak.

III.3. A kutatás korlátai

A kutatás korlátai közé sorolandó, az alacsony mintaelemszám, továbbá az is, hogy a minta regionális összetétele alapján sem tekinthető reprezentatívnak. Ezen tényezők miatt az eredmények nem általánosíthatok, tájékoztató jellegűek. A kitöltési hajlandóság, és a szubjektív válaszadás mérési hibaként detektálható. További korlátnak tekintendő, hogy saját szerkesztésű kérdőív lett alkalmazva, mivel a közvetlen kutatási téma kapcsán validált kérdőív még nem készült, valamint a válaszadók témával kapcsolatos ismerethiánya is komoly korlátozó tényező.

III.4. Főhipotézis és a hozzá kapcsolódó alhipotézisek ismertetése

A kutatási kérdéshez („Vajon nyitottabbak-e a páciensek az új egészségügyi technológiákra, mint az eddigi technológiákra?”) a következő főhipotézis, valamint az ahhoz kapcsolódó alhipotézisek születettek (1. táblázat):

1. táblázat: A kutatás Fő- és Alhipotézisei

Főhipotézis	Alhipotézisek
Akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, nyitottabbak az egészségügyi innovációkra, valamint szíve-sebben vesznek igénybe a személyre szabott beavatkozásokat	Ha: Akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, nyitottabbak az egészségügyi innovációkra.
	Hb: Akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség meg-őrzését/gyógyulást szolgálják, szívesebben vesznek igénybe a személyre szabott beavatkozásokat

Forrás: saját szerkesztés

III.5. Első alhipotézishez kapcsolódó eredmények

A Ha alhipotézis tesztelésekor azt vizsgáltam, hogy „Akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, nyitottabbak az egészségügyi innovációkra.” (n=181). Az online kérdőívet kitöltők több kérdésre is adatk választ a Ha alhipotézis kapcsán, amelyek a következők: „Szívesen költenék olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségem megőrzését/gyógyulásomat szolgálják.”, valamint „Nyitott vagyok az újításokra a saját gyógyulásom érdekében.”.
A költési hajlam az innovatív megoldásokra, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, valamint a nyitottság az újdonságokra között, közepes erősségű (r=0,435) szignifikáns különbség (p<0,001) található.
2. táblázat alapján jól látszik, hogy akiknek teljes mértékben nyitottak az újításokra a saját gyógyulásuk érdekében (53,6%) nagy többségben szívesen költenének olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségük megőrzését/gyógyulását szolgálja. A második legnagyobb arányban azok jelennek meg, akik inkább nyitottak az újításokra a saját gyógyulásuk érdekében. Ezen a csoporton belül legnagyobb arányban (9,9%) azon személyek vannak, akik inkább a költenének olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségük megőrzését/gyógyulást szolgálják, 2,2%-uk szívesen költene és 7,2%-uk nem tudja / semleges a téma kapcsán. Akik nem tudják / semlegesek a téma kapcsán, hogy költenének-e olyan innovatív megoldásokra,

amik az egészségük megőrzését/gyógyulását szolgálja, három kategóriában jelentek meg. A legtöbben (7,2%) inkább nyitottak az újításokra a saját gyógyulásuk érdekében, 5%-ban voltak olyan válaszadók, akik teljes mértékben nyitottak az újításokra a saját gyógyulásuk érdekében, valamint a legkevesebben, 1,7%-kal jelentek meg a nem tudom / semleges csoportban az újításokra való nyitottság kapcsán, valamit a költési hajlam kapcsán. 1,7%-kal fordult elő olyan válasz, ami szerint egyáltalán nem költenének az adott kitöltők olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségük megőrzését/gyógyulásukat szolgálja, viszont ami meglepő eredmény, hogy ezen válaszadók teljes mértékben nyitottak az újításokra a saját gyógyulásuk érdekében. Csupán 0,6%-a nyilatkozott úgy a válaszadóknak, hogy egyáltalán nem költene, és 1,1%-a inkább nem költene olyan innovatív megoldásokra, amik az egészsége megőrzését/gyógyulását szolgálja, ők vagy egyáltalán nem nyitott az újításokra a saját gyógyulása érdekében, vagy ami szintén meglepő eredmény, teljes mértékben nyitottak az újításokra a saját gyógyulása érdekében.

2. táblázat: A költési hajlandóság innovatív megoldásokra, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, valamint az újításokra való nyitottság a saját gyógyulás érdekében összefüggéseit szemléltető kereszttábla (n=181)

		Nyitott vagyok az újításokra saját gyógyulásom érdekében.				Összesen
		Egyáltalán nem	Nem tudom/ Semleges	Inkább igen	Teljes mértékben	
Szívesen költenék olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségem megőrzését/gyógyulásomat szolgálják.	Egyáltalán nem	1 (0,6%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	3 (1,7%)	4 (2,2%)
	Inkább nem	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	2 (1,1%)	2 (1,1%)
	Nem tudom/Semleges	0 (0,0%)	3 (1,7%)	13 (7,2%)	9 (5,0%)	25 (13,8%)
	Inkább igen	0 (0,0%)	3 (1,7%)	18 (9,9%)	28 (15,5%)	49 (27,1%)
	Teljes mértékben	0 (0,0%)	0 (0,0%)	4 (2,2%)	97 (53,6%)	101 (55,8%)
Összesen		1 (0,6%)	6 (3,3%)	35 (19,3%)	139 (76,8%)	181 (100%)

Forrás: saját kutatás [2020]

Összességében az első főhipotézis első alhipotézise (Ha), miszerint, akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, nyitottabbak az egészségügyi innovációkra teljesül, mivel az eredmények alapján megállapítható, hogy többségben vannak azon személyek, akik költenének olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, illetve nyitottak az újításokra a saját gyógyulásuk érdekében, valamint a Pearson Chi-Square értéke is a hipotézis teljesülését támasztja alá.

III.6. Második alhipotézishez kapcsolódó eredmények

A Hb alhipotézis tesztelésekor azt vizsgáltam, hogy „Akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, szívesebben vesznek igénybe a személyre szabott beavatkozásokat” (n=181). Az online kérdőívet kitöltők több kérdésre is adatk választ a Hb alhipotézis kapcsán, amelyek a következők: „Szívesen költenék olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségem megőrzését/gyógyulásomat szolgálják.”, valamint „Szívesebben vetném alá magam olyan beavatkozásnak, amit személyesen rám szabnak, mint egy általánosságban alkalmazott eljárásnak. Például: Személyre szabott protézis beültetése.” A költési hajlam az innovatív

megoldásokra, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, valamint a hajlandóság olyan beavatkozásra, amit személyesen az egyénre szabnak, általánosságban alkalmazott eljárással szemben között, gyenge erősségű (r=0,281) szignifikáns különbség (p<0,001) fedezhető fel.

3. táblázat jól szemlélteti, hogy akik teljes mértékben szívesebben vetnék alá magukat olyan beavatkozásnak, amit személyesen rá szabnak, mint egy általánosságban alkalmazott eljárásnak (45,9%) többségben szívesen költenének olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségük megőrzését/gyógyulását szolgálja. A második legnagyobb arányban azon személyek jelennek meg, akik inkább olyan beavatkozásnak vetnék alá magukat, amit személyesen rá szabnak. Ezen a csoporton belül legnagyobb arányban (11,6%) azon személyek vannak, akik inkább a költenének olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségük megőrzését/gyógyulást szolgálják, 7,2%-uk szívesen költene és 5,5%-uk nem tudja / semleges a téma kapcsán. Akik nem tudják / semlegesek a téma kapcsán, hogy költenének-e olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségük megőrzését/gyógyulását szolgálja, négy kategóriában jelentek meg. 5,5%-5,5%-kal jelennek meg azon kitöltők, akik inkább igen, vagy teljes mértékben szívesebben vetnék alá magukat, olyan beavatkozásnak, amit személyesen rá szabnak, 2,2%-kal jelentek meg a nem tudom / semleges csoportban a személyre szabott műtét kapcsán, valamit a költési hajlam kapcsán. 0,6%-kal olyan kitöltő jelent meg, aki egyáltalán nem szívesen vetné alá magát olyan beavatkozásnak, amit személyesen rá szabnak, mint egy általánosságban alkalmazott eljárásnak, ő szintén abba a csoportba tartozik, aki nem tudja / semleges a téma kapcsán, hogy költene-e olyan innovatív megoldásokra, amik az egészség megőrzését/gyógyulását szolgálja. Aki teljes mértékben szívesebben vetnék alá magukat olyan beavatkozásnak, amit személyesen rá szabnak, mint egy általánosságban alkalmazott eljárásnak 1,1%-1,1%-kal jelennek meg azon személyek csoportjában, akik egyáltalán nem, vagy inkább nem költenének olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségük megőrzését/gyógyulását szolgálja. Aki nem tudja / semlegesnek tartja, hogy szívesebben vetné alá magát olyan beavatkozásnak, amit személyesen rá szabnak, mint egy általánosságban alkalmazott eljárásnak 1,1%-ban jelenik meg azon kitöltők csoportjában, akik inkább költenének olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségük megőrzését/gyógyulását szolgálja. Azon kitöltők csoportját kivéve, akik inkább nem költenének olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségük megőrzését/gyógyulását szolgálja mindegyik költési csoportban megjelent 0,6%-0,6%-0,6%-0,6%-kal olyan személy, aki egyáltalán nem szívesen vetné alá magát olyan beavatkozásnak, amit személyesen rá szabnak, mint egy általánosságban alkalmazott eljárásnak.

3. táblázat: Az újításokra való nyitottság a saját gyógyulás érdekében, valamint a kezelőorvos A költési hajlandóság innovatív megoldásokra, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, valamint a személyre szabott beavatkozások igénybevételének összefüggéseit szemléltető kereszttábla (n=181)

		Szívesebben vetném alá magam olyan beavatkozásnak, amit személyesen rám szabnak, mint egy általánosságban alkalmazott eljárásnak. Például: Személyre szabott protézis beültetése.				Összesen
		Egyáltalán nem	Nem tudom/ Semleges	Inkább igen	Teljes mértékben	
Szívesen költenék olyan innovatív megoldásokra, amik az egészségem megőrzését/gyógyulásomat szolgálják.	Egyáltalán nem	1 (0,6%)	1 (0,6%)	0 (0,0%)	2 (1,1%)	4 (2,2%)
	Inkább nem	0 (0,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	2 (1,1%)	2 (1,1%)
	Nem tudom/Semleges	1 (0,6%)	4 (2,2%)	10 (5,5%)	10 (5,5%)	25 (13,8%)
	Inkább igen	1 (0,6%)	2 (1,1%)	21 (11,6%)	25 (13,8%)	49 (27,1%)
	Teljes mértékben	1 (0,6%)	4 (2,2%)	13 (7,2%)	83 (45,9%)	101 (55,8%)
Összesen		4 (2,2%)	11 (6,1%)	44 (24,3%)	122 (67,4%)	181 (100%)

Forrás: saját kutatás [2020]

Összességében az első főhipotézis második alhipotézis (Hb), miszerint, akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, szívesebben vesznek igénybe a személyre szabott beavatkozásokat, teljesül, mivel az eredmények alapján megállapítható, hogy többségben vannak azon személyek, akik költenének olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, illetve szívesen vesznek igénybe személyre szabott beavatkozásokat, valamint a Pearson Chi-Square értéke is a hipotézis teljesülését támasztja alá.
A főhipotézis, ami szerint, akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, nyitottabbak az egészségügyi innovációkra, valamint szívesebben vesznek igénybe a személyre szabott beavatkozásokat, teljes mértékben teljesül, mivel a hozzá tartozó két alhipotézis (Ha), (Hb) az elemzés alá vont eredmények alapján szintén teljesült.

III.7. Szakértői mélyinterjúk legfontosabb eredményei a hipotézis kapcsán

Ahogyan az a szakirodalmak alapján is bebizonyosodott, a páciensek számára nagyon fontos tényező a bizalom, az orvosok véleménye, emiatt a kutatás kapcsán fontos, hogy ezen témában jártas szakemberek véleményéről is képet kapjon az olvasó, ezért felkerestem Prof. Dr. Than Pétert a Pécsi Tudományegyetem Ortopédiai Klinikájának igazgatóját, valamint Dr. Schlégl Ádámot, a Pécsi Tudományegyetem Ortopédiai Klinikájának egyetemi tanársegédjét, klinikai szakorvosát, akinek kutatási szakterülete a 3D rekonstrukció egy 13 kérésből álló általam összeállított kérdéssorral, melyben az új ortopédiai műtéti eljárásokról, valamint a 3D nyomtatás orvosi alkalmazására, az felmerülő pozitívumokkal és esetleges negatívumokkal kapcsolatos véleményre is rákérdeztem, valamint kitértem arra is, hogy véleményük alapán, hogyan lehetne népszerűsíteni az új eljárásokat.
A következőkben a szakértői mélyinterjúk legfontosabb eredményeinek való ismertetése következik a hipotézis kapcsán, miszerint, „Akik szívesebben költenek az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, nyitottabbak az egészségügyi innovációkra, valamint szívesebben vesznek igénybe a személyre szabott beavatkozásokat”.

Annak érdekében, hogy meglegyen a kellő fokú nyitottság, költési hajlandóság az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, nélkülözhetetlen a szakma szerint is, hogy az adott új ortopédiai műtéti eljárás, innovatív technológia biztonságos legyen.

„Nyitott vagyok az innovációkra, de kihangsúlyoznám, hogy csak abban az esetben, ha már egy kellően kiforrott technikáról van szó, vagy nem veszélyezteti a beteget." (Schlégl Ádám)

Az innovációkat megfelelő körültekintéssel kell kezelni, mint például egy ortopédiai implantátum, mert amennyiben későn derül ki, hogy rossz, -amire már volt precedens- akkor a kezdeti bizalom elveszhet, és helyébe még nagyobb félelem és bizalomhiány lép páciensek részéről, akár a személyre szabott beavatkozásokat, akár a költési hajlamot tekintjük.

„Az innovatív termékekről időnként kiderül, hogy nem annyira jók, és akkor már késő is tud lenni bizonyos helyzetekben, mivel már az adott implantátum lehet már bent is van a betegben." (Than Péter)

A 3D nyomtatás értelemszerűen az ortopédiában, minden eszközös szakmában nagyon nagy előrelépés, olyan dolgokat lehet előállítani, amiknek a hagyományosan történő előállítása sokkal több időbe telik, nehézségeket okoz, nem is biztos, hogy megvalósítható, vagy sokkal költségesebb, így nagyban hozzásegít a személyre szabott beavatkozások kivitelezésben.

„A 3D nyomtatás az ortopédiában és az összes implantátumot alkalmazó szakmában, egy nagyon nagy előrelépés." (Than Péter)

Amennyiben a 3D szövetnyomtatás kapcsán sikerül további fejlődést elérni, a jelenleg biztató eredmények ténylegesen bekövetkeznek, forradalmi áttörésekre van esély, aminek köszönhetően nagy nyitottság várható majd.

„Ha sikerült beültethető üvegporcot nyomtatni, az alapjaitól forradalmasítaná az ortopéd ellátást." (Schlégl Ádám)

Az új műtéti eljárások, a beteg compliance-et nem feltétlen javítják, a beteg együttműködési készségét még rossz irányba is befolyásolhatják ezek az új technológiák, amennyiben egy páciens mindenképp egy új, innovatív eljáráshoz ragaszkodik, ami abból a szempontból kedvező, hogy az innovációkkal kapcsolatos nyitottság, a költési hajlam, személyre szabott beavatkozások igénybevétele pozitív, viszont szakmai szempontból ez nem feltétlen így van.

„A mai gondolkozás, hogy az újdonság biztos, hogy jobb, mint a régi, mert a régi csak rossz lehet, vagy használhatatlan. Ez sajnos a betegeknek a hozzáállását tekintve nem feltétlen előnyös." (Than Péter)

V. Összefoglalás

Ahogyan azt Thompson és szerzőtársai (2021) is megállapították, az egészségügyi szolgáltatások, eljárások, technológiák innovációjára van szükség ahhoz, hogy megfeleljen a modern orvostudomány folyamatosan növekvő igényeinek. Annak érdekében, hogy ezen innovációk, jelen esteben az új ortopédiai műtéti eljárások, innovatív technológiák eljussanak a fogyasztóhoz, pontosabban pácienshez, megfelelő kommunikáció, megfelelő orvos-beteg kapcsolat szükséges. Ahhoz, hogy az imént említett orvos-beteg kapcsolat, valamint a pácines bizalma javuljon az orvosok, illetve az egészségügy irányába, az egy páciensre jutó időt növelni kellene, viszont ez a jelenlegi egészségügyi ellátó rendszerben nem igazán kivitelezhető kapacitásbeli problémák miatt, mint például az eszközhiány, vagy ami ennél is nagyobb probléma, a szakképzett munkaerőiány. Az innovatív betegellátási eljárások, megoldást nyújthatnak ezen problémákra, azonban kellő körültekintéssel kell kezelni az innovációkat, csak akkor szabad alkalmazni, ha már kellően kiforrott technikáról van szó, nem veszélyezteti a beteget. Kedvező esetben nemcsak költséghatékonyabbak, modernebbek, jobb eredményekkel rendelkezhetnek, hanem nagyrészt a gyors rehabilitációból adódóan időt is megtakarítanának az egészségügy különböző szegmenseiben, ezáltal megvalósulhatna több idő

ráfordítása a páciensekre és a fogyasztó (jelen esetben páciens) is az imént említett pozitív következmények miatt feltehetően elfogadóbb lesz az innovációkkal kapcsolatban. Fontos továbbá az egészségügyi infrastruktúra fejlesztése is, mivel a nem megfelelő körülmények az új és a meglévő eljárások sikeres kimenetét veszélyeztetik. A pácienseknél negatív tapasztalat után sokkal nehezebb bármilyen újítást megismertetni, megszerettetni a már meglévő negatív benyomás miatt, így az innováció jövője veszélybe kerülhet.
Részben kaptam választ a kutatási kérdésre, hogy vajon nyitottabbak-e a páciensek az új egészségügyi technológiákra, mint az eddigi technológiákra. A kutatási eredmények által elmondható, hogy a megkérdezettek többége nyitott az innovációkra, akár még szívesen is költenének az olyan innovatív megoldások kapcsán, amik az egészség megőrzését/gyógyulást szolgálják, illetve annak kapcsán is bíztatóak az eredmények, hogy személyre szabott eljárásokat vegyenek igénybe, de mindegyik kérdésnél, alhipotézisnél megjelentek olyan válaszadók, akik negatívan vélekednek ezen érzékeny témákkal kapcsolatban. Ezeket a válaszadókat nem szabad figyelmen kívül hagyni, fel kell deríteni, hogy mi lehet a negatív tapasztalat oka, annak érdekében, hogy javítani lehessen ezen negatív vélemények kiváltói okain ezzel remélhetőleg helyreállítva, vagy legalább javítva a bizalmat az újdonságok, innovációk irányába. A bizalom kialakulása, javulása később akár az innováció elfogadását eredményezheti egy olyan fogasztónál, páciensnél, aki korábban negatívan, elutasítóan vélekedett a téma kapcsán.

Köszönetnyilvánítás:
A tanulmány 2023-2.1.2-KDP-2023-00010 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a 2023. évi Kooperatív Doktori Program pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalomjegyzék

Agyeman, K, D. - Dodds, S, d. - Klein, J, S. - Baraga, M, G. - Hernandez, V, H. - Conway, S.: Innovation in Resident Education: What Orthopaedic Surgeons Can Learn from Other Disciplines. The Journal of Bone and Joint Surgery. 2018. Vol. 100. no. 13. pp. 1-5. https://doi.org/10.2106/JBJS.17.00839

Corbina, C, L. - Kelley, S, W. - Schwartz, R.: Concepts in service marketing for healthcare professionals. The American Journal of Surgery. 2001. Vol. 181. no. 1. pp. 1-7. https://doi.org/10.1016/S0002-9610(00)00535-3

Dryden-Palmer, K. - Berta, W, B. - Parshuram, C, S.: Implementing a complex hospital innovation: conceptual underpinnings, program design and implementation of a complex innovation in an international multi-site hospital trial. BMC Helath Services Research. 2022. Vol. 22. no. 1. 1342. https://doi.org/10.1186/s12913-022-08768-8

Escobar-Rodríguez, T. - Romero-Alonso, M.: The acceptance of information technology innovations in hospitals: Differences between early and late adopters. Behaviour & Information Technology. 2014. Vol. 33 no. 11. pp. 1231-1243. https://doi.org/10.1080/0144929X.2013.810779

Gerdesics, V. - Pavluska, V.: Irodalomkutatás az innováció elfogadás-elméletekről. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2013.

Gücin, N, Ö. - Berk, Ö, S.: Technology Acceptance in Health Care: An Integrative Review of Predictive Factors and Intervention Programs. Procedia - Social and Behavioral Sciences. 2015. Vol. 195. pp. 1698-1704. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.263

Jakopánecz, E. - Törőcsik, M.: Az egészség megatrendje, A kardiovaszkuláris betegek mai képe, Trendtanulmány. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2015.

Ji, M, Y. - Jackson, J, D. - Park, J, S. - Probst, J, C.: Understanding information technology acceptance by individual professionals: Toward an integrative view. 2006. Information & Management. Vol. 43. pp. 350-363. https://doi.org/10.1016/j.im.2005.08.006

Kelly, C., J. - Young, A, J.: Promoting innovation in healthcare. Future Healthcare Journal. 2017. Vol. 4. no. 2. pp. 121-125. https://doi.org/10.7861/futurehosp.4-2-121

Lin, S, P. - Hsieh, C, Y. - Ho, T, M.: Innovative healthcare cloud service model. Applied Mechanics and Materials. 2014. pp. 543-547., pp. 4511-4513. https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/AMM.543-547.4511

Little, E. - Marandi, E.: Kapcsolati Marketing, Akadémiai Kiadó. Budapest, 2005.

Martin, G. (2021). Top 10 Emerging Trends in Health Care for 2021. American Hospital Association. 2021. Vol. 1. pp. 1-5.

Micic, P.: Das Zukunfts Radar. Die wichtigsten Trends, Technologien und Themen für die Zukunft. Gabal Verlag GmbH. Offenbach, 2007.

Miraldo, M. - Hauck, K. - Vernet, A. - Wheelock, A.: Variations in the Adaption of Healthcare Innovation? Oxford Research Encyclopedia of Economics and Finance. 2019. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190625979.013.76

Pavluska, V.: Az egészség, mint érték a magyar társadalomban. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2015.

Rekettye, G.: Értékteremtés a marketingben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1997.

Rogers, E. M.: Mass media exposure and modernization among Colombian peasants. The Public Opinion Quaterly. 1965/1966. Vol. 29. no. 4. pp. 614-625. https://doi.org/10.1086/267364

Rogers, E. M.: Communication research and rural development. Canadian Journal of African Studies - Special Issue: Rural Africa. 1969. Vol. 3. no. 1. pp. 216-222.

Rogers, E. M.: Incentives on the diffusion of family planning innovations. Studies in Family Planning, 1971. Vol. 2. no. 12. pp. 241-248. https://doi.org/10.2307/1965079

Rogers, E. M. (1976): New Product Adaption and Diffusion. Journal of Consumer Research. 1971. Vol. 2. no.4. pp. 290-301.

Rogers, E. M.: Diffusion of Innovations. 4th ed. The Free Press. New York, 1995.

Rogers, E. M. - Siedel, N.: Diffusion of news of the terrorist attacks of September 11, 2001. Prometheus. 2002. Vol. 20. no. 3. pp. 209-219. https://doi.org/10.1080/0810902021014326

Róna, P. - Rácz, J. - Rózsa, A. - Szepesi, A. - Törőcsik, M. - Kató, G. - Repa, I. (2010): A paradigmaváltás alapjai. Egészségügyi Gazdasági Szemle. 2010. Vol. 48. no. 1. pp. 45-48.

Safi, S. - Thiessen, T. - Schmailzl, K, JG.: Acceptance and Resistance of New Digital Technologies in Medicine: Qualitative Study. JMIR Research Protocols. Vol. 7. no. 12. https://doi.org/10.2196/11072

Segers, S. - Mertes, H.: The curious case of "trust" in the light of changing doctor-patient relationships. Bioethics. 2022. Vol. 36. no. 8. pp. 849-857. https://doi.org/10.1111/bioe.13064

Simon, J.: Marketing az egészségügyben. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2010.

Sun, Y. - Wang, N. - Guo, X.ve Peng, Z.: Understanding the acceptance of mobile health services: A comparison and integration of alternative models. Journal of Electronic Commerce Research. 2013. Vol. 14. no. 2. pp. 183-200.

Thompson, J, W. - O'Brien, A. - Stewart, A. - Hurd, R. - Haddad, F, S.: North central London elective orthopaedic network and health service innovation to improve the quality of NHS patient care. British Journal of Hospital Medicine. 2021. Vol. 82. no. 7. pp. 1-4. https://doi.org/10.12968/hmed.2021.0326

Törőcsik M.: Paradigmaváltás az egészségügyben – egészségpiaci szemlélet a betegségpiacban való gondolkodás helyett. 2008. Lege Artis Medicinae. Vol. 18. pp. 446-448.

Törőcsik, M. (2017): Fogyasztói magatartás - Insight, trendek, vásárlók. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2017.

WHO: Constitution of the world health organization. Basic Documents, 45th edition. Supplement. 2006.https://www.afro.who.int/sites/default/files/pdf/generic/who_constitution_en.pdf [letöltés ideje: 2024.02.12.]

Ziefle, M. - Schaar, A, K.: Technology Acceptance by Patients: Empowerment and Stigma. Handbook of Smart Homes, Health Care and Well-Being. pp. 1-10. https://doi.org/ 10.1007/978-3-319-01904-8_34-1

Biró Borbála, PhD hallgató
Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet, Gazdálkodástani Doktori Iskola
E-mail: biro.borbala@ktk.pte.hu

Témavezető: Dr. Lányi Beatrix név, Ph.D. habil, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet

Lektor: Dr. Rácz-Putzer Petra, Ph.D, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet

Changes of ethnic diversity in Vojvodina during the 21st century

Dávid Róbert Moró

Faculty of Natural Sciences Doctoral School of Earth Sciences, University of Pécs

Author's email address: mororobi@gamma.ttk.pte.hu

Ethnic geography has always played an important role in research examining ethnically diverse, multicultural regions with numerous ethnic and nationality problems. A typical example of this is the Autonomous Region of Vojvodina in the northern part of Serbia. The region is the most ethnically diverse part of the country, and this fact makes it the perfect field for this research. The deteriorating population trends that are typical in Serbia are present in this region, too, and can be experienced at different extents all over the region. By analysing the Serbian censuses held between 1991 and 2022, we present the shifts in population, ethnicity, ethnic diversity, and the spatial and temporal changes in the region. Although these deteriorating trends of the country can be observed in Vojvodina too, these changes show a greater impact on the ethnic minorities of the region, mainly among Hungarians, Croats, and Slovaks, who are also impacted by emigration and are ageing societies. Negative demographic changes result in both quantitative and qualitative shifts in an otherwise multicultural area and also play a major role in the homogenization of the region.

Keywords: Vojvodina, ethnical geography, ethnic diversity

I. Introduction

Ethnic geography, a cornerstone of political geographical research, has always held a significant place in the study of ethnically diverse regions, such as Vojvodina. The area's ethnic relations have undergone numerous transformations, primarily influenced by its geographical location. Throughout history, it has been under the jurisdiction of various countries, including the Kingdom of Hungary, the Austro-Hungarian Empire, the Ottoman Empire, and Yugoslavia. These changes were particularly pronounced during the 20th century when the region's borders underwent significant shifts due to the two world wars. The most recent and impactful change occurred in the 1990s with the dissolution of Yugoslavia, a civil war involving numerous ethnic groups, and a subsequent realignment after the conflict's end.

This paper delves into the intricate historical paths that have led to the 21st century and examines the current situation in light of these. The extent of changes within the region is a complex puzzle that needs to be unravelled. To decipher this, I have meticulously analysed data from the 1991 to 2022 censuses, focusing on the territorial units of municipalities. The aim is to understand the extent of ethnic transformation among minorities. To what extent was there ethnic homogenisation or diversification in the area?

II. Methods

During the research, I mainly analysed primary sources on Serbian censuses. It was essential to know and understand the processes that influenced the region's ethnic composition, which is also necessary for ethnic geographical research.

I collected data from the censuses on the Serbian Statistical Office website to analyse the statistics. I studied the data tables at the level of municipalities from the 1991, 2002, 2011, and 2022 censuses(Statistical Office of the Republic of Serbia, 1991, 2003, 2011, 2023). I examined the changes in numbers and proportions that have taken place in the region. Furthermore, I tried to interpret the homogenisation or even diversification processes that took place in the area by looking at the changes in ethnic diversity. To analyse changes in diversity, I used the method established in the Hungarian scientific literature as the ethnic diversity index. This was initially used in biology as Simpson's index, representing species diversity in a given area.

$$EDI = \frac{L*(L-1)/2 - \sum_{i=1}^{n} e_i*(e_i-1)/2}{L*(L-1)/2}$$

Figure 1: Ethnic Diversity Index formula

In the formula, the L is the population of a settlement or area, and the e1, e2, … en indicates the number of persons belonging to the ethnic groups. This index shows the probability that two randomly selected inhabitants of a population in a given area belong to different groups, in this case to ethnicities. The result takes on a value between 0 and 1; the closer to zero, the more homogeneous, and the closer to one, the more heterogeneous the society. At a value of 0.00, we get a perfectly homogeneous population, i.e., everyone in the population belongs to the same ethnic group, and at a value of 1, a perfectly heterogeneous population, i.e., everyone in the population is of a different ethnic group (Németh, 2019).

III. Historical overview of Vojvodina

The territory of Vojvodina was first organised under the unified state authority during the reign of King Saint Stephen of Hungary. At that time, however, it did not exist as a single, independent region but as part of the county system. At that time, the counties of Bács (1010), Bodrog (1010), and Csanád (1027-1028), and in 1096 along the Danube, the County of Szerém was created in the area, which was under the jurisdiction of the Hungarian Crown (Ispánovics, 2014). In 1427, Nándorfehérvár and Galambóc also became part of the Kingdom of Hungary, although the Ottoman conquests left only Nándorfehérvár in Hungarian hands. From 1439 onwards, hundreds of Serbs fled from the Turks to Hungary, a process that only intensified after the Second Battle of Kosovo, when the Kingdom of Serbia suffered a decisive defeat at the hands of the Ottoman Empire (Sokcsevits et al., 1993).

The peasant uprising led by György Dózsa in 1514 spread to the southern regions. The Serbs who had settled in the area also participated in the war; although most of them sided with the rebels, some fought on the side of the nobility. Following the defeat of the uprising, the threat of the Ottoman Empire from the south was renewed, and after the fall of Nándorfehérvár and the outlying castles, Turkish raids and pillages became more frequent. After the Battle of Mohács in 1526, this territory, as well as the interior area of Hungary, became part of the Ottoman Empire. This completely reshaped the ethnic image of the region, and the following hundred and fifty years saw a steady influx of southern Slavs, mainly Serbs (Ördögh, 2017).

The wars aiming to drive out the Turks proved successful, and in 1688, the new Hungarian Kingdom under Habsburg rule recaptured Nándorfehérvár. At the same time, as the Ottomans were driven back, the Serbian population began to migrate southwards, but this process was reversed in 1690. King Lipót I promised the Serbs that if they fought alongside him against the Turks, he would create a separate province for them in the Serb-inhabited southern region, administered by a voivode. However, this did not happen, and in a decree issued in 1690, he promised them only religious autonomy. In 1691, under the leadership of Patriarch Arsenije Čarnojević of Peć, another mass of Serb refugees arrived in Hungary, welcomed by the Viennese court, which granted them several privileges in return for military service. During the Rákóczi's War of Independence, which broke out in the 18th century, both sides tried to win over the Serbs. They eventually sided with Vienna, after which they suffered reprisals from the Hungarians. However, the conflicts that arose were settled in the Peace of Szatmár in 1711, following the fall of the War of Independence (Ördögh, 2017).

The area underwent economic development in the following decades and began to thrive as an agricultural region. In parallel, the population began to grow in large numbers, exceeding 30,000 in the 1720s, 93% of whom were Serbs. In the 1750s, there was another population explosion, primarily due to the settlement movements, and by 1785, the area's population had risen to over 230,000 (Ördögh, 2017). This growth and the increasing proportion of Serbs led to political conflict, with the Hungarians in favour of preserving the country's unity. At the same time, the Serbs wanted to create an autonomous administrative area along the southern border without Hungarian sovereignty. In the 1790s, the issue of autonomy was again on the agenda of the Serbs, who demanded that a Serbian chancellery be set up, that Serbian bishops be invited to the Hungarian parliament, and that they should have a say in the political life of the country. The Hungarian nobility took a negative position on this issue and even denied the presence of the Serbian nationality (Szakály, 1991). Thus, the Serbs turned to the imperial court, seeking the establishment of an autonomous province under the jurisdiction of Vienna. The area was not left untouched during the Hungarian Revolution of 1848; in the fights, the Serbian population stood by the side of the Habsburgs and fought against the Hungarians. At the same time, the Principality of Serbia also expressed its support for the Serbian community in this southern region, and several volunteers were deployed there during the war. Although this

alliance did not last long, in 1849 tensions arose between the Habsburgs and the Principality of Serbia, and the Serbian volunteers who had been supporting the region were withdrawn (Gulyás, 2007).

During the war, a self-governing political entity called Serbian Vojvodina was established after the suppression of the revolution and was reorganized as the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar on the 18th of November 1849. Compared to the 18th century, when the region was mainly dominated by the Serbian population, it diversified greatly. These changes resulted from the war and the ethnic tensions that rose with it. Although the region contained most of the Serb-inhabited territory, it still had an extraordinary diversity (Serbs 26.9%, Romanians 27.9%, Germans 24.5%, Hungarians 15.6%). However, it was short-lived, as in 1860 it was abolished by Vienna and reannexed to Hungary. After the decision, the Serbs made repeated attempts to gain autonomy but were refused. In the early 1900s, a movement of pan-Slavism became popular among the southern Slavic peoples, which envisaged the unification of the south Slavs under one nation, including Vojvodina (Maruzsa, 2008).

At the outbreak of World War I, the Monarchy accused Serbia of the assassination of Archduke Franz Ferdinand and proclaimed war on 28 July 1914. At the beginning of the war, Serbia was able to withstand the attacks of Austo-Hungary, and they even advanced into Hungarian territory, but they could not hold it for long, and the Monarchy's troops managed to retake the territories. The help sent by the Entente powers gave the counter-attack new strength, but the Central Powers managed to get Bulgaria on their side, opening up a new front. Over the next three years, Serbia would be occupied by the Monarchy, and retaliatory measures would be taken against the Serbs. In 1918, fighting on the southern front resumed, and Serbia launched successful attacks against the invaders. In parallel, the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes was proclaimed on 29 October 1918 with the Karađorđević dynasty at its head. The peace treaties that ended the war settled the border disputes between the countries, and as a result of the Treaty of Trianon, Vojvodina, along with several border regions, became part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (A. Sajti, 2008b; Ördögh, 2017). The organisation of the newly born Yugoslav state encountered several obstacles. The extreme ethnic diversity was only one of the difficulties. Still, there were also different economic, legal, and railway rules in various parts of the country - difficulties which were illustrated by the fact that the country inherited four different currencies and six different tax systems, the unification and systematisation of which meant lengthy work for the state (Juhász, 1999).

Yugoslavia had good economic relations with Germany at the start of World War II, but a military coup ended this in 1941. The army overthrew the previous leadership and put the child Peter Karađorđević on the throne as king. Germany and its allies (Italy, Bulgaria, and Hungary) then declared war on Yugoslavia and invaded the country. The area between the Danube and Tissa rivers, i.e. the formerly annexed territory of the Bács-Bodrog county, came under Hungarian rule, but the rest of Vojvodina, like the Banat region, was taken over by Germany, and the new leadership ordered the expulsion of the population, whom Hungarians replaced. In the second half of 1941, the League of Communists of Yugoslavia called for demonstrations against the occupation, which led to several resistance movements and partisan actions in the form of armed clashes and sabotage. The occupiers responded with retaliatory measures, sometimes including ethnic cleansing, but these failed to stifle the resistance. By 1944, the partisans had managed to liberate a large part of Vojvodina from occupation. In the period that followed, reprisals were taken against the Hungarian and German minorities living in the area in the form of large-scale expulsions and violence. Ethnic cleansing was stifled until December 1944 when it stopped under external pressure from the Soviet Union. Nevertheless, by 1946, more than 84,000 Hungarians had been expelled from the country (A. Sajti, 2008a; Hoare, 2010).

After the war the region was integrated as a new territorial unit into the reorganised Autonomous Region of Vojvodina. The ethnic composition of the area was significantly altered by the steady decline of the Hungarian population and the Slavic people who settled in their place, as well as by the parallel processes of assimilation through mixed marriages. Economically, most of the industrial plants were taken over by the state, and many were dismantled and relocated to the less developed southern parts of the state. However, Vojvodina remained one of the most economically developed areas of the country, and the more developed regions financed the less developed ones to equalize regional economic disparities (Hornyák, 2008).
After Tito died in 1980, the country's integrity began to weaken. In the second half of the decade, Serbian nationalism, led by Slobodan Milošević, began to take the leading role in political life. His ambition to place Serbia at the political centre has generated a lot of antagonism in the eyes of the people. During the 1988 demonstrations, the Serbs forced the resignation of the political leadership of Vojvodina, which opposed Belgrade, and in 1989 the provincial parliament also approved Milošević's constitutional amendment in which provincial autonomy was abolished. The civil war that erupted in the wake of the political tension and the Kosovo crisis that erupted in 1998 brought significant changes in the ethnic composition of the region. In this period of instability, some minorities left the region and fled to other parts of the country or to their mother countries beyond the borders (Szügyi, 2016).

IV. Diversity change in the 21st century

The current image of ethnic minorities and diversity in the area has been significantly shaped by the historical events mentioned above. The most recent event of this kind was the Yugoslav civil war and the subsequent Kosovo crisis of 1998–1999. As a result, after the turn of the millennium, a significant number of ethnic minorities disappeared from the region, some of them becoming victims of the wars and others left the country.
Examining the data from the censuses conducted between 1991 and 2022, it is clear that the population of the country and the region is steadily declining. Among the many reasons for this change are ageing society, declining birth rates, and migration significantly impacting population trends. I have plotted the population change in Vojvodina between 1991 and 2022 using census data (Figure 1). It can be seen that the area reached its highest population number in 2002, but since then, there has been a steady decline. The most significant lessening occurred between 2011 and 2022, in which the COVID-19 pandemic, among others, played a significant role.

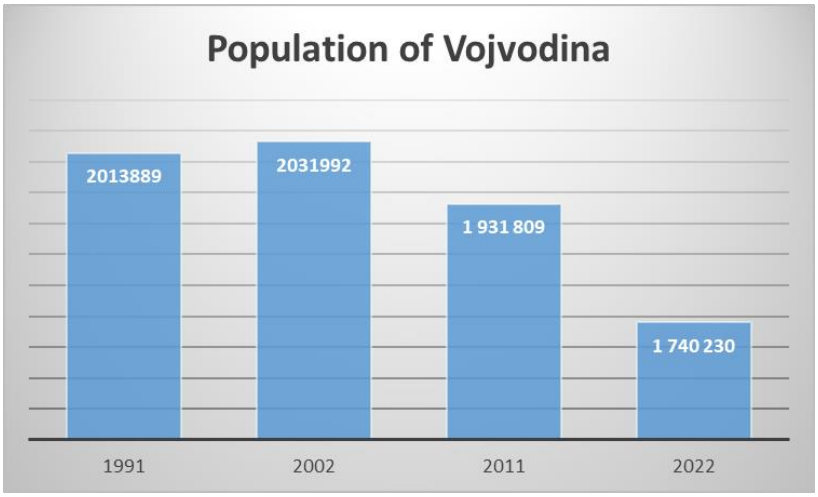

Figure 2: Population changes in Vojvodina between 1991 and 2022 (self-edited, from data of the Statistical Office of the Republic of Serbia)

The population decline was most noticeable among ethnic minorities. The following diagrams show the changes in the ethnic composition of the territory between 1991 and 2022 (Figure 2). Looking at the changes, it can be observed that since the last Yugoslav census, there has been continuous homogenisation. The proportion of Serbs has risen by 11% since 1991, while the proportion of other ethnic groups has steadily decreased. The Hungarians however remained the largest among listed minorities but are also declining, to only 11% from the former 17% rate. One outstanding and exciting feature is that the Yugoslav population is still detectable. However, their numbers have declined considerably, from 9% of the total population at the time of the 1991 census to 2% today. Their importance is due to the fact that the Yugoslav is not an ethnicity but an identity that started to spread in Yugoslavia after World War II but did not become very popular (Kukić, 2023). However, the fact that they are still a noticeable part of the population more than 30 years after the country's break-up deserves special attention.

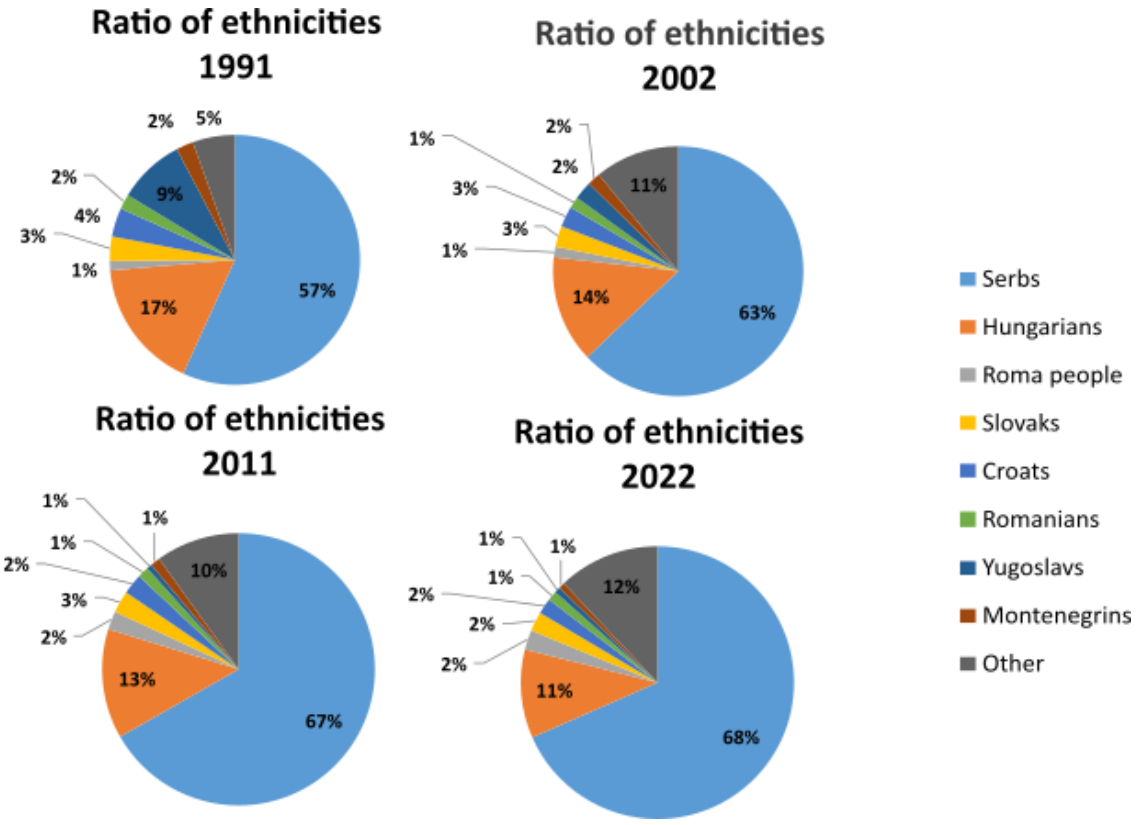

Figure 3: Ratio changes of ethnicities, 1991-2022 (self-edited, from data of the Statistical Office of the Republic of Serbia)

During the research, I used QGIS geoinformatics software to display the spatial distribution of the five most significant ethnic minorities (Figure 3). The largest number in the region were the Hungarians, who are found in the northern parts of the area, mainly near the Hungarian border. Most of the population resides in the municipalities of Subotica, Kanjiža, Bačka Topola, and Senta. The Romanians are primarily found in the southeastern municipalities (opštinas) of the region, such as Vršac, Alibunar, and Pančevo. Slovaks arrived to the area in the 17th and 18th centuries after the Habsburg Empire reconquered it from the Ottomans, and most of them lived in the municipalities of Kovačica, Bački Petrovac, and Novi Sad. Today, the Croatian population is concentrated in the north-westernmost parts of the region, living close to the Croatian border, mainly in the municipalities of Subotica and Sombor and a more significant part near Novi Sad. The Roma population has not developed large spatial clusters like the

ethnicities mentioned above; their population is dispersed throughout the region, but they are more numerous in the municipalities of Subotica, Novi Sad, and Pančevo.

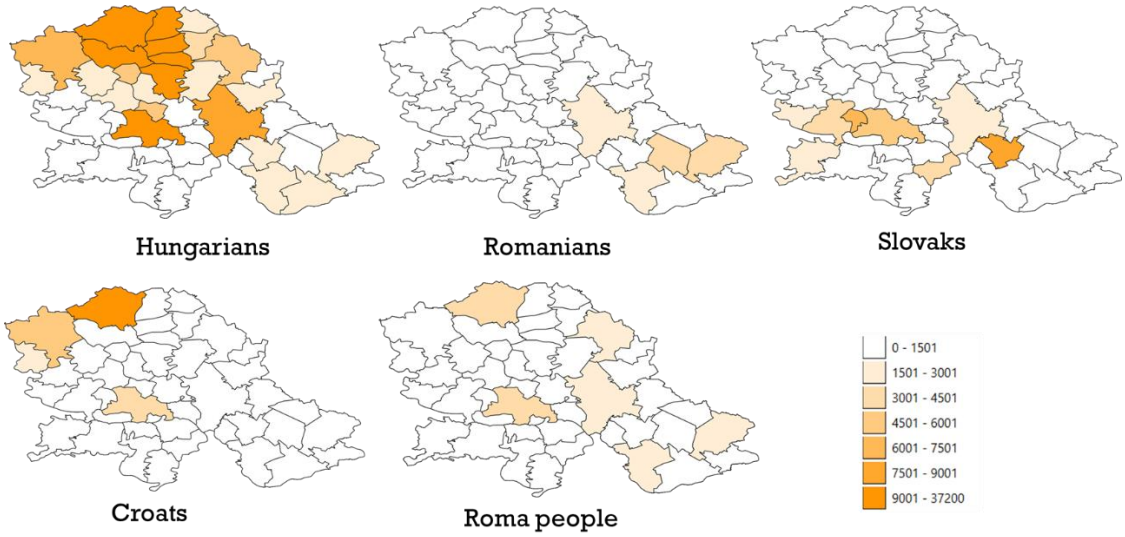

Figure 4: The spatial location of the five largest ethnic minorities in 2022 (self-edited, from data of the Statistical Office of the Republic of Serbia)

It is clear from the abovementioned fact that Vojvodina is ethnically very diverse. Using the ethnic diversity index, we can get a more accurate picture of the degree of diversity (Figure 4). The index shows that ethnic diversity has steadily decreased during the overviewed period. While in 1991 the index was 0.637, it is now only 0.518, with the most significant change occurring between 1991 and 2002, which can be attributed to the wars in the 1990s that resulted in large numbers of minorities leaving the region. This homogenisation has since slowed down but has not stopped and is likely to continue in the future.

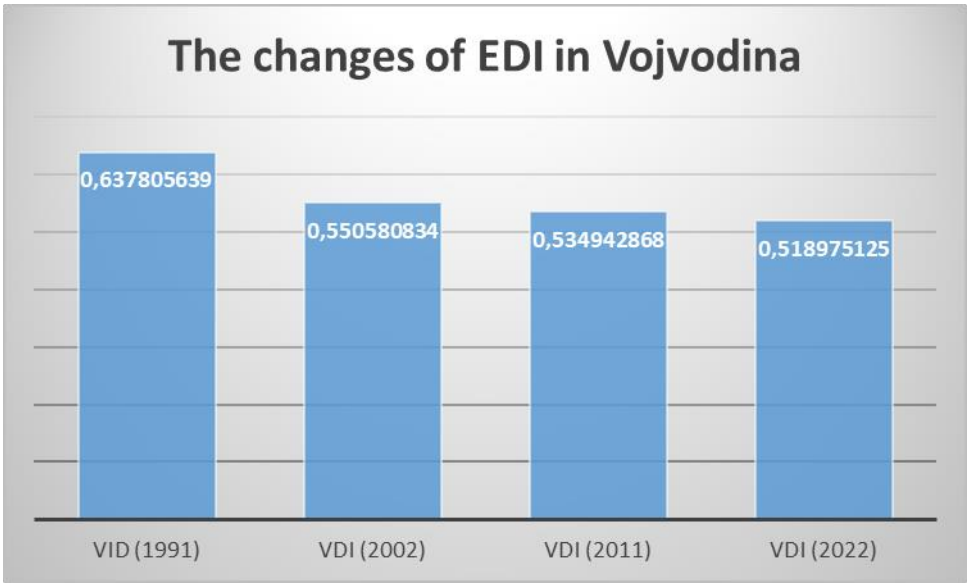

Figure 5: The changes in the Ethnic Diversity Index in Vojvodina 1991-2022 (self-edited, from data of the Statistical Office of the Republic of Serbia)

Although for Vojvodina as a whole, it can be seen that its population is becoming more homogeneous at the level of lower territorial units, it can be experienced that this is not necessarily true everywhere (Figure 5). Looking at the municipality-based division can be seen

as a much more diverse feature. Although in 1991 there were many more areas with high diversity, these ones are mainly located in the north and north-west, coinciding with the then significant Hungarian and Croatian minorities. These areas showed a much more homogeneous image by the next census, which can be attributed to the result of the 1991-1996 South Slavic wars and the 1998-1999 Kosovo crisis. The 2011 data show that in the northern areas, such as the municipalities of Bečej, Čoka, and Mali Iđoš, there has been minimal diversification. However, in the most recent 2022 census data, it can be detectable that areas with previously higher diversity, such as opštinas of Kula or Vrbas, have homogenised. However, a prominent example can be observed in the case of Subotica, the largest city in the northern territories and, due to its central function, home to a substantial population not only of one particular ethnicity, making it an area of high ethnic diversity in today's Vojvodina.

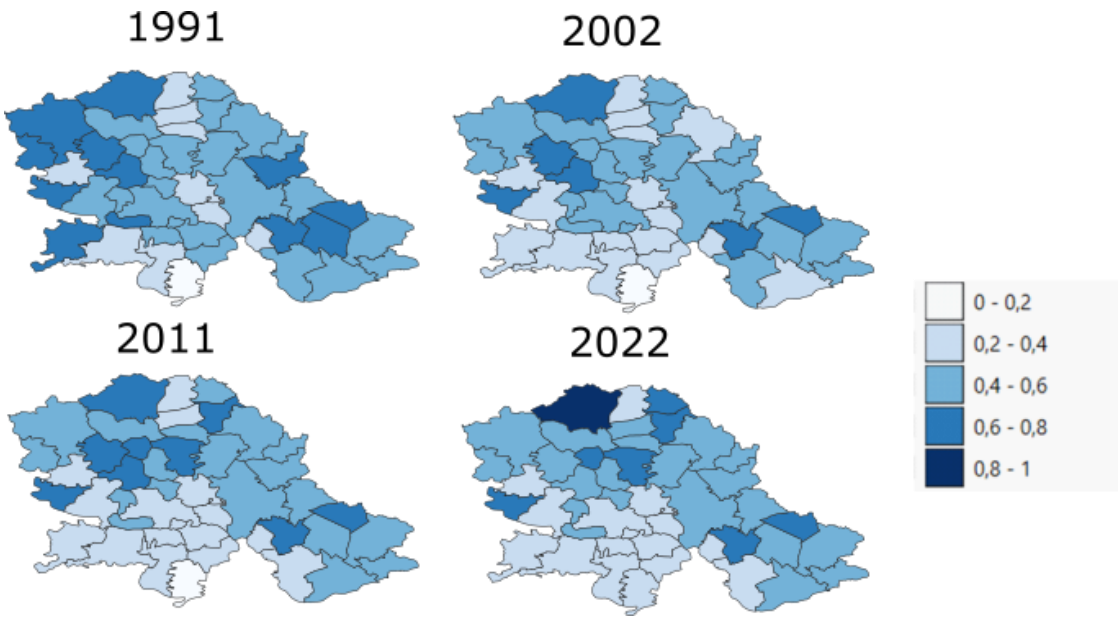

Figure 6: Ethnic Diversity Index 1991-2022 (self-edited, from data of the Statistical Office of the Republic of Serbia)

Comparing the differences in diversity between the last Yugoslav and the most recent 2022 censuses, we are faced with the changes over the previous 30+ years, and comparing the 2011 and 2022 data, we can see the changes over the last ten years (Figure 6). Looking at the changes from 1991 to the present, it is visible that the western and north-western parts of the region have experienced the most significant degree of homogenisation. The changes here are primarily due to the result of the wars at the end of the 20th century, as in 1991 there were still areas with significant Croatian and Hungarian minorities, such as Sombor, Apatin, Novi Sad or Šid. In the south, homogenisation has been more moderate, with the greatest homogenisation in the municipality of Pančevo. However the northern areas such as Subotica, Kanjiža, Senta or Bačka Topola were more diversified, coinciding with the main concentration of the present Hungarian minority. When looking at the data comparing the changes of the last ten years, we get a more modern picture. Because of the shorter time scale, the changes are less numerous than in the previous ones. In the last ten years, the rate of homogenisation has slowed down considerably, as mentioned above. There is no such a sharp fault line in the homogenisation like the one shown in the previous period. It can be attributed to the fact that there were no such conflicts in the area during the last ten years as in the 1990s. In this latter period a more moderate homogenisation can be observed in different parts of the region, but in contrast to the previous one, several diversifying municipalities can be identified. Comparing the two sets of figures, it can be said that the northern municipalities show continuous diversification during both

periods. It is worth exploring this area more thoroughly in the future to find out why these municipalities are the most diverse ones.

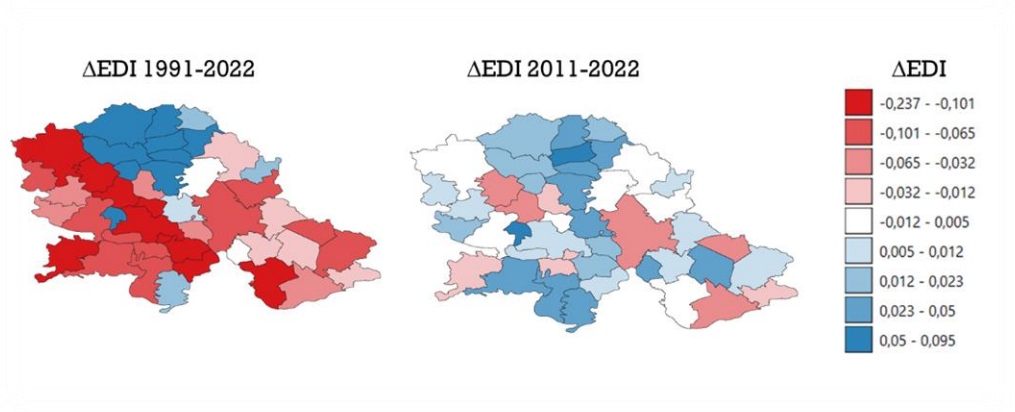

Figure 7: Ethnic Diversity changes between 1991-2022 and between 2011-2022 (sef-edited, from data of the Statistical Office of the Republic of Serbia)

V. Conclusion

The Autonomous Province of Vojvodina is one of the most ethnically diverse regions in the Balkans, with a rich and eventful history under the rule of many different empires, from the Kingdom of Hungary through the Ottoman Empire to the 20th century Yugoslavia. In this rich history, there have been periods of diversification and homogenisation, the last of which began in the first half of the 20th century, when a homogenisation trend started under the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes and continues to this day. Although it slowed down by the 21st century, it did not stop; the last impactful change was the South Slavic wars of the 1990s; since then, the process has slowed. The most significant changes since then have been among the Hungarian, Slovak, Croatian, and Montenegrin populations. Their numbers have been steadily declining due to intermarriage, emigration, and low birth rates. The Ethnic Diversity Index shows that although the overall diversity of Vojvodina is steadily decreasing, we find that there is diversification at the level of municipalities, mainly in the northern areas. However, some areas still have a high level of ethnic diversity, such as Subotica in the north, Bač in the west, or Kovačica in the southeast, due to the significant Hungarian, Croatian, and Slovak minorities living there. Despite this, the ethnic homogenisation of Vojvodina is likely to continue in the future, and it is essential to have further studies of the region regarding its ethnic changes.

References

A. Sajti, E. (2008a). A jugoszláviai helyzet: bosszúakciók, lakosságcsere. Az engedékeny jugoszláv kisebbségpolitikai gyakorlat kezdete. In N. Bárdi, C. Fedinec, & L. Szarka (Eds.), *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* (pp. 216–219). Gondolat Kiadó.

A. Sajti, E. (2008b). A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921). In N. Bárdi, C. Fedinec, & L. Szarka (Eds.), Kisebbségi magyar közösségek a 20. században (pp. 44–47). Gondolat Kiadó.

Gulyás, L. (2007). Történeti áttekintés. In I. Nagy (Ed.), Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. (pp. 76–149). Dialóg Campus Kiadó.

Hoare, M. A. (2010). Genocide in the Former Yugoslavia Before and After Communism. Europe-Asia Studies, 62(7), 1193–1214.

Hornyák, Á. (2008). A jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989. In N. Bárdi, C. Fedinec, & L. Szarka (Eds.), Kisebbségi magyar közösségek a 20. században (pp. 250–255). Gondolat Kiadó.

Ispánovics, C. J. (2014). Kultúraalapítás A Magyar Királyság déli vidékein. Annual Review of the Faculty of Philosophy, Novi Sad, 39(2), 71–95.

Juhász, J. (1999). Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Aula Kiadó.

Maruzsa, Z. (2008). A Vajdaság mint történeti régió. Közép-Európai Közlemények, 1(1), 71–79.

Németh, Á. (2019). A diverzitási indexek alaptípusai és alkalmazási lehetőségei az etnicitáskutatásban. Tér És Társadalom, 33(2), 130–148. https://doi.org/10.17649/TET.33.2.3123

Ördögh, T. (2017). Vajdaság politikatörténelme. Vajdaság 1. Vajdaság Társadalmi És Gazdasági Jellemzői, 9–40.

Sokcsevits, D., Szilágyi, I., & Szilágyi, K. (1993). Déli szomszédaink története (Béla J., Kovács). Bereményi Könyvkiadó.

Statistical Office of the Republic of Serbia. (2011). 2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia Religion, mother tongue and ethnicity. https://publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G20134002.pdf

Statistical Office of the Republic of Serbia. (1991). СТАНОВНИШТВО ПРЕМА НАЦИОНАЛНОЈ ПРИПАДНОСТИ, ПОПИС 1991*. ГОДИНЕ. https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/prethodni-popisi/popisni-podaci-eksel-tabele/

Statistical Office of the Republic of Serbia. (2003). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Stanovništovo Nacionalna ili Etnička Pripandost. https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2002/pdf/G20024009.pdf

Statistical Office of the Republic of Serbia. (2023). 2022 Census of Population, Households and Dwellings Ethnicity Data by municipalities and cities. https://www.stat.gov.rs/en-US/oblasti/popis

Szakály, F. (1991). Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. In I. Zombori (Ed.), A szerbek Magyarországon (pp. 11–50). Móra Ferenc Múzeum.

Szügyi, É. (2016). Szerbia regionális fejlődésének történeti áttekintése. In A. Hajdú (Ed.), Multietnikus világok Közép-Európában 1867-1944 Multietnické prostredie v Strednej Európe, 1867–1944 (pp. 239–260). Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális Társulása.

Dávid Róbert Moró, PhD student

University of Pécs, Faculty of Sciences, Institute of Geography and Earth Sciences, Doctoral School of Earth Sciences
E-mail: mororobi@gamma.ttk.pte.hu

Tutor: Dr Péter Reményi, associate professor, head of department, Institute of Geography and Earth Sciences, Department of Political Geography, Development and Regional Studies

Reviewer: Dr. Nándor Zagyi, PhD, research fellow, University of Pécs, Szentágothai Research Centre, Research Centre of Historical and Political Geography

Cyber Harassment and the Law

Dr. Barbara Szabó

Doctoral School of Law and Political Sciences, Faculty of Law, University of Pécs

Author's e-mail address: szabo.barbara@ajk.pte.hu

Online harassment is a significant issue worldwide, particularly affecting children, with one in three becoming victims of internet harassment, leading to severe psychological consequences such as anxiety and depression. The aim is to highlight the necessity of legal systems adapting to the challenges of the digital age to effectively address online harassment. In my analysis, I reviewed statistics and case studies from Hungary, as well as U.S. legislation as examples of measures against cyberbullying. More than 10,000 criminal proceedings for harassment were conducted in Hungary, underscoring the severity of the issue. However, legal frameworks are not adequately adapted to the challenges presented by the digital age. Modernizing legal frameworks and adapting to new technologies is essential for protection, especially to ensure the online safety of children.

Keywords: Digital Legislation, Freedom of Expression, Technological Challenges, Law, Solutions

I. Introduction

Online harassment is a significant issue worldwide, particularly affecting children, with one in three becoming victims of internet harassment, leading to severe psychological consequences such as anxiety and depression. In my analysis, I reviewed statistics and case studies from Hungary, as well as U.S. legislation as examples of measures against cyberbullying. More than 10,000 criminal proceedings for harassment were conducted in Hungary, underscoring the severity of the issue. (Központi Statisztikai Hivatal. (n.d.)). However, legal frameworks are not adequately adapted to the challenges presented by the digital age. Modernizing legal frameworks and adapting to new technologies is essential for protection, especially to ensure the online safety of children. The Hungarian Central Statistical Office (HCSO) (Központi Statisztikai Hivatal. (n.d.)).provides comprehensive data on registered victims and victimization incidents in Hungary from 2009 to 2023. This dataset categorizes victims by age group and type of crime, offering insights into trends and changes over time. Utilizing the statistics provided by the Hungarian Central Statistical Office (HCSO) is advantageous for several reasons. Firstly, HCSO is a credible government agency, ensuring the data's accuracy and reliability. Secondly, the dataset is comprehensive, covering the period from 2009 to 2023, which allows for the analysis of long-term trends. Thirdly, the data's detailed breakdown by age group and type of crime enables targeted and specific analyses. One notable crime type tracked is harassment, which remains a significant concern with fluctuations in reported incidents.

Harassment, as a form of victimization, reflects broader societal issues and underscores the importance of addressing and mitigating such behaviors to enhance overall public safety and well-being. There are several reasons why individuals might not report harassment. Fear of retaliation from the perpetrator can be a significant deterrent. Victims might also feel ashamed or blame themselves for the incident. Additionally, a lack of trust in the legal system or law enforcement can discourage reporting, as victims may doubt that their case will be taken seriously or result in any meaningful action. Social stigma and the potential impact on personal and professional relationships can further discourage victims from coming forward. When minors are involved in harassment incidents, the situation becomes more complex and sensitive. Authorities and social services prioritize the protection and welfare of the minor. Legal proceedings may involve child protection agencies, and the minor's guardians or parents are typically informed and involved in the process. Psychological support and counseling are often provided to help the minor cope with the trauma. The legal system may impose stricter penalties on perpetrators who target minors to deter such crimes and ensure justice is served effectively.

When harassment occurs online, it is addressed through specific legal and support mechanisms. Initially, victims should report the incident to the platform where the harassment took place, as most social media sites and online platforms have policies and tools for handling such cases, including blocking and reporting features. Simultaneously, victims should report the harassment to law enforcement, especially if the behavior involves threats, stalking, or other illegal activities. Recent statistics reveal that approximately 4.8 billion individuals globally are now active online, with social networking site users growing. Statista (2024) Most of these new users have come to online platforms without any prior knowledge. When users lack prior knowledge about the internet and its potential dangers, they are more vulnerable to online harassment and other risks. Without understanding how to protect their personal information, recognize suspicious behavior, or use privacy settings effectively, they may inadvertently expose themselves to predators, scammers, and bullies. Moreover, this provides an excellent breeding ground for threats, as illustrated by the sudden surge in attacks. The internet presents several dangers in terms of harassment. Its vast and anonymous nature allows perpetrators to hide their identities, making it difficult to trace and apprehend them. Harassment can be relentless and pervasive, reaching victims anywhere and at any time, often leading to severe emotional and psychological distress. The permanence and wide reach of digital content can amplify the

impact of harassment, as harmful messages, images, or videos can be quickly shared and difficult to remove. Additionally, victims may face challenges in finding effective support and recourse, as online platforms and legal frameworks can vary widely in their response to cyber harassment.

I.1. Method

I used two basic research methods in the preparation of my study: secondary research and literature review. In the secondary research, my primary aim was to collect and analyses existing data and research findings. This type of research is extremely useful as it allows me to summarise existing knowledge in a comprehensive way without having to collect new data. During the secondary research I used a wide variety of sources, including scientific articles, books, statistical reports and other relevant documents. These materials helped me to understand the current state of the research field, identify key trends and challenges, and identify possible gaps in existing research. Secondary research allowed me to integrate different perspectives and findings into my study. The literature review is a specific form of secondary research, which aims to systematically collect and analyze relevant literature. In the literature review, my aim was to identify the main findings, trends and gaps in the research topic. In order to do so, I reviewed a number of academic articles, books and reports to obtain a comprehensive overview of the field. The combination of the two methods allowed me to gain an in-depth understanding of the chosen topic and to produce a study that draws on a wide range of literature, while at the same time being able to identify and fill gaps in existing research.

II. Understanding Cyber Harassment

Today, over five million people are online, utilizing the global network to create new avenues for communication and interaction. (Roser, Ritchie & Ortiz-Ospina, 2015) The internet has fundamentally transformed how individuals connect, share information, and engage in social, professional, and educational activities. (Heinze & Procter, n.d.) This unprecedented connectivity has revolutionized various aspects of life, making it easier to bridge geographical distances and cultural divides. The digital landscape offers numerous platforms for social interaction, such as social media, forums, and instant messaging services. However, the proliferation of the internet has not been without challenges. The same platforms that facilitate communication and information sharing can also be used for harmful activities, such as cyber harassment, misinformation, and data breaches. Cyber harassment, in particular, has become a significant issue, affecting the emotional and psychological well-being of victims. The anonymity and wide reach of the internet make it easier for harassers to target individuals without immediate consequences. (Kraut, Kőhalmi & Tóth) Cyber harassment refers to intentional, prolonged, and harmful behavior exhibited through the internet. The harasser's objective may be to humiliate, threaten, ridicule, ostracize, defame, or negatively portray the victim. Common forms of cyber harassment include flaming, harassment, denigration, exclusion, impersonation, outing, and sexting. (IMPRODOVA , n.d.) Flaming involves posting inflammatory and hostile messages online to provoke an emotional response from the victim. This form of cyber harassment is often seen in comment sections, forums, and social media platforms. Harassment, on the other hand, includes repetitive and aggressive behavior aimed at intimidating or tormenting the victim over time. Both flaming and harassment can create a hostile online environment, leading to significant emotional distress. (Zappavigna & Martin, 2023) Denigration involves spreading false and harmful information about the victim to damage their reputation. This can include posting rumors, doctored images, or defamatory statements. Impersonation, another severe form of cyber harassment, involves creating fake profiles or hacking into the victim's account to post inappropriate content, send malicious messages, or

engage in deceitful activities. These actions can severely impact the victim's personal and professional life. (Zappavigna & Martin, 2023) Outing refers to the act of publicly revealing someone's private, sensitive, or embarrassing information without their consent. This can include disclosing sexual orientation, personal secrets, or private conversations. Sexting, which involves sending sexually explicit messages or images, becomes cyber harassment when these private exchanges are shared without consent, leading to humiliation and emotional trauma for the victim. (Zappavigna & Martin, 2023) Exclusion is the deliberate act of ostracizing someone from an online group, chat, or social network. This form of cyber harassment is particularly harmful to children and adolescents, as social exclusion can lead to feelings of isolation, depression, and lowered self-esteem. In digital spaces, exclusion can be executed by ignoring, blocking, or deleting the victim from online communities. (Zappavigna & Martin, 2023) Children and young people are particularly vulnerable to online harassment. Their limited experience and understanding of internet safety make it easier for predators and bullies to exploit them. They may not recognize harassment for several reasons.

Firstly, they may lack the maturity and experience to understand what constitutes inappropriate behavior online. Secondly, harassers often disguise their actions as jokes or normal interactions, making it difficult to discern the true intent and might not be aware of the signs of harassment or may feel unsure about what to do when they encounter it. We need to emphasize also the fear of not being believed or facing further consequences might prevent them from acknowledging or reporting harassment. When harassment occurs in the online world, it can be particularly harmful and pervasive. The anonymity provided by the internet can embolden perpetrators to act more aggressively, and the digital nature of the harassment means it can occur anytime and anywhere, making it difficult for victims to escape. They might not know how to block, report, or seek help, and the fear of not being believed can further isolate them. An UNICEF Hungary survey revealed that a third of children have been harassed on online platforms, and 72% of children worldwide have experienced some form of cyberbullying. (UNICEF, 2019) Additionally, social media users with significant followings, public figures, and individuals currently in the media spotlight are at higher risk of becoming victims. In Hungary, the legal framework for addressing harassment encompasses two primary scenarios: general disruptive behavior and threats involving violence or public endangerment. (Herke Cs, 2018) Harassment conducted electronically can result in criminal liability if four conditions are met: the behavior aligns with the legal definition of the crime, the perpetrator is at least fourteen years old, the victim files a private complaint, and the crime is provable in court (Section 222 of the Act C of 2012 Criminal Code: Harassment). Most harassment incidents involve telecommunications devices, underscoring the significant overlap between electronic and traditional forms of harassment. In the United States, states have enacted various laws to address online harassment, which can differ significantly. Some severe abuses qualify as federal crimes, particularly when interstate or international communication channels are used. The article "Death by Words: Do United States Statutes Hold Cyberbullies Liable for Their Victims' Suicide?" from the Houston Law Review extensively explores the complexities of holding cyberbullies legally accountable for suicides resulting from their actions. (Hallmark, 2023) The introduction outlines the growing prevalence and severity of cyberbullying, highlighting tragic cases where victims have taken their lives. It sets the stage for a detailed examination of whether existing U.S. laws are equipped to handle such situations. A significant portion of the article is dedicated to the tension between criminalizing cyberbullying and protecting free speech under the First Amendment. It discusses landmark cases and legal precedents that illustrate the difficulties in balancing these concerns. The need for clear and narrowly tailored laws that address cyberbullying without infringing on constitutional rights is underscored.

Online harassment can stifle free speech and expression by creating a hostile environment where individuals feel unsafe to share their opinions or participate in discussions. Victims of

harassment may self-censor or withdraw from online platforms to avoid further abuse, leading to a loss of diverse voices and perspectives. This silencing effect disproportionately affects marginalized communities, including women, different individuals, and racial minorities, who are often targeted by online harassers. Addressing online harassment is crucial for ensuring that everyone has the right to express themselves freely and engage in meaningful discourse without fear of retribution (Amnesty International, 2017) The economic impact of online harassment extends beyond individual victims to affect businesses and the broader economy. For individuals, harassment can lead to job loss, decreased career advancement opportunities, and financial instability due to the stress and distraction caused by the abuse. For businesses, online harassment can damage their reputation, result in legal liabilities, and increase costs related to employee support and security measures. Moreover, a toxic online environment can deter potential customers and partners, leading to lost revenue and business opportunities. By tackling online harassment, we create a safer digital space that fosters economic growth and stability, benefiting both individuals and businesses. Online harassment undermines social cohesion and contributes to a culture of fear and intolerance. It can exacerbate existing social divides and perpetuate discrimination and hate. When individuals are harassed based on their gender, race, sexuality, or other characteristics, it reinforces harmful stereotypes and prejudices. Combatting online harassment is essential for building a more inclusive and respectful society. By promoting positive online interactions and holding harassers accountable, we can foster a culture of empathy and understanding, encouraging healthy and constructive communication. Addressing online harassment is not only a moral imperative but also a legal necessity. Many jurisdictions have laws against harassment, bullying, and hate speech, and failure to address these issues can result in legal consequences for both individuals and platforms. Ensuring compliance with these laws protects victims' rights and upholds justice.

The psychological impacts of online harassment are profound and far-reaching, affecting victims' emotional well-being, social interactions, academic and professional performance, physical health, and interpersonal relationships. Addressing these impacts requires a multifaceted approach that includes providing psychological support, fostering resilience, and creating safer online environments. By understanding and addressing the psychological toll of online harassment, we can better support victims and work towards a digital world where everyone feels safe and respected. Online harassment can have profound and lasting effects on victims' mental health. The anonymity and pervasive nature of the internet can exacerbate the emotional distress experienced by victims. Common mental health issues resulting from online harassment include: Victims often experience heightened anxiety and depression due to constant exposure to abusive messages and threats. The relentless nature of online harassment means that victims can be targeted at any time, leading to a perpetual state of anxiety and hyper-vigilance. This constant stress can severely impact their daily functioning, making it difficult to perform routine tasks and engage in social activities. Depression stemming from online harassment can result in persistent feelings of sadness, hopelessness, and a lack of interest or pleasure in activities that were once enjoyed. The psychological impact of online harassment is particularly acute for adolescents and minors, who are still in the critical stages of emotional and psychological development. (Duggan, 2017) Young victims may experience anxiety and depression at heightened levels, as their sense of identity and self-worth are still forming. The abuse can lead to severe disruptions in their academic performance, social interactions, and overall well-being.

Adolescents are especially vulnerable because they may lack the coping mechanisms that adults have, and the harassment can significantly affect their self-esteem and confidence during these formative years. Moreover, the social pressures and the desire for peer acceptance prevalent during adolescence can exacerbate the emotional distress caused by online harassment, leading to long-term mental health issues such as chronic anxiety and clinical depression. In severe

cases, victims may develop PTSD, characterized by symptoms such as flashbacks, nightmares, severe anxiety, and uncontrollable thoughts about the harassment. The digital environment allows harassers to continually re-traumatize victims through ongoing abuse, making it challenging for them to find relief or a sense of safety. The persistent nature of online harassment means that victims are often unable to escape their abusers, leading to chronic stress and trauma.(UNESCO, 2020) Repeated online harassment can erode victims' self-esteem and sense of self-worth. Abusive messages that target personal attributes, appearance, or abilities can lead to deep feelings of inadequacy and self-doubt. Victims may begin to internalize the negative comments, believing that they are true or that they deserve the abuse. This can result in a diminished sense of self-worth, making it difficult for victims to assert themselves or pursue their goals confidently. (Duggan, 2017)

Online harassment can lead to significant social isolation. Victims may withdraw from online communities and social media platforms to avoid further abuse, resulting in a loss of social connections and support. This isolation can be particularly harmful for individuals who rely on digital platforms for social interaction, such as those with disabilities or those living in remote areas. The fear of encountering harassment can also prevent victims from participating in online discussions, sharing their opinions, or engaging in social activities, further compounding their sense of loneliness and isolation. (Amnesty International, 2017) This withdrawal can extend to offline interactions, as victims may feel unsafe or unsupported in their real-world relationships. The psychological toll of online harassment can significantly impact victims' academic and professional lives. Students who experience online harassment may struggle to concentrate on their studies, leading to lower academic performance, absenteeism, and even dropping out of school. The stress and anxiety caused by harassment can impair cognitive functions, making it difficult to focus, remember information, and make decisions. In the workplace, victims of online harassment may experience decreased productivity, increased absenteeism, and a higher likelihood of leaving their job.

The constant stress and distraction caused by harassment can lead to burnout, reducing overall job satisfaction and career advancement opportunities. (Amnesty International, 2017) Additionally, professional reputations can be damaged by false accusations or defamation spread through online harassment, affecting long-term career prospects. The psychological impacts of online harassment can also manifest in physical health problems. The stress and anxiety caused by harassment can lead to a range of physical symptoms, including headaches, gastrointestinal issues, and chronic pain. Prolonged exposure to stress hormones can weaken the immune system, making victims more susceptible to illnesses. Sleep disturbances are common among victims of online harassment. Anxiety and fear can disrupt sleep patterns, leading to insomnia or poor-quality sleep. This lack of rest can exacerbate mental health issues and contribute to physical health problems, creating a vicious cycle that is difficult to break. Online harassment can strain interpersonal relationships, as victims may struggle to communicate their experiences and seek support from friends and family. Loved ones may not fully understand the extent of the harassment or the impact it has on the victim, leading to feelings of isolation and frustration. In some cases, relationships can be directly targeted by harassers, who may spread false information or private details about the victim to damage their personal connections. This betrayal can lead to trust issues, making it difficult for victims to form new relationships or maintain existing ones. Family dynamics can be disrupted by the presence of online harassment. Parents of harassed children may experience guilt, anger, and frustration, feeling powerless to protect their child from the abuse. Siblings may also be affected, either by witnessing the harassment or experiencing changes in the family environment as a result of the victim’s distress. In some cases, the entire family might face social stigma or isolation if the harassment becomes widely known within their community. Harassment can lead to significant disruptions in peer and social relationships. Victims might

avoid social gatherings or online interactions to protect themselves from further abuse, leading to social isolation and a loss of friendships. (Duggan, 2014) Peer support is crucial during such times, and a lack of understanding or support from friends can exacerbate the victim's sense of loneliness and isolation. Despite the severe psychological impacts of online harassment, many victims develop coping mechanisms and resilience strategies to manage their experiences. Support from friends, family, and professional counsellors can play a crucial role in helping victims recover and rebuild their lives. Online support groups and communities can also provide a sense of solidarity and understanding, offering a safe space for victims to share their experiences and seek advice. Building resilience involves developing healthy coping strategies, such as engaging in hobbies, practicing mindfulness, and seeking professional help when needed. Encouraging victims to focus on their strengths and achievements can help rebuild their self-esteem and sense of control over their lives.

V. Aspect of the Law and Innovation

From the aspect of Collection of Court Decisions which typically includes rulings, judgments, and legal reasoning from various courts, providing a valuable resource for lawyers, judges, scholars, and anyone interested in legal precedents and the interpretation of laws. The case highlights the intricate relationship between the use of social media and legal interpretations of cyber harassment. The defendant, a juvenile, used Facebook Messenger and Instagram to share a video of himself firing a non-lethal weapon and an image holding a gun. These actions raised concerns about cyber harassment due to the fear and alarm they caused among some classmates. Cyber harassment involves using digital means to harass, threaten, or intimidate someone, with legal definitions typically requiring proof of intent to harm or disturb the victim. In this case, the prosecution argued that the defendant's online activities constituted a credible threat.
However, the defense claimed that the content was meant as a joke, lacking serious intent.The court's analysis focused on the intent behind the defendant's actions and their reception by the recipients. The video and image were scrutinized for explicit threats, and it was found that most classmates did not take the content seriously. This lack of a widespread perception of threat weakened the prosecution's case for cyber harassment. Ultimately, the court concluded that the defendant's actions did not meet the legal criteria for cyber harassment or preparation for murder. This decision underscored the importance of intent and context in legal assessments of online behavior. The case illustrates the challenges in prosecuting cyber harassment, emphasizing the need for legal systems to balance the subjective experiences of recipients with an objective analysis of the perpetrator's intent. As digital communication evolves, legal frameworks must adapt to address the complexities of cyber interactions. This case sets a precedent for how similar instances of online behavior might be evaluated in the future, highlighting the necessity for nuanced approaches to assess the seriousness of online threats and the intent behind them. The future of combating online harassment lies in leveraging emerging technologies, predictive analytics, and collaborative innovations. By embracing these advancements, we can create a safer and more respectful online environment. The integration of blockchain, VR (Virtual Reality), and IoT as Internet of Things technologies offers promising avenues for enhancing user protection and privacy. (Smith, 2024) Predictive analytics can enable proactive interventions, preventing harassment before it escalates. Collaborative efforts among stakeholders will drive the development of comprehensive and user-centric solutions. As technology continues to evolve, it opens new avenues for combating online harassment. Innovations in blockchain, virtual reality (VR), and the Internet of Things (IoT) hold the potential to revolutionize online safety and user protection. (MIT Technology Review, 2024) Blockchain, known for its use in cryptocurrencies, offers a secure and transparent method of recording interactions. By utilizing blockchain, online platforms can create immutable records of user activities, making it easier to track and verify instances of harassment. This technology

can enhance accountability, as offenders cannot alter or erase their abusive actions. Furthermore, blockchain can protect users' data privacy, ensuring that sensitive information remains secure and inaccessible to potential harassers. As VR becomes more prevalent, ensuring safety within these immersive environments is paramount. VR platforms can implement advanced safety features, such as virtual boundaries and real-time monitoring, to protect users from harassment. Additionally, VR can be used for educational purposes, providing interactive training sessions on recognizing and responding to online harassment.

By creating safe and controlled virtual spaces, users can learn and practice coping strategies in realistic scenarios. Internet of Thing (IoT) connects various devices, creating a network of interconnected gadgets. (Smith B., 2024) This interconnectedness can be leveraged to enhance online safety. For instance, smart home devices can alert users to suspicious activities or potential breaches of privacy, enabling them to take swift action. Wearable technology can also monitor users' emotional and physical responses to online interactions, providing real-time feedback and support during distressing situations. Predictive analytics involves using data, statistical algorithms, and machine learning techniques to identify the likelihood of future outcomes based on historical data. In the context of online harassment, predictive analytics can be a powerful tool for prevention. Platforms can analyse user behaviour and communication patterns to identify early signs of potential harassment. By examining factors such as language use, frequency of interactions, and sentiment analysis, predictive models can flag users who exhibit concerning behaviours. This proactive approach allows platforms to intervene before harassment escalates, either by warning the potential harasser, offering support to the potential victim, or adjusting platform settings to prevent harmful interactions. Predictive analytics can also tailor interventions to individual users based on their specific needs and circumstances. For example, if a user is identified as a potential victim of harassment, the platform can provide customized resources, such as connecting them with support services or adjusting privacy settings to enhance their protection. This personalized approach ensures that users receive the appropriate level of support and intervention. By continuously monitoring user interactions, predictive analytics can provide real-time insights into the health of online communities. Platforms can identify emerging trends and hotspots of harassment, allowing them to deploy resources effectively and respond to issues promptly. This dynamic monitoring helps maintain a safe and supportive environment for all users. Combating online harassment requires collaboration among various stakeholders, including technology companies, researchers, policymakers, and advocacy groups. Governments and technology companies can form partnerships to fund research and development of new tools and technologies aimed at preventing online harassment. These collaborations can lead to the creation of industry standards and best practices, ensuring that all platforms implement effective safety measures. Ongoing research is essential to stay ahead of emerging threats and understand the evolving nature of online harassment. Universities and research institutions can collaborate with technology companies to study the psychological, social, and technological aspects of harassment. This research can inform the development of new interventions and policies. Innovations should prioritize the needs and experiences of users. By involving users in the design and testing of new technologies, platforms can ensure that their solutions are effective, user-friendly, and respectful of individuals' rights and privacy. Feedback from diverse user groups can help identify potential issues and areas for improvement, leading to more inclusive and effective tools.

Advances in artificial intelligence (AI) and machine learning offer promising solutions for detecting and preventing online harassment. AI algorithms can analyse vast amounts of data to identify patterns of abusive behaviour, enabling platforms to take proactive measures. These technologies can filter and block harmful content before it reaches the victim, reducing the impact of harassment. (Anti-Defamation League, n.d.) AI can also enhance reporting

mechanisms by automating the initial assessment of harassment reports, prioritizing urgent cases, and providing detailed evidence for law enforcement. However, the development and deployment of these technologies must be done ethically, ensuring transparency and accountability to prevent misuse and protect users' rights. Improving privacy and security tools is vital for protecting users from online harassment. Encryption technologies can safeguard personal information, making it more difficult for harassers to obtain and misuse data. Privacy settings on social media platforms and other online services need to be more robust and user-friendly, enabling individuals to control who can access their information and interact with them. Technological solutions also include tools that allow users to block and report harassers easily.

Platforms should provide clear guidelines on how to use these tools and ensure that reports are handled promptly and effectively. Collaboration between technology companies and law enforcement can further enhance the protection of users and the prosecution of harassers. Education is a crucial component in preventing online harassment. Digital literacy programs should be integrated into school curriculums to teach children and adolescents about safe online behavior. These programs should cover topics such as recognizing signs of harassment, protecting personal information, and understanding the consequences of cyberbullying. Educational initiatives should also target parents, educators, and caregivers, providing them with the knowledge and tools to support children in navigating the online world safely. By fostering a culture of digital responsibility and empathy, these programs can reduce the incidence of online harassment. Public awareness campaigns play a vital role in destigmatizing reporting and seeking help for online harassment. These campaigns can raise awareness about the impact of cyber harassment, encourage victims to come forward, and promote available support services. By highlighting real-life stories and providing practical advice, public awareness initiatives can empower individuals to act against online harassment. Collaborative efforts between governments, non-governmental organizations, and technology companies can amplify the reach and effectiveness of these campaigns. Social media platforms and influencers can also play a significant role in spreading awareness and fostering a positive online environment. Victims of online harassment often suffer from psychological distress, including anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder (PTSD). Access to counselling and mental health services is essential for helping victims cope with the emotional impact of harassment. These services should be readily available, affordable, and tailored to the specific needs of victims of cyber harassment. Mental health professionals should be trained to address the unique challenges posed by online harassment, including the persistent and pervasive nature of digital abuse. Support groups and peer networks can also provide valuable emotional support and practical advice for victims. Legal support is crucial for victims seeking justice and protection from their harassers. Legal aid services can assist victims in understanding their rights, navigating the legal system, and pursuing legal action against perpetrators. Advocacy organizations can also play a vital role in supporting victims, raising awareness about their rights, and pushing for legislative changes to better protect individuals from online harassment. Collaboration between legal professionals, advocacy groups, and law enforcement can ensure a comprehensive support system for victims, addressing both their legal and emotional needs.

VII. Future Views on Combating Online Harassment

Social media platforms and online communities have a significant responsibility in combating online harassment. These platforms must enforce strict policies against harassment, implement effective reporting and blocking mechanisms, and take swift action against violators. Transparency in how harassment cases are handled is essential to build trust with users and demonstrate a commitment to safety. Platforms should also invest in research and development to continuously improve their tools for detecting and preventing harassment. Collaboration with

experts in psychology, law enforcement, and technology can enhance the effectiveness of these efforts. Fostering positive online communities can reduce the prevalence of harassment and create a safer digital environment. Encouraging respectful and empathetic interactions, promoting inclusive practices, and celebrating diversity can help build a culture of kindness and respect online. Community guidelines and norms should reflect these values and be enforced consistently. Online communities can also provide support networks for individuals affected by harassment. Peer support groups, moderated forums, and resource centers can offer valuable assistance and create a sense of belonging for victims seeking help.

As we look to the future, addressing online harassment will require multifaceted approaches that integrate technological, educational, legal, and societal strategies. The increasing prevalence of digital connectivity necessitates proactive measures to safeguard individuals, particularly vulnerable populations such as children and adolescents, from online harm. Future efforts to combat online harassment will heavily rely on technological innovations. Advances in artificial intelligence (AI) and machine learning can enhance the detection and prevention of harmful behavior online. AI algorithms can be developed to identify patterns of harassment in real-time, allowing for immediate intervention by online platforms. Furthermore, these technologies can be used to filter and block abusive content before it reaches the intended victim, providing a safer online environment. Additionally, improvements in encryption and privacy tools will empower users to protect their personal information, reducing the risk of becoming targets of harassment. Enhanced reporting and tracking systems will enable more efficient cooperation between online platforms and law enforcement, facilitating the identification and prosecution of perpetrators. Legal frameworks must continue to evolve to keep pace with technological advancements and the changing nature of online interactions. Future legislation should focus on creating comprehensive laws that address all forms of cyber harassment, including emerging issues related to new technologies and platforms. These laws should balance the need to protect individuals from harm while upholding fundamental rights such as freedom of expression. International cooperation will be crucial in this regard, as online harassment often transcends national borders. Harmonizing laws and establishing international agreements can ensure that perpetrators are held accountable, regardless of their location. This global approach will require collaboration between governments, international organizations, and technology companies. Education will play a vital role in preventing online harassment. Future educational programs should focus on digital literacy, teaching individuals how to navigate the online world safely and responsibly. These programs should be integrated into school curriculums and cover topics such as recognizing harassment, protecting personal information, and reporting abusive behavior. Public awareness campaigns can also help to destigmatize reporting and seeking help for online harassment. By fostering a culture of support and understanding, these campaigns can encourage victims to come forward and access the resources they need. A societal shift in attitudes towards online behavior is essential for long-term change.

Promoting a culture of respect and empathy online can reduce the prevalence of harassment. Encouraging positive online interactions and holding individuals accountable for their digital conduct can help create a safer and more inclusive online environment. Community-based approaches can also be effective. Peer support networks and online communities dedicated to addressing harassment can provide victims with emotional support and practical advice. These networks can work alongside formal support services to offer comprehensive assistance to those affected. Ongoing research into the nature and impact of online harassment will be critical for developing effective interventions. Future studies should explore the psychological and social effects of harassment, the effectiveness of current prevention and intervention strategies, and the development of new approaches. Collaborative research efforts between academia, industry, and government can drive innovation and ensure that responses to online harassment are

evidence-based and effective. The future of combating online harassment lies in a coordinated approach that leverages technological advancements, legal reforms, educational initiatives, societal changes, and ongoing research. By addressing the issue from multiple angles, we can create a safer and more respectful online environment for all users. Protecting vulnerable populations, particularly children, will remain a priority, ensuring that the digital age is one of opportunity and connection, free from the threat of harassment and abuse.

VIII. Summary

Online harassment, particularly against children, is a global issue with severe psychological consequences, including anxiety and depression. One in three children experiences internet harassment, highlighting the need for legal systems to adapt to the digital age. This study analised data from Hungary and U.S. legislation model to illustrate the severity of the issue and the inadequacies of current legal frameworks.

VIII. 1. Legal Frameworks and Their Limitations

In Hungary, the Hungarian Central Statistical Office (HCSO) provides detailed data on victimization from 2009 to 2023, categorizing victims by age and crime type. This data reveals significant trends in harassment, underscoring the importance of addressing and mitigating these behaviors to enhance public safety. However, many harassment incidents go unreported due to fear of retaliation, shame, lack of trust in the legal system, and social stigma. Minors are particularly vulnerable, requiring complex legal and social interventions, including psychological support and stricter penalties for perpetrators. Online harassment involves reporting incidents to both the platform where the harassment occurred and law enforcement. The internet’s anonymity makes it difficult to trace perpetrators, and the vast reach of digital content can exacerbate the impact of harassment. The rapid increase in internet users, many of whom lack prior knowledge of its dangers, further intensifies these risks. This study employed secondary research and a literature review, analyzing existing data and research findings from various sources to provide a comprehensive overview of online harassment. Understanding the evolution of the internet is crucial to contextualizing the rise of cyber harassment. The internet's transformation from a military project to a global network has revolutionized communication and information sharing but has also created avenues for misuse and abuse.

Cyber harassment involves intentional, harmful behavior through the internet, including flaming, harassment, denigration, impersonation, outing, sexting, and exclusion. Children and young people are particularly susceptible due to their limited experience with internet safety. The anonymity of the internet emboldens harassers, making it difficult for victims to escape the harassment. In Hungary, legal frameworks address harassment through general disruptive behavior and threats involving violence. Electronic harassment can result in criminal liability if certain conditions are met. In the U.S., state laws vary, with some severe cases qualifying as federal crimes, especially those involving interstate or international communication. The article "Death by Words: Do United States Statutes Hold Cyberbullies Liable for Their Victims' Suicide?" explores the complexities of holding cyberbullies legally accountable for suicides resulting from their actions. It highlights the tension between criminalizing cyberbullying and protecting free speech under the First Amendment, underscoring the need for clear, narrowly tailored laws. The future of combating online harassment lies in leveraging emerging technologies, predictive analytics, and collaborative innovations. The integration of blockchain, VR, and IoT technologies offers promising avenues for enhancing user protection and privacy. Blockchain can create immutable records of user activities, making it easier to track and verify instances of harassment and enhancing accountability, as offenders cannot alter or erase their abusive actions. VR platforms can implement advanced safety features and use VR for

educational purposes, providing interactive training sessions on recognizing and responding to online harassment. IoT connects various devices, creating a network that can enhance online safety by alerting users to suspicious activities and monitoring emotional and physical responses to online interactions. Predictive analytics can analyze user behavior and communication patterns to identify early signs of potential harassment, allowing platforms to intervene before harassment escalates and providing customized resources and real-time insights into the health of online communities.

VIII.2. Advances in AI and Machine Learning

Advances in AI and machine learning offer promising solutions for detecting and preventing online harassment by analyzing vast amounts of data to identify patterns of abusive behavior, filtering and blocking harmful content, and enhancing reporting mechanisms by automating assessments and prioritizing urgent cases. Improving privacy and security tools is vital for protecting users, with encryption technologies safeguarding personal information and robust privacy settings enabling individuals to control who can access their information.

VIII. 3. Importance of Education and Support

Education is crucial in preventing online harassment, with digital literacy programs teaching safe online behavior and public awareness campaigns destigmatizing reporting and seeking help for online harassment. Access to mental health services and legal support is essential for helping victims cope with the emotional and legal impacts of online harassment, with collaboration among legal professionals, advocacy groups, and law enforcement ensuring comprehensive support.

References

Allan, R. A. (2001). *A history of the personal computer: The people and the technology* (1st ed., pp. 5-528). Allan Publishing.

Amnesty International. (2017, November 20). Amnesty reveals alarming impact of online abuse against women. https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/11/amnesty-reveals-alarming-impact-of-online-abuse-against-women-2/

Anti-Defamation League. (n.d.). Disrupt online hate & harassment. Retrieved March 9, 2024, from https://www.adl.org/what-we-do/disrupt-online-hate-harassment

Duggan, M. (2014, October 22). Part 4: The aftermath of online harassment. Pew Research Center. https://www.pewresearch.org/internet/2014/10/22/part-4-the-aftermath-of-online-harassment/

Duggan, M. (2017, July 11). Online harassment 2017. Pew Research Center. https://www.pewresearch.org/internet/2017/07/11/online-harassment-2017/

Hallmark, K. (2023). Death by words: Do United States statutes hold cyberbullies liable for their victims' suicide? *Houston Law Review, 60*(3), 727-761. Retrieved from https://houstonlawreview.org/article/73672-death-by-words-do-united-states-statutes-hold-cyberbullies-liable-for-their-victims-suicide

Kraut, A., Kőhalmi, L., & Tóth, D. (n.d.). Digital dangers of smartphones. *Journal of Eastern-European Criminal Law, 7*, 36-49.

Heinze, A., & Procter, C. (n.d.). Online communication and information technology education. *Journal of Information Technology Education*, 235-249.

Herke, Cs. (2018). *Criminal Procedure Law*. Pécs: University of Pécs Faculty of Law. pp. 6-12.

IMPRODOVA. (n.d.). Data and statistics in Hungary. Retrieved May 28, 2024, from https://training.improdova.eu/en/data-and-statistics/data-and-statistics-in-hungary/

KamaraOnline. (n.d.). Így kezdődött Magyarországon a digitális forradalom: 25 éves az első .hu végződésű internetes cím. Retrieved October 26, 2022, from http://kamaraonline.hu/cikk/igy-kezdodott-magyarorszagon-a-digitalis-forradalom-25-eves-az-elso-hu-vegzodesu-internetes-cim

Kraut, A., Kőhalmi, L., & Tóth, D. (n.d.). *Digital dangers of smartphones.* Journal of Eastern-European Criminal Law, 7, 36-49.

Központi Statisztikai Hivatal. (n.d.). Registered victims, victimisation incidents. Retrieved March 8, 2024, from https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/en/iga0005.html

Központi Statisztikai Hivatal. (n.d.). Retrieved March 8, 2024, from https://www.ksh.hu/

MIT Technology Review. (2024, January 8). 10 breakthrough technologies 2024 (pp. 1-20). https://www.technologyreview.com/2024/01/08/1085094/10-breakthrough-technologies-2024/

Nagy, Z. A. (2009). *Crimes in a computer environment*. Ad Librum Publishing House. pp. 1-293.

Roser, M., Ritchie, H., & Ortiz-Ospina, E. (2015). Internet. Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from https://ourworldindata.org/internet

Section 222 of the Criminal Code: Harassment

Smith, B. (2024, February 13). Combating abusive AI-generated content: A comprehensive approach. Microsoft On the Issues. https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2024/02/13/generative-ai-content-abuse-online-safety/

Statista. (2024). Number of global social network users 2017-2027. Retrieved March 8, 2024, from https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/

UNICEF. (2019, September 3). UNICEF poll: More than a third of young people in 30 countries report being a victim of online bullying. Retrieved March 8, 2024, from https://www.unicef.org/press-releases/unicef-poll-more-third-young-people-30-countries-report-being-victim-online-bullying

UNESCO. (2020). Posetti, J., Aboulez, N., Bontcheva, K., Harrison, J., & Waisbord, S. Online violence against women journalists: A global snapshot of incidence and impacts (CI/FEJ/2020/PI/1, 15 pages). https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375136

Zappavigna, M., & Martin, J. R. (2023). Affect in ambient affiliation: The semiotic work of emoji in social media interactions. *Journal of Computer-Mediated Communication, 28*(5), zmad027. https://doi.org/10.1093/jcmc/zmad027

Dr. Barbara Szabó, Phd student
University of Pécs Faculty of Law Doctoral School
E-mail: szabo.barbara@ajk.pte.hu

Tutor: Prof. Dr. habil. Csongor Herke Dsc. professor, head of department, University of Pécs Faculty of Law

Reviewer: Dr. Ferencz Barnabás PhD University of Pécs Faculty of Law

A nem-helyettesíthető tokenek formálódó jogi helyzete az EU területén

Dr. Breszkovics Botond

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola

Első szerző/előadó e-mail címe: breszkovics.botond@ajk.pte.hu

Az Európai Unióban a kriptoeszközöket, kapcsolódó szolgáltatásokat és kriptoeszköz-szolgáltatókat érintő szabályozás vonatkozásában kettő érdemi időszak határolható el egymástól. Az elhatárolás alapját a kiptoeszközöket érintő speciális szabályozás létezése vagy annak hiánya képezi. Másként megközelítve megkülönböztethető egymástól a (Markets in Crypto-Assets, MiCA/MiCAR) megjelenését megelőző, illetve azt követő jogszabályi környezet. Az előbbi időszak kvázi a kriptoeszközök EU-szabályozási vadnyugataként fémjelezhető, ahol a már meglévő joganyag módosítása, finomhangolása útján válta kripto-szektor szabályozottá, de mindössze részlegesen. A kripto-releváns EU szabályozás második éráját, a kripto-ökoszisztéma konzekvens jogi lefedettségére törekvő speciális keretszabályozás kialakítása képezi.
Jelen tanulmány a második időszakra fókuszál, különös tekintettel, az önálló kriptoeszköz kategóriát képező nem-helyettesítő tokenek (non-fungible token, NFT) formálódó jogi helyzetére az EU területén. A vizsgálódás célja, a MiCA és további kripto-szektort érintő releváns EU jogszabályok főbb rendelkezéseinek összegző áttekintése.

Kulcsszavak: EU, MICA, DLT, NFT

I. Bevezetés

A jog világától nem idegen, hogy egy adott vizsgálódás, a releváns fogalmak pontos definiálásával veszi kezdetét, és ez ebben az esetben sem alakul másként. Jelen tanulmány egészét, alapvetően egy kiemelten releváns fogalom, a nem-helyettesíthető token (non-fungible token, NFT) fogalma határozza meg. Ennek okán, a továbbiakban a röviden ismertetem az NFT meghatározását célzó szakirodalmi megközelítéseket, követve saját meghatározásommal. Ezt követi az NFT piac 2021-2023 közötti helyzetének – piackutató társaságok kimutatásain alapuló – bemutatása, végül a nem-helyettesíthető tokenek formálódó jogi helyzetének felvázolása az Európai Unió (EU) területén, különösen a kriptoeszközök piacairól szóló rendelet (Markets in Crypto-Assets, MiCA/MiCAR) releváns rendelkezéseinek figyelembevételére, esetlegesen kiegészülve további kriptoeszközöket érintő EU jogszabályokkal.

II. Az NFT meghatározása

A nem-helyettesíthető tokenek szabályozásának nagyban elősegíti pontos definiálásuk. Ugyanakkor az NFT ex lege meghatározásával a jogalkotó mai napig adós maradt. Szerencsére a szakirodalom (Király, 2020, p. 45) a lelkesedéstől áthatva számos fogalmi megközelítést kidolgozott, ezek alább kerülnek elhelyezésre.
A nem-helyettesíthető token, olyan a blokkláncon elhelyezkedő kriptoeszköz, amely az azonosítását lehetővé tevő egyedi adattartalommal rendelkezik, ezzel megkülönböztetve a többi kriptoeszköztől (Peres et al. 2023, p. 5).
- Az NFT olyan digitálisan létrehozott token, amely a szellemi tulajdonjogok megsértése nélkül digitális replikációja valamely (virtuális) eszköznek (Kraizberg, 2023, p. 32).
- Olyan digitális eszköz, amely valamilyen fizikai világban létező objektumot jelenít meg, mint például műtárgy, zene, videójáték (Edelman, 2022, p. 35).
- Az NFT a blokkláncon létező egyedi gyűjteményes digitális eszköz, amely megjelöli valamely fizikai vagy virtuális eszköz tulajdonjogát. A megközelítés akként folytatódik, hogy nem létezik kettő egyforma NFT, értéküket egyaránt befolyásolhatja a kereslet vagy az egyediség, valamint olyan szubjektív tényezők, mint az emberek NFT megszerzése iránti érdekeltsége (Hokianto, 2023, p. 9).
- Egy olyan egyedi digitális azonosító, amely nyilvános blokkláncon biztonságosan tárolódik akként, hogy a tokenek nem felcserélehetők egymással, tovább nem oszthatók (Laurence & Kim, 2021, p. 55). Ide kapcsolódó észrevételként álljon itt, hogy ez a megközelítés az ún. frakcionált nem-helyettesíthető tokeneket kivonja fogalma alól.
- Az NFT egy módja annak, hogy valamely egyedi fizikai vagy virtuális dolog tulajdonjogát igazolja és mozgását kövesse nyomon (Mazur, 2021, p. 20).
- Az „NFT-k valós vagy virtuális tartalmak olyan blokkláncalapú, nem helyettesíthető digitális reprezentációi (tokenjei), amely strukturált metaadatok révén lehetővé teszik e tokenek és ritkán a mögöttes tartalmak alternatív (kriptovalutákon alapuló) ellenszolgáltatás fejében, közvetítőszolgáltatók nélküli értékesítését" (Mezei, 2022, p. 9).

Az NFT technológiai aspektusú meghatározása nem kevésbé releváns, lévén a nem-helyettesíthető token felépítését különböző technikai sztenderdek határolják be. A technikai szabványok tekintetében időszerűleg 2018-as év emelhető ki, amikor az Ethereum rendszerében megjelent az ún. ERC-721 technikai szabvány, lehetővé téve nem helyettesíthető tokenek létrehozását. Napjainkig az ERC-721 technikai szabvány testesíti meg a tipikus NFT felépítését, de kizárólag az Ethereum. Releváns még az ERC-1155 technika szabvány, amely által lehetővé vált, több helyettesíthető (fungible token) (Bujtár, 2021, p. 243) és nem-helyettesíthető token kötegelt átvitele egy tranzakcióban (Harmath, 2022).

Az NFT fogalmi alapvetésein túl, érdemes röviden kitérni az NFT-k csoportosítására, amely csoportosítás több szempont alapján történhet. Leggyakrabban a különbségtétel alapját a nem-helyettesíthető tokenhez kapcsolódó hasznosság létezése vagy annak hiánya képezi. Ebben a megközelítésben elhatárolható egymástól egyrészt az egyszerű vagy tradicionális NFT, másrészt az uNFT (utility NFT) osztálya. Az egyszerű NFT nem rendelkezik semmilyen kapcsolódó hasznossággal, ezzel szemben az uNFT, mindig valamilyen kapcsolódó hasznossággal bír. (Kecskés & Bujtár, 2021, p. 150)

Egy további csoportosítási lehetőség az NFT felhasználhatóságán alapul. Ebben a felosztásban megkülönböztethető egymástól a művészeti (art), a játék (gaming), a gyűjteményes darabok (colletibles), a domain nevek (domain names), a tagsági (membership), a zenei (music), a profil kép (profile picture, PFP) valamint a fényképészeti alkotásokat (photography) megjelenítő NFT kategóriák. Az előbbi kategóriákba adott NFT attól függetlenül beletartozhat, hogy az rendelkezik valamilyen előnnyel vagy sem.

Az előbbiekben bemutatott szakirodalmi és technikai fogalommeghatározások alapján látható, hogy noha univerzálisan elfogadott NFT definíció jelenleg nem létezik, a mérvadó fogalmi elemek kétségtelenül rögzíthetők. Az NFT-t meghatározó esszenciális tulajdonságok az adott token digitális természete, az adott token azonosító adatainak egyedisége, ezzel biztosítva a token helyettesíthetőségének kizártságát. Továbbá nélkülözhetetlen tulajdonság, hogy a token valamilyen jogosultságot igazoljon, valamint a token valamilyen blokklánc technológián alapuljon. Álláspontom szerint adott token nem-helyettesíthető jellegét eseti jelleggel kell vizsgálni és tényleges alkalmazási köre alapján minősíteni. Az ad hoc vizsgálat okát abban jelölöm meg, hogy az alkalmazott tipikus NFT technikai szabvány, mint például az ERC-721 sem zárja ki a tömeges méreteket öltő NFT kibocsátást (initial NFT offering, INO), amely az NFT egyediségének elvesztését okozhatja. Ez esetben a nagy számú NFT kibocsátás kvázi a technikailag nem-helyettesíthető tokeneknek, a helyettesíthető token módjára történő hasznosulást fogja előidézni.

Az előbbiekben rögzítettek fényében kialakított saját megközelítésem szerint, a nem helyettesíthető token vagyis az NFT (non-fungible token) egy olyan egyedi adatösszesség, amely a blokkláncon kerül teljesen vagy részben rögzítésre. Az NFT digitális eszközként, egyaránt megjeleníthet fizikai vagy digitális objektumokat és egyéb dolgokat.

A meghatározáshoz egy észrevétel tartozik, amely az egyes NFT-k közötti különbségtételt segíti elő. Az NFT és kapcsolódó adatainak lokalizációjától függően, különbség tehető ún. on-chain (láncon elhelyezkedő) és off-chain (láncon kívüli) NFT-k között. Az on-chain NFT esetében minden adat, így például a metadata és az NFT-t vizuálisan megjelenítő kép, videó vagy egyéb médiafájl egyaránt a blokkláncon helyezkedik el. Ezzel szemben az off-chain NFT esetében minden adat vagy az adatoknak egy része nem a blokkláncon helyezkedik el, hanem egy külső tárhelyen tárolódik. Ez a külső tárhely lehet például egy centralizált webes tárhely vagy egy decentralizált szerver, mint például az IPFS (Inter Planetary File System) (Harmath & Breszkovics, 2022).

Az off-chain nem-helyettesíthető tokenek jellemzően a metaadatok között, hiperhivatkozás útján mutatnak az NFT-t vizuálisan megjelenítő fájlhoz, amely valamilyen külső tárhelyen tárolódik. Függetlenül az NFT on-chain vagy off-chain jellegétől az NFT, mint virtuális eszköznek a jogosultság vagy kötelezettség igazolási képessége, mint például a tulajdonjog hitelt érdemlő módon történő igazolása a blokkláncon, további ad hoc vizsgálat tárgyát képezi (Gebreab et al. 2022, p. 10).

III. Az NFT piac állapota

A nem helyettesíthető tokenek értékesítési volumene 2021-ben megütötte a 25.1 milliárd amerikai dollárt, noha 2022-ben enyhén visszaesve ez az érték 24.7 milliárd amerikai dollár volt. Az NFT piac 2021-es és 2023-as állapotának árnyaltságát, a NonFungible.com és az NFT18.com, mint piackutató társaságok által készített statisztikai riportok tükrözik.
A NonFungible által 2021-ben közzétett átfogó NFT-ágazati jelentés, számításba veszi mind az elsődleges és másodlagos piacokon lezajlott műveleteket, azok együttes elemzésén alapul. A riport szerint a nem helyettesíthető tokenek piaci kapitalizációja 2021-ben meghaladta a 16 milliárd amerikai dollárt. Az NFT piacon végbemenő kereskedésben 1 millió eladó és több mint 2 millió vevő vett részt. A legalább egy tranzakciót lebonyolító aktív pénztárcák száma pedig 2.5 millióra volt tehető. Az egy pénztárcához tartozó tranzakciók száma átlagosan 1.8 volt. Az NFT értékesítési átlagár 807 amerikai dollárt tett ki. A piaci szereplők pedig átlagosan, egy adott NFT tételt 48 napig tartottak pénztárcájukban.
Az NFT18 által készített éves jelentés szerint nem helyettesíthető tokenek piaci kapitalizációja 2023-ban 4.7 milliárd amerikai dollár volt. Az NFT piacon végbemenő kereskedésben éves szinten legalacsonyabb számban egységesen 100.000 eladó és vevő vett részt, míg legmagasabb számban 350.000 eladó és 450.000 vevő vett részt. A legalább egy tranzakciót lebonyolító aktív pénztárcák száma pedig 2.03 millióra volt tehető. Az NFT értékesítési átlagár 665 amerikai dollárt tett ki. A különböző NFT kategóriákban végbemenő USD kereskedési volumen mértéke százalékos megoszlásban a gyűjthető NFT-k vonatkozásában dominált 78%, ezt követte a művészeti ágazat (12%), majd a metaverzum világok (5%), a hasznossággal rendelkező projektek (4%) és végül a játék (3%) szegmens.
Az NFT-piacot jellemző statisztikai adatok ismertetése mellett, kitekintésként álljon itt kettő, nagyobb értéket képviselő NFT tranzakció a 2021. évből. Egyrészt egyrészt Jack Dorsey a Twitter társalapítója és ex-vezérigazgatójának első Twitter bejegyzése, amely 2.9 millió amerikai dollárért kelt el. Másrészt a Christie's aukciósház által 69 millió amerikai dollárért eladott "Everydays", Everydays: the First 5000 Days elnevezésű NFT alkotás.
A hivatkozott két szélsőséges évről készített jelentések, álláspontom szerint alkalmas referenciaként bemutatják az NFT-piac labilis természetét, valamint a számadatok érthetővé teszik, hogy a jogalkotói érdeklődés felébredt.

IV. A kriptoeszközök speciális szabályozásának konceptuális megjelenése az EU-ban

Az Európai Unióban a kripto-ökoszisztéma konzekvens jogi lefedettségére törekvő speciális keretszabályozás koncepciójának megjelenése, 2018-ra nyúlik vissza vissza, amikor az EU jogalkotása a FinTech megoldások térnyerési lehetőségeit vizsgálta, a jogi környezetben. A FinTech olyan gyűjtőfogalom, amely felöleli azokat a pénzügyi szolgáltatások terén megjelenő innovatív digitális technológiákat, amelyek új üzleti modellek, alkalmazások, folyamatok és termékek által, alkalmasak megújítani a pénzügyi szolgáltatások nyújtását, a pénzügyi piacok és a pénzügyi intézmények működését (Rácz, 2018, p. 340).
A FinTech megoldások tág fogalma felöleli, a kriptoeszközök mögöttes technológiáját jelentő blokklánc technológiát is. Ezért történhetett, hogy a 2018-as FinTech cselekvési tervében a Bizottság, az ICO forrásgyűjtéssel és általánosabban a kriptoeszközökkel (Bujtár, 2023, p. 32) összefüggésben, az akkori uniós szabályozási keret alkalmasságának jogszempontú értékelését szorgalmazta. Az értékelés célja, annak megállapítása volt, hogy szükséges vagy sem az uniós szintű szabályozói fellépés. Az értékelés eredményére, élénkítően hatott a 2019-ben mind az Európai Értékpapír-piaci Hatóság (ESMA) és az Európai Bankhatóság (EBH) által publikált

jelentések, amelyek a kriptoeszközök jogi természetét értelmezték az akkor hatályos EU pénzügyi jogi szabályozás tükrében.

IV. 1. Az Európai Értékpapír-piaci Hatóság jelentése

Az előbbiekben hivatkozott ESMA jelentés rögzítette, hogy a kriptoeszközöknek nincs az EU-ban elfogadott egységes tőkepiaci jogi meghatározása – egyben utalva, az 5 AMLD virtuális fizetőeszközök definíciójára. A fogalom meghatározás hiánya okán az ESMA a MiFID II. rendszere pénzügyi eszköz fogalma alatti átruházható értékpapírok, illetve az EMD 2 szerinti elektronikus pénz szerinti minősülés vizsgálatát jelölte meg. Az ESMA álláspontja szerint a meghatározott kriptoeszközök a MiFID II. pénzügyi eszközfogalma alá illeszthetők, ugyanakkor adott kriptoeszközök pénzügyi eszközként történő minősítése, mindekkor az érintett tagállam kompetens hatóságától és az EU joganyag átültetésétől függ. Amennyiben valamely kriptoeszköz pénzügyi eszköz minősége kerül megállapításra, akkor esetükben az EU joganyagát kell megfelelően alkalmazni, különösen a Prospektus irányelv, a Transzparencia irányelv, a MiFID II., MiFIR, CRD IV., MAR SFD, CSDR, UCITS V., AIFMD, a Befektetőkártalanítási Rendszerekről szóló Irányelv irányadó szabályait, illetve az AML/CFT naprakészen tartott rendelkezéseit.

IV. 2. Az Európai Bankhatóság jelentése

Az EBH jelentésében rögzíti, hogy nincs az EU területén egységesen képviselt álláspont, amely a kriptoeszközöket a törvényes fizetőeszköznek ismerné el, rendeleti pénznek minősítené. Ugyanakkor a kriptoezsközök változatos megjelenése miatt, meghatározott tulajdonságokakl rendelkező kriptoeszközök minősülhetnek az EMD 2 alapján elektronikus-pénznek, (Szilovics, 2022, p. 251) illetve a PSD 2 szerinti pénz fogalmának, amely utóbbi utaló normaként az EMD 2 szerinti elektronikus pénz fogalmát is felöleli. E körben az EBH kiemeli azonban, hogy a kriptoeszköz minősítését eseti jelleggel kell elvégezni és figyelemmel arra, hogy egy kriptoeszköz életciklusa alatt különböző tulajdonságokat is mutathat, az tartalom elsődlegessége a formával szembeni elvet (substance over form) kell követni. Amennyiben az ad hoc vizsgálat alapján, adott kriptoeszköz elektronikus pénznek vagy pénznek minősül, akkor az EU joganyagát kell megfelelően alkalmazni, különösen a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának megelőzéséről és megakadályozásáról szóló rendelkezésekre.
A két jelentés vonatkozásában célszerű megemlíteni, hogy mind az ESMA és az EBH jelentése utal egymásra, a jelentések kiegészítik egymást, együttes értelmezésük átfogó, de egyben sommás áttekintést nyújtott az akkori speciális kriptoeszközökre vonatkozó rendelkezéseket mellőző EU joganyagra. A jelentések alapvetően az akkori állapotban hatályos releváns EU joganyagból építkezve, a szabályozás alkalmazási lehetőégeit vázolták fel, különös figyelemmel a tőkepiaci szabályozásra a befektetők védelmére a piaci működés transzparens és stabil működésének megőrzése mellett. Ugyanakkor az EU jogalkotójának evidensé vált, hogy attól függetlenül, hogy az ad hoc vizsgálat szerint bizonyos kriptoeszközök vonatkozásában alkalmazhatók a jogszabályok, ez a kriptoeszközöknek mindössze szűk szegmensét fedi le, jelentős részük továbbra is a szabályozás szürke tartományában marad. Ez a felismerés, rámutatott a speciális szabályozás szükségességére egyben ösztönzően hatott a MiCA megszületésére.

V. A MiCA keretszabályozásának hatálya

A MiCA a szabályozási párhuzamok és duplumrendelkezések elkerülése érdekében, érintetlenül hagyja és kizárja a MiCA hatálya alól azokat a kriptoeszközöket, amelyek a 2014/65/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvben meghatározott pénzügyi eszköznek

minősülnek, a pénzügyi szolgáltatásokról szóló meglévő uniós jogalkotási aktusok hatálya alá tartoznak. Az érintetlenül hagyás azonban nem érinti az elektronikuspénz-tokeneket, vagy másként az e-pénz-tokeneket, amely eszközök betagolódnak a MiCA hatálya alá.

V. 1. Kriptoeszközök tág és szűk értelemben a MiCA fogalmi rendszerében

A MiCA fogalmi rendszerében, a kriptoeszköz tág értelemben, olyan érték vagy jog digitális megtestesítőjeként kerül meghatározásra, amely megosztott főkönyvi technológia vagy hasonló technológia alkalmazásával elektronikusan átruházható és tárolható. Ennél szűkebb értelemben, a szabályozás három különböző kriptoeszköz típust ölel fel, oly módon, hogy az egyes típusokra az általuk jelentett kockázatoktól függően eltérő követelményeket állapít meg. A tipizálás azon alapul, hogy a kriptoeszközök más eszközökhöz való rögzítéssel törekednek-értékük stabilizálására vagy egyéb módon.

V. 2. Egyes nevesített kriptoeszköz típusok

A szisztéma első, nevesített típusa az eszközalapú token, amely a kriptoeszközök olyan típusa, amely nem elektronikuspénz-token, és amely stabil érték fenntartására törekszik azáltal, hogy másik értékhez vagy joghoz, vagy ezek kombinációjához van kötve, beleértve egy vagy több hivatalos pénznemet is (Bujtár, 2022, p. 19). A második az elektronikuspénz-token vagy másként e-pénz-token, amely a kriptoeszközök olyan típusa, amely stabil érték fenntartására hivatott azáltal, hogy egy hivatalos pénznem értékéhez van kötve. Végül harmadikként megjelenik a felhasználói token, amely a kriptoeszközök olyan típusát jelenti, amelynek rendeltetése kizárólag a kibocsátója által nyújtott áruhoz vagy szolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítása. Egyértelműen kitűnik, hogy a jogalkotás az egyes kriptoeszköz típusok kialakítása során arra törekedett, hogy a kriptoeszközöknek minél széles skáláját lefedjék, ezzel ellenállóvá téve a jogi rendelkezéseket a jövőben esetlegesen megjelenő további kriptoeszközök vonatkozásában egyaránt.

VI. Az NFT-k speciális helyzete a MiCA keretszabályozási rendszerében

A MiCA szabályozási rendszerében az NFT-k helyzete sajátos megítélésű. Főszabály szerint a MiCA nem alkalmazandó azokra a kriptoeszközökre, amelyek egyediek és nem helyettesíthetők más kriptoeszközökkel, beleértve a digitális műalkotásokat és a gyűjtői tárgyakat. Meglehet, a MiCA elismeri, hogy az NFT-k ugyan képezhetik a piaci kereskedés tárgyát, valamint spekulatív céllal felhalmozhatók. Ugyanakkor nem egyszerűen cserélnek gazdát, és az egymáshoz viszonyított, relatív értékük egyediségüknél fogva nem állapítható meg egy meglévő piaccal vagy egyenértékű eszközzel való összehasonlítás útján. Az NFT-k értékmeghatározásában a MiCA nem talál egységesen követett piaci módszert, azt az egyes kriptoeszközök egyedi jellemzőinek és a token birtokosa számára való hasznosságban jelöli meg. Az NFT-k ezen sajátosságai miatt, a MiCA megközelítésében az NFT-k pénzügyi célú felhasználhatósága (Gáspár, 2022, p. 40) korlátozott mértékű, korlátozott kockázattal bírnak a birtokosok és a pénzügyi rendszer szempontjából, így nem szükséges MiCA alá illesztésük. Megjegyzésként álljon itt, hogy expressis verbis nem, de logikai értelmezése útján kitűnik, hogy a MiCA ismeri az uNFT kategóriáját,(Breszkovics, 2022, p. 69) amikor adott NFT értékmeghatározásakor annak hasznosságát jelöli meg szempontként. Az NFT-ket érintő fő megközelítéstől azonban két ízben a MiCA eltér, ide a frakcionált NFT-k és a pénzügyi eszközként működő NFT-k tartoznak.

VI. 1. A frakcionált NFT-k

Az első esetkörbe az egyedi és nem helyettesíthető kriptoeszköz törtrészei tartoznak, ezek az eszközök nem tekinthetők egyedinek és nem helyettesíthetőnek. A MiCA megközelítésében, a kriptoeszközök nagy sorozatban vagy gyűjteményben NFT-ként történő kibocsátását a helyettesíthetőségük mutatójának tekinti (Szívós, 2023, p. 80). A MiCA kiterjed azokra az egyedinek és nem helyettesíthetőnek tűnő kriptoeszközökre, amelyek tényleges jellemzői vagy a tényleges felhasználásukhoz kapcsolódó jellemzőik helyettesíthetőkké, vagy nem egyediekké teszik azokat. A MiCA rendszerében, hogy egy kriptoeszközt egyedinek és nem helyettesíthetőnek minősüljön, önmagában nem elegendő mindössze a kriptoeszköz egyedi azonosítóval való ellátása. Ahhoz szükséges, hogy a megjelenített eszközök vagy jogok szintén egyediek és nem helyettesíthetők legyenek. Az illetékes hatóságoknak a feladata a frakcionált NFT-k értékelése és osztályozása. A folyamat során pedig a formával szemben a tartalmat kell előtérbe helyező megközelítést kell alkalmazniuk. A kibocsátó általi megnevezéssel szemben a vizsgált kriptoeszköz jellemzői fogják meghatározni annak besorolást. Megjegyzésként álljon itt, hogy a frakcionált NFT-k esetében, ez a megközelítés azért érdekes, mert ekkor nem új kriptoeszköz kibocsátására kerül sor, hanem egy „tradicionális" NFT több részre tördelése során, kvázi osztatlan közös tulajdon keletkezik egy NFT-n. Ebben az esetben a tulajdoni arányokat a felhasználó által birtokolt NFT-rész mennyiség fogja meghatározni.

VI. 2. A pénzügyi eszköz NFT-k

A második esetkörbe azok az NFT-k tartoznak, amelyek pénzügyi eszköznek minősülhetnek. Az ebben való állásfoglalás ad hoc jelleggel vizsgálandó. Az eseti vizsgálati folyamatok körében releváns, hogy a MiCA szorgalmazza az európai felügyeleti hatóságoknak (EFH), a kriptoeszközök besorolására vonatkozó közös megközelítés előmozdítása érdekében folytatott megbeszéléseket (Szilovics, 2022, p. 253). Ugyanakkor a kriptoeszközök helyes besorolásáért, elsődlegesen az ajánlattevők vagy a kereskedésbe történő bevezetést kérelmező személyek felelősek. Ezt az illetékes hatóságok vitathatják mind az ajánlat közzétételének időpontja előtt, mind azt követően bármikor. Garanciális rendelkezés, hogy amennyiben egy kriptoeszköz besorolása összeegyeztethetetlennek tűnik a MiCA-val vagy a pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó egyéb uniós jogalkotási aktusokkal, az EFH-knak élniük kell az 1093/2010/EU, az 1094/2010/EU és az 1095/2010/EU rendelet szerinti hatásköreikkel annak érdekében, hogy biztosítsák az ilyen besorolás következetes és koherens megközelítését.
Az előbbiekben az NFT-k MiCA keretszabályozási rendszerében elfoglalt helyzetét vázoltam fel, a továbbiakban visszatérek az egyes nevesített kriptoeszköz típusok nyilvános ajánlattételére és kereskedésbe történő bevezetésére vonatkozó eltérő szabályok bemutatására.

VII. További kriptoeszközöket érintő EU jogszabályok

Ez a tanulmány – a terjedelmi korlátok okán – egy kalap alatt sommásan ismertet további három EU jogszabályt, amelyek a kripto szektor vonatkozásban releváns rendelkezéseket tartalmaznak. Az ismertetési séma felépítése, a kriptoeszközökhöz való szabályozási kapcsolódás szerint alakul, a legtávolabbi kapcsolódási pontú szabályozástól kezdve az indulást.

VII. 1. DORA rendelet

A DORA rendelet alapvetően az uniós pénzügyi-ágazat digitális kitettségét célozza javítani. A rendelet rögzíti azon jogalkotói felismerést, hogy a jelenlegi digitális korban a mindennapos tevékenységek során alkalmazott összetett rendszereket, úgynevezett információs és kommunikációs technológia (Information and Communications Technology, ICT) támogatja.

Az IKT biztosítja többek között a pénzügyi ágazat folyamatos funkcionálását, egyben javítja a belső piac működését. Ugyanakkor a megnövekedett digitalizáció és az összekapcsoltság negatívumaként értékeli, az IKT-kockázatok felerősödését. Amely végső soron kiszolgáltatott helyzetbe helyezi a társadalom egészét és különösen a pénzügyi rendszert, az IKT-zavarokkal és egyéb a kiberfenyegetésekkel szemben.
A rendeletben lefektetett szabályok alapján, a pénzügyi szolgáltatóknak és harmadik-fél IKT-szolgáltatóknak kötelezettsége, hogy az IKT-hez kapcsolódó bármilyen zavarokkal és egyéb fenyegetésekkel szemben képesek legyenek ellen állni, a kialakult állapotra megfelelően reagáljanak, és azt konzekvensen kezeljék, továbbá helyreállítsák az esetlegesen okozott károkat.
A DORA rendelet, expressis verbis nem tartalmaz rendelkezéseket a kriptoeszközök vonatkozásában, ugyanakkor, erős technológia kötődése miatt nélkülözhetetlen figyelembevétele a kripto-ágazat, különösen az ott aktív tevékenységet folytató piaci szereplők szempontjából.

VII.2. DLT Pilot rendelet

A DLT Pilot rendelet, lényegében a pénzügyi-szektor folyamatainak innovációját szorgalmazó joganyag. A rendelet a pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó uniós jogszabályoknak, a modern digitális kor követelményeihez történő hozzáigazítására törekszik. Ehhez kapcsolódóan pedig rögzíti, hogy az EU politikai érdekeke, az innovatív technológiák használatának biztosítása, különösen a pénzügyi ágazatban áttörést hozó technológiák kutatása, fejlesztése és elterjedésük előmozdítása, ideértve a megosztott főkönyvi technológiát (distributed ledger technology, DLT). A szabályozás kezeli a kriptoeszközöket is annak okán, hogy azok jelentik a DLT egyik fő alkalmazását a pénzügyi ágazatban.
A jogalkotó azonban észlelte, hogy a DLT és kriptoeszközökben látott potenciálok kiaknázást a szabályozási környezet korlátozza vagy kizárja. Ezt a kripto-szektor szempontjából kvázi kedvezőtlen környezetet, a szabályozás akként orvosolja, hogy az EU területén létrehoz egy olyan tesztkörnyezetet (sandbox) vagy másként kísérleti (pilot) rendszert, amely meghatározott körben mentességet biztosít a pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó uniós jogszabályok rendelkezései alól a DLT-alapú rendszerek és a kriptoeszközökkel folytatott műveletek vonatkozásában. Ebben a kísérleti rendszerben a DLT-alapú piaci infrastruktúra szolgáltatóknak lehetőségük van a MiFID II. szerint pénzügyi eszköznek minősülő kriptoeszközök kibocsátására. Továbbá az ilyen eszközök nyilvántartásának, kereskedésének, elszámolásának, valamint kiegyenlítésüknek biztosítására.
A jogalkotó a jogbizonytalanság elkerülése végett, a rendeletben tisztázza a releváns kripto-szektor fogalmakat, mint például a megosztott főkönyvi technológia (DLT), a megosztott főkönyv, a konszenzusos mechanizmus, a DLT-hálózati csomópont. Releváns a szabályozás magját képező DLT-alapú piaci infrastruktúra gyűjtőfogalomként történő definíciója, amely három különböző rendszert ölel fel. Ide tartozik a DLT-alapú multilaterális kereskedési rendszer (DLT-MTF), továbbá a DLT-alapú kiegyenlítési rendszer (DLT-SS) és a DLT-alapú kereskedési és kiegyenlítési rendszer (DLT-TSS). Végül lényeges a DLT-alapú pénzügyi eszköz fogalmi kategóriája, ahova a megosztott főkönyvi technológia használatával kibocsátott, rögzített, átruházott és tárolt pénzügyi eszközök tartoznak.

VII.3. EU Travel Rule

Az EU Travel Rule vagy másként az EU 2023/1113 rendelet relevanciája, alapvetően a kriptoeszköz-átutalásokat kísérő adatok kötelező biztosításában jelölhető meg, ezzel transzparensé téve meghatározott kriptoeszköz tranzakciókat. Az EU Travel Rule rendelkezéseinek kialakítása összhangban áll a FATF kapcsolódó ajánlásaival az adatvédelmi

szabályozással, ideértve a GDPR rendelkezéseit, valamint az AML/CFT szabályozással. Az EU 2023/1113 rendelet, a kripto-ágazat szempontjából releváns fogalmakat rendezi, ezzel oldva a jogbizonytalanságot, egyben segítve a jogalkalmazás munkáját. A fogalommeghatározások egyik része utal a MiCA keretszabályozásban helyt kapó fogalmak alkalmazására, míg másik részük önálló, definíció alkotásokat képez.
Az EU 2023/1113 rendelet alkalmazási hatálya kiterjed az Unióban letelepedett pénzforgalmi szolgáltató vagy közvetítő pénzforgalmi szolgáltató által küldött vagy fogadott, bármely pénznemben teljesített pénzátutalásokra kell alkalmazni. Továbbá alkalmazni kell a kriptoeszköz-átruházások vonatkozásában, beleértve a kripto-ATM-eken keresztül végrehajtott kriptoeszköz-átruházásokat is, amennyiben a kezdeményező vagy a kriptoeszköz-kedvezményezett kriptoeszköz-szolgáltatója, vagy közvetítő kriptoeszköz-szolgáltatója az Unióban bejegyzett székhellyel rendelkező szolgáltató. A kriptoeszköz-szolgáltatókkal kapcsolatban célszerű utalni arra, hogy fogalmi kategóriájuk bővült. Ezzel, túlmutatva az AMLD 4 két kategóriáján, nevezetesen a letétkezelő pénztárca-szolgáltatókon és a virtuális fizetőeszközök és a fiat valuták közötti átváltási szolgáltatásokat nyújtó szolgáltatókon.
Az EU 2023/1113 rendelet értelmében, a kriptoeszköz-átruházás a kezdeményező vagy a kriptoeszköz-kedvezményezett nevében eljáró legalább egy kriptoeszköz-szolgáltató által végrehajtott ügylet. A kriptoeszköz-tranzakcióban résztvevők vonatkozásban három releváns fél emelhető ki. Ide tartozik a kezdeményező, a kedvezményezett és a közvetítő kriptoeszköz-szolgáltató. Az ügylet célja a kriptoeszközöknek egy megosztott főkönyvi címről, kriptoeszköz-számláról vagy a kriptoeszközök tárolását lehetővé tevő bármely más eszközről egy másikra történő áthelyezése. Mindez függetlenül attól, hogy a kezdeményező és a kriptoeszköz-kedvezményezett azonos személy-e, és függetlenül attól is, hogy a kezdeményező és a kriptoeszköz-kedvezményezett kriptoeszköz-szolgáltatója azonos-e. A kriptoeszköz-tranzakció egy másik nevesített típusát képezi a csoportos átutalás vagy átruházás.
Ugyanakkor nem tartozik a rendelet hatálya alá az olyan kriptoeszköz-átruházás, amelynek esetében a következő kettő diszkonjunktív feltételek valamelyike teljesül. Ebben a kivételes esetkörben a kriptoeszköz-átruházás során mind a kezdeményező, mind a kriptoeszköz-kedvezményezett a saját nevében eljáró kriptoeszköz-szolgáltató vagy az átruházás kriptoeszköz-szolgáltató bevonása nélküli, személyek közötti kriptoeszköz-átruházásnak minősül. Másként megfogalmazva a rendeletet nem kell alkalmazni a kriptoeszköz-szolgáltató önnönmagával lebonyolítót tranzakciói, illetve a tisztán személyek közötti P2P tranzakciókban, ahol különösen vizsgálandó, hogy a felek által lebonyolított tranzakció során kriptoeszköz-szolgáltató bevonására sor került vagy sem.
Végül a szabályozás alkalmazási hatálya szempontjából releváns, hogy főszabály szerint az EU Travel Rule rendelkezései, nem vonatkoznak az egyedi és nem helyettesíthető kriptoeszközökre. Ez alól kivételt képez az az esetkör, amikor az NFT a MiCA fogalmi rendszere szerint kriptoeszköznek minősül.

VIII. Kutatási eredmények összefoglalása

Jelen rövid lélegzetvételű kutatás, a MiCA és további kripto-szektort érintő releváns EU jogszabályok főbb ismérveinek áttekintése, álláspontom szerint az alábbiakat tárta fel. A nem helyettesíthető pontos jogi meghatározása egyelőre nem létezik, viszont a jogirodalom aktivitásának köszönhetően több használható megközelítés elérhető, mind a jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak egyaránt. Az egymástól elhatárolt MiCA előtti és utáni szabályozási időszak, nem egymást leváltó, hanem egymást feltételező periódusok. A keretszabályozásban a kriptoeszközök meghatározása kellően rugalmasan és jövőorientáltan jelenik meg, aminek köszönhetően könnyedén, hozzáigazíthatóvá teszi a szabályokat az újonnan megjelenő kriptoeszközökhöz. A MiCA észlelve az NFT-k sajátos természetét, főszabály szerint kiveszi a

szabályozás hatálya alól őket. Ugyanakkor a frakcionált és a pénzügyi NFT-re a felcserélehető kriptoeszközökre vonatkozó egyes rendelkezések alkalmazását rendeli a MiCA. A további kripto-szektort érintő releváns EU jogszabályok közül a DORA és a Pilot rendelet sem tartalmaz expressis verbis rendelkezéseket az NFT-k tekintetében, nem kevésbé az EU Travel Rule szabályozás. Viszont a kripto-ágazatot érintő közvetett és közvetlen szabályozásuk folytán, az NFT szegmensre is hatással bírnak.
Gondolataimat zárva álláspontom, hogy a MiCA és fentebb megjelölt egyéb kripto-releváns EU jogszabályok, de iure alkalmasak arra, hogy egy megfelelően szabályozott és transzparensen működő kripto-szektort eredményezzenek, ahol a laikus felhasználók és a befektetők elegendő információval rendelkeznek és biztonságosan tevékenykedhetnek. Ugyanakkor a kriptoszabályozás de facto hatása és eredményessége, csak néhány év távlatából visszatekintve lesz ténylegesen értékelhető.

Jelen tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

Jogi hivatkozások

COM(2018) 109 final. FinTech Action plan: For a more competitive and innovative European financial sector.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0109 (2024. 05. 18.)

COM/2021/420 final. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0420 (2024. 05. 18.)

Directive 2011/61/EU of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 on Alternative Investment Fund Managers and amending Directives 2003/41/EC and 2009/65/EC and Regulations (EC) No 1060/2009 and (EU) No 1095/2010 Text with EEA relevance.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0061 (2024. 05. 18.)

Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms, amending Directive 2002/87/EC and repealing Directives 2006/48/EC and 2006/49/EC Text with EEA relevance.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0036 (2024. 05. 18.)

Directive 2014/91/EU of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 amending Directive 2009/65/EC on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS) as regards depositary functions, remuneration policies and sanctions Text with EEA relevance.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0091 (2024. 05. 18.)

Directive 97/9/EC of the European Parliament and of the Council of 3 March 1997 on investor-compensation schemes.
https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1997/9/oj (2024. 05. 18.)

Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0420 (2024. 05. 18.)

Regulation (EU) 2019/2088 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 on sustainability-related disclosures in the financial services sector (Text with EEA relevance).
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019R2088 (2024. 05. 18.)

Regulation (EU) 2022/2554 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on digital operational resilience for the financial sector and amending Regulations (EC)

No 1060/2009, (EU) No 648/2012, (EU) No 600/2014, (EU) No 909/2014 and (EU) 2016/1011 (Text with EEA relevance).
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R2554 (2024. 05. 18.)

Regulation (EU) 2022/858 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on a pilot regime for market infrastructures based on distributed ledger technology, and amending Regulations (EU) No 600/2014 and (EU) No 909/2014 and Directive 2014/65/EU (Text with EEA relevance).
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R0858 (2024. 05. 18.)

Regulation (EU) 2023/1113 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on information accompanying transfers of funds and certain crypto-assets and amending Directive (EU) 2015/849 (Text with EEA relevance).
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1113 (2024. 05. 18.)

Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance) https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj (2024. 05. 18.)

Regulation (EU) No 596/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on market abuse (market abuse regulation) and repealing Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directives 2003/124/EC, 2003/125/EC and 2004/72/EC Text with EEA relevance.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0596 (2024. 05. 18.)

Regulation (EU) No 600/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Regulation (EU) No 648/2012 Text with EEA relevance.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0600 (2024. 05. 18.)

Regulation (EU) No 909/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on improving securities settlement in the European Union and on central securities depositories and amending Directives 98/26/EC and 2014/65/EU and Regulation (EU) No 236/2012 Text with EEA relevance.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0909 (2024. 05. 18.)

Irodalmi hivatkozások

Breszkovics Botond 2022: NFTk-k jogi aspektusai. Debrecen, Pro Futuro, 12(2), pp. 69-70.
Bujtár Zsolt 2021: Az értékpapírosítás. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, p. 243.

Bujtár Zsolt, 2022: A decentralizált pénzügyek (DeFi) árnyékbanki jellege. JURA, 28(4), pp. 18-20.

Bujtár Zsolt, 2023: Bankválság 2023-ban – megismétlődhet a 2007-2009-es nagy pénzügyi válság? In: Bujtár Zsolt – Szuchy Róbert – Szilovics Csaba – Kecskés András – Breszkovics Botond – Gáspár Zsolt – Ázsoth Szilvia – Szívós Alexander Roland – Ferencz Barnabás – Martin Márton – Kálmán Martin – Halász Vendel (eds.) A válságkezelés, gazdasági és jogi eszközei: Konferenciakötet – válogatott tanulmányok. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, pp. 29-31.

Bujtár Zsolt, 2023: Jogátvétel vagy modellkövetés? A korlátolt felelősségű társaság megjelenése a magyar jogban. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata. 7(1), p. 31-34.

Elli Kraizberg 2023: Non-fungible tokens: a bubble or the end of an era of intellectual property rights. Kraizberg Financial Innovation, 9(32), p. 2.

Gáspár Zsolt 2022: Az el salvadori Bitcoin-törvény gazdasági és jogi aspektusai. In: Bujtár, Zsolt; Gáspár, Zsolt; Szilovics, Csaba; Breszkovics, Botond; Ázsoth, Szilvia; Szívós, Alexander Roland (eds.) Fenntartható növekedés (ESG) jogi és gazdasági aspektusai. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, pp. 39-51.

Hugo Fostin Hokianto 2023: Non-Fungible Tokens: A Literature Review. SaNa: Journal of Blockchain, NFTs and Metaverse Technology. 1(1), pp. 1-9.

Kecskés András, Bujtár Zsolt 2018: A kriptovaluta ökoszisztéma európai uniós és a svájci szabályozásának összehasonlítása. JURA, 2018. 24(2), pp. 429–431.

Király Péter Bálint 2020: A kriptovaluták pénzügyi fogyasztóvédelmi aspektusai. Iustum Aequum Salutare, 2020(4), pp. 45-58.

Mezei Péter 2022: NFT-k a szerzői jog világában. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 127(3), p. 9.

Rácz Dániel, 2018: Szabályozási kérdések a pénzügyi innováció területén. In: Fazekas Marianna (eds.) Jogi Tanulmányok. Jogtudományi Előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak Konferenciáján. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, p. 342.

Renana Peres – Martin Schreier – David A. Schweidel – Alina Sorescu 2023: Blockchain meets marketing: Opportunities, threats, and avenues for future research. International Journal of Research in Marketing. 40(1), pp. 1-11.

Ric Edelman 2022: The Truth About Crypto: A Practical, Easy to Understand Guide to Bitcoin, Blockchain, NFTs and Other Digital Assets. New York: Simon & Schuster. p. 35.

Senay A. Gebreab, Haya R. Hasan, Khaled Salah, Raja Jayaraman 2022: NFT-Based Traceability and Ownership Management of Medical Devices. IEEE Access PP 99(1), pp. 126394-126411.

Szilovics Csaba 2022: A kriptovaluták pénzfunkciójáról és gazdasági, társadalmi jelentőségéről. In: Bujtár, Zsolt; Szívós, Alexander Roland; Gáspár, Zsolt; Szilovics, Csaba; Breszkovics, Botond (eds.) Kriptoeszközök világa a jog és a gazdaság szemszögéből:

konferenciakötet: válogatott tanulmányok. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, pp. 250-252.

Szilovics Csaba 2022: On the Origins of Taxation. Ancient roots of tax systems. Sevilla: Editorial Aula Magna.

Szívós Alexander, 2023: The Taxation of Cryptocurrency. In: David, A. Frenkel (eds.) A Current Anthology of Law. Athens: Athens Institute for Education and Research, pp. 79-83.

Tiana Laurence - Seoyoung Kim 2021: NFTs for Dummies. New Jersey: John Wiley & Sons Inc. p. 54-64.

Internetes hivatkozások

2022 vs 2021 NFT sales. https://decrypt.co/118438/2022-versus-2021-nft-sales (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

2023 NFT annual report. https://nft18.com/reports/2023-nft-annual-report/ (2024. 05. 18.)

Beeple NFT becomes most expensive ever sold at auction after fetching over $60 million. https://www.cnbc.com/2021/03/11/most-expensive-nft-ever-sold-auctions-for-over-60-million.html (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

ERC-1155. https://enjin.io/about/erc-1155 (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

ERC-721. https://erc721.org/ (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

European Banking Authority (EBA), 2019: Report with advice for the European Commission on crypto-assets. 2019. https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/2545547/67493daa-85a8-4429-aa91-e9a5ed880684/EBA%20Report%20on%20crypto%20assets.pdf (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

European Council 2022: Digital finance: agreement reached on European crypto-assets regulation (MiCA). https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/30/digital-finance agreement-reached-on-european-crypto-assets-regulation-mica/ (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

European Securities and Markets Authority (ESMA), 2019: Advice on Initial Coin Offerings and Crypto-Assets. ESMA50-157-1391. https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma50-157-1391_crypto_advice.pdf (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

Harmath Dávid, Breszkovics Botond: Festmény a blokkláncon, avagy, mi is az az NFT. https://kutatokejszakaja.pte.hu/programok/festmeny-a-blokklancon-avagy-mi-is-az-az-nft- (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

Harmath Dávid: Telegram chat messages. https://telegram.org/ (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

Jack Dorsey sells his first tweet ever as an NFT for over 2.9 million. https://www.cnbc.com/2021/03/22/jack-dorsey-sells-his-first-tweet-ever-as-an-nft-for-over-2point9-million.html (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

Mieszko Mazur 2021: Non-Fungible Tokens (NFT). The Analysis of Risk and Return. IESEG School of Management. 2021. opensea.com, contract address 0x2953399124F0cBB46d2CbACD8A89cF0599974963. Non-fungible tokens: The golbal impact. https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2021/06/non-fungible-tokens-the-global-legal-impact.pdf (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

What are NFTs? https://opensea.io/learn/what-are-nfts (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

What is the InterPlanetary File System (IPFS), and how does it work? https://cointelegraph.com/learn/what-is-the-interplanetary-file-system-ipfs-how-does-it-work (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

Yearly NFT market report. https://nonfungible.com/reports/2021/en/yearly-nft-market-report (letöltés dátuma: 2024. 05. 18.)

Dr. Breszkovics Botond, PhD hallgató
Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola, Pénzügyi Jogi és Gazdasági Jogi Tanszék
E-mail: breszkovics.botond@pte.ajk.hu

Témavezetők:
Prof. dr. habil. Szilovics Csaba PhD, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Dr. Bujtár Zsolt PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Lektor: Dr. Tóth Dávid PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Az orvosi tevékenységgel okozott károkért való felelősség jogi és etikai változásainak történeti áttekintése

Dr. Shakibapoor Amanda Petra

Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola

Első szerző/előadó e-mail címe: amanda.nagy.petra@gmail.com

Az orvosi jogi és etikai kérdések folyamatosan változtak és fejlődtek a történelem során. Az orvosi gyakorlat és az ezzel kapcsolatos jogszabályok és etikai normák kialakulása és alakulása sok tekintetben tükrözi az adott korszak társadalmi, kulturális és technológiai állapotát. Előadásomban ezt a fejlődési folyamatot igyekszem bemutatni néhány történelmileg is meghatározó korszak kiragadásával. A régi idők jellemzője, hogy kevés jogi szabályozás volt az egészségügyben, és az orvosok nagyobb szabadsággal rendelkeztek a kezelések és beavatkozások terén. Azonban az egészségügyi szektor fejlődésével és a betegek jogainak felismerésével egyre szigorúbb jogi és etikai normák jelentek meg. Az orvosi hibák és malpractice esetek nagy hatással voltak az orvosi jogi felelősség szabályozására már a “kezdetek” óta. Az ókori időkben az orvoslás és az egészségügy még kevésbé volt szabályozott, és az etikai kérdések is kevésbé voltak hangsúlyosak. Az ókori görög és római orvosok gyakran vallották az "első ne árts" elvet, amely az orvosi etika egyik alapelve lett később. A középkorban az egyház és a vallási szempontok erősen befolyásolták az orvoslást és az egészségügyet. A kereszténység hatása alatt az etikai normákban is jelentős változások következtek be, például az abortusz és az eutanázia tiltása erősen jelen volt. Az ipari forradalom és az ezzel járó technológiai fejlődés a 19. és 20. században új kihívások elé állította az orvosi jogot és etikát. A betegjogok és az orvos-beteg kapcsolat szabályozása egyre fontosabbá vált. Az orvosi beavatkozások terén is egyre több kérdés merült fel, például a genetikai manipuláció vagy a reproduktív technológiák terén. Az utóbbi évtizedekben a technológiai fejlődés, például a genomika vagy a mesterséges intelligencia térhódítása további új dilemmákat vet fel az orvosi jog és az etika területén. Az adatvédelem, a beteginformáció kezelése, a géntechnológia vagy a robotikus sebészet terén új jogszabályok és etikai iránymutatásokra van szükség.

Kulcsszavak: Orvosi felelősség, orvosi jog, etikai kódex, felelősségrendszer

I. Az orvoslás és a hozzá kapcsolódó felelősségrendszer fejlődéstörténete dióhéjban

I.1. Bevezető gondolatok

Az orvostudomány területe régóta összefonódott jogi és etikai megfontolásokkal, különös tekintettel az orvosi tevékenység által okozott károkért való felelősségre. Az idők során mind a jogi normák, mind az etikai elvek fejlődtek, annak érdekében, hogy kezeljék az orvosi gyakorlat összetettségét és az orvosi hibák lehetséges következményeit. Az orvosi tevékenységgel összefüggésben okozott károkért való felelősség kérdése az egészségügy egyik legfontosabb és legérzékenyebb területe. A jogi és etikai változások hosszú és árnyalt története mutatja, hogy mennyire fontos az egészségügyi szakemberek felelősségének pontos meghatározása és szabályozása.

Az orvosi gyakorlatban a jogi felelősség alakulását jelentős mérföldkövek jellemezték, amelyek az egészségügyi elszámoltathatóság normáit alakították. Kezdetben az orvosi hanyagságra vonatkozó korai jogi normák homályosak voltak és következetlenül alkalmazták őket. Az ókorban a hibásan elvégzett orvosi beavatkozásokért az orvosoknak személyes felelősséget kellett vállalniuk és akár fizikai büntetést is kaphattak. Az idők során azonban egyre inkább a szakmai felelősségi normák és szabályozások váltak meghatározóvá ezen a területen. Idővel az ellátás színvonalának kialakítása világosabb keretet biztosított a felelősség megállapításához.

A modern orvoslás fejlődésével egyre inkább szükségessé vált az orvosi felelősségi viszonyok pontosabb és átfogóbb szabályozása. A 20. században jelentős jogi és etikai változások következtek be az orvosokat érintő felelősségi kérdések területén melynek következménye, hogy a jogrendszer fokozatosan kidolgozta az orvosi hibákért való felelősségre vonatkozó szabályokat és meghatározta az orvosok, valamint az egészségügyi intézmények felelősségét is. Az etikai szempontok egyre fontosabbá váltak az orvosok és a betegek közötti kapcsolatban és az orvosi hibák esetén is nagyobb figyelmet fordítanak az érintettek érdekeire és jogaira. Ma már számos országban részletes jogszabályok és protokollok szabályozzák az orvosi hibákért való felelősséget. Az egészségügyi intézményeknek kötelező orvosi felelősségbiztosítást kell kötniük, hogy biztosítsák a betegek jogainak védelmét és a károk rendezését az esetleges hibák következményeként. Emellett az orvosoknak is egyre nagyobb felelősségük van a betegeik iránt és a szakmai etikai normák betartására is nagy hangsúlyt fektetnek.

Az orvosi felelősség jogi és etikai változásai tehát hosszú és összetett úton keresztül alakultak ki. A mai egészségügyi rendszerek egyre inkább az átláthatóságra, a felelősségre és a betegek jogainak védelmére helyezik a hangsúlyt, hogy biztosítsák az egészségügy magas színvonalát és az orvos-beteg kapcsolat bizalmát.

Kutatásom célja, hogy rövid történelmi áttekintést adjak a jogi felelősség és az etikai szempontok változásairól az orvosi tevékenységgel összefüggésben, feltárva a jogi felelősség alakulását, az orvosi gyakorlatot vezérlő etikai elveket, valamint az orvosi felelősséggel kapcsolatos kortárs kihívásokat és jövőbeli trendeket.

I.2. Az orvosi tevékenység kialakulásának rövid áttekintése

Az ókori világban, Egyiptomban az orvostudomány széles körben elterjedt volt és érdekes módon szinte minden orvos és gyógyító különféle betegségek kezelésére szakosodott. Fejlettségükre utal, hogy tudásuk kiterjedt az anatómia, a népegészségügy és a diagnosztika területére is. Intellektuális fejlődésüket mutatja, hogy műtéteket is végeztek már ebben az időben. A műtétről szóló legkorábbi írásos feljegyzések Kr. e. 3000-ből származnak. Imhotep papirusz segítségével foglalta össze a korabeli ismereteket, elsősorban a műtétekről, vizsgálatokról, diagnózisról, kezelésről és prognózisról számolt be. Akkoriban nagy volt az

orvos felelőssége, mert egy rossz diagnózis vagy műtét után halállal büntették. (Mayer, F. K, 1927)
A térképen és időben haladva az út Izraelbe vezet, azon belül Mezopotámiaba és Babilon városába, ahol a leghíresebb orvosi dokumentumot, a Diagnózist fedezték fel, melyet Ummanu B.C. írt és rögzített 1050-60 körül. A babiloni gyógyászatban fontos szerepet játszott a fizikális vizsgálat, a diagnózis, a betegség lefolyásának előrejelzése és a felírás. A kezelési módszerek mellett a tapasztalat, a logika és a racionalitás is fontos jellemzői voltak ennek az időszaknak. Érdekes módon már ebben az időszakban is készültek kenőcsök, pirulák, kötszerek. A Hamurapi Kódex útmutatást adott a felelősséggel kapcsolatos kérdésekben. E részek szerint, ha a kezelés sikertelen volt, vagyis halálos kimenetelű, szabad ember esetén levágták az orvos kezét, ha a kezelés eredményes volt és a beteg meggyógyult, az orvost megjutalmazták. (Mayer, F. K, 1927)
Az ókori zsidó irodalomban nem maradt fenn orvosi vagy természettudományos jellegű mű, viszont a Biblia és a Talmud, amelyek értelmezéséről tudományos vitákat is tartalmaznak, Kr.u. 2-6. Évszázadokon át kérdés nélkül elismerték, hogy a judaizmus papi kasztjának hatáskörébe az orvostudomány is beletartozott egészen a zsidók szétszóródásáig. Már Kr. e. a Mosaic Code-ban találunk rendkívül előnyös közegészségügyi intézkedéseket, beleértve a köztisztaságot, az élelmiszerek megfelelő kiválasztását, a kötelező húsvizsgálatot és a fertőző betegek elkülönítését (Egészségkalauz)
A Hawa Veda India első orvosi szövege, amely a korai vaskorban íródott. Részben a mágiával és az ördögűzéssel foglalkozik, részben pedig a gyógynövényeket ismerteti. A hagyományos keleti orvoslás alapját képező gyógynövények használata nemcsak Indiában, hanem Kínában is elterjedt volt. A taoisták empirikus megfigyeléseikre alapozták filozófiai alapjaikat, az ok-okozati összefüggések keresése volt az elsődleges szempontjuk a diagnosztika terén.
Az orvosokkal szemben magas elvárásokat támasztottak, Suruta például azt mondta, hogy az orvos úgy szeresse betegeit, mintha azok tulajdon gyermekei volnának. Fontosnak tartották, hogy az orvosok a tudomány minden területéhez értsenek, szárnyaszegett madárként definiálták azokat a gyógyítókat, akik nem tudtak ennek a követelménynek megfelelni. (Egészségkalauz)
A gyógyítás görög istene Aszklepiosz volt és a híres botjára tekeredő kígyó a mai napig a patikusok szimbóluma. Tekintélyét jól bizonyítja, hogy az egész országban Aszklepiosz nevét viselő szentélyeket emeltek. A kor gyógyító tevékenységét jellemezte, hogy a betegeket bódítószerekkel "elaltatták" (enkoimesis), majd később gyógyszerekkel és sebészeti beavatkozásokkal kezelték. Ebből az időszakból (i. e. 350 körül) hiteles betegség- és esetleírások is maradtak fenn, amelyek egyre közelebb visznek bennünket a modern orvosláshoz. (Benke J, 2009)
A források nem tartalmaznak információt arról, hogy az orvosok milyen díjazásban részesültek a betegektől, ezért csupán Diodórusz leírása alapján feltételezhető, hogy az ingyenes orvosi ellátás széles körben elterjedt volt. Az emberek háborús időkben és az országon belüli utazások során mindannyian orvosi ellátásban részesültek anélkül, hogy maguknak kellett volna fizetniük érte. Ismertek önálló orvosokkal rendelkező művésztelepek is, de -valószínűleg őket is az állam alkalmazta.
A középkorban és a kora újkorban az orvosok felelősségét leginkább a hivatalos vallási vagy jogi szervek határozták meg. Az orvosokat gyakran a helyi egyház vagy bíróság elé állították, és ők döntötték el az esetleges büntetést vagy kártérítést. (Egészségkalauz)
Az orvoslás története Magyarországon rendkívül gazdag és sokszínű. Az orvosi gyakorlat már az ókorban is jelen volt a területen, és folyamatos fejlődésen ment keresztül az évszázadok során. A középkorban elsősorban a kolostorokban és a palotákban tevékenykedtek az orvosok,

akik sokféle módszerrel igyekeztek kezelni betegeiket. Az egészségmegőrzés és a gyógyítás fontossága már ebben az időszakban is kiemelt figyelmet kapott. (Egészségkalauz)
Az orvoslás intézményesített keretei Magyarországon is a vallási közösséghez kapcsolódtak, kezdetben papok és szerzetesek játszották a legfőbb szerepet. A Szent István által alapított bencés rend elsősorban gyógyító rend volt és már 1221-ben kórházat tartott fenn a pannonhalmi kolostor területén. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni azt is, hogy a korabeli gyógyítók érdekeik hatékonyabb védelme érdekében már a kezdetektől fogva céheket alakítottak: az első, a 16. századtól szabályszerűen működő orvosi céhek a borbélyok és sebészek (cilurgi) céhei voltak. A szabályokat tovább szigorították és 1751-től a sebészek céhébe csak az léphetett be, aki "érdemtelen mester előtt" vizsgát tett. A reneszánsz és a felvilágosodás korában az orvostudomány is korszerűsödött, és megjelentek az első modern kórházak és gyógyszertárak. Az orvosi oktatás is egyre szervezettebbé vált, és egyre több hazai és külföldi orvos tanulta és gyakorolta a szakmát Magyarországon. (Mayer, F. K, 1927)
A modern kor óta a diagnosztika, a kezelés, az orvosi technológia és a technikák terén egy sor fontos áttörés történt soha nem látott ütemben. A modern korra jellemző a paradigmaváltás az orvostudományban, amely magában foglalja az emberi biológia és az orvostudomány megértését. Az első áttörések az orvostudományban várhatóan a molekuláris diagnosztika területén lesznek, amely lehetővé teszi a különböző betegségek felismerését és előrejelzését. A kezelésben a cél a személyre szabott orvoslás megvalósítása. A személyre szabott orvoslás egyrészt a hagyományos gyógyszerek kombinációjának egyénre szabását jelenti (molekuláris diagnosztikai tesztek alapján), másrészt új, személyre szabott terápiák (pl. génterápia, tumorterápia, antitestterápia, őssejtterápia) kifejlesztését. A jövő orvostudományában egyre fontosabbá válik a betegségmegelőzés. Az egyén genomjának ismerete lehetővé teszi majd a betegségek valószínűségének előrejelzését, a megfelelő életmódbeli döntések meghozatalát és a gyakori, célzott orvosi vizsgálatok elvégzését. (Wikipedia)
A technológia fejlődése folyamatosan tükröződik a sebészeti fejlesztésekben. A kamera- és videotechnológia használata a laparoszkópos sebészetben széles körben elterjedt és elismert. Az információs technológia pedig ma már lehetővé teszi a sebészek számára a robotok használatát is, a holnap miniatürizálása pedig még kisebb és pontosabb műszereket hoz, amelyek még pontosabbá és minimálisan invazívvá teszik a műtéteket. Ennek a minimálisan invazív technológiának a célja a műtéti bemetszések minimalizálása, valamint a különböző betegségek természetes testmetszéseken keresztül történő felismerése és kezelése. Ezáltal csökken a kórházi tartózkodás hossza, a műtét utáni fájdalom, a vérzés és a nagy bemetszések okozta különböző komplikációk. A műtét utáni felépülés is gyorsabb, és a betegek gyorsabban visszatérhetnek aktív életmódjukhoz. A minimálisan invazív sebészet a különböző kórképeket természetes testnyílásokon keresztül, száloptika segítségével kezeli, vagy ugyanezt mini sebészeti eszközökkel, kis mesterséges nyílásokon keresztül, kamera segítségével végzi.
A mai modern korban az úgynevezett orvosi műhibapereknek és az orvos felelősségének a kérdésköre egyre inkább kibővül a technika és a tudomány fejlődésének hatására. Ahhoz, hogy megfelelően alkalmazzuk és továbbfejlesszük ezeknek a kérdéskköröknek a tartalmát, fontos megismernünk az orvosi felelősségvállalás kezdetének alapjait is. (dr. Szabó- Robotsebész)

II. Hippokratészi eskü, mint az első orvosi szerződés

Ha az orvostudomány történetének egyetlen alakját kell megemlíteni, akkor az Hippokratész, az ókori orvoslás megalapítója lenne. Írásait a Corpus Hippoctaticum (Hippokratészi eskü) tartalmazza. Ez az eskü egyfajta kezdetleges szerződés az orvos számára és orvosi hitvallásként vagy szakmai esküként értelmezhető egészen napjainkig.

„Esküszöm a gyógyító Apollónra, Aszklépioszra és Hügieiára és Panakeiára és valamennyi istenre és istennőre, akiket ezennel tanúkul hívok, hogy minden erőmmel és tehetségemmel

megtartom következő kötelességeimet: tanáromat akitől e tudományt tanultam, úgy fogom tisztelni, mint szüleimet, vagyonomat megosztom vele, s ha rászorul, tartozásomat lerovom; utódait testvéreimnek tekintem, oktatom őket ebben a tudományban, ha erre szentelik magukat, mégpedig díjtalanul; továbbá az orvosi tudományt áthagyományozom fiaimra és azokra, akik az orvosi esküt leteszik, másokra azonban nem. Tehetségemhez és tudásomhoz mérten fogom megszabni a betegek életmódját az ő javukra, és mindent elhárítok, ami ártana nekik. Senkinek sem adok halálos mérget, akkor sem ha kérik, és erre vonatkozólag még tanácsot sem adok. Hasonlóképpen nem segítek hozzá egyetlen asszonyt sem magzata elhajtásához. Tisztán és szentül megőrzöm életemet és tudományomat. Sohasem fogok hólyagkövet operálni, hanem átengedem ezt azoknak, akiknek ez a mesterségük. Minden házba a beteg javára lépek be, s őrizkedni fogok minden szándékos károkozástól, különösen férfiak és nők szerelmi élvezetre használatától, akár szabadok, akár rabszolgák. Amit kezelés közben látok vagy hallok – akár kezelésen kívül is a társadalmi érintkezésben, – nem fogom kifecsegni, hanem titokként megőrzöm. Ha ezt az eskümet megtartom és nem szegem meg: örvendhessek életem fogytáig tudományomnak, s az életnek, de ha esküszegő leszek, történjék ennek ellenkezője." (Katolikus Lexikon)

Az eskü lényege, hogy a leendő orvos felelősséget vállal a betegért és megígéri, hogy mindent megtesz a gyógyulásuk érdekében. Az ilyen nyilatkozatok felhívják a figyelmet az orvosi hivatás alapját képező nagy erkölcsi elvekre.
Az eskü szövege részletesen tárgyalja az orvosok kötelességeit és azt a magatartást, amelyet a tudomány gyakorlása során kerülniük kell. Olyan elveket is tartalmaz, mint a szakmai felelősség, az eutanázia és az abortusz tilalma, a szakszerű orvosi segítségnyújtás igénybevétele, a visszaélések különböző formáinak tilalma és az orvosi titoktartás. A szerződés "megkötésekor" az isteneket tanúként idézi és a szerződés végén szerepel egy szankciókra vonatkozó rész is. A szövegben szereplő felelősségi formák, problémák és szankcióelvárások egyben a modern orvoslás alapelvei, alapkérdései és alapproblémái is.
Meddig terjed az orvos felelőssége? Mit várnak el tőlük?
Az eskü hagyományosan ünnepélyes nyilatkozat vagy ígéret, vallási aktus, amelyet Isten vagy az isteni tanúságtétel céljából tesznek. Az esküszegés korabeli büntetése a halál vagy valamilyen egyéb súlyos szankció volt.
Ha a mai modern kori orvosi esküszegésre gondolunk, az mindig valamilyen más kötelezettségnek vagy a szakmával összhangban lévő egyéb szabályok megszegésének következménye, vagyis ilyenkor már nem szükséges az eskü konkrét megszegésének bizonyítása sem, azonban a kiindulópont megegyezik a Hippokrátész által leírtakkal.

III. Az orvosi szerződés általános jellemzői

Ha az orvosláshoz kapcsolódó történeti és etikai elveket jogi tartalommal is árnyaljuk, akkor az orvosi szerződések vizsgálata elengedhetetlen. A szerződések kapcsán alapvetően kétféle típusra kell gondolnunk. Ezek lehetnek önálló szerződésfajták a személyi jog körében, illetve speciális megbízási szerződések.
A legfőbb közös jellemzőik:
-Az orvos részéről: az eredményfelelősség nélküli munkavégzés, szakmai etikai szabályok megtartása, a tájékoztatási kötelezettség, titoktartási kötelezettség.
- A beteg részéről a bizalmi elem, a belelegyezés, együttműködés kötelezettsége, a gyógymódválasztás szabadsága.
Ezért az orvos és a beteg közötti, fent leírt szerződéses kapcsolat nem csak a sérülés bekövetkezésének pillanatától, hanem a kezelés aktív elvégzésének pillanatától is fennáll. Az orvosi jogviszony tartalma lényegében az orvosnak a betegnek nyújtott aktív orvosi

szolgáltatása, és mint minden szerződéses jogviszonyban, itt is van egy szolgáltató és egy szolgáltatást igénybe vevő. (Zákány J. 2003)
Itt fontos megemlíteni a beteg önrendelkezési jogát, melyet az Alkotmánybíróság az önrendelkezési jogból vezetett le és nevesítette az ún. egészségügyi önrendelkezési jogként. (36/2000. AB) Ezt tágabb kategóriaként határozta meg, mint az egészségügyi beavatkozások visszautasításához való jogot. A betegnek joga van részt venni a vizsgálataival és kezeléseivel kapcsolatos döntésekben. A törvényben előírt esetek kivételével az orvosi beavatkozást a beteg tájékozott beleegyezésével kell elvégezni, amelyet szóbeli, írásbeli vagy hallgatólagos cselekmény útján mentesítenek a megtévesztéstől, fenyegetéstől vagy kényszertől. (U-Szeged)
A cselekvőképes betegnek joga van megtagadni a kezelést kivéve, ha veszélyeztetné más személy életét vagy testi épségét. Abban az esetben nem szükséges beleegyezés, ha a beteg egészségügyi állapota miatt nyilatkozat tételére nem képes, vagy sürgős beavatkozás szükséges a beteg érdekében. A betegnek az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítására abban az esetben van lehetősége, ha olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül - megfelelő egészségügyi ellátás igénybevétel mellett is - halálhoz vezetne. (Zákány J. 2003)
Az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigényekre a deliktuális felelősség, valamint a személyiségi jogok megsértésének szankcióira vonatkozó szabályokat szükséges alkalmazni. (Barzó T. 2019)

IV. A kártérítési felelősség feltételei

IV.1. Jogellenes magatartás

A jogellenességről különböző vélemények léteznek. Egyrészt a cselekmény jogellenességének megállapításához önmagában elegendő a kár bekövetkeztének ténye. Az is egyértelmű, hogy az orvosi kártérítési ügyekben nem szükséges, hogy a beteg azonosítsa a konkrét jogellenes cselekményt. A betegektől nem várható el, hogy rendelkezzenek a szükséges ismeretekkel és még ha rendelkeznek is, nem várható el, hogy azt teljes mértékben felhasználják az ügyükben. Kétféle deliktum létezik: cselekmények és mulasztások. A gondatlanság esetében ez a legfontosabb az orvosi gyakorlatban, mivel az egészségügyi szolgáltatót teszi felelőssé. A gondatlanság esetében nem szükséges, hogy a cselekmény jogellenes legyen, ha a törvény vagy szerződés alapján konkrét kötelezettség áll fenn, de hangsúlyozni kell, hogy ésszerű lehetőség legyen arra, hogy úgy járjanak el, hogy lehetőleg megelőzzék a kárt. Ha az orvos és a beteg közötti fent említett kapcsolatot szerződésként értelmezzük, akkor annak megszegését szerződésszegésként kell értelmezni és akár a jogi hibás teljesítés fogalma is alkalmazható ebbe az esetben. Ilyen hibás teljesítésnek minősülhet például az orvosi ellátás személyi vagy tárgyi feltételeire vonatkozó szabályok, az orvosi kezelés módszereire vonatkozó szabályok, illetve a kezelési eljárások, módszerek vagy berendezések nem megfelelő alkalmazása.
Természetesen a megtagadási okok lehetnek menthetőek. Egyesek szerint az orvosi beavatkozások azért jogellenesek, mert az egyén testi épségébe való beavatkozással járnak, ami sérti az egyén önrendelkezési jogát, veszélyezteti és gyakran sérti az élethez, testhez és egészséghez való jogot. Véleményem szerint az orvosi beavatkozás célja jogszerű, ezért a cselekmény nem tekinthető általánosságban jogellenesnek. Ezt a nézetet erősíti az az elfogadott álláspont, hogy az egészségügyi szolgáltató és a beteg között szerződéses kapcsolat áll fenn és ezért az egészségügyi szolgáltató az egészségügyi cselekmény elvégzése során általában jogszerűen jár el a szerződés teljesítése során. Ez a magatartás jogellenességének kizárására vonatkozó jog megfelelő gyakorlását jelenti. Továbbá a helyzet szükségessége is releváns indok lehet az orvosi gyakorlat jogellenességének kizárására.
A beleegyezés, mint a jogellenesség kizárásának alapja szorosan kapcsolódik a betegnek nyújtott tájékoztatáshoz, amelynek megfelelőségét a bíróság a jogellenesség kizárásával

összefüggésben értékeli. Ha a tájékoztatás a jogszabályoknak megfelelően történt, a hozzájárulás jogszerűnek tekinthető és ezért, ha az elszenvedett kár oka a szövődmény vagy a kockázat körébe tartozik, nem beszélhetünk deliktumról. Ha például egy beavatkozás során váratlan szövődmény lép fel és életet, végtagokat kell megmenteni, a helyzet sürgősségi helyzetnek minősül, vagyis a kockázat másképp nem kerülhető el. Ilyen helyzetben nem valószínű, hogy a beteg és a szolgáltató között szerződés jön létre és várhatóan a sürgősségi helyzetekre vonatkozó jogi szabályok alkalmazandók. (Barzó T. 2019)

VI.2. Felróható magatartás

A második elem a felróhatóság, amely a deliktuális felelősség szükséges tényezője. Ennek oka, hogy a követelés nem a szigorú felelősség szabályán alapul. Ez más szóval azt jelenti, hogy a magatartás nem olyan volt, amely az adott körülmények között általában elvárható. Ezen a területen azonban nem lehet olyan részletes szabályozást alkotni, amely a legtöbb élethelyzetre kiterjedne, elegendő a cselekmény kontextusának és körülményeinek fényében meghatározni a tipikus magatartásformákat.
Az orvosi gyakorlatok tekintetében a következő pontokat lehet figyelembe venni:
Az egészségügyi törvény szerint "minden beteget, függetlenül attól, hogy milyen elnevezésű orvosi kezelésben részesül, az őt ellátó személyektől elvárható gondossággal kell kezelni, a szakmai és etikai szabályoknak és irányelveknek megfelelően". (Barzó T. 2019)
Más vonatkozó előírások szerint "az egészségügyi szakemberek a szakmai követelmények keretein belül kötelesek betartani az etikai szabályokat, és legjobb tudásuk és meggyőződésük szerint az adott helyzetben általában megkövetelt gondossággal, a szakmai hozzáértésnek a jelen anyagi és személyes körülmények által diktált szintjén nyújtani az egészségügyi ellátást". Ez a rendelkezés azt mutatja, hogy az élethez, a testhez és az egészséghez való jog fontosságára tekintettel az orvosoktól magasabb szintű orvosi ellátást követelnek meg. Az orvosi gyakorlatban elvárt általános magatartást írott és íratlan szabályok rögzítik. Ha elfogadjuk azt a nézetet, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy valaki orvos lesz - esküt tesz - felelősséggel tartozik az egészségügyi szolgáltatóknak, akkor az írott szabályokat tekinthetjük át, a vizsgára felkészítő dokumentumoktól kezdve a szakmai protokollokig. Írott szabályok hiányában a szakma íratlan szabályai határozzák meg a betartandó elveket.
Attól függően, hogy a jogviszonyt deliktumnak vagy szerződésnek ismerik-e el, a szakmai szabályok betartásának kérdését különböző módon lehet megközelíteni. Amennyiben a deliktuális felelősség szabályai alkalmazandók, a szakmai szabályok betartása a kellő gondosság követelményének felel meg. Másrészt, ha a jogviszonyt szerződésnek tekintik, a szerződés tartalma tágabb, mint a szakmai és etikai szabályok és a szerződés tárgyát képező orvosi tevékenység végzése is a szerződésre vonatkozó általános szabályoknál szélesebb körű kötelezettségeket követel meg. A bírói gyakorlatban a szűkebb felelősségmentesség és az objektív felelősség irányába mutató tendencia figyelhető meg.
Ezen túlmenően a beteget a kezelés időtartama alatt tájékoztatni kell a választott kezelésről és annak következményeiről, valamint kötelessége a felvilágosítás és a kezelés utáni életmóddal kapcsolatos tanácsadás. Az Eütv. 13. cikkének (2) bekezdése szerint az orvosnak ezt a tájékoztatást a beteggel a lehető legszemélyesebb és a beteg élethelyzetének és pszichoszociális fejlődésének megfelelő módon kell közölnie. A részletesség szintje némileg ellentmondásos. Ennek oka, hogy egyes esetekben az orvostól elvárják, hogy átfogó tájékoztatást adjon a betegnek, míg a pácienstől nem várják el a hiba fontos technikai részének magyarázatát. A részletes tájékoztatás és magyarázat természetesen szükséges a helyes döntés meghozatalához, de az orvosok számára rutinfeladat egy látszólag rutinműtét részleteinek és kockázatainak ismerete, míg a betegek számára az ilyen információk félelmet kelthetnek és akár a kezelés elutasításához is vezethetnek. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül a jogalkotó azon

szándéka, hogy a betegeket kivonja az egyszerű ügyfelek kategóriájából és olyan helyzetbe hozza őket, hogy megfelelő magyarázatot kapva reális döntéseket hozhassanak. (Barzó T. 2019)

VI.3. Kár bekövetkezése

A következő fontos feltétel a sérülés/kár bekövetkezése. A polgári jog általános szabályai szerint kár alatt a személyt vagy a vagyontárgyakat érő bármilyen veszteséget értünk. A polgári jogi kártérítéssel összefüggésben a fő szempont az eredeti állapot visszaállítása, ami az orvosi kapcsolatokban gyakran lehetetlen és mind az orvos, mind a beteg számára nem kívánatos. Ebben az esetben a teljes kártérítés elve érvényesül. Ez azt jelenti, hogy a károsultat ugyanolyan helyzetbe kell hozni, mintha a káros esemény soha nem történt volna meg. A kár mértékét aszerint határozzák meg, hogy a káros esemény egészségkárosodást vagy halált okozott-e. Érdekes módon súlyos egészségkárosodás esetén a vagyoni kár mértéke jóval szélesebb, míg halál esetén a követelhető kártérítés összege jóval alacsonyabb. További elemként létezhetnek tényleges károk is, amelyek egy konkrét vagyontárgyban bekövetkezett kárra vonatkoznak és a kárból eredő jövedelemkiesés kompenzálására szolgálnak.
A legjelentősebb a betegséggel kapcsolatban felmerült ésszerű költségek köre, amelyek magukban foglalhatják például az ápolás, a rehabilitáció és a kórházi kezelés költségeit. A fentieken kívül gyakran szóba kerül az irreális kárért járó törvényes kártérítés jogorvoslata is. Ennek célja a kártérítés, azaz a pénzben nem mérhető veszteségekért pénzbeli kártérítés fizetése. Ebben az összefüggésben leggyakrabban az élethez, a testi épséghez és az egészséghez való jog sérül, de az emberi méltóság és a betegjogok is sérülhetnek. (Barzó T. 2019)
Az összeg meghatározásakor fontos az eseti megközelítés, amelyet az érintett személynek okozott kár súlyossága, az elszenvedett káros hatások, valamint azok tartóssága és súlyossága befolyásol.

VI.4. Okozati összefüggés

A felelősségvállalás egyik legvitatottabb eleme az okozati összefüggés. Az elméletek a feltételes egyenértékűség elvén alapulnak, amely szerint minden előzménytényezőt oknak kell elismerni, függetlenül attól, hogy milyen mértékben járulnak hozzá a kárhoz. Polgári jogi szempontból releváns okok azok, amelyek valószínűsíthetően elérik a kártérítés megelőző célját, azaz olyan tényezők, amelyek az adott körülmények között reálisan előre láthatók. Az okozati összefüggést különösen nehéz bizonyítani. Gyakran nem lehet bizonyossággal megállapítani, hogy az orvosi kezelés milyen mértékben befolyásolta a kedvezőtlen kimenetet, azaz milyen mértékben lett volna más a kimenetel, ha a választott kezelést nem alkalmazzák. Gyakran előfordul, hogy az elszenvedett kár nem tulajdonítható egyetlen oknak és nem zárható ki, hogy az orvosi kezelésben részesülő személy egészségi állapota milyen mértékben befolyásolja a prognózist. A döntő befolyásoló tényező az a bizonytalanság, hogy a bíróság melyik félre hárítja a bizonyítási terhet. (Zákány J. 2003)

V. Az orvosi műhibaperek fogalmi változása

Az orvosi műhiba kifejezés, amely a 19. század végén került be a magyar jogi terminológiába, fokozatosan gazdagította mind a jogtudományt, mind a gyakorlatot. A szakirodalom nagy része egyetért abban, hogy az orvosi műhiba fogalma téves vagy nem megfelelően kidolgozott. Míg a fogalom általános jelentése az orvosi szabályok megsértése, addig a magyar szótár az orvosi műhibát "téves diagnózissal, helytelen kezeléssel vagy műtéttel elkövetett hibaként határozza meg, amely a beteg állapotának romlásához vezet, és egyes esetekben halálos kimenetelű". Az orvosi műhiba tehát jelenthet szakmai hibát vagy műhibát is. Természetesen a műhiba vagy hiba önmagában nem képezheti a jogi felelősség alapját. Összefoglalva, maga az orvosi műhiba kifejezés büntetőjogi, polgári jogi, közigazgatási, fegyelmi, eljárásjogi és etikai szempontokkal

rendelkezik, és amelynek tárgya az orvos által a kezelés során elkövetett cselekményből vagy mulasztásból eredő iatrogén károsodás. (Juhász Gy. 2021)
Az összes szakma közül az orvosi tevékenységet az egyik legfontosabbnak tekinthetjük. Ez annak köszönhető, hogy az orvosi tevékenység célja az emberi élet és egészség védelme a veszélyes károktól, valamint a már bekövetkezett károk orvoslása. Az orvosi beavatkozásokat szinte mindig jelentős kockázatok mellett végzik, de természetesen a nem szándékolt következmények bekövetkezése önmagában nem elegendő a felelősség megállapításához. Nemcsak a gondatlansági felelősséget és az okozati összefüggést, hanem a szakmai szabályokat is elemezni kell. Ahogy az orvosi gyakorlat folyamatosan fejlődik és fejlődik, az elszámoltathatóság, a betegek biztonsága és az etikai feddhetetlenség közötti egyensúly fenntartása továbbra is kiemelten fontos a magas színvonalú és etikus ellátás biztosításához. (Mok) A történelmi összefüggések és az orvosi felelősséggel kapcsolatos jelenlegi tendenciák megértésével az egészségügyi szakemberek és a döntéshozók egy robusztusabb és betegközpontúbb egészségügyi rendszer létrehozásán dolgozhatnak. (Juhász Gy. 2021)

VI. Új technikák, régi felelősségi kérdéskörök

A robotsebészet az orvostudomány egyik legújabb és legfejlettebb területe, amelyben a robotok segítségével végzik el a műtéteket. Az 1980-as években történt bevezetése óta a robotikus sebészet óriási léptekben fejlődött. Manapság a sebészet több területén használják a Da Vinci névre keresztelt rendszert. Többek között szívműtéteket, urológiai műtéteket és daganatokat is műtöttek már vele sikerrel. (dr. Szabó- Robotsebész)
Az ilyen típusú beavatkozások számos új lehetőséget kínálnak a betegek számára, de egyúttal felmerülnek jogi és etikai kérdések is. Az egyik legfontosabb jogi kérdés, amely a robotsebészet körül merül fel, az a felelősség kérdése. Kinek tulajdoníthatóak az esetleges hibák vagy sérülések, amelyek a robotsebészet során történhetnek? A műtétet végző orvosra, a robot üzemeltetőjére, vagy esetleg magára a robotra?
Az etikai aspektusok közül az egyik legfontosabb kérdés, hogy hol húzódik az ember és a gép közötti határ a robotsebészetben?
Sandra Sulzert 2021 szeptemberében a Baptist Health Boca Raton Regionális Kórházban a Da Vinci sebészeti robot segítségével műtötték meg. A vastagbélrákban szenvedő nőnek a műtét során megégett a vékonybele és nem élte túl.
Az eszköz állítólag pontosabb, mint az emberi kéz és lehetővé teszi a minimálisan invazív műtéteket. Az eszköz azonban véletlenül perforálta a nő vékonybelét, aki a beavatkozás után 2022 februárjában bekövetkezett haláláig hasi fájdalmaktól és láztól szenvedett. Harvey Sultzer, az elhunyt nő férje pert indított azt állítva, hogy ez "az elszenvedett sérülések közvetlen következménye" volt. Harvey Sultzer a Da Vincisebészeti robot gyártóját perelte be, azt állítva, hogy a robot okozta a felesége halálához vezető sérüléseket. (Králl B. 2024)
Sultzer 75 000 dolláros kártérítést követel az Intuitive Surgical, Inc. (IS), a sebészeti robot gyártójától. Az Intuitive Surgical, Inc. (IS) korábban már vádolták hanyagsággal a robottal végzett műtétek során és a vállalat ellen a Szövetségi Élelmiszer- és Gyógyszerügyi Hivatal (FDA) is vizsgálatot folytat a robottal végzett korábbi műtétek hibái miatt. Sultzer az indoklás szerint gondatlanság, tervezési hibák és a figyelmeztetés elmulasztása miatt is beperli a vállalatot. Férje szerint Sandra Sultzer nem tudta, hogy a robotasszisztált műtét több komplikációt okozhat, mint a hagyományos laparoszkópos műtét és nem tájékoztatták a kockázatokról. (Králl B. 2024)
A "sebészeti kockázatok" és a "normál műtéthez kapcsolódó kockázatok" tartalma állandó vita tárgyát képezi, mivel a betegek nem tudnak hatékonyan elfogadni olyan kezeléseket, amelyeket nem ismernek és részletes információkat sem kapnak róluk. A tájékoztatási kötelezettségek nagyon fontos szerepet játszanak a kártérítési felelősség meghatározásában, mint a szerződések egyik legfontosabb járulékos kötelezettsége. Ha az egészségügyi szolgáltató nem bizonyítja,

hogy a helyes információkat szolgáltatták, a helytelen információkból eredő magatartásért felelősséggel tartozik. Az a tény, hogy a beteg nyilatkozatot ír alá arról, hogy megkapta a szükséges információkat, nem bizonyítja a részére szolgáltatott információ tartalmát.
Különösen ki kell térnie a tájékoztatásnak annak lehetőségére, hogy a műtét folytán a vártnál rosszabb eredmény, akár negatív következmény is előállhat. (Adotrip)
A robotsebészet hatalmas potenciállal rendelkezik a jövőben, de ezeket a jogi és etikai kérdéseket gondosan kell átgondolni és megválaszolni ahhoz, hogy mindenki számára optimális eredményt lehessen elérni. Jól megfigyelhető, hogy bár a technika vívmányai a jövőbe mutató új utakra viszik az orvostudományt, a felelősség kérdéseiben azonban a régi szabályok – jelen esetben a megfelelő tájékoztatás elmulasztásának következményeinek – újra értelmezése szükséges.

VII. Összegzés

Az orvosi felelősség jelentős változásokon ment keresztül a Hippokratészi eskü óta, amely az orvosok erkölcsi kódexe. A Hippokratészi eskü, amelyet maga Hippokratész írt, olyan elveket hangsúlyozott, mint a titoktartás, a rosszindulatúság tilalma, a jótékonyság és a professzionalizmus. Noha ezek az alapelvek ma is érvényesek, az orvosi szakmában jelentős változások történtek, amelyek újra definiáltak, mit jelent felelős egészségügyi szolgáltatónak lenni.
A hippokratészi eskü óta az orvosi felelősségben bekövetkezett egyik legfontosabb változás a betegek autonómiájának egyre nagyobb hangsúlya. A múltban előfordulhat, hogy az orvosok paternalista módon jártak el és anélkül hoztak döntéseket pácienseik helyett, hogy teljes mértékben figyelembe vették volna preferenciáikat vagy értékeiket. A kortárs orvosetika azonban ma már a páciens jogát helyezi előtérbe, hogy megalapozott döntéseket hozhasson saját ellátásáról, miközben az orvosok nem „diktátorként", hanem tanácsadóként tevékenykednek.
Az orvosi felelősség másik jelentős változása az interdiszciplináris együttműködés fontosságának egyre növekvő felismerése. Az egészségügyi ellátás egyre összetettebbé válik, a technológia és a kezelési módok fejlődése szükségessé teszi a betegellátás csapatalapú megközelítését. Az orvosok várhatóan szorosan együttműködnek más egészségügyi szakemberekkel, például ápolónőkkel, gyógyszerészekkel, szociális munkásokkal és terapeutákkal, hogy átfogó és holisztikus ellátást nyújtsanak a betegeknek.
Ezenkívül a bizonyítékokon alapuló orvoslás térnyerése az orvosi felelősség eltolódását eredményezte a rendelkezésre álló legjobb tudományos bizonyítékokon alapuló ellátás felé. Az orvosoktól elvárják, hogy naprakészek maradjanak a szakterületük legújabb kutatásaival és irányelveivel kapcsolatban és beépítsék ezt a tudást klinikai gyakorlatukba. A bizonyítékokon alapuló orvoslás iránti elkötelezettség biztosítja, hogy a betegek a lehető leghatékonyabb és legbiztonságosabb kezelésben részesüljenek.
Ezenkívül a betegközpontú ellátás térnyerése megváltoztatta az orvosi felelősséget az egyes betegek egyéni szükségleteinek és preferenciáinak prioritása szempontjából. Az orvosokat most arra ösztönzik, hogy holisztikusabb megközelítést alkalmazzanak a betegellátásban, figyelembe véve nemcsak a betegség fizikai vonatkozásait, hanem érzelmi, szociális és spirituális dimenzióit is. A betegközpontú ellátás felé való elmozdulás megköveteli az orvosoktól, hogy hatékonyan kommunikáljanak a betegekkel, meghallgassák aggályaikat, és bevonják őket a döntéshozatali folyamatokba.
Az egészségügyi ellátás minőségére és biztonságára fektetett növekvő hangsúly az orvosi felelősség változásait is befolyásolta. Az orvosoktól elvárják, hogy vegyenek részt a minőségjavító kezdeményezésekben, kövessék a klinikai gyakorlat irányelveit, és tartsák be a betegbiztonsági protokollokat annak érdekében, hogy a betegek minőségi, ártalmatlan

ellátásban részesüljenek. Ez a minőségre és biztonságra való összpontosítás aláhúzza az elszámoltathatóság és a felelősség fontosságát az egészségügyi gyakorlatban.
Emellett az egészségügy globalizációja a nemzeti határokon túlra is kiterjesztette az orvosi felelősség körét. Az orvosok most azzal az etikai dilemmával szembesülnek, hogy különböző kulturális hátterű betegeket lássanak el, és eligazodjanak az egészségügyi rendszerek és normák közötti különbségekben. Ez megköveteli a kulturális kompetenciák fokozott tudatosságát, a sokszínűség iránti érzékenységet és a globális egészségügyi problémák megértését.
Továbbá a technológia gyors fejlődése az egészségügyben az orvosi felelősséget is formálta. Az orvosoktól most azt várják, hogy eligazodjanak az elektronikus egészségügyi nyilvántartások, a távorvoslás és a mesterséges intelligencia és a robotsebészet kihívásai között, miközben betartják a betegek magánéletével, adatbiztonságával és a tájékozott beleegyezéssel kapcsolatos etikai elveket is. Az egészségügyben zajló digitális forradalom arra késztette az orvosokat, hogy alkalmazkodjanak az orvosi gyakorlat új módjaihoz, miközben biztosítják, hogy a betegellátás továbbra is az élvonalban maradjon.
A krónikus betegségek növekvő elterjedése és a népesség elöregedése az orvosi felelősségre is hatással van. Az orvosok feladata most az összetett és hosszú távú állapotok kezelése, az ellátás összehangolása a különböző egészségügyi ellátóhelyek között, valamint a betegek támogatása az egészséget és a jólétet elősegítő életmódbeli változtatásokban. Ez az elmozdulás a krónikus gondozás kezelése felé megköveteli az orvosoktól, hogy proaktív és megelőző megközelítést alkalmazzanak az egészségügyi ellátásban, a betegek oktatására és felhatalmazására összpontosítva.
Összefoglalva, az orvosi felelősség helyzete jelentősen fejlődött a hippokratészi eskü óta. Noha az orvosi etika alapelvei továbbra is alapvetőek, az egészségügyi ellátás, a technológia, a betegek preferenciái és a globális egészségügy változásai átformálták, mit jelent felelős egészségügyi szolgáltatónak lenni. Az orvosoknak manapság egy összetett és dinamikus egészségügyi környezetben kell eligazodniuk, miközben meg kell őrizniük a professzionalizmus, az együttérzés és az integritás értékeit, amelyek évszázadok óta vezérlik az orvosi szakmát. Ahogy az orvostudomány területe folyamatosan fejlődik, elengedhetetlen, hogy az orvosok alkalmazkodóképesek, etikusak és elkötelezettek maradjanak pácienseik magas színvonalú ellátása mellett. Az orvosi tevékenység által okozott károkért való felelősség jogi és etikai változásainak történeti áttekintése rávilágít a jogi normák, etikai alapelvek és az egészségügy jelenlegi kihívásai közötti bonyolult kölcsönhatásra.

Irodalomjegyzék

Barzó, T.: Felelősségi alapkérdések az egészségügyben. Internet: https://szakcikkadatbazis.hu/doc/2162263 [letöltés ideje: 2024.05.11]

Barzo, T.: Felelősségi alapkérdések az egészségügyben. Internet: https://antk.uni-nke.hu/document/akk-copy-uni-nke-hu/Opuscula_Civilia_2019_Barzo_Timea.pdf

Benke, J.: Az orvostudomány története. Medicina könyvkiadó zrt. Budapest, 2009.

BDT 2009.1946. https://birosag.hu/ugyfeleknek/birosagi-hatarozatok-gyujtemenye [letöltés ideje: 2024.05.11]

Juhász, Gy.: Adalékok az orvosi műhiba fogalmának fejlődéséhez. Internet: https://szakcikkadatbazis.hu/doc/2458603 [letöltés ideje: 2024.05.02]

Mayer, F. K.: Az orvostudomány története. Internet: https://mtda.hu/books/mayer_ferenc_kolos_az_orvostudomany_tortenete_Optimized.pdf [letöltés ideje: 2024.05.05]

Sághy, M.: A megfelelő tájékoztatáshoz való jog megsértése. Med. Et Jur. 8. évf. 2017/4. 26.

Zákány, J.: A beteg önrendelkezéshez való jogának törvényi tartalma és megjelenése a bírói gyakorlatban https://szakcikkadatbazis.hu/doc/4137660 [letöltés ideje: 2024.05.05]

36/2000. (X. 27.) AB határozat. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A00H0036.AB&txtreferer=99700154.TV [letöltés ideje: 2024.05.11]

https://hu.wikipedia.org/wiki/Genomika [letöltés ideje: 2024.05.15]

http://drszaborobotsebesz.hu/index.php?page=robotsebeszet [letöltés ideje: 2024.05.10]

https://mok.hu/jog_orvoslat/kozlonyfigyelo/az-etikai-eljarasok-uj-szabalyai [letöltés ideje: 2024.05.05]

https://index.hu/techtud/2024/02/19/robot-sebeszet-mutet-hiba-ur-sebeszet-nasa/ [letöltés ideje: 2024.05.04]

https://lexikon.katolikus.hu/H/hippokrat%C3%A9szi%20esk%C3%BC.html [letöltés ideje: 2024.05.11]

https://www.adotrip.com/hu/medical-tourism/robotic-surgery/future-of-robotic-surgery [letöltés ideje: 2024.05.14]

https://www.egeszsegkalauz.hu/orvosnal/orvosi-lexikon/az-orvoslas-tortenete-diohejban-1/2dxhzjp [letöltés ideje: 2024.05.11]

https://u-szeged.hu/efop362-00007/minden-szocikk/onrendelkezesi-jog [letöltés ideje: 2024.05.11]

Dr. Shakibapoor Amanda Petra, PhD hallgató
Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola
E-mail: amanda.nagy.petra@gmail.com

Témavezető: Prof. Dr. Nochta Tibor, Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar

Lektor: Lénárdné dr. Maletics Borbála, Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar

A betegjogok érvényesülése és története

Dr. Váraczki Nikolett

Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola

Első szerző/ előadó e-mail címe: varaczki.nikolett@gmail.com

A betegjogok érvényre jutása lényeges része az egészségügyi ellátásnak. E tekintetben kiemelten fontos a betegek önrendelkezési joga. Az önrendelkezési jog gyakorlása bizonyos kórképek esetén gyakran még kórházi körülmények között is nehézkes, nem beszélve az egészségügy olyan határterületéről, mint a pre-hospitális ellátás. Kutatásomban azt vizsgálom, hogyan, minként tud érvényesülni a betegek önrendelkezési joga olyan nehéz szituációkban, mint a sürgősségi ellátás. Tudnak-e maradéktalanul érvényesülni? Megfelelő-e a jogi szabályozás? Lehet-e őket korlátozni? Véleményem szerint érvényesülésük nem kellően biztosított, jogi szabályozásuk a sürgősségi ellátásban bizonyos kérdésekben nem elegendően kidolgozott. Jelen előadásban a betegjogok történetét, kialakulásának mikéntjét tárom fel, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy megérthessük a napjainkban felmerülő jogi szabályozási problémákat.

Kulcsszavak: betegjog, önrendelkezési jog, emberi méltóság, mentőellátás, betegjogok kialakulása

Bevezetés

Dolgozatom azt vizsgálja, hogyan, milyen módon érvényesül a betegek önrendelkezési joga a sürgősségi és speciálisan a mentőellátás során. Igaz lehet-e az a feltevésem, hogy bizonyos kórképek esetén a Mentőszolgálat a betegek önrendelkezési jogát súlyosan korlátozva „rabolja el" a betegeit tucatszámra? Megszüntethető-e a mentődolgozók bizonytalansága e tekintetben egyértelmű szabályozással?
Témaválasztásomat az kettős helyzetem adta, hogy immár 10 éve hivatásomnak tekintem a mentőmunkát, mégis számtalan esettel találkozom, mikor számunkra, ellátók számára nem egyértelmű, mikor, milyen módon és milyen mértékben korlátozhatjuk a betegeink önrendelkezési jogát, fogadhatunk el az ellátás visszautasításáról szóló nyilatkozatot úgy, hogy se a beteg, se a mi jogaink, illetve felelősségünk ne legyen kérdéses.
Jelen összefoglalómban elsősorban az emberi méltóság és az önrendelkezési jog megjelenésére helyezem a fókuszt. A fent feltett kérdésekre pedig egy gyakorlati probléma- az ittasság kérdéskörének- vizsgálatával igyekszem válaszolni.

I. Az emberi méltóságról mint alapjogról

I.1. A méltóság és az emberi méltóság megjelenése

A méltóság, mint kifejezés a latin „dignitas" szóból ered és a kifejezés eredetileg státuszt, állami-társadalmi rangot jelölt. Ciceró használta a méltóság fogalmát először, mint emberi méltóság. „Az emberi méltóság fogalmával az emberi státuszt jelöljük és arra a minőségre utalunk, amely miatt minden embernek kijár egy minimális szintű tisztelet." (Barcsi, 2011) Cicero a De officiis (A kötelességekről, Kr. e. 44) című munkájában azt írja le, hogy mivel mindenkit jellemez az észhasználat képessége, minden embert embervoltából adódóan egy bizonyos szintű tisztelet megillet. Ezt a tiszteletet a dignitas hominis fogalmával illeti. (Barcsi, 2011)
Az emberi méltóságnak, mint fogalomnak a kialakulása tehát a sztoikus filozófiáig vezethető vissza (pl. Sextus Empiricus művei): ez az irányzat hitet tett az emberek egyfajta alapvető egyenlősége és más élőlényektől való alapvető különbözősége mellett. A fogalom eredetét fellelhetjük még a keresztény-zsidó kultúrában és magában a Bibliában is. Míg a görög filozófia az embert a természettel vagy az állammal való szembeállításban ragadta meg, addig a bibliai értelmezés az embert az Istennel való kapcsolata szerint határozta meg. Így a zsidó-keresztény hagyományban az emberi méltóság alapja az Isten képmásúság. (Biblia)
A fogalom jogrendszerbe ültetése mégsem köthető közvetlenül az egyházhoz. Az emberi méltóságot, mint vallástól független axiómát a 19. században fedezte fel az egyház és a 20. században felismerte annak gyökereit saját eszmerendszerében is. A 19. század óta állandó hivatkozási pont lett az egyház megnyilatkozásaiban is. XIII. Leó pápa Rerum novarumától XXIII. János és VI. Pálenciklikáin a II. vatikáni zsinat okmányain keresztül napjaink egyházi megnyilatkozásaiig a katolikus tanítás számos alkalommal állt ki az emberi méltóság mellett. A II. vatikáni zsinat vallásszabadságról szóló deklarációja maga is az emberi méltóság fogalmáról kapta a nevét (Dignitatis Humanae), hiszen a vallásszabadság értékét e fogalomból vezeti le. Konkrétan az emberi méltóság katolikus értelmezését a Gaudium et spes (Az egyházról a mai világban) kezdetű konstitúciója adja meg. (Balázs, 2019)
A modernkori gondolkodásban a fogalmat Kant munkásságán keresztül értelmezzük és közelítjük meg. Nála az emberi méltóság gyökere az ember képessége értelmének használatára, így erkölcsi döntések meghozatalára.
A természetjogi felfogások szerint vannak mindenkit megillető, alapvető jogok. Ez a felfogás nagy szerepet játszott az emberi méltóságnak, mint fogalomnak a jogrendszerbe való átültetésében, eljogiasodásában. „A kanti morálfilozófia az emberi méltóságból következő alapvető erkölcsi kötelességekre helyezi a hangsúlyt (tehát arra, hogy az egyénnek miként kell

cselekednie), a természetjogi elméletek pedig azokat az alapvető jogokat emelik ki, amelyek mindenkit megilletnek az állami elismeréstől függetlenül (tehát arra koncentrálnak, hogy mi az, amit az egyén elvárhat). Természetesen a kanti elméletből az alapvető jogok is levezethetők, ahogy a természetjogi elvárások kötelezettségként is megfogalmazhatók. Manapság az elméletalkotók elsősorban az erkölcsi jogok és az emberi jogok fogalmát használják: az emberi jogok olyan erkölcsi jogok, amelyek az embert embervoltából adódóan megilletik" (Barcsi, 2011)

Az emberi méltóság mindazon értékek összességét jelöli, amelyek az embernek és csakis az embernek, mégpedig minden egyes embernek, származásától, fejlettségi szintjétől, műveltségétől, tulajdonától stb. függetlenül a sajátjai. Az emberi méltóság olyan minőség, amely egyenlő és abszolút minden egyes emberben. Az emberi méltóság jellemzői: egyetemesség-egyenlőség; elvehetetlenség-eljátszhatatlanság; sérthetetlenség. (Zakariás, 2016)

I. 2. Az emberi méltóság megjelenése a jogrendszerben

Jogrendszerben az emberi méltóság fogalmát először az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozatában rögzítették, akkor még az Istent megnevezve az ember elidegeníthetetlen jogainak forrásának. Majd a francia forradalom idején megfogalmazott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata volt a következő jogi dokumentum. A 20. századi fontos mérföldkő volt, hogy az első és a második világháború tragédiái után megalakuló ENSZ 1948-ban a modern polgári államok normájaként megfogalmazta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.

„A szövegalkotás folyamatához több neves jogász és szakértő is hozzájárult, többek között az emberi jogi ügyosztályt vezető John Humphrey is, aki a különböző nemzetállamok jogait és elveit figyelembe véve próbálta szintetizálni elképzeléseit, így egy olyan tudományos alapokkal rendelkező politikai szöveget hozott létre, melyet aztán egyszerűsíteni kellett, hogy a „halandók által is olvasható" legyen. Így került René Cassin asztalára, aki a dokumentumnak új preambulumot, valamint egyszerűbb és kifejezőbb szöveget adományozott. A Nyilatkozatot a világ minden régiójának képviselői fogalmazták, s végleges formája 1948. december 10-én került elfogadásra, mely dátumot azóta az emberi jogok világnapjaként tartjuk számon." (Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának bemutatása és elemzése, 2018)

Legújabban az Európai Unió alapjogi chartája kísérelte meg az emberi méltóságon alapuló jogok összegzését 2000-ben. Az alapjogi charta része lett a Lisszaboni szerződésnek, így annak 2009. december 1-jei hatálybalépésével része az EU jogának, akár bíróságok előtt is lehet rá hivatkozni.

Az emberi jogokat az államok alkotmányaikban deklarálják. Alaptörvényünk II. cikke rögzíti az emberi méltósághoz való jogot: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg."

Minden kultúra, emberi társadalom kicsit eltérően – mégis sok szempontból azonos módon-tölti meg tartalommal a fogalmat. Magának a méltóság fogalmának meghatározása igen nehéz, hosszú évszádok során sem alakult ki rá egységes fogalom meghatározás és jelen dolgozatban is csak félve vállalkoznék rá. Érdekes viszont arra rávilágítani, hogy az emberi méltóság csupán jogi absztrakció vagy alanyi jog. Ha az alkotmányjogi szakirodalmat vizsgáljuk, akkor az emberi méltóság nem sűrűn jelenik meg, mint valódi jog. Különféle elnevezésekkel találkozhatunk, úgy, mint: „értelmezési elv", „alapelv", „kiegészítő elv".

„Az Európai Unió Alapjogi Kartája – számos más európai ország alkotmányával hasonló módon – az emberi méltóságot nem jogként határozza meg. „Az emberi méltóság sérthetetlen. Tiszteletben kell tartani, és védelmezni kell." A következő cikk szól a jogról: „Minden embernek joga van az élethez". Ez a megfogalmazás az emberi méltóság vonatkozásában sérthetetlenségi követelményt támaszt, s azt feltételezi, hogy megfogalmazódnak bizonyos tilalmak az emberi méltóság védelmére. A jog a méltóság megsértésre reagál, de magát az

emberi méltóságot nem lehet jogként kezelni. Az ilyen struktúrájú szabályokhoz képest a magyar alkotmány az emberi méltóságról, mint jogról szól, szorosan összekapcsolódva az élethez való joggal: „…minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz …”. A magyar Alkotmánybíróság gyakorlata – igazodva az Alkotmány szövegéhez – az emberi méltóságot jogként írja le.” (Balogh, 2010)

Az emberi méltósághoz való jogot az Alkotmánybíróság a következőképpen határozza meg: „Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különbözteti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs ’érinthetetlen’ lényegük. A méltóság az emberi élettel eleve együtt járó minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő. Az egyenlő méltósághoz való jog az élethez való joggal egységben azt biztosítja, hogy ne lehessen emberi életek értéke között jogilag különbséget tenni. Emberi méltósága és élete mindenkinek érinthetetlen, aki ember, függetlenül fizikai és szellemi fejlettségétől, illetve állapotától, és attól is, hogy emberi lehetőségéből mennyit valósított meg, és miért annyit. Egyetlen emberélethez való jogáról sem beszélhetünk úgy, hogy ne értenénk bele az élethez és méltósághoz való alanyi jogát.” (4/1991. (XII. 17.) AB határozat)

Egy másik Alkotmánybírósági határozat kiemeli, hogy: „Az emberi méltóság minden tárgyi jog megalkotásánál és alkalmazásánál a legfőbb alkotmányos vezérlő elv, az alkotmányos alapjogok, értékek és kötelezettségek rendszerének a tényleges alapja.” (37/2011. (V. 10.) AB határozat)

Hogy korlátozhatók-e az alapvető jogok, arra a választ az Európai Bíróság gyakorlata és a nemzetközi emberi jogi egyezmények figyelembevételével kaphatjuk meg: vannak olyan emberi jogok, amelyek korlátozhatók, de vannak olyanok is, amelyek abszolút jogok, és ezen abszolút jogokat semmilyen körülmények között nem lehet korlátozni. Ilyen például az emberi méltósághoz való jog: minden embert emberhez méltó bánásmód illet meg, és ezen alapjogot minden döntéshozatalkor és állami szabályozáskor figyelembe kell venni és tiszteletben tartani. (Eljárásjogi Szemle, 2017) Minden más alapjog korlátozásának abszolút határa az az emberi méltósághoz való jog az élethez való joggal egységben.

„A lényeges tartalom fogalmát az Alkotmánybíróság összekapcsolta az emberi méltóság fogalmával, mintegy abszolút határt létrehozva az alapjog-korlátozás alkotmányosságának megítélése tekintetében (23/1990. (X. 31.) AB határozat).

„Az emberi méltóság, mint a személyiség integritása, az emberi élettel együtt az emberi lényeget jelenti. A méltóság ember voltunknak és értékünknek fölemelő és feltétlen tiszteletet parancsoló volta, emberi lényegünk rangja. (…) Az emberi jogok katalógusában és a modern alkotmányokban az emberi élet és méltóság ezért elsősorban nem is mint alapjogok, hanem mint a jogok forrásai, mint jogon kívüli értékek szerepelnek, amelyek sérthetetlenek” (Lábady, 1990) Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának összekapcsolása nyilvánvalóvá tette, hogy az Alkotmánybíróság az alapjogi rendszert, mint értékrendszert veszi figyelembe. Abból az elvi megfontolásból indult ki, hogy az Alkotmány alapjogi rendszere nem szétszórt vagy különálló jogok összessége, hanem egy egységes egész, amelynek alapja és forrása az emberi méltósághoz való jog. Végső soron minden jog visszavezethető rá, belőle további jogok is levezethetőek. Tehát az alapjogok egymást átszövik, egymást feltételezik, de bármilyen alapjogról legyen szó, korlátozásuknak van egy abszolút határa. Az emberi méltóság jogának egyik funkciója az autonómia biztosítása, hiszen az emberi méltóság: „az egyéni önrendelkezésnek egy mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva (…) az ember alany maradhat, és nem válik eszközzé vagy tárggyá.” (8/1990. (IV. 23.) AB határozat). A jog másik funkciója az egyenlőség biztosítása, azáltal, hogy a méltóság mindenkit egyenlően megillet. Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint az anyajog-jellegből az is következik, hogy

az emberi méltóság: olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható" (8/1990. (IV. 23.) AB határozat). Az emberi méltóság csak az élethez való joggal összefüggésben, azzal egységet képezve korlátozhatatlan (lásd a halálbüntetés, abortusz, eutanázia kérdéseit), ha attól elválik, az egyes, belőle származó részjogosítványok már korlátozhatóak." (Koltay)

II. Az önrendelkezési jog a Ptk. és az Egészségügyi törvény keretei között

Az önrendelkezéshez való jog az emberi méltósághoz való jogból levezetett önálló alapjog. Alkalmazásakor azonban minden esetben figyelemmel kell lennünk az „anyajogra", az csak annak fényében értelmezhető és alkalmazható.

Mint az korábban kifejtettem, az emberi méltósághoz való jog csak igen ritkán és indokolt esetben korlátozható. Hogy tisztázni tudjuk a korlátozások kapcsán felmerülő kérdéseket, elengedhetetlen három követelmény vizsgálata, amelyet figyelembe kell venni: a szükségesség és az arányosság elve, illetve, hogy a jogkorlátozás az alapvető jog lényeges tartalmát csorbíthatja-e. A magyar Alkotmánybíróság a gyakorlatában a szükségesség és arányosság tesztjét végzi a legtöbb esetben, az alábbiak szerint:

1. Egy másik alapvető jog vagy egy másik alkotmányos érték védelme indokolja-e a jogkorlátozást? – a szükségesség elvének megfelelési vizsgálata
2. Az adott korlátozás kapcsán a normaalkotó a fennálló cél eléréséhez a legenyhébb eszköz mellett döntött-e, valamint optimális arányban áll-e egymással az elérni kívánt cél és a korlátozás által sérült alapjog súlya? – az arányosság elvének megfelelési vizsgálata.

Az önrendelkezési jog érvényesülését jelen dolgozatomban a sürgősségi ellátás kapcsán – legkifejezettebben a mentőellátás során – vizsgálom, így az ezen a területen észlelt problémákra és kérdésekre térek ki csak részletesen.

A Ptk. 2:42. §-ba foglalt személyiségi jogok általános védelme nem tartalmaz taxatív felsorolást a személyiségi jogokat illetően. Ugyanakkor említ olyan elemeket, amelyek részletesebb kifejtéssel a betegjogok között is megtalálhatóak. Ilyen például az emberi méltósághoz való jog, a jóhírnévhez vagy a másokkal való kapcsolattartáshoz való jogok. Az érintett hozzájárulásáról szóló nyilatkozat különös jelentőséggel bír, hiszen a Ptk. 2:42. § (3) bekezdésébe foglalt szabály szerint nem sért személyiségi jogot az a magatartás, melyhez az érintett hozzájárult.

Az Eütv. a következőképpen rendelkezik az emberi méltósághoz való jogról:

„10. § (1) Az egészségügyi ellátás során a beteg emberi méltóságát tiszteletben kell tartani.

(2) A betegen – e törvény eltérő rendelkezésének hiányában – kizárólag az ellátásához szükséges beavatkozások végezhetők el.

(3) Az ellátás során a beteg jogainak gyakorlásában csak az egészségi állapota által indokolt ideig – törvényben meghatározott – mértékben és módon korlátozható."

Az Eütv. deklarálja az egészségügyi ellátáshoz való jogot is. Ez nagyon fontos jelentőséggel bír, hiszen a beteg pontosan e jog gyakorlása kapcsán kerül kapcsolatba az egészségügyi szolgáltatóval. Az azonnali egészségügyi ellátás hiányában közvetlen életveszélybe kerülő, illetve súlyos vagy maradandó egészségkárosodást szenvedő beteg – akinek a helyzetét az Eütv. 3. § i) pontja a „sürgős szükség" fogalommal írja le – életmentő ellátásra, a súlyos vagy maradandó egészségkárosodás megelőzését biztosító ellátásra, valamint fájdalmának csillapítása és szenvedései csökkentésére jogosult. Ha nem áll fenn a sürgős szükség, akkor a beteg – az általános szabályok szerint – az egészségügyi irányelveknek megfelelő, folyamatosan hozzáférhető és az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő ellátásra jogosult.

A nem sürgősségi ellátások esetében az önrendelkezési jog tartalma az, hogy a beteg szabadon dönthet arról, igénybe veszi-e az egészségügyi ellátást, illetve pontosan mely kezelésekbe

egyezik bele és melyeket utasít vissza. A beteg tehát főszabályként részt vesz a kivizsgálásokra és a kezelésekre vonatkozó döntések meghozatalában, méghozzá úgy, hogy – néhány szűkkörű törvényi kivételtől eltekintve – a beavatkozások elvégzésének előfeltétele a beteg kényszertől, fenyegetéstől, befolyásoláslástól mentes, tájékozott beleegyezése. Ezen beleegyezést meg lehet adni szóban, írásban és ráutaló magatartással is, de a későbbi bizonyítást természetesen az írásban történő rögzítés könnyíti meg. A beteg beleegyezésének követelményét, mint fő szabályt az Eütv. 15. §-ában találjuk meg az alábbiak szerint:

„15. § (1) A beteget megilleti az önrendelkezéshez való jog, amely kizárólag törvényben meghatározott esetekben és módon korlátozható.

(2) Az önrendelkezési jog gyakorlása keretében a beteg szabadon döntheti el, hogy kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni, illetve annak során mely beavatkozások elvégzésébe egyezik bele, illetve melyeket utasít vissza, figyelembe véve a 20. §-ban előírt korlátozásokat." (1997.évi CLIV.tv)

A leggyakrabban alkalmazott kivétel a formai szabályoknál, hogy az invazív (a beteg testébe bőrön, nyálkahártyán vagy testnyíláson keresztül behatoló fizikai) beavatkozásokhoz a beteg írásos beleegyezése kell, ha pedig erre nem képes, akkor két tanú együttes jelenlétében, szóban vagy más módon kell nyilatkozatot tennie. A beteg tájékozott beleegyezése tulajdonképpen felfogható úgy is, mint a beteg és az egészségügyi szolgáltató között létrejött szerződés.

„A beteg – és szűk körben mások – érdekeinek védelme érdekében az egészségügyi törvényben meghatározott esetekben beleegyező nyilatkozat nélkül kell elvégezni a beavatkozást. Az Eütv. kötelezően előírja a beteg beleegyezésének vélelmezését, ha egészségi állapota következtében beleegyező nyilatkozat megtételére nem képes, és az általa döntésre kijelölt személy nyilatkozatának beszerzése késedelemmel járna, invazív beavatkozások esetén pedig akkor, ha a kijelölt vagy a törvényi sorrend szerinti személy nyilatkozatának beszerzése késedelemre, és súlyos vagy maradandó károsodásra vezetne. A beteg beleegyezésére nincs szükség, ha az adott beavatkozás elmaradása mások – így a várandós 24. hetet betöltött magzata – egészségét vagy testi épségét súlyosan veszélyezteti, vagy a beteg közvetlen életveszélyben van (kivétel az ellátás visszautasítása jogának gyakorlása)." (Sáriné, 2019)

A cselekvőképes beteget megilleti az ellátás visszautasításának joga. Ez a beteg önrendelkezési jogához szorosan kapcsolódik. A cselekvőképes beteg fogalmát az Eütv. nem tisztázza, az azonban az általános megegyezés alapján megegyezik a Ptk.-ban foglalt cselekvőképesség fogalmával, mivel az Eütv. a cselekvőképtelenség fogalmát is a Ptk-ból vette át. A Ptk. a következőképpen rendelkezik a cselekvőképességről, illetve a cselekvőképtelenségről:

„2:8. § [A cselekvőképesség]

(1) Minden ember cselekvőképes, akinek cselekvőképességét e törvény vagy a bíróság gondnokság alá helyezést elrendelő ítélete nem korlátozza.

2:9. § [A cselekvőképtelen állapot]

(1) Semmis annak a személynek a jognyilatkozata, aki a jognyilatkozat megtételekor olyan állapotban van, hogy az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége teljesen hiányzik.

Az Eütv. szerint:

„Cselekvőképtelen az a személy, akit a bíróság a Polgári Törvénykönyv szerint cselekvőképességét teljesen korlátozó gondnokság alá helyezett, továbbá a tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú és a cselekvőképtelen állapotban lévő személy;" (1997.évi CLIV. tv.)

Az egészségügyről szóló törvény két olyan esetet ismer, amikor mások érdekében korlátozza az önrendelkezéshez való jog gyakorlását: Az egyik esetben, ha az ellátás elmaradása mások életét vagy esetleg testi épségét veszélyeztetné, illetve, ha valaki várandós és várhatóan képes a gyermek a kihordására, nem utasíthatja vissza az az életfenntartó vagy életmentő beavatkozást (ez esetben a születendő gyermek a védett másik személy).

A beteg érdekében az ellátás visszautasítás jogának gyakorlását formai és tartalmi korlátok közé szorítja a törvényi szabályozás, ha várhatóan súlyos következményekkel jár a visszautasítás. Abban az esetben, ha az adott ellátás elmaradása a beteg állapotában várhatóan súlyos vagy maradandó károsodásra vezetne, a visszautasítás közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban, a beteg írásképtelensége esetén két tanú együttes jelenlétében történhet. (Sáriné, 2019)

„Az Eütv. 20. § (3) bekezdése alapján ezeket az alakiságokat kell alkalmazni életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítása esetén is. Az ilyen visszautasítás további érvényességi feltétele, hogy egy háromtagú orvosi bizottság (a beteg kezelőorvosa, a beteg gyógykezelésében részt nem vevő, a betegség jellegének megfelelő szakorvos és egy pszichiáter szakorvos) a beteg vizsgálata után egyhangúan, írásban kijelenti, hogy a beteg tudatában van döntése következményeinek és az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítása feltételei fennállak. A betegnek az orvosi bizottság állásfoglalását követő harmadik napon két tanú előtt meg kell ismételnie az ellátás visszautasítására vonatkozó nyilatkozatát. Ha a bizottság nem állapítja meg az életfenntartó beavatkozás visszautasításának érvényességét, a beteg, valamint a helyettes döntéshozó bírósághoz fordulhat. A beteg nyilatkozatát időbeli és alaki kötöttség nélkül visszavonhatja. A további rendelkezéseket az egyes egészségügyi ellátások visszautasításának részletes szabályairól szóló 117/1998. (VI. 16.) Korm. rendelet tartalmazza.

A cselekvőképes betegre vonatkozó szabályokat követően az Eütv. arról rendelkezik, hogy milyen korlátok között kerülhet sor a cselekvőképtelen beteg, a korlátozottan cselekvőképes kiskorú, a cselekvőképességében az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében részlegesen korlátozott beteg ellátásának visszautasítására. Az ellátás nem utasítható vissza, ha súlyos vagy maradandó károsodásra vezetne. Az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítható, de ilyen esetben az egészségügyi szolgáltatónak bírósághoz kell fordulnia a beleegyezés pótlása érdekében, közvetlen életveszély esetén pedig a beavatkozáshoz erre nincs szükség.” (Sáriné, 2019)

A fentiekből láthatjuk, hogy a betegjogok szabályozása igen szerteágazó. De vajon szükség van-e egyáltalán betegjogokra és ha a válaszunk igen, hogyan alakultak ki ezek a jogok?

„Műtőkést kérek. Kiderül, hogy a műszer életlen (...) A felcser és a muzsikok felpattannak, és két-három perces várakozás után hoznak még egy műtőkést. Hozzáfogok a felvágáshoz, kiderül, hogy ez is életlen. Se medence, se vattacsomók, se szondák, se rendes olló, még víz sincs elegendő mennyiségben. (...) Szahalinon nagyon drága a gyógyszer, a kórházat klórfüstöléssel fertőtlenítik, szellőztetés nincs, és az a leves, amelyet ottlétemkor főztek Alekszandrovszkban a betegeknek, nagyon sós volt, mert sózott marhahúsból készítették.” (Gyukits, 2019)

Ahogy azt a Csehovtól idézett rövid elbeszélésből is láthatjuk, indokoltnak tűnik az első feltett kérdésünkre azonnal igennel válaszolni. A betegjogokra igenis szükség van. Amikor a beteg az egészségügyi intézménnyel, szolgáltatóval bármilyen kapcsolatba kerül, akaratlanul is egy alá-fölé rendeltségi viszony, nagyon gyakran kiszolgáltatott helyzet jön létre. Az egyetlen, amibe ilyenkor „kapaszkodni tud”, az az, hogy bármilyen kiszolgáltatott is a helyzete, alapvető jogaitól, betegjogaitól nem foszthatják őt meg, azok minden körülmények között érvényre jutnak. A betegjogok körül határolják azt is, hogy a beteg mit várhat el az egészségügyi személy és mi az, ami nem elvárható tőlük.

Kellenek tehát a betegjogok, ha azok nem beteg jogok. Mint ahogy az számos betegjogi képviselő jelentéséből kitűnik, ezen jogok érvényesülése korántsem mindennapi és elfogadott. Hadd idézzek itt néhány sort ez Egészségügyi törvény körüli vitákból:

„A törvénynek támogatni kellene a bizalmon alapuló orvos-beteg kapcsolat kialakítását. Az orvosi gyógyítás szabadságát csak szakmailag elfogadható, ésszerű korlátok közé lehessen szorítani. (...) Az egészségügyi törvény betegellenes, mert: sérti a beteg-orvos kapcsolat bizalmi jellegét. (...) Szakmaellenes, mert az alapelvek felfogása azt sugallja, hogy a gyógyító intézmények eleve korlátozni kívánják a betegek személyiségi és önrendelkezési jogait. Ez

indokolatlan ellenségképet, bürokratikus, dehumanizált viszonyt hoz létre. Szakmaellenes, mert a beteg, illetve az orvos, egészségügyi személyzet jogai és kötelezettségei közötti kiegyensúlyozatlanság és a bizalmatlanság iskolapéldája a kellően ki nem dolgozott, nemzetközi tapasztalatokra nem épülő betegjogi képviselő intézménynek a bevezetése. A Magyar Orvosi Kamara ezt elfogadni nem tudja, elsősorban az orvosi titoktartás, az orvos-beteg kapcsolat védelme érdekében." (Gyukits, 2019)

Ha figyelmesen olvassuk e sorokat, mindenképpen le kell vonnunk azt a következtetést, hogy nem elég pusztán deklarálni ezen betegeket megillető jogokat, hanem minden eszközzel törekedni kell annak érvényesülésére és érvényesíthetőségére.

III. A betegjogok az 1960-as évektől napjainkig

A betegjogok az 1960-as években nőttek ki az addigra már kialakult és részben megszilárdult alapvető jogokból a különböző polgárjogi mozgalmak kapcsán.

Az 1997-es Eütv. szabályozása előtt a betegjogokat egészen más oldalról közelítették meg. Az orvos- beteg viszony alá-fölé rendeltségi viszonyban jelentkezett, mely során ezen jogok nem jogként, hanem mint az orvos kötelezettsége jelent meg. Ezeket a kötelezettségeket az orvos etikai kódexek rögzítették, melynem sajátossága az, hogy ezen szabályozásnak a beteg nem része, így jogai, elvárásai sem jelenhettek meg benne, kizárólag az orvos nézőpontját tükrözhette. (Érdekesség, hogy az szakdolgozók sem voltak részei ezeknek a szabályozásoknak, bár kétségkívül sokan követték ezeket a magatartásmintákat.)

Csak az 1970-es években kezdett elterjedni a betegjogok általános szabályozása: amiket korábban az orvos etikai kódexek az orvosok kötelessége oldaláról fogalmaztak meg, azt ettől kezdve betegjogi szervezetek, egyesületek a betegek jogaiként kezdtek deklarálni. Már nem csak bizonyos speciális élethelyzetben lévő (pl. pszichiátriai beteg) betegek jogait szabályozták, hanem ezek a jogok, mint általános, minden beteget mellitő jogként kerültek rögzítésre, az egészségügy minden területén.

Több, korábban nem ismert betegjog is leírásra került, mint például a beteg egészségügyi dokumentációhoz való joga és megjelentek a jogaik érvényesítését segítő mechanizmusok (mediátor, ombudsman, betegjogi képviselő) (Pogány, 2010)

Az 1990-es évekig hazánkban a tételes betegjogi szabályozást az is késleltette, hogy az orvosetikai normák hosszú ideig „fantomtörvényként" fejtették ki hatásukat.

„Ez a nagyon találó kifejezés Ádám Györgytől származik, aki az orvosi hálapénzről írt munkáiban a kifejezést olyan, gyakran 'idézett', esetenként még orvosetikai kódexben is szerepeltetett látszat-jogszabályra vonatkoztatta, amelyeknek sehol sem található érvényes jogi megfelelője, mégis úgy emlegették, mintha tételes jogi formában is létezne. Hazánkban – hosszú éveken át – az etikai normáról az a hiedelem élt, hogy betartása esetén nem kell semmiféle jogi szankcióval számolni, s ehhez a hiedelemhez gyakran egy jogelv is társult, azaz, hogy az etikai normával ellentétes tartalmú jogi parancs nem is létezhet. („Contra bonos mores" elv: erkölcstelen magatartásra jogot alapítani nem lehet.)" (Pogány, 2010)

Nagy mérföldkő volt 1991-ben a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiuma által kiadott IV. számú állásfoglalás, amely a betegek tájékoztatásáról szólt. Ez az állásfoglalás megváltoztatta azt a korábban bizonytalan helyzetet, mely a betegek önrendelkezési jogának mindennapi sérüléséhez vezethetett, hiszen a betegek tájékoztatása nem volt bevett gyakorlat. Önrendelkezési jogával élni pedig a beteg csak akkor tud, ha megfelelően, mindenre kiterjedően tájékoztatva van. A pozitív előrelépéshez még hozzájárult az is, hogy a jogi szabályozásban az adatvédelmi törvény az egészségügyi dokumentációt „különleges adatnak" minősítette, ezáltal fokozott védelmet biztosítva nekik.

Jelenleg hatályos egészségügyi törvényünk már tételen felsorolva szabályozza a betegjogokat. Ezen jogok jelentős részének alkotmányjogi garanciája biztosított, illetve a Polgári Törvénykönyvből is levezethetők.

IV. Gyakorlati problémák- Ittasság

Az ittaságról magában az Eütv. -ben is találunk rendelkezést.
94. § (6) „A közterületen vagy nyilvános helyen tartózkodó, magatehetetlen ittas személyt a mentőszolgálat kijózanítás céljából egészségügyi megfigyelésre, illetve ellátásra az illetékes egészségügyi szolgáltatóhoz szállítja. A megfigyelés az érintett kijózanodásáig, de legfeljebb 24 óráig tarthat. A beszállított személyt kijózanodásáig, de legfeljebb 24 órai időtartamra lehet az egészségügyi intézményben visszatartani." (1997.évi CLIV.tv.)
Ennek a rendelkezésnek a célja, teljesen egyértelműen az, hogy a beteg életét megóvja. A rendelkezés szükségszerű is volt, hiszen, igen sokszor (szinte minden nap, csak a saját állomáshelyemen) előfordul hasonló eset. Magatehetetlenül, közterületen feküdni igen veszélyes, már csak akkor is, ha csak például a kihűlésre gondolunk.
Ahogy láttuk, két feltételt említ a törvény, mind a kettőnek fenn kell állni ahhoz, hogy a beteg önrendelkezési jogát (és személyes szabadságát a megfigyelés időtartamára) korlátozni lehessen. Ezek az alábbiak.

a) Legyen magatehetetlenül ittas.

Tehát az, aki közterületen vagy nyilvános helyen ittas állapotban van, de nem magatehetetlen, egyértelműen nem tartozik ide. A „magatehetetlen beteg" fogalma nincs konkrétan meghatározva, mégis a gyakorlatban magatehetetlennek tekintjük azt, aki nem tud saját érdekében cselekedni, például menni, ruházatára ügyelni, önmagáról gondoskodni.

b) Tartózkodjon közterületen vagy nyilvános helyen.

Itt először is azt kell megvizsgálnunk, mit jelent a közterület fogalma. Ez elsősorban közigazgatás jogi fogalom. A 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről szóló törvény szerint:
„Közterület: közhasználatra szolgáló minden olyan állami vagy önkormányzati tulajdonban álló földterület, amelyet a rendeltetésének megfelelően bárki használhat, és az ingatlan-nyilvántartás ekként tart nyilván."
A nyilvános hely fogalmát már valamivel nehezebb egységesen meghatározni: közhasználatra szolgáló, nyilvánosság számára megnyitott területet tekintjük nyilvános helynek.
Megállapítható tehát itt is, hogy aki az otthonában kerül magatehetetlenül ittas állapotba, az az Eütv. rendelkezése szerint nem elegendő feltétel ahhoz, hogy a beteg önrendelkezési joga és személyes szabadsága korlátozva legyen.
Ha ezt összevetjük a Mentőszolgálat által kiadott utasítással, azt láthatjuk, hogy a belső utasítás szűkebben határozza meg azt, mikor maradhat a beteg az otthonában, mikor nyilatkozhat. Ezt kizárja, ha a beteg tudatmódosító szer hatása alatt áll vagy tudatzavarban szenved. Az, aki ittas, mindkét kategóriába besorolható. Ennél több nem is szükséges, elegendő, ha alkoholt – bármilyen mennyiségűt – fogyasztott és a helyszínre hozzá mentő érkezett.
Ez azt jelenti, hogy minden ittas személyt kórházba kellene szállítani? Nem teljesen, csak akihez – bármilyen okból – mentőt hívtak. Azért érdekes ez a kérdés, mert semmilyen törvény nem rendeli büntetni magát az alkohol fogyasztást. Az alkohol fogyasztása napjainkban igen gyakori, bizonyos mértékig a társadalom által elfogadott jelenség. Az is megállapítható, hogy nem mindenkire azonos mértékben ható szerről van szó. Van, akire néhány korty alkohol úgy hat, hogy utána ténylegesen magatehetetlen állapotba kerül, más a többszörös mennyiség elfogyasztása után is teljesen éber, térben és időben orientált.
A kérdés megoldása tehát itt sem egyszerű. Hogy szemléltessem, nézzünk meg hozzá, egy – a mentőellátásban – igen gyakran előforduló esetet. Tegyük fel, hogy családi vacsorán vesz részt a későbbi sérült. Néhány pohár bor elfogyasztása után éppen a húst szeleteli, mikor egy szerencsétlen véletlen folytán a késsel alaposan megvágja a tenyerét. A seb igen nagyon vérzik, a felesége megijed és azonnal mentőt hív. Pár perc eltele után a Mentőszolgálat munkatársai

megérkeznek, megvizsgálják a sérültet és látják, hogy ez bizony egy varrásra váró sérülés, kórházba kellene menni vele. A sérült jelzi, hogy alkoholt fogyasztott, azonban kórházba menni nem szeretne. Mi történik ekkor?
Az ellátásra szoruló teljesen éber és orientált, alkoholos befolyásoltság alatt van ugyan, de egyáltalán nem beszélhetünk arról, hogy ne tudna felelősen dönteni a saját sorsáról. A bajtársak felvilágosítják az esetleges következményéről annak, ha nem történik meg a seb ellátása. Ennek ellenére ő mégsem áll kötélnek, maradni szeretne, folytatva a vacsorát. Az Eütv-ben megfogalmazott eset sem áll fenn, hiszen nem magatehetetlen sérült és nem is közterületen vagy nyilvános helyen van. A mentők azonban mégsem hagyhatják a helyszínen, hiszen alkoholt fogyasztott, ezért nem dönthet arról, hogy a helyszínen szeretne maradni. Vagy sikeresen meggyőzik őt arról, hogy menjen el velük kórházba, vagy bármennyire abszurd, rendőri segítséget kellene igénybe venni ehhez. A helyzet igazán nehéz, ha beleképzeljük magunkat a szituációba, főként, hogy azon helyzeteket még nem is említettük, mikor a beteg saját bevallása szerint nem fogyasztott alkoholt, a környezetében lévők viszont a szöges ellentétét állítják.
Amennyiben a megoldási javaslatokon gondolkodom, az alábbi lehetőségek jutnak eszembe:

1. Az első lehetséges megoldás, ha ezekben esetekben a Mentőszolgálat alkoholszondával áll a beteg elé és állapítja meg, fogyasztott-e a beteg alkoholt és ha igen, mennyit. Ezek után egy egységesen meghatározott szint felett, ne nyilatkozhasson a beteg. Ez azonban nem teljesen jó megoldás. Hiszen ahogy az „erőszakkal" történő kórházba szállításra, úgy a szonda megfújására sem lehet kötelezni a beteget. Ennél a helyzetnél szintén rendőri segítséget kellene tehát igénybe venni. A Mentőszolgálatnál nincsen betegellátásra rendszeresített szonda. De ha lenne is, mint láttuk, csak részben hidalná át a problémát.
2. A másik lehetséges megoldás, ha nem szonda alapján, hanem „csekklista" szerint lenne meghatározva az ittasság foka. Ebben az esetben, különböző neurológiai jeleket vizsgálva lehetne azt megállapítani, hogy a beteg képes e belátási képessége birtokában dönteni saját sorsa felől.
3. Véleményem szerint azonban a kombinált megoldás az ideális: Alkohol szonda megfújása után a meghatározott szint alatt a beteg szabadon nyilatkozhasson arról, hogy nem kíván kórházba menni.
   A meghatározott szint felett is nyilatkozhasson viszont akkor, ha a csekklista pontjai szerint ő nyilatkozattételre alkalmas állapotban van, tehát ügyei viteléhez szükséges belátási képessége megvan. Pusztán az alkoholos befolyásoltság ugyanis, azt gondolom nem zárja azt ki, mint a hogy a fent tárgyalt példákkal igyekezetem azt szemléltetni.

Itt is problémát jelenthet ugyanakkor az, ha a beteg nem együttműködő és a szondát nem kívánja megfújni. Ha súlyos vagy maradandó egészségkárosodása keletkezett a betegnek, itt akár szintén rendőri segítség jöhetne szóba. Amennyiben azonban nem, elegendő lenne a csekklista is ahhoz, hogy a beteg visszautasítsa az ellátást. Maga a csekklista jó megoldás lehetne – ez esetben az alkohol szondát mellőzve- a fejsérült betegek nyilatkozat tételére is, így ezt a megoldást mindenképpen érdemes lenne átgondolni.
A Mentőszolgálatnál, ha beteg cselekvőképes és a fenti esetek egyike sem áll fenn, a beteg egy erre rendszeresített nyilatkozatban (a továbbiakban: Nyilatkozat,) elutasíthatja a kórházba szállítását élve ezzel az Alaptörvényben biztosított önrendelkezési jogával. A Nyilatkozatban a beteg teljeskörű felvilágosítása után saját kezű aláírásával igazolhatja azt, hogy a betegségével kapcsolatos felvilágosítást megkapta és annak ellenére sem szeretne kórházba menni, hogy ezt

a mentőegység vezetője szükségesnek tartja. A Nyilatkozat a beteg írásképtelensége esetén is elfogadható – természetesen, csak ha cselekvőképes.
Ez a kérdéskör sok szakembert foglalkoztatott már. A sürgősségi ellátás egy speciális ellátás, ahol nagyon gyakran ténylegesen a beteg élete forog kockán, így akár mondhatnánk azt is, hogy az akut életmentés közepette az önrendelkezési joga elhanyagolható, sokadrangú szempont, ami érthető, hiszen aki látott már küzdeni emberéletért egy mentőegységet vagy egy orvosi teamet, el tudja képzelni mennyi teendő van ott, rögtön. Ezek – az akut mentések – kicsit tisztább helyzetek, mert minden néhány perc alatt zajlik le. A kérdéskörnek azonban van egy másik, nyugalmasabb, de bonyolultabb oldala, a fent részletezettek alapján.
Már az Alkotmánybíróság is értelmezte a betegjogokat, melynek kapcsán három fontos állásfoglalása is született. A 36/2000. (X. 27.) ABH-ban az Alkotmánybíróság meghatározta a cselekvőképesség fogalmát az egészségügyi ellátás kontextusában. Oly módon tette ezt meg, hogy megvizsgálta az Eütv. fogalomrendszerét. Megállapította, hogy az Eütv. nem határozza meg külön a cselekvőképeség fogalmát, így azt a Ptk. szerint kell értelmezni. Ebben a határozatában az Alkotmánybíróság megsemmisítette, alkotmányellenesnek találta az Eütv. azon rendelkezését, mely szerint sem a korlátozottan cselekvőképes betegeket, sem a cselekvőképtelen betegeket nem illeti meg az ellátás visszautasításának a joga, így tehát az önrendelkezési jog. Ez jogukat ugyanis törvényes képviselőjükön, vagy az általuk megnevezett személyen keresztül gyakorolhatják, de „a korlátozottan cselekvőképes, illetve a cselekvőképtelen betegeknek – a beleegyezés és a visszautasítás 16. §-ban szabályozott jogával kapcsolatban – a döntésekben való egyfajta részvételt az Eütv. 16. § (5) bekezdésébe foglalt rendelkezés biztosít. E szerint 'az egészségügyi ellátással kapcsolatos döntésekben a cselekvőképtelen, illetve korlátozottan cselekvőképes beteg véleményét a szakmailag lehetséges mértékig figyelembe kell venni abban az esetben is, ha a beleegyezés, illetve a visszautasítás jogát a (2) bekezdés szerinti személy (törvényes képviselő vagy a beteg által meghatározott személy – V.N.) gyakorolja'. Ez a szabály mindkét személyi körben (tehát a korlátozottan cselekvőképes és a cselekvőképtelen személyek vonatkozásában egyaránt) formálisan elismeri azt a lehetőséget, hogy a beteg véleményére adott esetben figyelemmel kell lenni a róla szóló döntés meghozatalakor. E 'vélemény' figyelembevételére vonatkozó törvényi előírás nem értelmezhető, ugyanis ebben a személyi körben a döntési jognak (a beleegyezés és a visszautasítás jogának) a törvényes képviselőhöz vagy az erre feljogosított más személyhez telepítése az önrendelkezési jog teljes elvonását jelenti. Az Eütv. 16. § (2) bekezdésének ez a megoldása ellehetetleníti az (5) bekezdésben megfogalmazott „vélemény" befolyásoló szerepét. Az Eütv. 13. § (5) bekezdése értelmében a cselekvőképtelen és a korlátozottan cselekvőképes betegnek is joga van a korának és pszichés állapotának megfelelő tájékoztatáshoz. E szabályok az önrendelkezési jog érdemi érvényesítésére önmagukban nem elégségesek." (36/2000 (X.27.) ABH)
Az Alkotmánybíróság döntésében rámutatott arra is, hogy cselekvőképtelen és a korlátozottan cselekvőképtelen beteg nem ugyanolyan „állapotban" van, így az Eütv. -nek is különbséget kell tenni e két külön állapot szabályozásában, az nem kezelhető azonosan.
„Megítélése szerint alkotmányellenes az a törvényi szabályozás, amely azonosan és okainak tekintetbe vétele nélkül rendezi a cselekvőképtelen és a korlátozottan cselekvőképes betegekre vonatkozó, az egészségügyi ellátással kapcsolatos beleegyezés és visszautasítás jogát. A korlátozottan cselekvőképes betegek tekintetében az önrendelkezési jog cselekvőképtelen betegekkel azonos korlátozása sérti az Alkotmány 54. § (1) bekezdését. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a csökkent belátási képesség alkotmányosan indokolhatja az egyén cselekvési autonómiájának törvényi korlátozását, viszont a korlátozásnak az Eütv. 16. § (2) bekezdésében egységesen – és a cselekvőképtelen betegekkel azonosan – intézményesített módja, az elérni kívánt célhoz képest nem arányos." (36/2000 (X.27.) ABH)

Amennyiben megnézzük, hogy hogyan alakultak az Eütv. előírásai az idézett alkotmánybírósági határozat után, azt láthatjuk, hogy a jogalkotó nem oldotta meg az Alkotmánybíróság által tematizált problémát. Jelenleg sem találunk különbséget a cselekvőképtelen és a korlátozottan cselekvőképes betegre vonatkozó szabályozásban. Ahogy az Eütv. előírásai, úgy a Mentőszolgálat gyakorlata is helytelen e tekintetben, hiszen a Mentőszolgálat belső eljárásrendjeiben, protokolljaiban sem tesz különbséget cselekvőképtelen és korlátozottan cselekvőképes beteg között, őket ugyanabba a kategóriába sorolja.

Az imént tárgyat problémákhoz és bizonytalan helyzetekhez szorosan kapcsolódik egy ombudsmani jelentés a kórház önkényes, bejelentés nélküli elhagyása esetén alkalmazható intézkedések bizonytalanságáról. Már a címe is sokat sejtető ennek a jelentésnek. Az alapjogi biztos egy panasz kapcsán kezdett vizsgálódni, amelyben a panaszos leírta, hogy élettársát fejsérüléssel – életveszélyes koponyaűri vérzéssel – kórházba szállították, ahonnan eltűnt és másnap, egy másik településen holtan találták meg. A panaszos sérelmezte azt is, hogy az eltávozás tényéről sem a rendőrség, sem a kórház őt nem értesítette.

„A kezelőorvos az önkényes távozás észlelését követően értesítette a rendőrséget. Kérte, hogy a beteget szállítsák vissza a kórházba, annak dacára, hogy a hatályos szabályozás értelmében erre neki nem is volt jogi lehetősége. Az ombudsman az ilyen, felhatalmazás nélküli eljárás kapcsán mégsem állapított meg alapjogi visszásságot, mert a kezelőorvos ugyan jogszabályi felhatalmazás hiányában cselekedett, azonban amit tett, az összhangban volt az állam objektív életvédelmi kötelezettségével."

Az alapvető jogok biztos felhívta a figyelmet arra, hogy ezek az esetek igen gyakoriak, még sincs egyértelmű – sőt, valójában semmilyen – szabályozás arra nézve, mi akkor a teendő, ha a gyógyintézetből egy Ptk. 2:9. § szerinti ún. állapotcselekvőképtelen (és döntésképtelen) személy önkényesen eltávozik. Fontos azt is tisztázni – ahogy arra a vizsgálatában az ombudsman rámutatott –, hogy ki az, aki önként elhagyhatja a kórházat és ki az, aki állapotából fakadóan nem, méghozzá úgy, hogy a betegek alapjogai – kifejezetten az önrendelkezési joga – ne sérüljön és ne legyen aránytalanul korlátozva, az állam azonban mégis eleget tudjon tenni objektív életvédelmi kötelezettségének. A biztos kezdeményezte, hogy rendeleti szinten rögzítsék a döntésképtelen állapot kritériumrendszerét.

Ha mindez megtörténne és egységesen, világosan lennének rögzítve ezek a szempontrendszerek, az az egészségügyi állátás minden szintjén tisztább helyzetet eredményezne.

V. Összefoglalás

Az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése alapján az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható. (Kúria 1/2012. számú BKMPJE határozata)

Ahogy a dolgozatom elején azt feltettem, azt gondolom, a Mentőszolgálat belső utasítása alapján írja elő a dolgozóinak azt, hogy korlátozzák a betegek önrendelkezési jogát bizonyos esetekben az ellátás során. Ha másként fogalmazunk, valóban „elrabolja" a betegeit évtizedek óta. Természetesen azt figyelembe kell vennünk, hogy ezt nem a saját érdekében teszi, hanem a betegek érdekére hivatkozva. Hiszen az emberi élet védelme éppen úgy szerepel az Alaptörvényben, mint ahogy az önrendelkezési jog is. A sürgősségi ellátás egy speciális munkaterület, ahol gyakran a kiélezett szituációk és a pillanatnyi döntések miatt sokadrangú lehet az önrendelkezési jog kérdése, ám nem mehetünk csak így el a kérdés mellett. Nézetem szerint a Mentőszolgálat ezen eljárása nem csak az Alaptörvénnyel ellentétes, hanem ellentétes az Európai Emberi Jogi Egyezmény szellemiségével is, mivel az egyezmény szerint az önrendelkezés rendes körülmények közt megelőzi az állam általános életvédelmi kötelezettségét. (Butow, 2002) Így ez a kvázi-jogforrás a jövőben mindenképpen tisztázásra vár, mert nem csak a betegek, hanem a mentődolgozók védelmét és biztonságát, az ellátások körüli bizonytalanságot is szolgálja. Még úgy is, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a betegek érdekét igyekszik elsősorban a belső szabályozás figyelembe venni. Hogy a pokolba vezető út is jószándékkal van kikövezve? Lehet, de az onnan kivezető út is. Így a kérdéssel mindenképpen kell és érdemes is foglalkozni.

Irodalomjegyzék

A Kúria 1/2012. számú BKMPJE határozata

Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-598/2019. sz. ügyben https://www.ajbh.hu/documents/10180/2932608/Jelent%C3%A9s+egy+e%C3%BC.+ell%C3%A1t%C3%A1s+kifog%C3%A1sol%C3%A1sa+%C3%BCgy%C3%A9ben+598_2019/0e5ac005-f868-a824-3075-8f4f5a0bf85e?version=1.0) (Letöltés dátuma: 2023.12.05)

Balázs, Z.: Az emberi méltóság. http://jesz.ajk.elte.hu/balazs24.html (letöltés dátuma 2020.11.01)

Balogh, Zs.: Az emberi méltóság: jogi absztrakció vagy valódi jog? Iustum Aequum Salutare VI. 2010/4.

Barcsi, T.: Az emberi méltóság filozófiája PhD értekezés 2011, Pécs (letöltés dátuma: 2022.11.05)

Butow, P.N.; Dowsett, S.; Hagerty, R. és Tattersall, M. H.: Communicating prognosis to patients with metastatic disease: what do they really want to know? Support Care Cancer, 2002.

Csehov, A. P.: Anton Pavlovics Csehov művei I-IV. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959.

Eljárásjogi Szemle: Alapvető jogok érvényesülésének problémái az Európai Unióban 2017. évfolyam 2017/3. szám. (letöltés dátuma: 2020.11.02)

Gyukits, Gy.: Betegjogok. Beszélő. 2019. 6.évfolyam 7-8. szám

Kolnai, A. : Dignity (In.: Dignity, Character and Self-Respect, edited by Robin S. Dillon, Routledge, New York-London, 1995)

Koltay, A.: Az emberi méltóság védelme a médiajogban (letöltés dátuma: 2024.01.03)

Pogány, M.: A betegjogok szabályozása a kezdetektől napjainkig.

http://acta.bibl.u-szeged.hu/30430/1/sana_2010_001_021-033.pdf (letöltés dátuma: 2020.11.10)

Sáriné Simkó, Á.: Betegjogok az egészségügyi törvény és a Polgári Törvénykönyv összefüggései alapján. Gazdaság és Jog 2019. évi 6. lapszám pp 7-13. https://ptk2013.hu/szakcikkek/sarine-simko-agnes-betegjogok-az-egeszsegugyi-torveny-es-a-polgari-torvenykonyv-osszefuggesei-alapjan-gj-20196-7-13-o/6782 (Letöltés dátuma: 2023.11.21.)

36/2000 (X.27.) ABH

4/1991. (XII. 17.) AB határozat

37/2011. (V. 10.) AB határozat

23/1990. (X. 31.) AB határozat, Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön párhuzamos véleménye idézi: Koltay András: Az emberi méltóság védelme a médiajogban (letöltés dátuma: 2024.01.03)

Dr. Váraczki Nikolett, PhD hallgató
Pécsi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola
email: varaczki.nikolett@gmail.com

Témavezető: Dr. habil. Zeller Judit, Pécsi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi tanszék

Lektor: Dr. Szabó Róbert, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar

Religious Symbols in French Schools

Gabriella Rosta

Doctoral School of Education, Education and Society, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Pécs

Author's e-mail address: rostagabriella@gmail.com

The Member States of the European Union can individually and freely decide what restrictions or prohibitions they apply to religious clothing worn in schools.
According to the Constitution of France, laïcité is a fundamental principle of the Republic, which must be a priority in the field of public education. One of the main objectives of French public education is to ensure equal treatment for all children at schools. However, the large Muslim community living in France faces a very difficult task in separating the private and public spheres, which are strongly intertwined in their culture, and in excluding religion from public life.
All these have led to increasing problems since the 1980s with the wearing of headscarves and other religiously-assigned clothing by Muslims in educational institutions. After 2004 and 2010, a new law was adopted in 2023 on religious symbols worn in schools, this time with the abaya being banned.
In my empirical research, through face-to-face interviews, I ask questions to staff members of the educational institutions concerned, to Muslim and non-Muslim students, parents, and outsiders about the enforceability of the law, whether it is really needed, and how it has been received by them.

Keywords: Muslim, education, integration, religious symbols

I. Introduction

The political, economic, and geopolitical changes of the 20th century, the final disintegration of the colonial system, and the birth of new states in the place of former colonies have led to a previously unimaginable multiculturalisation of the world, especially of North America and Europe. Previously predominantly Christian countries, representatives of other religions have been increasing, and the proportion of Muslims in several European states has grown significantly and very rapidly, and has become significant.

In a unique form of migration, hundreds of thousands of Muslim students have chosen to study in the educational institutions of Western civilisation at the secondary or higher education level. The problems they face due to differences caused by religious differences not only make social integration difficult, but also affect their academic performance.

Traditionally, Islam specifies which parts of the body should be covered by the garment when dressing. Following these regulations, Muslim men always cover their bodies from shoulders to knees, and women hide their entire body except for their hands and face from view, hiding their hair under a headscarf (hijab). (Wang, 2017) This type of dress is strange, often unacceptable to European people and sometimes causes anger.

The European Union allows all its member states the freedom to regulate the activities of different religions, the practice of their traditions, and the wearing of their symbols. (Czigle, 2021)

France, which is extremely secular and home to one of the largest Muslim communities in the EU, introduced the earliest, most comprehensive, and strictest restrictions, starting with educational institutions, followed by regulation of various segments of the public sphere and public spaces.

In my study, I will describe the history of the laws and decrees on the wearing of religious symbols in France, from the beginning of the 18th century to the last decree in force from autumn 2023. I will also explain how the law fits into the French vision of integration.

II. The Principle of the Laïcité

Searching for the etymology of the word "*laïcité*" would be in vain. The word itself is not found in the 1905 law on the separation of Church and State. The term was introduced only during the political debates that preceded the adoption of the secular laws at the end of the 19th century, but it quickly became popular. Jean Macé, the founder of the *Ligue de l'enseignement* in 1866, did not consider it appropriate, preferring to introduce the term *'non-sectarian'*, which for him would have more adequately expressed the aim of removing the Church from state affairs without it becoming anti-religious. They wanted to put an end to Catholicism, to break with the system in which the Church controlled social life.

The French Revolution of 1789 also saw the emancipation of the Jews, who became full French citizens. It was the first law to separate religious affiliation from civil rights. It declared that all citizens had equal rights and were equal before the law, regardless of the religious group to which they belonged. *Laïcité* is therefore the opposite of Catholicism, its original aim being to marginalise the Church. (Leschi, 2016)

Article 1 of the Constitution of France states that one of the most important principles of the Republic is *laïcité*, which does not contradict the fundamental constitutional right of all citizens, which proclaims and promotes religious freedom. The Fundamental Law also states that religion has a place only in the private sphere, the existence or absence of which is a matter for the individual to decide. (Szajbély, 2007)

Laïcité is based on freedom of conscience, equality of religious beliefs (before the court), and the neutrality of political power, prohibiting any discrimination or oppression. The political

power cannot interfere in any way in the beliefs and religions of citizens, and considers the observance and enforcement of *laïcité* as its duty. (Szajbély, 2004)
Secularism must be a priority in the field of public education. One of the main objectives of French public education is to ensure equal treatment for all children at schools. (Monitoring, 2002)

III. Regulations on the wearing of religious symbols

III.1. The Jules Ferry Education Act

The French school system has been based on the principle of secularism since the end of the 19th century. State schooling has been general, free and secular for all children regardless of origin, religion, or social status, while at the same time transmitting a set of values that formed the basis of French civic awareness. Since the Jules Ferry Education Act of 1882, *laïcité* has been directly incorporated into the education curriculum, with religious education being replaced by "*Moral and Civic Education*". Staff have become secular four years later. Respect for the beliefs of pupils and their parents means an absence of religious education in the curriculum, the prohibition of proselytizing, and the secularism of the staff. (Ramirez-Boli, 1988)
It is also written that if a teacher wears a symbol that suggests a religious vocation, this constitutes misconduct. In this law, the prohibition applied to even the smallest symbol. (Pascal, 2002)

III.2. The Act of 1905

From 1905 the Church was separated from the State by law. These rules were initially aimed at curbing (preventing) the return of Catholic symbols to schools. The largely Muslim population of France's colonies did not have French citizenship, and therefore the specific features of the Islamic religion were not taken into account when the 1905 law was drafted. (Troper, 1997)
Péter Erdő described the system established by the 1905 law as a "hostile separation" from the point of view of the churches in the country. (Erdő, 1997)

III.3 Jean Zay and World War 2

As the youngest member of Léon Blum's government, Jean Zay, Minister of National Education and Fine Arts from 1936 to 1939, did remarkable work to democratise and modernise the school system. He introduced compulsory schooling up to the age of 14, and set up group schools with a uniform curriculum. He limited the number of pupils to 35 per class. Zay was a Jewish-born Freemason and Protestant who supported left-wing unity and the Spanish republicans, and also spoke out against the Treaty of Munich. (Ruby, 1994)
In the inter-war period, France was split between defenders of republican schools and opposition of royalist, nationalist, and Catholic movements. Young people were also a part of the conflict by wearing stickers with slogans or images on them. The minister of national education, Jean Zay, proclaimed that "*schools must remain the inviolable refuge*". In 1936, Zay signed a notice banning political propaganda in schools and later added a short paragraph prohibiting religious propaganda as well. (Audureau, 2023)
The Vichy regime that came to power at the beginning of World War II put an end to the Third Republic and its ideas. They disagreed with the principle of secularism and placed crucifixes and other Christian symbols in public places and educational institutions. To protest against the trampling of *laïcité*, teachers edited and published a resistance magazine called *L'Ecole Laïque*. The combined resistance of teachers, institutions, and parents was strong enough to prompt the

government to issue a circular in early 1941 confirming the total secularisation of schools. In practice, this was not always true, and it was not until the end of the war, with the establishment of the Fourth Republic, that the secularisation of state schools was confirmed.

III.4. The last third of the 20th century

The increase of Muslim immigration in the last third of the 20th century has led to several contradictions and problems between the freedom of conscience of students and the laicity of education. Since the mid-1980s, the conflict between the Islamic population and the *laïcité* of public education has attracted increasing attention as a new wave of migration from North Africa began. The immigrants' traditional way of life differed sharply from French culture and they tended to settle down in the outskirts of large cities, isolated from the local population, which also did not help their integration into French society. Even Muslims who have lived on French soil for several generations consider Islam as their own cultural identity, even if they are not committed believers. (Monitoring, 2002) For Muslims, the *laïcité* of the public education system is fundamentally different from that of Catholics. Indeed, Catholic believers accept the separation of public and private spheres and regard their faith as a matter of personal and conscience. Muslims, on the other hand, are not able to treat these two areas separately. (Troper, 1997)

The most frequent cause of tension was the wearing of religious symbols, the most prominent of which was the Muslim headscarf (hijab). In addition, it is essential to mention the difficulties related to special dietary requirements (halal, kosher), the obligation to attend classes on Saturdays, and in some cases the presence of teachers of the opposite sex in the classroom, which caused conflicts. Between 1989 and 2002, ten proposals were made to strengthen the enforcement of the principle of *laïcité*. (Monitoring, 2002)

The 1994 Ministerial Circular bearing Bayrou's name also allows the prohibition of certain symbols because they could be considered a propaganda tool due to their spectacular nature and could lead to the conclusion that students who wear these religious symbols are not willing to participate properly in the activities of the educational institution. The Council of State, however, rejected the new requests for regulation contained in the Circular. (Szajbély 2004) It held that freedom of religion can only be restricted if it interferes with the proper performance of the tasks of public education, including the promotion of equality between women and men. By not diplomatically tilting in either direction, it contributed to reconciliation by excluding individual decisions and procedures, which prevented the emergence of unified opposition among the Muslim population, and by exercising control over individual decisions as an administrative supreme court, without which individual decisions and regulations on religious symbols could not be made. (Troper, 1997)

Practically, therefore, it did not prohibit the wearing of symbols of religious affiliation, but it reserved the possibility of prohibition for cases where the symbols, by their nature or because of their wearing, are oppressive, provocative, incite to sedition, offend the dignity or freedom of students or the school community, and endanger its security or disrupts the order and normal functioning of the educational institution. Other regulations on religious symbols may be included in the rules of the public educational institution, subject to the conditions listed above, and if they are violated, the institution may decide, under the control of the public education judiciary, to take disciplinary action and decide on the outcome of such action. (Szajbély, 2004)

Concerning compulsory attendance, in 1995 the Council of State stated that no pupil may be exempted from attending Saturday classes on grounds of conscience, but that only on an individual and case-by-case basis may an application be made and permission granted. (M. Pascal, 2002.)

In its report for the year 2000, the High Council for Integration also adopted recommendations that sought to address the problems by taking greater account of the rights related to the exercise of religion. It explained that wearing the Muslim headscarf (hijab) in educational institutions is not prohibited. However, this report was not unanimously accepted by the members of the General Council, and some of them even distanced themselves from this position. (Szajbély, 2004)

III.5. The 2004 Education Act

In 2003, two organisations were set up to discuss and resolve issues relating to *laïcité*. One was the Committee for the Application of Laicity in the Republic and the other was a committee set up by the President of the National Assembly. During their work, both Committees came to the same conclusion that additional guarantees were needed to protect the principle of *laïcité*, which was facing serious difficulties in an increasingly multicultural society. Given that the education of future citizens takes place in schools, where students learn the rules of coexistence and good social behaviour, respect for the principles of freedom, equality, and fraternity, following the motto of the Republic, it is of the greatest importance to strengthen the *laïcité* in schools. The fight against gender discrimination has also been given a high priority in the system of pro-law arguments. According to both the Stasi and the Debré Commissions, the veiling of women is closely linked to their subordination. (M. Pascal, 2002) According to the French Prime Minister, this is not a matter of religion but of extending women's rights, and the main aim of the law is to liberate Muslim women from fundamentalism. (Dömötör, 2003) At the end of 2003, a large part of the population campaigned for the adoption of the new law, and found it appropriate to ban religious symbols in public schools. (M. Pascal, 2002) The introduction of the law was opposed by several Christians and the Jewish community, and Pope John Paul II expressed his disagreement. (Shanda, 2004)

The adoption of the law also opened the door to serious social dangers, as differences became more pronounced, some nationality groups felt stigmatised and the number of religious and community schools increased in response to the law, weakening the integrative effect of the republic's educational institutions. (Szajbély, 2004)

On February 10, 2004, the National Assembly passed the law on the wearing of religious symbols by a large majority, which was ratified by the Senate on March 3, 2004. (Shanda, 2004) A new article was inserted in the French Public Education Act stating that the wearing of any symbol that manifestly expresses the religious affiliation of the student is prohibited in public education establishments. The ministerial circular specifically mentions some of them, such as the Muslim *hijab*, the Jewish *yarmulke*, and the large Christian cross. However, the wearing of discrete religious symbols remains allowed. Furthermore, the wearing of clothing and accessories that are commonly worn by students regardless of their religious affiliation is not prohibited. The wording of the law is very important and specifically emphasises that it does not prohibit the wearing of all religious symbols in general, but only those by which students conspicuously and intentionally express their religious affiliation, so the law cannot be applied because the symbol is not religious. (M. Pascal, 2002)

The law does not cover higher education institutions and private schools, only public education institutions, and all educational activities that take place outside the walls of the institution, such as trips, excursions, sports activities, or cultural programmes. The law requires that, before any action is taken against the wearing of prohibited symbols, a personal interview with the pupil must be conducted and the parents contacted, with particular attention being paid to respect for the religious beliefs of the persons concerned. The law does not affect the rights of parents to provide their children with religious education if they wish to. The law also specifies that pupils may not be refused education on religious grounds, but that schools may allow pupils

to be absent on religious holidays. The ban on religious symbols has been in force in France since September 2004.
According to some surveys, only a very small number of pupils were affected, with only about 1% of Muslim pupils (1256) wearing a headscarf covering the whole face (niqab). (Mancini, 2012)
As reported by research done among students in 2011, many of them agree that visible symbols should not be worn at schools, but more, than three-quarters of them would allow discreet ones (Massignon, 2011).

3.6. The ban on the abaya

The possibility of a decision to ban the wearing of the hijab by parents participating in extracurricular activities was raised several times over the following decade, but this did not materialize due to insufficient legal support and the rejection of representatives. (Collins, 2020)
The rising number of problems with the wearing of the abaya, khamis, and djellaba, the three most commonly worn garments by Muslims at school, brought the issue back to the fore at the end of 2022. According to a report, 4,710 cases occurred during the academic year of 2022-2023, compared to 2,167 in the previous one. Many believe that students who wear these garments are not obeying the 2004 law that bans religious symbols in educational institutions.
At the end of August 2023, Education Minister Gabriel Attal announced an immediate ban on the wearing of the abaya and khamis in all public schools (Lecherbonnier, 2023).

IV. Summary

Since the 19th century, the French Republic has strictly managed and prohibited the wearing of religious symbols in public educational establishments, including Christian symbols. The regulation was originally intended to curb Catholic influence. The law has been amended and updated several times over the years and decades.
The French school system, as can be seen from the above, has not always been able to respond adequately and quickly to cultural and religious diversity, and has only provided *ad hoc* solutions to the problems and needs arising from it. The educational system tries to neutralise religious and cultural differences by promoting republican values and pushing them back into the private lives of students. Basically, it expects pupils to detach themselves from their cultural and religious roots at school. For some religions, private life and participation in public life are so closely intertwined that separating them seems an unattainable goal, but failure to do so jeopardises the core mission of educational institutions to ensure equality for their pupils. In recent decades, religious and cultural affiliations and strong ties to traditions have led to an increasing incidence of aggression in schools, which can take both physical and psychological forms (bullying). (Szajbély, 2004)
A large part of the society does not consider immigrants and their descendants who retain their religious and cultural identity as real French citizens and considers them as outsiders until the integration process is completed with full understanding and acceptance of *laïcité*. (Monitoring, 2002) Inadequate knowledge of the Islamic religion and culture creates misunderstandings, problems, and fears, which can be aggravated by residential segregation. (Szajbély, 2004)
The controversy surrounding the law is not reassuring today, and its revision is constantly on the agenda. Efforts are being made to shape and formulate it in such a way that it does not lead to greater unity against it. (Világgazdaság, 2023)

References

Audureau, W.: France's-century-long-crusade against religious symbols at school, from-the-crucifix to the abaya. Le Monde No 6124828

Czigle, J.: Az Európai Unió bíróságának munkahelyi vallásszabadsággal kapcsolatos joggyakorlata. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola

Collins, E.: The Employment Law Review. Law Business Research Ltd., London, 2020.

Dömötör, Cs.: Fátyol-vita: francia forduló. Européer. Nemzetközi kapcsolatok. Világnéző. 2003. http://www.europeer.hu/vilag/fatyol2.html [letöltés ideje: 2024.05.16.]

Erdő, P.: Fórum. Fundamentum 2/1997. https://epa.oszk.hu/02300/02334/00051/pdf/EPA02334_Fundamentum_1997_02_057-064.pdf [letöltés ideje: 2024.05.15.]

Horváth, T.: Ezért tiltották be az abaya viseletét a francia állami iskolákban. Economix. 2023. https://www.economx.hu/kulfold/franciaorszag-muszlim-viselet-abaya-szekularizacio.776439.html [letöltés ideje: 2024.05.16]

Lecherbonnier, S.: French secularism: Education minister to ban abayas in public schools. Le Monde Nº2023. 08. 23.

Leschi, D.: Nouveaux cahiers du conseil constitutionnel. N° 53 (Dossier: la constitution et la laïcité) - octobre 2016

Mancini, S.: Unveiling the Limits of Tolerance: Comparing the Treatment of Majority and Minority Religious Symbols in the Public Sphere. Debates and Dilemmas. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

Massignon, B.: Laïcité in practice: the representations of French teenagers. Published online: 18 Feb 2011 Laïcité in practice: the representations of French teenagers: British Journal of Religious Education: Vol 33 , No 2 - Get Access[letöltés ideje: 2024.05.16]

Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection. Publications. The situation of Muslims in France. Open Society Institute 2002. p. 92. https://www.opensocietyfoundations.org/publications/monitoring-eu-accession-process-minority-protection [letöltés ideje: 2024.05.14.]

M. Pascal, C.: Rapport fait au nom de la Commission des lois constitutionnelles, de la législation et de l'administration générale de la République sur le projet de loi (No.1378) relatif á l'application du principe de laicité dans les écoles, colleges et lycees publics. 2002. https://www.assemblee-nationale.fr/12/rapports/r0376.asp [letöltés ideje: 2024.05.14.]

Ramirez, F. - Boli, J.: *A népoktatás politikai megteremtése: európai kezdetek és világméretű intézményesülés*, pp. 7–33. Budapest: OKI. 1988.

Ruby, M.: *La vie et l'œuvre de Jean Zay*, Éditions Corsaire, Paris, p. 415

Schanda, B.: Fejkendőviselet az iskolában. Fundamentum 2/2004. pp. 115-120. http://fundamentum.hu/sites/default/files/04-2-10.pdf [leöltés ideje: 2024.05.16.]

Szajbély, K.: A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban. Jogelméleti Szemle, 4. szám. 2004.

Szajbély, K., Szathmáry, B.: Az állam és az egyházak szétválasztásának lehetőségei Magyarországon, Zempléni Múzsa, 2007. 2. sz.

Troper, M.: A muzulmán fátyolviselés és az oktatás semlegességének problémája Franciaországban. Fundamentum 1997/2. szám. pp. 22-29. https://epa.oszk.hu/02300/02334/00051/pdf/EPA02334_Fundamentum_1997_02_022-029.pdf [letöltés ideje: 2024.05.15.]

Törvény a kötelező oktatásról. Loi Sur L'Enseignement Primaire Obligatoire. 1882. https://www.education.gouv.fr/sites/default/files/imported_files/document/loi_sur_l_enseignement_primaire_obligatoire_du_28_mars_1882_569032.pdf [letöltés ideje: 2024.05.15.]

Világgazdaság: Már az abaja is tilos a francia iskolákban, nem csak a hidzsáb. Közélet. 2023. https://www.vg.hu/kozelet/2023/08/mar-az-abaja-is-tilos-a-francia-iskoolakban-nem-csak-a-hidzsab [letöltés ideje: 2024.05.16.]

Gabriella Rosta, PhD student
Doctoral School of Education, Education and Society, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Pécs
E-mail: rostagabriella@gmail.com

Tutor: Dr. habil. Bene Krisztián PhD, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Pécs, Dean

Reviewer: Dr. habil. Nagy Bálint, University of Pécs

A *cine*poétikus szubjektiváció mozgó képi dekonstrukciója

Gordon Dávid

Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Filozófia Doktori Iskola

Első szerző/előadó e-mail címe: cine.philosophie@gmail.com

A tanulmányban a filmművészet látens, dekonstruktív sokszínűségét, film-filozófia kölcsönvonatkozásiban kívánom megközelíteni. A felvethető és kifejthető összefüggések hátterét és kiindulópontját, a kortárs film rendhagyó alkotójának, Shane Carruth sajátos esztétikai, filmkészítői gyakorlatának audio-vizuális gondolati mintázatai jelentik, megteremtve egy új, rekurzív értelmezői aspektus felvételét. Kutatásomban kiemelt célnak tartom vonatkoztatható műveinek, illetve a mozgó képi gondolatiság deleuzeiánus olvasatának együttható alkalmazását. A filmélmény nyomán, a differencia filozófiájának, paradox, feszültségekkel teli hermeneutikai, poétikai megelőlegezettségét szemléltetem. Az elemzés menete – a *Feltörő színek* (Upstream Color, 2013) című film olyan képi jellegű szövegként történő bemutatása, amelynek enigmatikus világában kitűnően érzékeltethető a dekonstruktív filmesztétikai visszhangokkal rokonítható és ennek megfeleltethető, továbbgondolást igénylő értelmezési tartományok kiterjesztése, továbbá a képi kapcsolatok feltáruló, filozófiával termékeny dialógusba lépő fogalmi interferencia és interpretációs lehetőségek problematikájának időszerű kapcsolatba hozatala. Meglátásom szerint Carruth, hasonlóképpen a filmfilozófia kérdésfeltevéseihez, újragondolja az audiovizuális médiumokban létrehívható dekonstruktív kifejezésmódban rejlő önreflexív képi gondolkodás hatókörét. A tanulmányban érintett vizsgálódások irányvonalai, a reprezentáció útvesztőiben történő intermediális szubjektiváció kiterjesztett játéktereiben megjelenő ábrázolás, elbeszélés, szereplehetőség, identitás, arc, test, fény etiko- esztétikai lehetőségi feltételeinek aktivitását alkalmazhatónak vélem a jelenkori képkultúra társadalmilag komplex élményszerkezeti konstrukcióinak megértéséhez.

Kulcsszavak: Önreflexió, dekonstrukció, szubjektiváció, narratív identitás

I. Az optikai ember képlékenysége

A film médiuma voltaképpen a valóság mimetikus rögzítésében megtestesülő évezredes vágyak elfedett / elfeledett tükörjátéka. A mozgó kép, a valóság eseményeinek érzéki egyidejűségét hivatott újrajátszani. Ugyanakkor, a mozgó képek fénytöréseinek játéka sem több és más, mint egy sajátosan fikcionális művészeti alakzat konfigurációja. Az aktuálisan megélt valóság-hiány, jelenlét-vesztés ígéretes reprezentációi zavarba ejtő módon, a realizmus stílusjegyének ritmusait követik. A mozgó képmás, a képírás (kinematográfia) ereje a kép valósága. Ám a valósághűség reproduktív ígéretének igénye összeférhetetlen a mimézis fogalmi igényeivel. A filmszerű utánzás folyamatának fogalma e tekintetben különösen érzékletesen fejezi ki a fil(m)ozófiai megközelítés paradoxonját. Ugyanis a mozgókép befogadása során a néző egyidejűleg a valóságélményre ébredés szubjektív, emocionális állapotát egy folyamatosan újraformálódó szubjektivációs technikai jelrendszer mozzanatainak, – közvetlenségük és köznapiságuk ellenére – szinte filozofikus interpretációjával közelítheti meg (Derrida 2021: 218-219).[5] Mindez Ricoeur elméleti problémáinak belső köreibe vezet, s itt zárójelben elég megjegyezni, hogy Dudley Andrew már 1984-ben kiemelte Ricoeur potenciális jelentőségét a kortárs filmelméleti törekvésekben (Andrew 1984: 181-188; Pirovolakis 2010: 83-111).[6]
Amikor Shane Carruth filmográfiájához, alkotásaihoz próbál közelíteni a néző-elemző, úgy tűnik, egyszerre eszköztelenné válik. Carruth képi világa szigetszerű jelenségnek hat. Ha a szerző által megszólított néző-befogadó magára maradását emelem ki abból, ami a Carruth-mű értelmezését megkülönböztetően jellemzi, akkor ez nem elsősorban egy szerzői képi világ „hírhedt" öntörvényűségének újbóli emlegetése kíván lenni, hanem egy olyan szubjektivációs viszony jelzése, ami egyben a Carruth-i filmkép jelentésképző, integratív eleme. Egyszóval, élményszerűen bele vagyunk vonva ebbe a filmvilágba, mindenestől: mikor úgy tetszik, szokványosan befogadjuk, valójában, inkább elmerülünk benne. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a művet elemző néző óhatatlanul fogalmi, képi, nyelvi, kép-nyelvi nehézségekbe ütközik, mert minduntalan Carruth gondolati képeibe ütközik, olyan audio-vizuális konfúziónak alávetett gondolati nyelvbe tehát, amely távolról sem fogalmi (Derrida 2021: 224).[7] Carruth egész világlátását meghatározza, mely paradox módon épp a valóság összefüggésrendszereinek minden feletti tiszteletén épül: hogy semmit sem tart elég valóságosnak. Mert az itt megtestesülő megfigyelő Én szubjektuma, rátelepszik mindenre, ami „igazi" és mindent, mint érzést és észlelést kebelez magába (Ricoeur 1990: 72).

---

[5] „On the screen, whether silent or not the spectator believes, apparitions that, as in Plato's cave, the spectator believes, apparitions that are sometimes idolized. Because the spectral dimension is that of neither the living nor the dead, of neither hallucination nor perception, the modality of believing that relates to it must be analyzed in an absolutely original manner. This particular phenomenolgy was not possible before the movie camera because this experience of believing is linked to a particular technique, that of cinema." […] „No art, no narrativity can neglect cinema today. Nor can philosophy, moreover."

[6] Ricoeur szerint a jelentős művek egyfajta „többletjelentés" és többletérték hordozói, amit az elemzés ugyan képes körülhatárolni, de kimeríteni semmiképp. Az általa megfogalmazott „progresszív és szintetizáló" hermeneutika célja a műalkotás által reprezentált jelentéstöbblet feltárása. Végső soron Ricoeur helyet akar csinálni nekünk, hogy a műalkotásokat képesek legyünk adekvát módon megtapasztalni és újra átélni, tanulni belőlük, és hogy az általuk sugallt jelentés ismeretében megváltoztassuk életünket, ahelyett, hogy megvédenénk magunkat tőlük a strukturális elemzés segítségével, ami csupán a műalkotás lehetőségeit és nem annak tényleges létezését vizsgálja.

[7] Miféle szellemi-fizikai létező egy film? Erős a kísértés, hogy a filmet történetek történéseként az írott narratívával hasonlítsuk össze, legalábbis abban a kanonizált értelemben, hogy a befogadó / néző számára olyan események halmazaként tekintjük, amelyek az egzisztenciálisan adott, itt és most szituációival szemben, felismerhetően zárt, diszkurzív értelmezési tartományt alkot. Itt talán érdemes újfent Derrida elgondolását idézni: „I don't belive it's an exaggeration to say that consciously, when I write a text I „project" a sort of film. […] What interests me about writing is less, as one might say, the „content" than the „form": the composition, the rythm, the sketch of a particular narrativity. A parade of spectral powers producing certain events that are fairly comparable to the progression of a film."

II. Szétbomló szubjektum, éndisszemináció, identitás

Carruth művének audio-vizuális „zaklatottsági foka” önmagában is gondolkodóba ejthetné mindazokat, akik a filmművészeti alkotást valami magától értetődő, természetes adottságként kezelik, és így létére sohasem kérdenek rá. Minden többszörösen összetett jelenet, körkörös jelentésmódosulással, kimeríthetetlen narratív feszítőerővel vonul végig a filmen. Élményszervezésében szövevényes és motivikus ismétlődésekben kibomló világot fedezhetünk fel. Ennek a középpontjában a lehetőségeknél, a kezdeményeknél, a sokféleségnél, tehát a kiindulópontot jelentő ötletnél inkább meghatározó (mert ötletet is meghatározó) világlátás áll, melynek hitelét asszociatív képletessége, végletessége adja. Az a végletesség, amely mindannyiunkat egy sajátos, 21. századi világérzékelés foglyává tesz.

A karakterek egyfajta láthatatlan, mindenütt ható modulációs játéktér hatókörének vannak alávetve, ezek a hatások különféle mediatív áramlásokra jellemzőek, amelyek szüntelenül szubjektumokká alkotva és újraalkotva minket, s a hálózati társadalmak modellképző modelljeinek elvét követik. Míg a film narratív felszíne kerül minden tényleges utalást a digitalizáció kísérteties térnyerésére és digitális hálózatiság feltárására, a képesemények központi fenyegető jellege abból fakad, hogy bizonyos ágensek uralják a két szereplő privát és nyilvános tapasztalati mezőit és az énképek rajzolatát. Ez különösen időszerű, ha figyelembe vesszük, napjainkban milyen mélyfúrásokat végeznek digitális hálózatok által a lakosság személyes adataihoz való hozzáférés érdekében, továbbá ahogy a közösségi hálózatok különös hangsúlyt fektetnek a személyes tapasztalatok megjelenítésére (esztétizált kommodifikációjára). A személyes adatainkhoz való meg nem engedett vagy rejtett hozzáférés, a szereplők ellenőrizhetetlen érzékszervi és mentális kapcsolataiban allegorizálódik. A filmben ez kitüntetett módon érzéki formává, esztétikai, etikai feszültséggé válik, szinte, az autonóm szubjektiváció allegoréziseként értelmezhető – amelyben a szubjektum mindig internalizálja és közvetíti a nyilvános életvilág tapasztalati történéseit, érzékszervi adatait.

Carruth a film médiumának formai és esztétikai dimenzióit alkalmazza egy bizonyos jelenkori rossz közérzet és élményszerkezet, megjelenítésére (Assmann 2011). Ahelyett, hogy pusztán narratív vagy ideológiai montázsként szolgálna, Carruth affektív kompozíciós elve, a képi kompozíciók és a hangsáv-szerkesztése kitűnően érzékelteti milyen lehetőségeink vannak az önfikció, tapasztalati fikció és önreflexió meg-megújuló útvesztőinek meghaladására – annak ellenére, hogy kénytelenek vagyunk az új évezred digitális hálózatainak kifinomult és elkerülhetetlen agressziójának alávetettségében élni és érezni.[8] Ennek az érzékelésmódnak a központi eleme az a destruktív folyamat, amely manipulatív hozzáférést biztosít az életünkhöz. A láthatatlan, algoritmikus, panoptikus befolyás egyik formája, ami az „ellenőrző, felügyeleti, hálózati társadalmakra” jellemző (Deleuze 1990).

A filmben ábrázolt karakterek számára az adott valóság teljesen elvesztette érvényét. A kérdés, vajon létezik a személy lényegi, igazi, hamisítatlan narratív identitása, magja – egyetemes vagy

[8] Csak az emberi lény képes kételkedni. Az a tény, ennek az emberi lénynek a tudata nem emlékeztet semmiféle rendszerre, többnyire kaotikus diffúz, labirintusszerű stb., nem jelenti azt, hogy nincs benne semmiféle bonyolultabb rend, és ha kiderül, hogy ennek az emberi lények a saját konstruált „képe” nem a narratív logika szerint épül föl, akkor abból nem következik, hogy ez az emberi lény nincs is. Mészöly gondolatait felidézve: „A valóság praktikus megélése számunkra azon az áron valósulhat meg, hogy közvetlenül érzékeink vagy a legfejlettebb műszerek adataiból kiolvasható következtetéseknek elhisszük, a valóság olyan, amilyennek látszik, illetve igazolódik. […] A valóság sem látszani, sem igazolódni nem tud, csupán mindkettőt meghazudtoló értelemben *lenni*. […] A művészet kísérletet tehet, hogy ezt a konvenciót kritikussá tegye – lévén éppen ez a feladata (termékenyítő kockázata), hogy ne pragmatikus illúziókba, fikcióba, látszatokba rendezkedjen be megtévesztő sikerrel, hanem megütköztessen a semmilyen pragmatikussal nem kecsegtető *valósággal*. Vagyis közelítsen egy olyan *objektív*hez, ami a látszatot, fikciót, illúziót leleplezi, anélkül, hogy kiiktatni vagy gyakorlatiasan helyettesíteni tudná. A lehetőségeinkben adott> skizofrénia <tehát többszörös.” Mészöly Miklós In: https://konyvtar.dia.hu/htmal/muvek/MESZOLY/meszoly00163a_kv.html [letöltés ideje: 2024.02.07.]

alanyi értelemben – amely meghatározza az erkölcsi cselekvést vagy a szereplők kizárólag tanult, bevésődött tapasztalatok letéteményesei? Ez a terrénuma annak a létállpotnak, amelyben az önmagától eloldott individuum vizsgálható. A film ugyancsak lényegi kérdése, miként lehetséges, és lehetséges egyáltalán: narratív, ideologikus technikák – történetesen a mozgókép – révén élményzugok önkéntelen újraalkotása. Olyan élményzugoké, melyek látszólag, az élet igényével roncsolják a gondolatot, a gondolkodás képességének lehetőségét (Benjamin 1969: 329).[9] Ennek megfogalmazhatatlanságnak nyilvánvaló következménye a film eseményeiben, a természetes beszédaktusokat helyettesítő hamis emlékeken alapuló identitás újraalkotása, a *Walden* idézetek repetitív transzcendentális automatizmusai nyomán. Ennek a tapasztalati modellnek a vonatkozásai miatt, valamint a fragmentáció és a szubjektiváció, szubjektivitás és feszültségeivel terhes módozatai a szereplők fenomenológiai tapasztalatának hihetetlenül érzékeny képi leleményű ismétlődését jelentik. Mentális összefüggések, amelyekben a személyes szubjektivitás és az emlékezet elkülönböződései kezdenek összemosódni és átfedni egymást.

Ha Carruth filmjének topokronologikus módosulásai a folyamatos optikai sűrítés, redukció és kihagyás fogalmaival írhatóak le, akkor egy adott pillanatban fölfogható, fölmérhető úgy is, mint egy fajta reziduum, a meg*kép*ződő narratív identitás, önmaga emléke. Carruth filmjének egyedüli, végső gesztusává a dolgokra való digitális rámutatás, folyamatos megmunkálás vált (szekvenciái nem magyaráznak, nem elemeznek, nem ír körül). Olyan képileg megragadható / rögzíthető / kifejezhető elemi emlék-nyomokra, tapasztalatra talált rá ezzel, melyen már nem tudunk gondolkodni: egyszerűen lekopnak körülötte a szemiotikailag j/elrejtett diszkurzív folyamatok, csak elfogadhatjuk, ráismerhetünk, folytonosan, folytatólagosan, életszerűen, tapasztalatszerűen – *van*. Azaz: a világnak szerkezete és értelme van, s ráadásul mindkettő, ha nem is felfogható, de a ráció és az érzelmek segédletével legalábbis megsejthető. A kérdés az, hogy lehetséges, elégséges narratív (sőt hiánytalan) eszköz-e ez a pásztázó rámutatás? Mire „emlékezik" a mentális kapcsolatok audio-vizuális rámutatásának ez a gesztusa? Mikor ebben sejtve meg Carruth filmjének titkát, a kérdés mélyére akarnánk hatolni, azzal szembesülünk, hogy a gondolati megismerés, folyamatosan beljebb hatoló mozgása, – mint a világ megismerésének egy módja – úgyszólván teljességgel hiányzik Carruth képi világának univerzumából. Ekképpen itt semmi sem rejtett, tehát csupán az analízis, reflexió révén feltáruló, hanem minden megjelenik (Deleuze 2008: 202-203).[10]

III. Video ergo cogito?

A film diegetikus áramlásában semmi sem tudható jobban, minden egyformán az otthontalanság érzetével jellemezhető, szereplőknek, befogadóknak egyaránt álomszerű, ismeretlen. Olyan transzcendens kinematográfia, amiben hallatlan finomsággal vegyül a keresés és a bizonyosság,

[9] Benjamin szavaival… „Duhamel, aki gyűlöli a filmet, és jelentőségéből semmit, struktúrájából viszont valamit megértett, erről a következőt jegyzi meg: „Már nem tudom azt gondolni, amit gondolni akarok. A mozgóképek foglalták el gondolataim helyét."

[10] Ennek a sajátságos képi lehetetlenségnek, ennek a mindig nyitott jelentésnek a legközvetlenebb következménye az, hogy a film történései, a karakterek és a befogadók számára egyöntetűen olyan struktúrákban konfigurálódnak, amelyek meglehetősen hajlamosak az instabilitásra – élményszerkezetek, amelyeknek narratív eljárásokra, például az intézményes ábrázolás konvencióira kell(ene) támaszkodniuk és egy kényes, törékeny dialektika tiszteletben tartásával kell(ene) élniük, amely lehetővé teszi a szubjektumok számára, hogy koherensen értelmezzék, amit látnak és hallanak. „Ebben a tekintetben – idézi Deleuze – Jean Louis Schefer könyvének jelentősége az, hogy válaszol a kérdésre: mennyiben és hogyan vonatkozik a film egy olyan gondolkodásra, amelynek sajátossága, hogy még nincs? […] Schefer szerint a világ felfüggesztése és nem a mozgás az, amely láthatóságot kölcsönöz a gondolatnak, nem, mint tárgynak, hanem mint aktusnak, amely szüntelenül születik és eltűnik a gondolkodásban: „nem mintha láthatóvá vált gondolkodásról lenne szó, hanem a gondolkodás alapvető inkoherenciája hatott a láthatóra és fertőzte meg azt gyógyíthatatlanul, ez a kiinduló minőség."

az elkeseredés és a megnyugvás. S nem azért, mintha Carruth a létezésnek, az emberi világnak egyetlen, szűk szeletére irányítaná figyelmét csupán: a karakterek fenomenológiai tapasztalata hiánytalanul teljes. Csakhogy e teljesség formája a határoltságban van, nem a határok átlépésében.

A történések magvát, ritmusát, értelmezési kísérletek örvényében, egyfajta benne-lét határozza meg, amint a film (a szerző) két szubjektív világkép esztétikus összeomlását követően – tulajdonképpen a tabula rasa elvét követve – a szereplők korlátolt, többé-kevésbé szubtilis érzet adatokra hagyatkozó, azokból konstruálódó valóságérzékelésének nézhető (látható) narratív elrendeződését a Thoreau elbeszélésének reflexív, szubjektiváló kényszere nyomán rekonfigurált tapasztalatra szervezi.

A filmben a szereplők egy idegen, invazív, parazitikus, ha úgy tetszik, rizomatikus organizmusok összjátékán keresztül kapcsolódnak egymáshoz és közvetlen környezetükhöz, amely az emberi érzékszervekre apelláló (a látás-hallás-tapintás dimenzióit egyaránt befolyásoló) kognitív kényszermozgások által feloldja az önmaguk, és a többiek közötti lélektani és tapasztalati megosztottságot, ami mindközönségesen arra készteti az individuumokat, hogy másként éljék meg mások emlékeit és alkalmanként együtt éljenek át olyan eseményeket és érzékszervi jelenségeket, amelyek egyikük számára sem lehetnek jelen (Deleuze, Guattari 1996: 1-17). A hangokat gyűjtő Mintavevő által motivált, manipulált életciklus, mint a rögzülés-kimozdulás-újrarögzülés (Deleuze-Guattari) aktusa kap hangsúlyt, ugyanakkor az irodalmi, tágabb értelemben, a kulturális hagyományban mindig a Másik által való önmegismerés szimbóluma.[11] A film képi világában ez a mozgásdinamika, amely a hangkép-események minden szintjét átszövi, a rögzülés-elmozdulás-újrarögzülés hármasát, mint értelmezési aspektust vonja az értelmezői olvasatba, mind a konkrét térbeli aktusok, mind a *dividuumok* meghatározottsága, mind a szereplők, cselekvők viszonyai tekintetében. Ezek a mozgások magukba foglalják a külső-belső, rejtett-feltárulkozó, és az itt-ott önreflexív oppozícióját. A Mintavevő és a Tolvaj önkéntelenül *nyom*okat hagy maga után, melyek épp ott-nem-levésüket jelzik a két főszereplő, Jeff és Kris, valamint a többi áldozat számára.

Az említett, különböző szekvenciális mozgások és tér-képzetek egy audiovizuális észleleti térképet hoznak létre, mely egyben a film szerkezetét is *kinematografikus* módon behatárolja / megrajzolja. A tényleges helyszínek mellett gyakori a mentális terek szuggesztív bevonása, áthelyezése: álomszerű emlékterek, benyomások és titkos búvóhelyek (folyópart, erdő mélye) tűnnek fel a képsorokon, s ezek között tévelyegnek, keresnek, találkoznak a szereplők, s e tünékeny, *kép*lékeny nyomok mentén olvasódik maga az emlékezés és a narráció identitásalakító folyamata. Mivel a különböző képi jelek (mikroszkopikus felvételek, a kompozíció, fokalizáció fokozatos csúsztatásai) és benyomások folyamatosan kitörlődnek, majd előtűnnek a látómezőben, rendre felülíródnak, a *Feltörő színek* befogadójától különleges értelmezői intenzitást követel az utalások, képfolyamatok összeillesztése, s ezért, vélhetően ő maga is visszafelé mozog a film 'előrehaladó' megtekintése közben.

Amellett, hogy a karakterek között a narratíva és diegézis mozgásával átfedések, elhajlások képződnek, Carruth a film hangzásvilágában is érzékelteti a szubjektív élmények összemosódását és keveredését. Oly módon, ahogy a vizuális kompozíció a térben elkülönülő pillanatokat, benyomásokat koherens narratív jelentékenységű ok-okozati szekvenciákká állítja össze, a hang mindvégig a befogadói, egységes érzékszervi élmény létrehozását szervezi. A film motívumrendszere radikálisan lehatárolja a befogadó értelmezési horizontját, sőt ez a lehatároltság a digitális kamera esztétikai lehetőségeinek korlátozására is kiterjed. Carruth esztétikai preferenciái (a szűk látómező következetes alkalmazása, eltérő hangerejű, fokozatosan változó digitális környezeti zörejek, zajok hangzásvilága) mélyrehatóan

[11] „Das ächte Dividuum ist auch das ächte Individuum.", lásd: Novalis: *Das Allgemeine Brouillon*, NO.4. (931-1151. [952. töredék] In: https://hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/19Jh/Novalis/nov_sbr4.html [letöltés ideje: 2024.04.05.]

befolyásolják a jelentés szerkezeti konfigurációit. Hasonlóképpen, a film érzet adatáramlásának fluktuációja kérdésessé teszi az elbeszélői megbízhatóság konstrukcióiból létrehívható szubjektív benyomások koherenciáját. Ez a képi tapasztalat az alanyi, befogadói gondolkodásmódban is változásokat idéz elő, például Deleuze-Guattari rizóma elméletét követve: a karteziánus fa-gyökér alapkép, mint a dolgok, a világ mélyére hatoló és onnan (az Egyből) kifelé terebélyesedő logika nem érti a sokféleséget, az elkülönböződéseket, átrendeződéseket, minthogy mindig rögzített helyhez, retorikai toposzhoz (egy gondolathoz, kiindulóponthoz, ábrázolásmódhoz) kötött. Itt, a mozgó képek elemi struktúrája önreflexív módon – metaforikus dramaturgiai játéktérben ábrázolja a személyközi és naturális környezeti kölcsönviszonyok, társadalmi, gazdasági vagy vallási perspektívák ismeretelméleti kényszerítő erejét. [12]

IV. „… *a változás küszöbén én vagyok a benyomás”*[13]

Fölösleges lenne azzal kísérletezni, hogy rögzítsük, a *Feltörő színek* történetének én-keresése mi is valójában, hiszen a hangsúly végső soron az olvasatok összességén és az olvasatok közti átjárhatóságon van, vagyis azon a tudati színtéren, amely ezek lehetséges narratív találkahelye. A filmben így válik a látvány, a hang és a mozdulat (mint emlékképek kiváltói) központi jelentőségű poétikai szervezőerővé. Kris tekintete, a reflektív képek és egymásra vetülések, az összeomlott identitások nyoma, a kinematografikus ráírások, mozdulatok, a másik után nyúló kéz mozdulata, a hangok vagy maga a pillanatnyi csend is a felidézés, az emlékezés mitopoetikus eszköze. A cselekmény megkomponálása (mythos) már a véletlenből is kiemeli az érthetőt, az egyesből az univerzálist, az epizodikusból a szükségest vagy a hihetőt (Ricoeur 1984: 207). A hang, a mozdulat megjelenítéséből természetesen fakad a dramatizáltság, az eljátszás, az ábrázoltság, a megformáltság. Carruth alakjainak élettörténetét e történések, történetek egymásba fonódásának-tükröződésének metszéspontján, *khôrikusan* koreografálja (Khôra): az elveszettnek tűnő „én” identitáskeresésének, majd megképződő identitásigényének és veszendőségének stációiban (Derrida 2005: 107-156). Shane Carruth a vizualitáson és a narratív mozzanaton keresztül teremti meg történet és „én”, anamnézis és amnézia, látvány és kép viszonyát. A film képnyelve így nem rögzíthető egyetlen műfaji „sémába” nem engedelmeskedik egyértelmű szintaxis-szabályoknak. A hangtestek és vizuális hatások, (de a tekintetek, mozdulatok felidézése is) arra szolgálnak, hogy a befogadó – látszólag belefeledkezve az őt körülfolyó, áramló (upstream) történésekbe – „megdolgozza, az anyagot”, maga is Kris-tekintettel de- és rekonstruálja a történetet, hogy megtalálja az „emléknyomai helyét”, létrehozva önmagát, saját olvasata révén. A *Feltörő színek* több művészetpoétikai, hatástörténeti eszközrendszer együttes használatának lehetőségét sugallva, többféle médium együttes alkalmazásának kísérletét vállalja a kép-hang folyamába zárt történeten belül.

[12] Ismét Mészöly Miklósra hivatkozva, egyik noteszében olvasható az a korábban idézett fragmentum, amely a *Valóság, látszat, fikció, illúzió* címet viseli. Ez a fragmentum rendkívüli pontossággal exponálja a gépies képi ’*cine*poézis’ élményében megmutatkozó problémát: „Minden folyamat, mely *már* belátható (vagyis teljes lefutásában látszik áttekinthetőnek), számunkra csak fikció, látszat, illúzió lehet. Egy ilyen áttekintés ugyanis egy-egy részlet *megállítása* is. Teljes folyamatot valójában nem tudunk átélni, csak tér, idő, történés stb.> kvantumokat <, egymást követő holtpontjaikban. És azok önigazoltsága szükségképpen teremt hiány-közérzetet; s megteremti a feltételességhez való gyakorlati alkalmazkodást is, az abban való berendezkedés szükségét is. Mégis, annak a mindig újra felbukkanó közérzetnek, filozófiai gondolatnak gyökere – ti. hogy a valóság (végelemzésben) fikció, látszat, illúzió, illetve csak ilyen formában demonstrálódhat – ide nyúlik. Amennyiben valóságon lefutást, folyton> történő <összefüggés-rendszert értünk.” Mészöly Miklós, I.m. uo.

[13] Rainer Maria Rilke: Malte Laurids Brigge feljegyzései. In. *Rainer Maria Rilke válogatott prózai művei*. Európa, Budapest. 1990. p. 41.

V. Záró gondolatok

Így születik meg az idő, kép, a Deleuze-i idő-kép, térképzetek és látvány, a szereplők történeteinek (poétikai értelemben vett) átjárása, élménye. Az átjárás-élmény szcenográfiája, a történet, az identitásigény színrevitelének, a *Feltörő színek* színtere pedig – Artaud szavainak igézetében, „valódi lélektani helyzeteket idéz föl, amelyek között a beszorult gondolkodás finom kijáratot keres", „tisztán vizuális helyzeteket, amelyeknek drámája olyan szem számára létrehozott ütközésből ered, amely (ha lehet így mondani) a tekintet szubsztanciájából merít", maga a mozgó képi tér és- idő (Deleuze 2008: 203-204). Carruth digitális filmesztétikája pontosan megragadja az önazonosság határszituációinak, formátlanságának valós tapasztalatát, a film, mint életfolyamat és élettevékenység ellenállni igyekszik a művé, artefaktummá merevedésnek, nem kíván csak esztétikai művelet lenni, hanem Ricoeur szellemiségének idézetében egzisztenciális kihívásként is jelentkezik.

Irodalomjegyzék

Andrew, Dudley (1984): *Concepts in Film Theory*. Oxford University Press. Oxford, New York.

Assmann, Aleida (2011): *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambidge University Press. Cambridge.

Benjamin, Walter (1969): *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában*. In: Uő. *Kommentár és prófécia*. Gondolat. Budapest. 301-334.

Deleuze, Gilles (2008): *Az idő-kép*. Palatinus. Budapest.

Deleuze, Gilles - Guattari, Félix (1996): *Rizóma*. Ex Symposion, 1-17.

Deleuze, Gilles (1990): *Post-scriptum sur les sociétés de contrôle. L'autre journal* (1) 1-8. In:

https://infokiosques.net/lire.php?id_article=214 [letöltés ideje: 2024.04.10.]

Derrida, Jacques (2005): *Khôra*. In: Uő. *Esszé a névről*. Jelenkor. Pécs. 107-156.

Derrida, Jacques (2021): *Thinking Out of Sight – Writings on the Arts of the Visible*. The University of Chicago Press. Chicago, London. 218-224.

Mészöly Miklós: *Valóság, látszat, illúzió, fikció*. In: Uő. *Műhelynaplók. Érintések 1978 -1989, II/A* In: https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/MESZOLY/meszoly00163a_kv.html [letöltés ideje 2024. 02.07.]

Novalis: *Das Allgemeine Brouillon*. NO.4. (931-1151) [952.töredék]

In: https://hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/19Jh/Novalis/nov_sbr4.html

[letöltés ideje: 2024.04.05.]

Pirovolakis, Eftichis (2010): *Reading Derrida and Ricoeur – Improbable Encounters between Deconstruction and Hermeneutics*. State University of Albany. New York.

Ricoeur, Paul (1984): *Time and Narrative, Volume 1*. The University of Chicago Press. Chicago, London.

Ricoeur, Paul (1990): *Soi-même comme un autre.* Seuil. Paris.

Rilke, Rainer Maria (1990): Malte Laurids Brigge feljegyzései. In: Uő. *Rainer Maria Rilke válogatott prózai művei*. Európa. Budapest.

Gordon Dávid, Phd hallgató
Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Filozófia Doktori Iskola
E-mail: cine.philosophie@gmail.com

Témavezető: Prof. Orbán Jolán, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Filozófia Doktori Iskola

Lektor: Pólya Tamás, PhD, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

Műszaki és nem műszaki területen dolgozók munkamotivációjának jövedelemszempontú összehasonlítása

György Dávid

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástani Doktori Iskola

Első szerző/előadó e-mail címe: gyorgy.david@ktk.pte.hu

A munkafeladatok végrehajtásának alapfeltétele a célirányos cselekvés. A kutatás fókuszában a cselekvésre késztető energia, a motiváció áll. A munkavégzés hatékonysága szempontjából jelentős hatása van annak, hogy az egyén miként, valamint mennyire motivált munkájának elvégzésére. A kutatás célja a munkamotiváció mértékének vizsgálata a jövedelemmel való elégedettség kapcsán, összehasonlítva azt a műszaki és nem műszaki területeken.
A primer kutatás kvantitatív keresztmetszeti vizsgálatot tartalmaz a műszaki (n_m=128) és nem műszaki (n_{nm}=122) területen dolgozó munkavállalók online kérdőíves megkérdezésével. Az elkészített adatbázison statisztikai elemzések végrehajtásával ellenőrizhető a jövedelem és a munkamotiváció kapcsán felállított hipotézis. Az összefüggések elemzése korrelációanalízissel történik, továbbá kereszttábla elemzés segítségével kerülnek meghatározásra a változók közötti kapcsolatok és azok erőssége.
A Magyarországon végzett online kérdőíves megkérdezés (n=250) eredményei alapján pozitív irányú közepes erősségű kapcsolat fedezhető fel a jövedelemmel való elégedettség és a munkamotiváció között, amely ellentétes eredményt mutat a szakirodalomban fellelhető kéttényezős motivációs (Herzberg féle motivátor és higiénés tényezők) elmélettel, miszerint a jövedelem nem sorolható a motivátor tényezők közé. A kutatásból az derül ki, hogy a jövedelemmel való elégedettség műszaki és nem műszaki területen egyaránt hatást gyakorol a munkamotivációra, amely fontos tényező a munkavégzés hatékonyságának, valamint egy vállalat versenyképességének szempontjából.
Mindezek alapján az igények és szükségletek kielégítése céljából szükség van az anyagiakra az árucserefolyamatok lebonyolításához. Amennyiben nincs elegendő anyagi juttatás, az meggátolhatja a szükségletek kielégülésének folyamatát. Feltehetően létezik egy egyénileg elfogadottnak vagy szükségesnek vélt javadalmazási szint, amely alatt a jövedelem motivátorként hat, míg felette higiénés tényezőként viselkedik.

Kulcsszavak: munkamotiváció, jövedelemelégedettség, motivátor tényező, higiénés tényező, műszaki terület

I. Bevezetés

A munkarendszerek ergonómiai tervezéséről szóló DIN EN ISO 6385:2016 szabvány értelmében a munka: A munkavállalótól a kívánt eredmény eléréséhez szükséges tevékenység vagy tevékenységek összessége, ahol a munkavállaló az a személy, aki egy cél elérése érdekében egy, vagy több tevékenységet végez egy munkarendszeren belül. A munkát nem egyszerű meghatározni, mert egyes részei munkának tekinthetők, míg más részei akár szabadidős tevékenységnek (Brief & Nord 1990). Ennek alapján a munkában nem a tevékenység mérvadó, hanem a feltételrendszer és a tevékenység következménye (Genis & Wallis 2005).

Az életben számos különböző feladatot kell megoldani, melyek eltérő hatást gyakorolhatnak az emberekre. Rose (1999) szerint a munkavállaló értelmet, felelősséget, személyes sikerélményt és maximalizált életminőséget keres. Az egyént a munkától függetlenül nem pusztán a feladat vagy a cél elérésének eszközeként kell felfogni, hanem a munkában kell kiteljesednie (Rose 1999). Roberson (1990) szerint az értelmes munka legjellemzőbb pozitív következménye, hogy az egyén elégedett lesz a munkájával (Roberson 1990). Klein és Klein (2006) úgy vélik, hogy az emberek munkával való elégedettsége nagymértékben befolyásolja az általuk nyújtott teljesítményt. Motiváció nélkül nem várható jó teljesítmény és a motivációban rejlő energia nélkül a tudás, a képesség és a személyesség vonásai nem képesek biztosítani az elvárt sikert (Klein & Klein 2006). A munkaadók számára kulcsfontosságú figyelembe venni azon tényezőket, melyek befolyásolják a munkavállalóik teljesítményét.

A kutatás célja a munkamotiváció vizsgálata a jövedelemmel való elégedettség kapcsán, összehasonlítva azt a műszaki és nem műszaki területeken. A téma kapcsán a következő kutatási kérdés fogalmazódott meg: “Van-e a jövedelemnek hatása a munkamotivációra?”.

II. A munkamotiváció aspektusai

A munkavállalók munkával kapcsolatos észlelései, véleményei, gondolatai, érzelmei és reakciói szubjektív folyamat szerint képződik, melynek eredményeképp az emberek munkával való kapcsolata eltérő lehet. A Super-féle (1973) munkaérték alapján az egyén értékrendszere csupán az általa vélt értékek relatív fontosságuk szerinti, kvázi tartós, hierarchikus berendeződése, melyek az egyén viselkedését relatív fontosságuk szerint vezérlik (Mérei & Szakács, 1988).

A feladatok végrehajtásának alapfeltétele a célirányos cselekvés, melynek kulcsfontosságú eleme a cselekvésre késztető energia, a motiváció. A munkahelyi motivációt érintő kutatásokat, az elégedettségi vizsgálatokhoz hasonlóan megnehezítik a különböző emberi személyiségjegyek által befolyásolt döntési és viselkedési mechanizmusok.

Maslow (1943) szükségelmélete szerint az emberek többségét elsősorban egyéni érdekeik, szükségleteik mozgatják (Maslow 1943). Herzberg (1959) szerint kapcsolat van a termelékenység és az elégedettség között. Herzberg kéttényezős elmélete szerint az elégedettséget vagy elégedetlenséget a higiénés (külső) és a motivátor (belső) tényezők határozzák meg (Herzberg et al. 1959). Motivátor tényezőkként olyan, közvetlenül a munkához kapcsolódó hatásokat fogalmazott meg, mint az fejlődés, elismerés, előrelépés, felelősség és eredményesség, melyek az elégedettség kialakulásához járulnak hozzá. A motivátor tényezők hiánya nem okoz elégedetlenséget, viszont az elégedettség hiányával jár. Higiénés tényezőkként definiálta azon külső hatásokat, mint a munkabér, biztonság, kapcsolatok, munkakörülmények, szabályok és felügyelet. Elmélete szerint ezek nem okoznak elégedettséget, csupán az elégedetlenséget szűntetik meg (Herzberg 1987).

Herzberg (1959) elméletében az anyagi juttatások higiénés tényezőkként szerepelnek, amely által nem érhető el elégedettség, illetve az nem áll kapcsolatban a termelékenységgel. Későbbi

kutatásokban azonban fontos tényezőként jelennek meg az anyagi jutatások is (Saane et al. 2003). Az igények és szükségletek kielégítése céljából szükség van az anyagiakra a piacgazdaságban az árucserefolyamatok lebonyolításához. Amennyiben nincs elegendő anyagi juttatás, az meggátolhatja a szükségletek kielégülésének folyamatát. Bakacsi (2002) alapján az elégedettség a munkához kapcsolódó attitűd, amely kialakulásában szerepe van az elvégzett munkáért való javadalmazásnak is.

Az öndetermináció elmélete alapján a motiváció két végpont között határozható meg (*1. ábra*). Egyik végpont az extrinzik motiváció, amely a kívülről kontrollált viselkedés. Másik végpontja az intrinzik motiváció, vagyis az autonóm, önirányító viselkedés. Az amotiváció az extrinzik és intrinzik motiváción kívül esik, amely ellentétes az autonóm és kontrollált viselkedéssel. Ebben az esetben az egyénnek nincs semmilyen szándéka vagy motivációja a cselekvés végrehajtására és az adott viselkedéssel kapcsolatosan az önirányítottság hiánya figyelhető meg (Ryan & Deci, 2000). Intrinzik motiváció esetében az egyén önmagáért a cselekvésért végzi tevékenységeit, melynek oka, hogy érdekesnek és élvezetesnek találja azt. Az extrinzik szabályozásnak több fokozata van. Az extrinzik motiváció legnyilvánvalóbb esete a külső szabályozás, amely során az egyén külső érdekeket szem előtt tartva cselekszik, mint a jutalmazás kivívása, vagy éppen a büntetés elkerülése. Introjektált szabályzású egyén saját belső kényszerei hatására cselekszik, de ezek forrása a külső szabályozásokból eredményei, mint például a bűntudat. Az identifikált szabályozás során az egyén felismeri és elfogadja a viselkedés alapját képező értékeket, illetve azonosul velük. Az integrált szabályozás esetében a vizsgált személy a saját vonatkozásaival kiegészítve integrálja az elfogadott értékeket (Fényszárosi, et al., 2018).

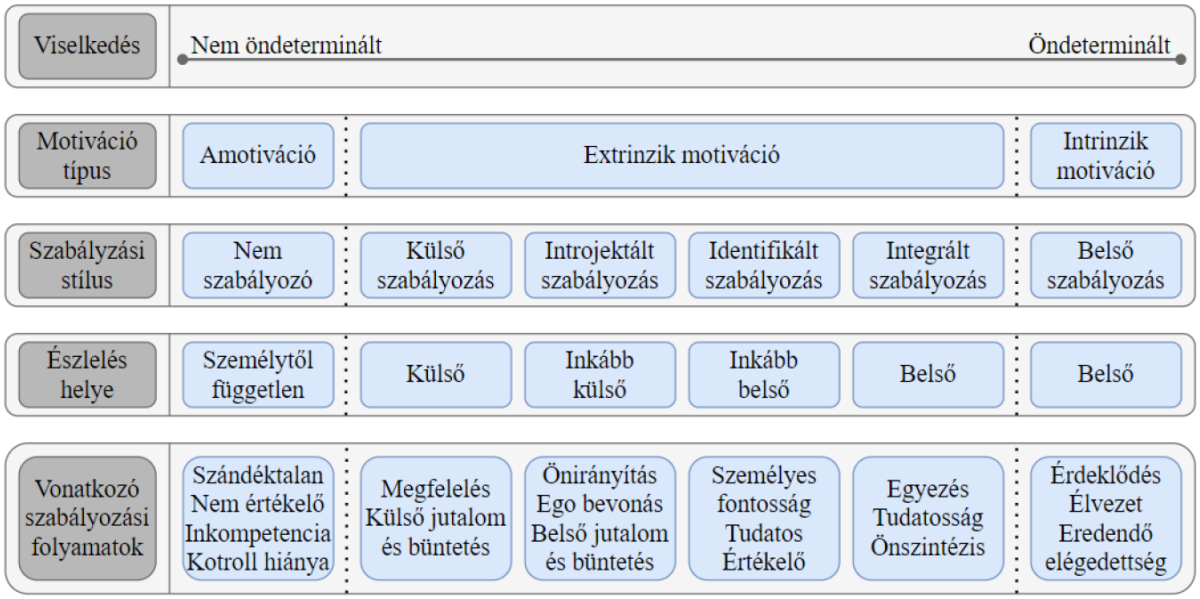

1. ábra. Öndeterminációs elmélet motivációi
Forrás: Saját szerkesztés, Deci és Ryan (2000, 72. oldal) alapján

Az belső motiváció jobb testi - lelki egészséget és pozitívabb érzelmeket, magasabb fokú kompetenciát, erősebb elköteleződést, illetve hatékonyabb teljesítményt eredményez a kontrollált motivációval szemben (Ryan & Deci, 2000; Teixeira, et al., 2012). A belső motiváció pozitív kapcsolatban van a kitűzött célok felé való haladással (Koestner, et al., 2008). A proaktív viselkedés által hordozott erőforrásokat kimeríti a kontrollált munkahelyi motiváció, illetve, ha nem figyelhető meg autonóm motivációból eredő pozitív energiafelszabadulás kompenzálásként, akkor a legtöbb esetben erőforráscsökkenést, kudarcélményt és csalódást érez az egyén, amely növeli munkahelyi stressz megjelenésének valószínűségét (Strauss, et al.,

2017). Az egyén munkahelyéhez való hozzáállása annál pozitívabb, minél inkább belső a motiváció forrása, azáltal önirányított a tevékenység. Az autonóm módon motivált egyéneknek magasabb a munkahelyi elköteleződése és elégedettsége (Gillet, et al., 2017).
Fényszárosi és szerzőtársai (2018) vizsgálataik során kapcsolatot találtak az elégedettség és a motiváció között és arra világítottak rá, hogy a belsőleg motivált és a rendkívül motivált klaszterek a legelégedettebb az életükkel és a munkájukkal és munkahelyváltási szándékuk a legalacsonyabb. A belső- és nagymértékű külső motiváció nagyobb elégedettséget és magasabb jólléti mutatókat eredményez. Érdemes figyelmet fordítani a dolgozók motiválását illetően arra, hogy munkakörülményeik teret engedjenek az ember három alapszükségletének (autonómia - kompetencia - kapcsolódásélmény) kielégítésének (Fényszárosi, et al., 2018), amelyek lehetővé teszik az autonóm szabályozás kialakulását és fenntartását, melynek eredményeképp az egyén elégedettebb és egészségesebb lesz és jobban teljesít a munkahelyén (Moran, et al., 2012).

III. Kutatásmódszertan és mintaelemzés

III. 1. A kutatás módszertana

A primer kutatásként kvantitatív keresztmetszeti vizsgálatot alkalmaztam a munkamotiváció, illetve a jövedelemmel való elégedettség kapcsán. A kérdőív 94 kérdésből állt és a megkérdezés online formában zajlott 2023. február 20 és 2023. április 5 között. A kérdőív online közösségi platformon és e-mailben került megosztásra, melyet magyarországi munkavállalók tölthettek ki. Az adatközlők válaszaiból kinyert adatbázis SPSS 26.0 verziószámú statisztikai szoftver segítségével került megtisztításra és feldolgozásra Az adatbázison a jövedelemmel való elégedettség és a munkamotiváció közötti összefüggések elemzése korreláció-analízissel, a változók közötti kapcsolatok és azok erőssége kereszttábla elemzés alkalmazásával kerültek meghatározásra. A szignifikáns kapcsolatok Pearson-féle khí-négyzet mutató alapján kerülnek bizonytásra. Döntéshozáshoz alkalmazott szignifikancia szint 0,05.

III. 2. Minta jellemzése

A primer kutatás kvantitatív keresztmetszeti vizsgálatot tartalmaz műszaki (nm=128) és nem műszaki (nnm=122) területen dolgozó munkavállalók online kérdőíves megkérdezésével. A kérdőíves megkérdezés eredményeként összesen 277 kitöltőtől érkeztek válaszok. Adattisztítást követően n=250 válasz elemzésére nyílt lehetőség. A 250 főből 128 fő (nm=128) munkája kapcsolódik műszaki területekhez és 122 fő az, akiknek munkája nem műszaki területhez köthető (nnm=122).
A vizsgált mintában az adatok azt mutatták, hogy a műszaki területen dolgozók elégedettebbek a jövedelmükkel. Műszaki dolgozók esetében a minta többsége, 34,4% jelentős mértékben elégedett jövedelmével, 22,7% nagyon és 11,78% teljes mértékben elégedett, míg a nem műszaki dolgozók esetében a legtöbben, 26,2% csak közepes mértékben elégedettek a jövedelmükkel.

IV. Eredmények

A műszaki területen dolgozó munkavállalók kapcsán a Pearson-féle khí-négyzet értéke kisebb, mint a meghatározott szignifikancia szint ($p>0,05$), amely alapján a vizsgált mintában a műszaki területen dolgozó munkavállalók esetében közepes erősségű szignifikáns kapcsolat van a jövedelemmel való elégedettség és a munkamotiváció mértéke között (4. táblázat).

4. táblázat. Hipotézisvizsgálat eredményei műszaki munkavállalók kapcsán

Hipotézis	Pearson Chi-Square értéke	Cramer's V értéke	Kapcsolat erőssége	Szignifikancia
H1 műszaki: Van kapcsolat a munkamotiváció mértéke és az elégedettség között	0,001	0,378	Közepes	Pozitív irányú szignifikáns kapcsolat

Forrás: Saját kutatás, [2023]

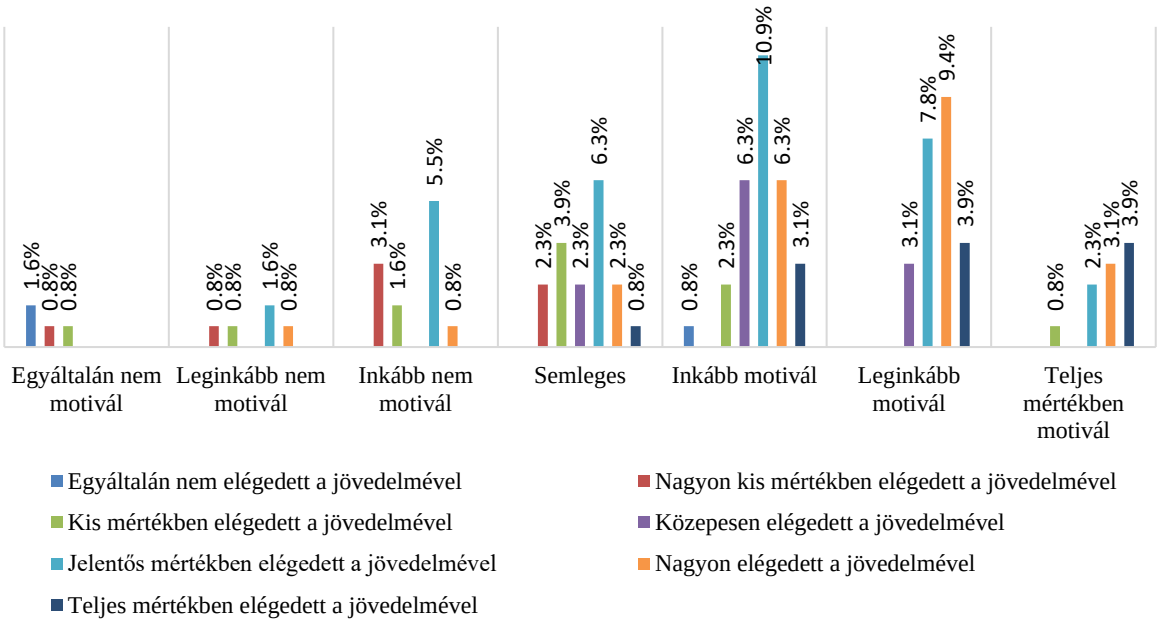

2. ábra: Műszaki munkavállalók jövedelemmel való elégedettségének összevetése a munkamotivációval
Forrás: Saját kutatás, [2023]

Az 2. ábra alapján az látható a műszaki területen dolgozó munkavállalók esetében, hogy akik jelentős mértékben, nagyon vagy teljes mértékben elégedettek a jövedelmükkel, magasabb a munkamotivációjuk, mint azoknak, akik kevésbé elégedettek munkabérükkel.

A nem műszaki területen dolgozó munkavállalók kapcsán végzett elemzés alapján a Pearson-féle khí-négyzet értéke kisebb, mint a meghatározott szignifikancia szint ($p<0,05$), amely alapján a vizsgált mintában a nem műszaki területen dolgozó munkavállalók esetében közepes erősségű szignifikáns kapcsolat figyelhető meg a jövedelemelégedettség és a munkamotiváció között (5. táblázat).

5. táblázat. Hipotézisvizsgálat eredményei a nem műszaki munkavállalók kapcsán

Hipotézis	Pearson Chi-Square értéke	Cramer's V értéke	Kapcsolat erőssége	Szignifikancia
H2 nemműszaki: Van kapcsolat a munkamotiváció mértéke és az elégedettség között	0,001	0,371	Közepes	Pozitív irányú szignifikáns kapcsolat

Forrás: Saját kutatás, [2023]

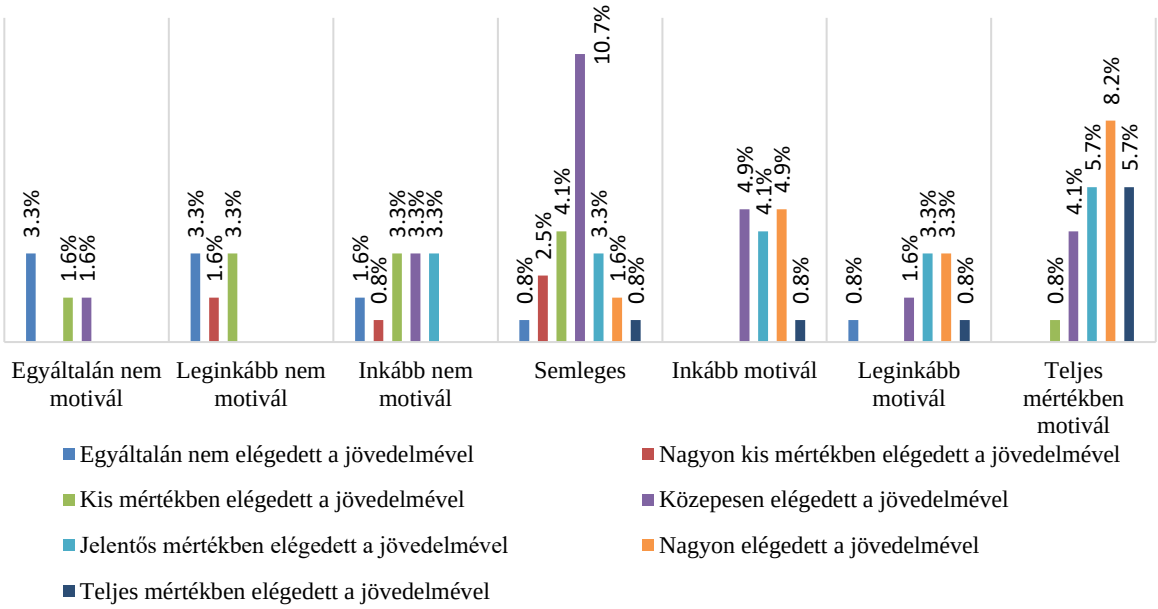

3. ábra: Nem műszaki munkavállalók jövedelemmel való elégedettségének összevetése a munkamotivációval
Forrás: Saját kutatás, [2023]

A 3. ábra alapján az látható a műszaki területen dolgozó munkavállalók esetében, hogy azon személyek, akik teljes mértékben elégedettek a jövedelmükkel, kevés kivételt leszámítva teljes mértékben motiváltak is. Azok, akik nagyon elégedettek a jövedelmükkel, magasabb munkamotivációval rendelkeznek, mint azon munkavállalók, akik kevésbé elégedettek jövedelmükkel. Kiemelkedő azok aránya, akik munkamotivációjuk mértékét semlegesnek, vagy közepesnek vélik, mely esetben az is megfigyelhető, hogy a jövedelmükkel való elégedettség szintén közepes. Jól elkülönülnek a jövedelmükkel teljes mértékben elégedettek, hiszen néhány kivételt leszámítva munkamotivációjuk kis kiemelkedő. Akik jelentős mértékben, vagy közepesen elégedettek jövedelmükkel, szintén magasabb motivációs szinten vannak, mint, akik kevésbé elégedettek jövedelmükkel.
Az eredmények alapján az állapítható meg, hogy a vizsgált minta esetében mind műszaki és nem műszaki munkavállalók esetében közepes erősségű szignifikáns kapcsolat volt mérhető a jövedelemmel való elégedettség és a munkamotiváció között, továbbá azok, akik elégedettebbek a jövedelmükkel, nagyobb mértékben motiváltak a munkájuk során, mint azok, akik kevésbé elégedettek jövedelmükkel.

V. Összefoglalás

A megfelelő és hosszútávú együttműködés fontos alappillére, hogy a munkavállalók elégedettek legyenek a munkájukkal és munkáltatójukkal, továbbá meglegyen bennük a munkavégzés irányába mutató motiváció, amely azon felül, hogy jelentősen befolyásolja egy egyén munkában nyújtott teljesítményét, az egyén mentális egészségére is hatást gyakorol. Egy elégedettebb munkavállaló nagyobb teljesítményt képes elérni a munkában, így ennek hatása közvetett módon megmutatkozik egy vállalat gazdasági produktumában is.
Az empirikus adatokra épülő elemzés eredményei alapján megállapítható, hogy vizsgált mintában szereplő műszaki és nem műszaki munkavállalók esetében is közepes erősségű szignifikáns kapcsolat van a jövedelemmel való elégedettség és a munkamotiváció között. A kutatási kérdés kapcsán, miszerint: "Van-e a jövedelemnek hatása a munkamotivációra?" az állapítható meg a vizsgált adatok alapján, hogy a jövedelemmel való elégedettség hatással van a munkavállalók munkamotivációjára. A minta alapján a műszaki és nem műszaki területen dolgozók esetében is kimutatható volt a kapcsolat, annak ellenére, hogy a kitöltésben résztvevő műszaki munkavállalók összességében elégedettebbek jövedelmükkel, mint a nem műszaki területen dolgozó kitöltők.
Herzberg (1987) kéttényezős elmélete alapján a munkabér higiénés faktor és nem motivátor tényező, azonban a vizsgált mintán szignifikáns kapcsolat figyelhető meg a jövedelemmel való elégedettség és a munkamotiváció között. Az eredmények kapcsán kiemelendő, hogy a kapcsolat erőssége közepes, amely alapján, vannak olyanok kitöltők, akik hiába elégedettek jövedelmükkel, mégis kevésbé motiváltak. A különbség arra enged következtetni, hogy a jövedelemmel való elégedettségen túl más fontos tényezők is hatással vannak a munkamotiváció kialakulására. A vizsgált mintában a jövedelmükkel kevésbé elégedett, nem műszaki munkavállalók csoportja esetében a munkabér mértéke nagyobb mértékben befolyásolta a munkamotivációt, szemben a jövedelmükkel elégedettebb műszaki munkavállókkal. A vizsgált mintában a műszaki területen dolgozók nagyobb jövedelemelégedettségükhöz viszont alacsonyabb munkamotiváció társul, amely alapján az feltételezhető, hogy a jövedelmükkel elégedettebbek számára a munkabér nem olyan erős motivátor tényező, mint azok esetében, akik kevésbé elégedettek jövedelmükkel. Ezáltal feltehető, hogy létezik egy egyénileg elfogadottnak vagy szükségesnek vélt javadalmazási szint, amely alatt a jövedelem motivátorként hat, míg felette higiénés tényezőként viselkedik. A kutatási eredmények kapcsán az általam feltételezett kétértelműség vizsgálatára és bizonyítására további kutatások szükségesek.
Fontos továbbá megjegyezni, hogy a vizsgált mintában a nemek aránya nagymértékben eltérő volt. A műszaki területen dolgozó kitöltők háromnegyede férfi, míg a nem műszaki területen ez az arány fordított, a kitöltők háromnegyede nő volt. A vizsgálatban részt vevő női kitöltők kevésbé voltak elégedettek a jövedelmükkel, mint a férfiak. A kutatás további limitációja, hogy az elemzés szubjektív elemekre épül, így az eredményeket befolyásolja a kitöltők pillanatbéli egyéni megítélése, továbbá a vizsgált minta nem tekinthető reprezentatívnak. Egy kiválasztott vállalat munkavállalóit felmérve lehetőség nyílhat reprezentatív kutatás kivitelezésére.

Köszönetnyilvánítás:
A tanulmány 2023-2.1.2-KDP-2023-00010 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a 2023. évi Kooperatív Doktori Program pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalomjegyzék

Bakacsi, Gy.: Szervezeti magatartás és vezetés. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest, 2002.

Brief, A. P. - Nord, R. W.: Work and meaning: definitions and interpretations. In: A. P. Brief & W. R. Nord, szerk. Meanings of occupational work: A collection of essays. Lexington, Lexington Books. Massachusetts, 1990.

DIN EN ISO 6385: Ergonomics principles in the design of. Switzerland: International Organization for Standardization. 2016.

Fényszárosi, É. - Sallay, V. - Matuszka, B. - Martos, T.: Munkával kapcsolatos motivációk és elégedettség - személyorientált elemzés. Magyar Pszichológiai Szemle. 2018. Vol. 73. pp. 411-434. https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.3.3

Genis, J. - Wallis, T.: Work as a central life interest for legal professionals. Journal of Industrial Psychology. 2005. Vol. 31. no. 1. pp. 65-70. https://doi.org/10.4102/sajip.v31i1.188

Gillet, N. - Fouquereau, E. – Vallerand, R, J. – Jocelyne, A.: The Role of Workers' Motivational Profi les in Affective and Organizational Factors. Journal of Happiness Studies. 2017. Vol. 19. no. 4. pp. 1-24. https://doi.org/10.1007/s10902-017-9867-9

Herzberg, F.: One more time: How do you motivate employees?. Harvard Business Review. 1987. Vol. 65. no. 5. pp. 109-120. https://www.researchgate.net/publication/10934893_One_More_Time_How_do_You_Motivate_Employees

Herzberg, F. - Mausner, B. - Snyderman, B, B.: The Motivation to Work. Second edition szerk. John Wiley & Sons. NewYork, 1959

Klein, B. - Klein, S.: A szervezet lelke. EDGE 2000 Kiadó. Budapest, 2006.
Koestner, R. – Otis, N. - Powers, T, A. – Pelletier, L. – Gagnon, H.: Autonomous motivation, controlled motivation, and goal progress. Journal of Personality. 2008. Vol. 76. no. 5. pp. 1201-1230. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00519.x

Maslow, A.: A Theory of Human Motivation. Psychological Review. 1943. Vol. 50. no. 4. pp. 349-396. https://doi.org/10.1037/h0054346

Mérei - F.Szakács, F.: Pszichodiagnosztikai Vademecum. I. Explorációs és biográfiai módszerek, tünetbecslő skálák, kérdőívek. 2. rész. Tankönyvkiadó. Budapest, 1988.

Moran, C. M. - Diefendorff, J. M. - Kim, T. Y. - Liu, Z. Q.: A profi le approach to self determination theory motivations at work. Journal of Vocational Behavior. 2012. Vol. 81. no. 3. pp. 354-363. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.09.002

Roberson, L.: Functions of work meanings in organizations: work meanings and work motivation. In: A. P. Brief - W. R. Nord, edit. Meanings of occupational work: A collection of essays. Lexington Books. Massachusetts, 1990.

Rose, N. S.: Governing the Soul: The Shaping of the Private Self. University of Michigan: Free Association Books. Michigan, 1999.

Ryan, R. - Deci, E.: Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist. 2000. Vol. 55. no. 1. pp. 68-78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

Saane, N. V. - Sluiter, J. - Verbeek, J. - Frings-Dresen, M.: 2003. Reliability and validity of instruments measuring job satisfaction. Occupational Medicine. 2003. Vol. 3. pp. 191-200. https://doi.org/10.1093/occmed/kqg038

Strauss, K. - Parker, S. K. - O'Shea, D.: When does proactivity have a cost? Motivation at work moderates the effects of proactive work behavior on employee job strain. Journal of Vocational Behavior. 2017. Vol. 100. pp. 15-26. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2017.02.001
Super, D.: The career development inventory. British Journal of Guidance and Counselling. 1973. Vol. 1. pp. 37-50.

Teixeira, P, J. - Carraça, E, V. - Markland, D. - Silva, M, N. - Ryan, R. M.: Exercise, physical activity, and self-determination theory: A systematic review. International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity. 2012. Vol. 9. no. 78. pp. 1-30. https://doi.org/10.1186/1479-5868-9-78

György Dávid, PhD hallgató
Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Gazdálkodástani Doktori Iskola
E-mail: gyorgy.david@ktk.pte.hu

Témavezető: Dr. Sipos Norbert, PhD, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar

Lektor: Dr. Venczel-Szakó Tímea, PhD, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar

Turbek: Muslim settlers in Szigetvár (SW Hungary) from Bosnia

Hatidža Mehmedović

Institute of Geography and Earth Sciences, Department of Political Geography, Development and Regional Studies, University of Pécs

Author's email address: hatidza.mehmedovic1@gmail.com

This paper represents a short introduction to the ongoing research of the Szigetvár and Turbek settlements, demographic structure during the Ottoman period and the Hungarian national and the modern Bosnian/Bosniak memory. It is common that demographic structures are changing and causing casualties encouraged by greater political powers involvement in the war. We can say that the Ottoman presence in the region of Bosnia and Herzegovina has changed the demographic situation and coerced the population migrations. Numbers of the population have decreased when the Ottoman Empire increased the impositions on the people, and people were encouraged to change their place, and migrate to the neighboring Kingdom of Hungary, namely the southwestern county Baranya. The Baranya region was inhabited by population which was mostly Bosnian Muslims and Bosnian Croats. During the Ottoman 145-year reign in Hungary, the population has left traces of being different ethnic group, speaking different languages and belonging to the different religion with their tradition. Since the end of Ottoman occupation, some of the population remained while the other stayed and converted to Catholic Church. Today, many of the Ottoman monuments and cultural heritage are found in the areas where the Bosnian Muslims and Bosnian Croats resided. Latest research discovery is the türbe of the Suleiman the Magnificent, which is one example of Ottoman connection in Hungary.

Keywords: Suleiman the Magnificent, Mehmet Sokollu, Turbek, türbe, sehid, Bosniaks, religion, remembrance

Introduction

Szigetvár is a small town located in Baranya County close to the Croatian border. The historical context of the Suleiman türbe (mausoleum) in Szigetvar is closely linked to the siege of the Szigetvár town as it served as a strategical fortress during the Ottoman conquest of Hungary in 1566. The Ottoman forces, around 60,000, were led by Sultan Suleiman the Magnificent and the Grand Vizier Mehmed Sokollu (bos. Mehmed paša Sokolović). Croatian-Hungarian nobleman Miklós Zrínyi led the defenders of the fortress. The month-long siege ended in the death of the Sultan, who is considered a martyr (tur. sehid). Following the death of Sultan Suleiman the Magnificent in Szigetvar his successors later built a mausoleum around which a pilgrimage town was built. The site became a memorial to the ruler who became a sehid, a symbol of Ottoman conquest in the region. At the end of the 17th century, the town called Turbek was destroyed by Habsburg troops (1688-1693). During the rule of the Ottoman Empire in the region of Bosnia and Herzegovina, it was common to encourage the people to settle in different areas they had conquered. Their movement within the empire was for various reasons, such as being part of military campaigns, development in agriculture, economic opportunities, and trade networks to take advantage of urbanizing the areas. The spreading of the Islamic faith played a significant role in Bosnia during the Ottoman Empire, beginning from their occupation in the late 15th century. The majority of people who have converted of the Bosniak ethnic group denoted the term “Bosniak” as they have a distinct Muslim identity. In contrast with the Kingdom of Hungary during the Ottoman conquest, where the numbers of converts were very low and official politics did not support mass Islamization either, converts were rather exceptional (Pap et al., 2014). Bosnian properties dominated in the Muslim society of Hungary, and due to the Sokollu family belonging to the political elite of the Empire, there existed a lively political connection with the Bosnian territories (Pap et al., 2014). Many of those who settled in the cities of Szigetvár and Pécs was the Bosniak Croats and Muslim Bosniaks (Kitanics, M. & Pap, N. 2017). Who were at first Islamized, later assimilated in Hungarian culture and converted to Catholic or Christian Church. As of today, they only have significant communities in the Baranya County villages of Áta, Kökény, Pécsudvard, Pogány, Szalánta, Szemely, Németi, Szőke and Szőkéd (Minorities, Diasporas, Refugees in Contemporary Europe, n.d.). The Sokollu (Sokolović) family played an important role in the foundation of Turbek. The structure consisted of a mausoleum, mosque, madrasa, tekke, military barrack, and palisade. The inhabitants of 16-17th century Turbek were settlers who came here from Bosnia, as others who have served as soldiers, dervishes, or just Muslim and Christian civilians residing in the outskirts of the town. A Bosniak (Mostar) origin Ali Dede al-Bushnavi Sheikh of Halvet was settled in Turbek and has served as a preacher during the campaigns (Pap N. 2019). The place has great symbolic significance in the memory of the Ottoman Empire and Bosniaks in Hungary. Investigations by researchers from the University of Pécs in 2013 have since unearthed the buildings of the pilgrimage town, including the foundations of the original türbe, some 2,5 km from the Hungarian- Turkish Friendship Park (hun. Magyar- Török Barátság Parktól) and approximately 2 km from the St. Mary’s Church in Turbek.

I. Section

Historical geopolitics that connect Bosnia and Herzegovina and Hungary, through centuries, and especially the connection with the conquest of the Ottoman Empire in 16th century give the main point of this research paper. The phenomenon of the Ottoman conquest in the region is marked by infusion of the culture and religion, large ethnic movements, and migrations of the population, in the case of this paper, migration of the population from Bosnia to the Kingdom of Hungary. From the 16th century we can notice a large influx of Bosnian settlers to the southwestern region of Hungary, with different motifs, escaping the current regime in the territory of Bosnia, military movements, or the settling agenda by the elite Sokollu family. Major waves of migrations to Hungary, significantly increased the questions of identity, culture and religion. Aim of the paper is the discovery of the connection between the Bosnia and Hungary during the Ottoman rule focusing on the population, based on the historical sources and contemporary research. There are various sources and monographies about the establishment and occupation of the Ottoman empire in medieval Bosnia and Kingdom of Hungary. In case of Bosnia, as Emir Filipović distinguishes three main perspectives in the Bosnian historiographies of nationalist, fraud, and shameful betrayal motifs. First is claiming that the Turks had to be invited and brought to Bosnia by one of the local nobles, second says that the Bosnian Christians are set to be blamed for the downfall of the Bosnian Kingdom and the third declares that the Turks were not given a worthy resistance and Bosnia „fell with a whisper". Therefore, many discourses from the medieval and the Ottoman period are focused mainly on nationalist and religious issues. Fehér Géza explains two different views on the Turkish period in Hungary. The extremely Turcophobe standpoint lays stress on the negative aspects. The advocates of the other standpoint, disregarding the serious fights and troubles that lasted for more than a century, put forward an illusory and idyllic picture about the Turkish—Hungarian coexistence. When evaluating the connection between the two peoples in positive terms, it cannot be stressed enough how important it was that, in Hungarian territory, the Turks had never tried to assimilate the alien, non-Turkish nationalities, that is, to convert them to Mohammedans. It explains that relative liberty, from national and religious points of view, which the Hungarian inhabitants could enjoy under the Turkish rule (FEHER, n.d.). From the 15th century Bosnia gradually came under the power of Ottoman administrative apparatus. One of the principles of conquest in the territories was having a stronghold in spreading the culture, lifestyle, and religion. Progressive inclusivity of the population to the new system forced the people to adapt and accept the new rule. Population identity started to evolve in assimilating to the Islamic faith, learning Arabic language, attending to the oriental schools, and taking upon oriental and Islamic character. Simultaneously, the settlements started taking upon the oriental appearance, building the fortifications, construction of mosques, dividing the residential parts with bazaars, bezistans, hammams, masjids, türbe and cemeteries. Overtime, the Bosnian nation was given a Bosnian Muslim identity profile, having the Islam as a dominant religion. The expansion of religion was stronger than in other occupied regions. Population was voluntarily accepting Islam, in order improve their social status or conscripting to the army. Parallelly, both religions were in a coexistence. The Ottoman Empire also respected those who did not want to accept Islam. They were called non-Muslims. The empire provided them with protection on the condition that they pay a tax, i.e., head tax. Likewise, they were not allowed to do anything that would harm Islam or be against it (Matuz & Moačanin, 1992). Since the fall of Bosnian Church, many of the Christian and Catholic Churches ceased to function or they were converted into mosques. Thereafter, the division among the population became obvious, the ones who converted and became Muslim and the denominations of Christian religion called „rayah". Demographic analyzes show that the Muslim made up the majority of the population. The Ottoman state statistics system regularly kept on regulating the demographic picture in the

Balkans. Their system of cadastral lists and/or the cadastral books are a resource from the local government institutions were forwarded to the central government to regulate the information on the population. Cadastral books were managed by the same principles as in the rest of the Empire. They classified the population on the timar system, which Avdo Sućeska defines it as: „The timar system represented the basis of the state's social system and the core of its military-political mechanism.". First and the oldest cadastral census that refers to the territory of Bosnia and Herzegovina in the Ottoman period is the defter form 1455 (Šabanović, 1964). It is a defter that contains a summary list of the hass of the Isa-bey Ishaković in Krajište. Cadastral censuses provided information on social structures, i.e., the division of the population in Bosnia and Herzegovina into social groups. The period of Ottoman rule was marked by large ethnic movements of the second-class and culturally and religiously incompatible population in the Balkans. Mostly by the disintegration of multiethnic states, and emigration is not only motivated by political reasons, but partly also by economic reasons. It created a problem for these areas which were under Ottoman rule for a longer time, or regional differences developed in them for other reasons. These migrations can be considered as an uninterrupted process that began in the 16th century. Outside of the "Islamic" Ottoman borders, rest of the Christian Europe had a de facto completely different image on the Ottoman norms. The Islamic religion was incomprehensible and defied the convention and tradition of European civilization set many centuries ago.

II. Section

As said previously, the wave of migration of Bosnian population to the territory of the Kingdom of Hungary, is specific to the county of Baranya in southern Hungary. The border location of Baranya was a significant factor that significantly influenced the development of the population several times throughout history, and frequent fluctuations in the total number of inhabitants marked the historical development of the area's population (Šašlin, 2005). Following the Ottoman expansion in Baranya at the beginning of the 16th century and after the advance in the Battle of Mohács in 1526, created a new shift in the local population, by cultural and ethnic diversity, not being ethnically or nationally uniform. The number of inhabitants slightly declined and a wave of new settlers from southeast occurred. The urban areas were predominantly populated by Muslim settlers and the Orthodox believers were living outside of the city walls or in villages. Main cities that were becoming inhabited included Pécs, Mohács and Szigetvár. Smaller settlements that Bosniaks were living in Pécs vicinity are: Áta, Kökény, Pogány, Szemely, Szőkéd, Szalánta, Pécsudvard[14]. In connection with the migrations other event that has occurred during the Ottoman invasion in Hungary is the battle of Szigetvar. It is believed that Szigetvár was the most important fortress in Hungary, and it was also one of the most strategically important strongholds for the defense of countries further west, as well as the shortest route to Vienna and Buda. Szigetvár consisted of the outer and inner parts and the old and new town, located in the north-south direction, and the old town and separated completely by a swamp. These were essentially four forts connected by bridges (Šidak, 1981). Its main defense and protection was precisely the swamps. The Szigetvár fortress closed the road to Vienna as part of the fortification system. Sultan Suleiman came to Szigetvár in the beginning of August [on August 5] and ordered the siege to begin (Hammer-Purgstall, 1979). Zrínyi Miklós (Croatian: Nikola Šubić Zrinjski) was waiting for Sulejman with a crew of approximately 2,500 experienced soldiers. Under the leadership of the grand vizier, the Ottoman army was incomparably more numerous and had many more cannons (Mažuran, 1998). During the siege of Szigetvár, Suleiman died of natural causes, just a few hours before

[14] The majority of the Bosniaks that have settled in these villages arrived at the end of the 17th and the first decade of the 18th century.

his army captured Szigetvár castle, which was preceded by a bloody battle. In order to prevent chaos among the soldiers and to ensure the orderly enthronement and accession of the next sultan, Sokollu Mehmed Pasha kept Suleiman's death secret for weeks until prince Selim reached the army in Belgrade (northern Serbia) (Ágoston & Masters, 2009). However, the weather was warm and the journey too long to transport the dead body, which is why, according to legend, the Sultan's heart and other organs were removed and stored in a golden casket at the place where he died. In the following years, a shrine was built around which the settlement of Turbek developed - after the Turkish word "türbe" which means tomb.

III. Section

In Szigetvár, for more than 100 years the excavation and exploration have been going on of the Sultan Suleiman's tomb and the surrounding buildings and sites as St. Mary's Church in Turbek or in in the banks of Almás stream. Historically, there were different approaches to the discovery of the probable location of the tomb. The first approach was in 1903 by Béla Németh drawing the conclusions from legends and historical facts that the "marble" mausoleum has been built in the location of sultan's tent in today's Turbek Church. Second thought is that sultan's organs were taken from Turbek after he died near a lake during the siege. And third, according to the illustration in Mars Hungaricus the türbe and other buildings had stood within a fortress protected on three sides by a moat; and fourth, the "Turkish cemetery" located close to Almás Creek had assumed this name, which was still used when Németh wrote his monograph, because bones exhumed from Ottoman graves located around Suleiman's türbe had been reburied there during the construction of a church in honor of the Virgin Mary on the site of the sultan's mausoleum in Turbek (Fodor & Pap, 2018). Further research concept was led and designed by Norbert Pap between 2013 and 2018 in effort to locate the türbe. The research group focused on the previous geographic setting of the area and examining the current environment using multidisciplinary approaches. The study has revealed slight changes in the settlement because of the conditions of the environment in the past. One of the methods used, land reconstruction model, shows that the area was richer in waters and wetlands during that time, and had a wilder landscape and greater forest and pasture ratios. The landscape reconstruction showed that the area was a floodplain, and it was often flooded. Based on the research they identified the location as being 4.2 km from the Szigetvar castle on top of the vineyard. During the inspections of the site and excavations they have discovered 16–17th-century ceramics, porcelain, Christian and Turkish silver coins, jewelry, various articles for personal use, bullets, rifle bullets and cannonballs. The population living here must have been quite prosperous, as shown by the fragments of luxurious items (glass, Ming porcelain, Safavid ceramics) (Pap, n.d.). The discovery of Sultan Suleiman's türbe in the vineyards has challenged the belief in a direct physical and spiritual connection between the Turkish pilgrimage site and the Turkish presence. The memorial place, türbe, is consisting of a tripartite entrance hall and a square central room and a mosque. The research further explains the türbe was a part of a settlement that emerged in the 16th century. From the examinations, it can be identified that türbe and Turbek is the only ottoman urban settlement in Hungary. Moreover, the dwellers of the Turbek settlement were the Halveti dervishes, soldiers, and Muslim residents, assumingly mainly from Bosnia, while the Christian Bosniaks lived outside of the fortified walls. The presence of Muslim Bosniaks is also proven by the popular surnames observed after the liberation of the fortress and the town in 1689, preserved in Szigetvar in the Turkish reality (Delibeli, Abdula, Oszman, Karapancsa, Haragovich, Karacsovich, Harasich, Turcsin, Karanovich, etc.) (Kitanics & Pap, 2017). A Bosnian born from Mostar, Ali Dede al-Busnawi was known to be the resident of the Turbek. In his early years he began his education in Mostar and continued in Istanbul and obtained a license to teach. Before being appointed to teach the

Halveti order to the residents of Turbek, he was a sheikh of Gazi Husrev bey mosque and külliye in Sarajevo. The Mehmed Pasha Sokollu (bos. Mehmed paša Sokolović), is of Bosnian origin, born into an Orthodox Christian family. After going through the *devşirme* (child levy system) he was raised in the chain of command to being the grand vizier to the sultan. He and the Sokollu family played a crucial role in the political administration of the Empire. Due to the Sokollu family and their involvement in Szigetvár, the Bosnian properties dominated in the Muslim society creating a „Greater Bosnia". This is main reason why so many settlers arrived in the occupied Hungary in the 16th century. Subsequently, in the course of the Liberation war between 1686 and 1699 led by the Habsburgs, the türbe and the village perished. The Ottoman regime came to an end in Hungary the army started to retreat, it resulted in many Muslim civilians fleeing alongside. Those who did not flee often converted to Christianity to protect themselves and their property. In the course of time, these groups, estimated in few thousands, intermixed with the local populace, and retained some of their names and occasionally their Bosnian identity. Some of the current population with such roots can be found in the Pécs and Szigetvár areas which appear t have a deeply rooted impact of the Bosnian identity since the 16th century.

IV. Conclusion

Bosnia and Herzegovina was under Ottoman rule from 1463 to 1699. The Ottoman Empire on the territory of Bosnia and Herzegovina organized and established its authority. Consolidation of their power over time included the establishment of the territory, religion and culture, to name a few. Mass Islamization in Bosnia and Herzegovina is marked by large ethnic movements and migrations of the population to the Kingdom of Hungary. The Ottoman further conquest to The Kingdom of Hungary had a different story. The political and territorial division of the Hungary was split, as one of the effects of the Ottoman conquest. In the case of the population, their presence has made an impact on the urban and rural settlement patterns. Many of the population arrived from Bosnia and Herzegovina to the southwestern region of Hungary in Baranya County in the course of the 16th century. They were mainly Bosnian Muslims and Bosnian Croats. Assessment of the research shows a great impact on Bosnian identity which has been rooted deeply in Hungary since 16th century. Further plans of the research are the question of continuity and progress of assimilation of the Bosnian Muslims community from the 18th and 19th centuries.

References

Ágoston, G., & Masters, B. A. (2009). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Facts On File.

Dakić, U. (2012). The Sokollu Family Clan and the Politics of Vizierial Households in the Second Half of the Sixteenth Century. *Unpublished MA Thesis, Central European University*.

FEHER, G. (1997). Hungary Relations with the Ottoman Empire. *Erdem*, *9*(27), 1063–1074.

Univerziteta u Sarajevu Sarajevo.

Fodor, P., & Pap, N. (2018). In search of the tomb of Sultan Süleyman in Szigetvár. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, *71*(2), 179–195.

Hammer-Purgstall, J. (1979). Historija Turskog (Osmanskog) Carstva. *(No Title)*.

Kitanics, M., & Pap, N. (2017). De-bordering, Re-bordering and Integration of the Croatian Minority of Hungary. *Yearbook of the Institute of East-Central Europe*, *15*(3), 91–111.

Klaić, V. (1975). Povijest Hrvata, knj. IV. *Zagreb: Matica Hrvatska*.

Matuz, J., & Moačanin, N. (1992). *Osmansko carstvo*. Školska knjiga.

Mažuran, I. (1998). *Hrvati i Osmansko carstvo*. Golden marketing.

Pap, N. (n.d.). *The Pilgrimage Town (Türbe Kasabası) of Sultan Süleyman at Szigetvár* *.

Pap, N. (2019). The Pilgrimage Town (Türbe Kasabası) of Sultan Süleyman at Szigetvár. In *The Battle for Central Europe* (pp. 539–552). Brill.

Pap, N., Kitanics, M., Gyenizse, P., Hancz, E., Bognár, Z., Tóth, T., & Hámori, Z. (2015). Finding the tomb of Suleiman the Magnificent in Szigetvár, Hungary: historical, geophysical and archeological investigations. *DIE ERDE–Journal of the Geographical Society of Berlin*, *146*(4), 289–303.

Pap, N., Reményi, P., Császár, Z. M., & Végh, A. (2013). *Islam and the Hungarians*.

Šabanović, H. (1964). Krajište Isa-bega Ishakovića: Zbirni katastarski popis iz 1455. godine. *(No Title)*.

Šidak, J. (1981). *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*. Školska knjiga.

Hatidža Mehmedović, PhD student
University of Pécs, Institute of Geography and Earth Sciences, Department of Political Geography, Development and Regional Studies
E-mail: hatidza.mehmedovic1@gmail.com

Tutor: Norbert Pap, Full professor, University of Pécs, Institute of Geography and Earth Sciences, Department of Political Geography, Development and Regional Studies

Reviewer: Dr. Máté Kitanics, University of Pécs SZKK

Pebbles in the Lake (KAVICS)

The Presentation of a High School Mental Health Programme

László Rajnai

Hungarian Agricultural and Life Sciences University, Kaposvár Campus

Author's e-mail address: rajnai.laszlo@gmail.com

The study presents an innovative mental health master's programme launched at Kaposvár Munkácsy High School, and offers a novel preventive approach. It outlines the process of program development, its theoretical foundations, and practical application based on experiences from the first three years. The starting point is the necessity to expand preventive mental health care, as the number of educational problems in the school system has increased. The programme focuses on the connections between teaching and education, with institutional-level mental health support serving as its basis, emphasizing individual and group counseling activities. It addresses institutional-level stress management and individual crisis intervention, with a particular emphasis on student resilience. The programme employs an integrated approach within the framework of counseling, group work, and psychoeducational sessions. The study summarizes the experiences of the programme's first three years, discussing the challenges encountered during implementation. Finally, it draws conclusions about the effectiveness of mental health work in the high school, it describes future opportunities and development directions for such programmes, and points to possible future research areas.

Keywords: mental health, prevention, teachers' roles, professional competence, stress, resilience, organizational cooperation

I. Introduction

The following study is about the KAVICS high school mental health programme, which we launched at the Kaposvári Munkácsy High School in 2021. Its main objective is twofold, with a pragmatic focus on personality development, particularly an emphasized support for learning, integration through the application of mental health and personality developmental practices, as well as the establishment of a comprehensive mental health framework throughout the entire institution.

I. Topic Elaboration

II.1 Problem Statement

Pedagogical work in the public eye is mostly associated with teaching activities; however, those experienced in teaching understand that education is just as important a part of well-performed pedagogical work as the processing of a curriculum. As Carl G. Jung (1953) articulated regarding the loss of psyche from the science of psychology due to scientific (biological) reductionism, in my opinion, the aspect of education is predominantly missing from mainstream pedagogical work.

I consider Maslow's *golden hammer rule* (1966) as a guiding principle, stating that "if the only tool you have is a hammer, you tend to see everything as a nail". If our pedagogical knowledge is limited, and as a result, our phenomenological-interpretive lens becomes narrow, we are inclined to perceive complex pedagogical phenomena in schools in a simplified manner.

It is fundamental that the proportion of problematic children is increasing in Hungary. The number of divorces is high, similarly, the number of disadvantaged students and students with special educational needs are increasing. The effect of dysfunctionality in families manifests itself in school life as well, so if we want to meet these postmodern challenges as educators, we need to expand the interpretive and action framework of pedagogical work. Since 2011, in addition to teaching - at least formally - more and more emphasis has been placed on educational activities. This is well illustrated by the fact that the act on public education is commonly referred to as the *Education Act,* rather than *Teaching Act*, as it used to be referred to previously, mainly referring to the conveyance of knowledge, rather than the shaping of the students' personalities. In principle, most schools have access to a school psychology service, so we usually associate counseling with this area. However, I consider it a major mistake to categorize most of the problems encountered with students as ones automatically falling within the psychologist's realm.

Tőzsér (2019, p. 380) in her study made for the Research Institute for National Strategy found that educational institutions lacked methods for developing coping skills with stress, relaxation techniques, as well as fostering independent, problem-solving and conflict management attitudes and thinking.

I believe that the stakes are quite high in the current situation. Many questions arise, such as: what should we do if the focus on personality development disappears from our daily activities? How can it be reintegrated into the process? After all, a student may show distress symptoms in any class - what should we do then? Do we deal with it as subject teachers, or do we leave the problems to the psychologist? If we do the latter, are we actually performing credible professional work, or is this feeling of incompetence just about learned helplessness?

II.2 A recent survey

To see how widespread the availability of comprehensive mental health programmes was, a survey was conducted in the spring of 2024, in which I asked high school principals nationwide

about the mental health services available in their institutions. After evaluating the responses, a fairly clear picture emerges: while school psychology services operate in about two-thirds of the respondent institutions (68), their services are mostly available for an average of about 10-12 hours per week. The services of a school social worker were available in 67 institutions.. Likewise, 42 of the respondents stated that there were other available support potentials in the institutions they lead, yet comprehensive mental health programs are only found in a negligible number (19) of schools. There also seems to be an agreement in the respondents' answers, which reflects that they would like to see such comprehensive programmes in their institution, but there are obstacles to this. Among the obstructive factors, the workload of teachers stands out, followed by the scarcity of financial resources, and then organizational and other difficulties. From this, we can infer that there is a high demand for such programmes, there is trust towards educators as potential helping personnel, but protocols and available financial funds and time are lacking in the system.

Teachers are professionals with a considerable knowledge in anthropology, they work with applied psychology – even if this fact is not in our forefront on a daily basis. Often having decades of experience and countless contact hours behind them, they strive for continuous self-education. They are trying – unfortunately, often on a solitary basis – to cope with emerging pedagogical situations in a somewhat artisanal way, thus helping their entrusted students cope. Despite the current workload, their supportive-developmental attitude tends to be pushed into the background, although they could have a significant impact on young people (Ranschburg, 2012). Due to the dysfunctionality of many families, adolescents are heard here, and existential questions they struggle with can be explored only here, too. In this light, I believe that teachers indeed have a place in providing psychological support, and their expertise and experience should be utilized.

If we utilize the knowledge and experience of teachers within the system, the teacher can appear as a healing force in the equation of education - a "*teacher-as-the-medicine*" just as Mihály Bálint described the "*doctor-as-the-medicine*" (1989). This way the teacher, as a mental health gatekeeper, can best fulfill their task and utilize their intuitive feelings regarding multifaceted educational issues; they will be more open and innovative in their solutions, and this openness will indirectly impact the entire teaching-learning-educational process.

In light of the above, alongside educational frameworks, the developmental aspect should prominently appear and the two activities are not fully separable from each other. When I started using my counseling expertise in my school, I was met with bewilderment and questions, and I found myself having to explain. Therefore, I found it necessary to show how, in what form, and what activities I perform in the innovative master's program; this helped to clarify the purpose of mental health-preventive processes for students, parents, colleagues, and the maintainer of the institution alike.

II.3.1. Theoretical Considerations

A description of the program's complete methodological basis would exceed the scope of this study; therefore, we will focus only on the most essential questions below. The school environment is primarily not a medical-healthcare setting, yet it plays a significant role in preventive work and general prevention. Since adolescents are continuously accessible to the educational system during compulsory schooling, we can engage in preventive activities for students burdened with problems - but not yet showing clinical symptoms - before the classic 4D develops (deviance, distress, dysfunction, and the danger it poses) (Comer, 2005).

Ever since Selye's research, it has been known that stress is "the salt and pepper of life," an inevitable accompaniment (Selye, 1976). Anxiety and negative predisposition caused by challenges in human life are evolutionarily necessary because ultimately, they keep fight-or-

flight reflexes at the ready (McCarty, 2016). However, in modern societies, the challenges faced by individuals (*developmental crises*: Erikson, 1968) also change. Thus, within this framework, physically interpreted flight or coping is either nonexistent or very cumbersome to interpret since stressors facing students are mostly mental and abstract in their nature. As schools have become a mandatory element of everyday life, the expectations placed on students inevitably cause stress, leading to a need for adaptation. Therefore, although anxieties originate from archaic origins (beyond the present time and space), they take on social forms, manifesting themselves in individuals' lives, causing personal discomfort, which then negatively affects both individual and social functioning alike. Relaxation methods are traditionally recommended for relieving anxiety (Bagdy-Koronkay, 1988), among which Autogenic Training plays a prominent role: this is an integral part of the programme.

Another essential applied psychological consideration is Erikson's *crisis theory* (Erikson, 1968): adolescence is a combined stage of normative (related to normal development) and accidental (arising randomly along the individual's unique life situations) crises. During this period, young people have to struggle for *identity* and *intimacy* (friendship and interpersonal proximity). However, if these normative and accidental crises affect the individual simultaneously, a so-called *crisis matrix* may develop, hindering personality development. Therefore, the goal of personality development processes includes, among other things, helping individuals cope with stressors through the process of enablement (Hoy-Sweetland, 2001).

Of course, our perception of stress in everyday situations depends on numerous factors. These include individual biological predisposition, socio-economic status, educational level, family and cultural background, as well as previous experiences and thinking patterns. Taken together, these factors determine how we react to stressful situations (Stauder, 2007). If we review these, we can see that although we only have influence on certain aspects, considering everything, in the school environment, we cannot overlook the need for the management of stressors. Cognitive-behavioral interventions can help in this regard (Perczel-Forintos-Mórotz,2010), such as supportive counseling conversations or social skills development programs like the William Life Skills Program (Stauder et al., 2016) .

II.3.2. Separation or Synergy?

When designing the KAVICS programme, a crucial question arose: should mental health-developmental work be separate from the generally accepted and applied educational framework? Psychological support from a school psychologist was available in our institution at the time, so the question arose whether there was a need for another, seemingly redundant, pedagogical segment alongside a process controlled by family support centers, which essentially performs the same activity.

The answer to this question is not simple and touches on essential points. We had to consider several aspects, such as time factors, economic and human considerations, and finally, the issue of accessibility and competency boundaries.

III.3.2.1. Time

The services of a school psychologist are not available in every institution, and where they are, professionals typically work part-time, usually around 10 hours a week. Even short case management (4-5 sessions) covers only a small part of a normal-sized institution with 200-800 students, not to mention longer case follow-ups, group work, and less problematic cases. The psychologist only knows the children indirectly, and there is little time for in-depth work. The service is only available on certain days, and when it is not, problematic cases may remain unresolved. In contrast to this, teachers are available during the day – every day.

III.3.2.2. Economics

From an economic perspective, pedagogical supportive activities require a teaching position in the institution, so I believe they can be scheduled within fixed working hours, making them part of the regular workload. Therefore, there is no need to create a new job relationship; existing human resources can be utilized, making school activities and service offerings more diverse. Consequently, if there is additional pedagogical competence available in the institution (applied psychological, mental health, pastoral psychological, social pedagogical, artistic or other therapeutic competencies, etc.), incorporating them into the system is a logical step.

III.3.2.3. Accessibility and competency boundaries

The issue of competency boundaries cannot be avoided; the supporting educator must be aware of both institutional and individual frameworks. These protect both the professional and the students and their families involved in the process. The question may arise because in developmental work performed with a focus on mental health, we are to apply the unconditional acceptance of Rogers (Frankel et al., 2012), which is difficult to implement and raises dilemmas when it appears in a system with strict expectations for students (Buda, 1998). Ultimately, this can seemingly lead to role conflicts within the educator (teacher vs. developer). To resolve this contradiction, a mental health-focused but explicitly pedagogical school subsystem may be suitable, ultimately providing the aforementioned mental health based phenomenological interpretative framework. Only in this manner can teachers answer the calls from their '*double-mandate*' position as teachers and helpers in the same time and place (Sárkány, 2023).

This pedagogical-developmental competency must not depart the pedagogical field; it works only with individuals *sans morbid* conditions, delegating pathological functioning to Family and Child Welfare Center services (*Családsegítő*), school psychologists, or clinical professionals, always considering the specific individual and institutional competency boundaries. Therefore, even if we just consider the signaling function of the mental health subsystem, which signals medical or social actors when it detects a problem, I believe it already fulfills an important task.

Since the school environment is bound by (external) conditions, certain *value conditions* are associated with the acceptance and self-acceptance of students (they must meet requirements in line with the expectations of the given institutional system and the specific institution). We consider these expectations as *merit conditions* because meeting them makes the student deserving of acceptance (Szabó, 2001).

Within this subsystem, by establishing a mental health-preventive workmode, alongside the usual didactic operation, an exploratory, self-discovering institutional process can start, allowing the institution to discover itself more fully as an ever changing mosaic. Moreover, this approach enables the development of an institutional-level mentalization framework. Mentalization is a process through which a person perceives and tries to understand the perceived behavior of another person as a whole along with their convictions, goals, and motivations (Fonagy-Bateman, 2020). This is important because numerous person-to-person interactions occur in the school environment, and if educators or students can only evaluate different communication situations from their own perspective in a reductionist manner, they simplify these, thus making their resolution more difficult. If we can establish institutional mentalization, we can achieve a kind of synergistic operating mode where the needs of the individual (personal development), family (embedding), school, and society (socialization, social role assumption) can converge.

The primary developmental goal of the program is to facilitate change management based on the Prochaska-Diclemente model (McConnaughy, 1989). If I were to illustrate this graphically, I would draw a picture of a boat descending a river: the current (*time*) inevitably moves it

somewhere (*change*), but with paddling (*purposeful actions*), we can intervene in the direction and speed of the movement—thus, purposeful and deliberate action becomes part of the necessary change.

In summary, as a result of the counseling-developmental process, when self-awareness development begins, the number of conflict situations with the environment decreases. Its impact can be observed throughout the organization (at vegetative, emotional, cognitive, and conative levels alike) in positive changes: e.g., immune responses, illnesses (Stauder et al., 2016). Thus, I believe there can be a correlation observed even in the reduction of school absenteeism data. We can also have a positive effect on the original, performance-based operation of the school because adolescents' experiences and skills acquired during this period of self-discovery can be applied in other areas of their lives during *mastery transfer* (Buda, 1998).

II.3. The Structure of the KAVICS Mental Health Programme

The name of the program may need some explanation. The word is an acronym in Hungarian, which stands for *Cognitive, Affective, Behavioral Development: Do It This Way*. The activities that form the pillars of the program are as follows:

1. *Personality development sub-programme:*
   - *a.* Counseling sessions - individual case management
   - *b.* Supportive work conducted in groups
     - *i.* Soft skills, social skills development groups
     - *ii.* Person-centered groups (encounter)
     - *iii.* Autogenic Training groups - relaxation training with a focus on self-awareness and anxiety reduction
   - *c.* Referral - to psychologists, clinicians

2. *Organizational sub-programme:*
   - *a.* Running a mental health workgroup, with the aim of establishing institutional-level mentalization (members: the school nurse, staff from the Family and Child Welfare Center - school social worker, head teacher of the class teacher work community, the teacher assisting the Student Council, and a representative of the school management).
   - *b.* Adapting an international resilience developmental program into the work of the class teachers' workgroup.
   - *c.* Conducting psychoeducational sessions - for students and colleagues.
   - *d.* Creating a professional space for case discussions.

II.3.2. Personality Development Sub-programme

The main tool for individual mental health assistance is counseling. Through counseling sessions, we work together to bring their self-image closer to how the world perceives them and move towards an idealized self-image that students would like to experience (Rogers, 1961) This helps reduce the number and/or the intensity of (intra- and interpersonal) conflict situations. A supportive working relationship with the client, characterized by unconditional positive regard, client-centeredness, and empathy, are all important factors for counseling. Often, mere attentive and non-judgmental listening helps young people better understand their problems and eventually themselves (Sheldon et al., 2003).

Individual counseling - as a supportive activity - does not mean direct counseling at all: rather, it is about finding a solution to the original question together (expanding the *"behavioral repertoire"*), as Carl R. Rogers, the creator of the person-centered approach, essentially asserted that individuals have the most intimate knowledge of their own experiences, feelings, and thoughts, and that this self-awareness is a critical foundation for personal growth and psychological healing (Rogers, 1961). We work through the solutions we come up with together, discuss them, and through practice, the client turns them into social skills. Originally, individual counseling and case management would have been on the periphery of the program (since the school psychologist was available at the beginning of the program), I as a mental health counselor would only have done this activity to assist her work. But after the psychologist left the institution to find full time employment in the medical field – as is often the case –, this workform came to the forefront.

One of the tools used in group work is Autogenic Training, which is a non-directive, positive and supportive method that builds on strengths rather than symptoms, based on bodily experiences and symbolization (Németh–Szőnyi, 2015). It can be applied as a preventive mental health tool, even in vulnerable young people – it has effects on self-awareness and personality development, and its stress and tension-reducing effect in school applications is noteworthy (Bagdy–Koronkai, 1988). Another type of group work is the encounter group, which is rather a non-directive method and can be used to fill up social skills gaps.

In the personality development sub-programme, we introduced conflict and stress management programmes, such as the internationally recognized Williams Life Skills program, which has programs designed for both students and teachers (Stauder et al, 2016). In addition, we adapted internationally used resilience development programmes to our local conditions.

II.3.3. The Organizational Sub-programme

As the other pillar of the program, we established a school mental health working group, the aim of which is to organize and operate mental health preventive activities, maintain communication between the school and supporting organizations and the teaching staff (school medical service, school social worker, school psychologist).

Since the school unintentionally assumes certain socialization functions from the family, it inevitably encounters situations where the teacher's professional pedagogical assistance is not enough: here lie the boundaries of the teacher's competencies. The case discussion group, characterized by the essence of Bálint-groups, strengthens the so-called negative tolerance in teachers. This "*negative capacity*" (Bálint, 1989) means acknowledging that there are things that are out of the (present) control of the helping individual. Instead of increasing the teacher's frustration due to unresolved issues, the group aims to create an enhanced networked collaboration by delegating tasks to the school social worker, mental health professional, school psychologist, nurse, or even the school doctor. As part of the programme, we hold case discussions with teachers: these are practice-oriented, focusing on specific cases, in a constructive manner through which we emphasize networked operation.

Thus, we strengthen collaboration in such a way that (1) teachers do not remain alone with their problems, they can see that they are an integral and active part of the system; (2) they learn how far their teaching competencies extend, and under what circumstances they need to delegate the given case further. The results of the group's work are periodically presented to the teaching staff at internal training sessions.

Another advantage of the group is that as a result of its operation, students who feel burdened (but are *not* showing pathological symptoms), those who are struggling with social and performance anxiety, coping difficulties, developmental and accidental crises, can be kept in

school work, reducing dropout rates (both in the physical sense of physical disappearance and in terms of declining academic performance).
Annual workshops, focusing on different problem areas (mostly with a psychoeducational nature), are also part of the teacher's professional work, leading to the multiplication of acquired knowledge and an increase in institutional saturation.

IV. Results

Before delving into the exact numbers of the programme, let me emphasize that we should be beware of the reductionist view as put forward by Gabriel (2018). If we reduce complex pedagogical phenomena into numbers, we set ourselves up for failure (Falus, 1993). If we look at its scientific nomenclature, pedagogy as the study of education and teaching, typically falls under the domain of social science rather than art. While teaching often involves creativity and expressive elements, pedagogy itself is primarily concerned with understanding the processes of teaching and learning, as well as the social, psychological, and cultural factors that influence education (Sarason, 1965). Therefore, it is generally considered a science, specifically a subfield of social science, rather than an art. However, it is important to note that there can be interdisciplinary aspects where pedagogy intersects with fields such as psychology and sociology. In this sense I believe it belongs to the classical *Geisteswissenschaften*, and should be dealt with from a qualitative, phenomenological aspect.
In my view it is rather *phronesis* (art) than *techné* (mastery).
Also, the numbers do not tell it all, or as the maxim goes: the map is not the territory (Korzybski, 1933), and according to Rogers the whole is always more than the sum of its parts (1961).
In the first year of the KAVICS program, the set goals were only partially achieved, primarily due to the online work caused by the Covid-19 pandemic. As the third wave subsided at the end of January, it seemed that the prospects were improving, but the development of infection rates did not allow for in-person work.
Nevertheless, significant progress was made throughout the academic year. A total of 89 hours of documented individual online case management took place, addressing the following topics:

- anxiety (social and performance),
- adaptation and learning difficulties,
- career choice issues,
- relationship crises (both romantic and friendships),
- other crisis interventions.

Online work and digital education continued to pose a significant burden in the second year, covering nearly half a year. During this time, the number of students struggling with anxiety and adaptation problems increased. Group work would have been greatly beneficial for them, but the pandemic situation did not allow for it, so consultations continued only in online format. The case discussion group started in November, and its operation in the online space did not pose a barrier. During the second year, the set goals were achieved, and although group work was originally at the center of the program, there was a greater demand for individual work (individual case management, supportive conversations, individual AT counseling). I conducted nearly 120 hours of documented individual case management.
A graduating student group participated in a complete AT protocol session, which greatly contributed to improving their self-awareness and alleviating exam-related anxiety. Also, we created a professional setting for teachers' discussion, initially in a set time and space, but later, to suit the everyday needs of the school, we switched to an *ad-hoc* format. From this year onwards, case discussions are conducted on this basis, and in the group mainly pedagogical content sharing takes place.

The mental health workgroup regulated its operation and created a written school mental health policy. We held psychoeducational sessions on a wide range of topics (addiction, juvenile delinquency, relationship issues, etc.) at numerous school events. The school resilience development program was completed and introduced in several classes.
The increasing number of cases experienced from the third year reflects a change in attitude, but this is mainly due to the fact that the school psychologist continued their work in another area, and so far, another professional has not been hired in their place. Delegation was only necessary a few times; most cases were resolved through counseling, resulting in a total of 232 hours of documented case management, group work, and consultations.
In the following table we can see how the programme gradually took effect in the day-to-day life of the school.

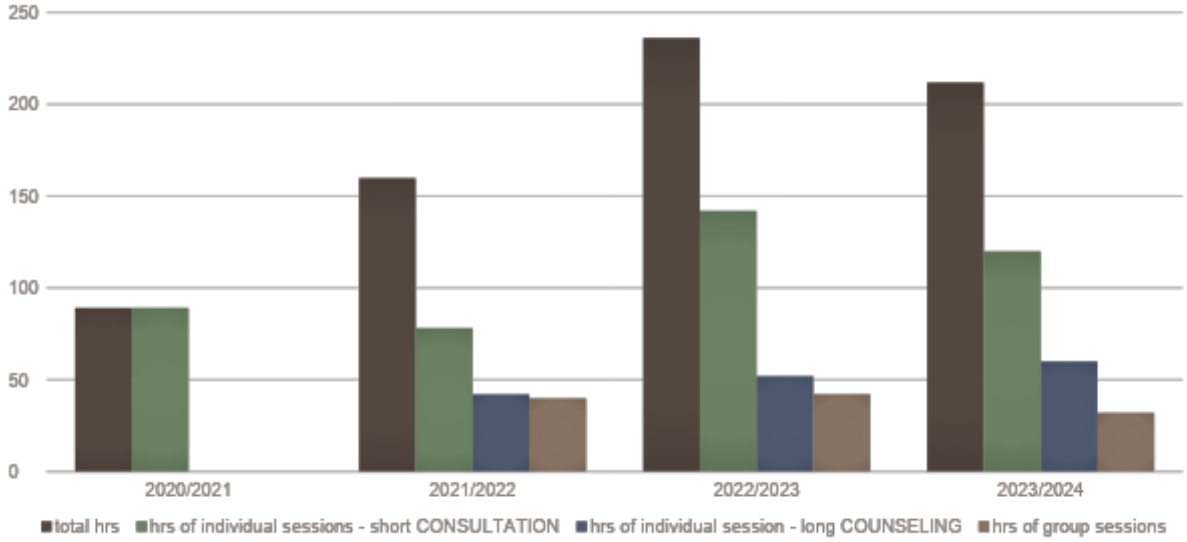

Figure 1: The number of hours spent in the programme and their distribution.
(author-generated table)

V. Conclusion

The experiences drawn from the operation of the KAVICS program ultimately lead to some simple conclusions. After three years, it is clear that working as the sole mental health professional in an 800+ student school is a daunting challenge.
Individual case management consumes a lot of time, leading many students to wait for long periods. Due to the lengthy waiting period, the problem may either resolve itself over time or deepen, causing the client to drop out of the process. Alongside these challenges, there are still many unmet needs: some students either do not seek help or, having been "burnt out" in a previous counseling process, have little tolerance towards it. Negative *peer pressure* also had to be overcome at the beginning of the programme - there is a common belief that those who seek mental health assistance must be "ill".
It is crucial to consider whether the student is referred for assistance or seeks it themselves. If sent by a parent, it may not align with the student's needs. If the process is initiated by a teacher, it may feel *forced* - and while the goal is to promote a more harmonious functioning of the entire institution, we do not order from an *à la carte* menu here; the problem-bearer should always seek help themselves!
Another significant challenge is that operating the program alongside teaching duties is difficult, as it requires a significant amount of time in addition to regular classes, amounting to about 8-10 extra hours per week. It may be questioned whether activities performed in this way

can be counted towards the mandatory teaching hours. The innovative master's program entails additional commitments, but the program's execution involves continuous, weekly and daily defined tasks that can only partly be included in compulsory working hours.

The difficulties in establishing a mentalization framework were as follows. Initially, the novelty of the program had both positive and negative effects. There was great interest, and high hopes were pinned on the program, often due to expectations based on popular psychology. However, after the honeymoon period, we saw that there were hard-to-handle cases and problems that often extended for a long time (several months of experimentation), and sometimes the competency boundary could exceed the school's framework.

The location of mental health supportive work is an interesting question not only metaphorically but also literally. Our high school is in a fortunate position, with a counseling office specifically designated for this purpose, which is located centrally in the school; elsewhere, colleagues may face difficulties in finding suitable spaces.

Who can work in the programme? Helping/counseling training typically occurs through NGOs, less commonly in university postgraduate programmes, and unfortunately, these require financial and time investment. Given the workload of colleagues, it is questionable whether it is reasonable to expect them to acquire additional qualifications. I believe that with appropriate support from the school administration (including counting towards mandatory teaching hours, financial and time contributions to training, etc.), and recognition of such programmes, we can encourage suitable and willing colleagues to further educate themselves in the mental health field (in the form of *in-set trainings*). Or, to further our point in another direction, the possibility of introducing counseling courses in university teacher training programmes could be considered (*pre-set trainings*).

The lack of professional forums is also a significant question we are facing. Psychological and social work are already well-framed activities, but the legislative and local regulation of mental health preventive work integrated into usual school work is still pending. Establishing a school mental health association could be a long-term goal. This way, we can establish our professional embedment and hopefully operate as a scientifically minded community; conducting protocols, regulations, and experiments could help bring general educational science questions into practical application.

References

2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről, részletek. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv, [downloaded: 2024. 02. 11.]

BAGDY, E. – KORONKAI, B.: Relaxációs módszerek. Medicina Kiadó. Budapest, 1988. pp. 26-37.

BÁLINT, M.: Az orvos, a betege és a betegség. Animula Kiadó. Budapest, 1989. pp. 118-119.

BUDA, B.: Elmélet és alkalmazás a mentálhigiénében. Területi Általános Megelőző Addiktológiai Szakgondozásért Alapítvány (TÁMASZ) és Országos Alkohológiai Intézet. Budapest, 1998.

ERIKSON, E. H.: Identity Youth and Crisis. W. W. Norton & Company, 1968.

COMER, Ronald J.: A lélek betegségei. Pszichopatológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

GABRIEL, M.: Neo-existentialism. How to Conceive the Human Mind After Naturalism's Failure. Polity Press. Cambridge, 2018.

HOY, W. K., – SWEETLAND, S. R.: Designing better schools: The meaning and measure of enabling school structures. Educational administration quarterly. 2001. Vol. 37(3), pp. 296-321.

JUNG, C. G.: Psychology and alchemy. Routledge. 1953.

KORZYBSKI, A.: Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics. Institute of General Semantics. 1933.

MASLOW, A. H.: A theory of human motivation. Psychological Review, 1943. Vol. 50(4), pp. 370–396.

MASLOW, A. H.: The Psychology of Science: A Reconnaissance. Harper & Row. 1966.

McCARTY, R.: The Fight-or-Flight Response A Cornerstone of Stress Research. In Stress Concepts, Cognition, Emotion, and Behavior (pp. 33-37). 2016.

McCONNAUGHTY, E. A., DiCLEMENTE, C. C., PROCHASKA, J. O., VELICER, W. F.: Stages of change in psychotherapy: A follow-up report. Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training, 1989. Vol. 26(4), 494.

NÉMETH, M. – SZŐNYI, M.: Relaxációs és szimbólumterápiák. In. Szőnyi, Gábor (ed.). A pszichoterápia tankönyve. Medicina Kiadó, pp. 306-307. Budapest, 2015.

PERCZEL FORINTOS, D. – MÓROTZ, K. (ed.): Kognitív viselkedésterápia. Medicina Kiadó. Budapest, 2010.

RANSCHBURG, J.: Pszichológiai rendellenességek gyermekkorban. Saxum Kiadó. Budapest, 2012.

ROGERS, C. R.: On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Mariner Books. 1961.

SARASON, S. B.: The Science of Pedagogy and Its Art. Teachers College Record. Vol. 67 Issue 3, Pp. 137-156. 1965.

SÁRKÁNY, P.: Értelemközpontú humanizmus - Bevezetés Viktor E. Frankl munkásságába. Ursus Libris. Budapest, 2023.

SELYE, J.: Stressz distressz nélkül. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976.

SELYE, J.: Életünk és a stress. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966.

SHELDON, K. M. – ARNDT, J. – HOUSER-MARKO, L.: In search of the organismic valuing process: The human tendency to move towards beneficial goal choices. Journal of Personality, 2003. Vol. 71(5), 835-869.

STAUDER, A.: Stressz és stresszkezelés. In J. Kállai, J. Varga, & A. Oláh (Szerk.), Egészségpszichológia a gyakorlatban (153–176). Medicina Könyvkiadó Zrt. Budapest, 2007.

STAUDER, A. – BALOG, P. – KOVÁCS, M. – SUSÁNSZKY, É.: A Williams ÉletKészségek® stresszkezelő és pszichoszociális készségfejlesztő program magyar adaptációja és 10 éves tapasztalatai. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 2016. Vol. 17(2), pp. 81-95.

TŐZSÉR, A.: A magyar társadalom mentális egészségi állapotának bemutatása. POLGÁRI SZEMLE: GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT, 2019. Vol. 15(4-6), pp. 370-382.

TRINGER, L.: Rogers és a modern lélekgyógyászat. Vigilia - 1985 Vol. 50(6) pp. 461-467.

László Rajnai, PhD student
Hungarian Agricultural and Life Sciences University, Kaposvár Campus
E-mail: rajnai.laszlo@gmail.com

Tutor Dr. Ilona Klára Vörös, PhD, Hungarian University of Agricultural and Life Sciences

Reviewer: Dr. Áron Domokos, PhD, Hungarian University of Agricultural and Life Sciences

„Kizökkent idő” – A járványhelyzet elbeszélései egy kvalitatív kutatás tükrében

László Tamás

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola

Első szerző/előadó e-mail címe: laszlo.tamas.attila@gmail.com

A koronavírus megjelenése nyomán kialakult járványhelyzet egy olyan, hosszan tartó és valamilyen mértékben szinte minden embert érintő körülményrendszert teremtett, ami éppen a krízisszituációkkal való egyéni és közösségi megbirkózás egyik legfontosabb támaszát, a társas kapcsolatokat és a kommunikációs lehetőségeket tépázta meg. A 2020 óta immár nagy számban rendelkezésre álló kvantitatív adatforrások és fókuszcsoportos interjúk mellett elengedhetetlennek látszik, hogy egyéni életút-/életszakaszinterjúkra támaszkodva pontosabb és hitelesebb képet rajzoljunk meg a szóban forgó eseménysorról, időszakról. A kutatás keretei között ezen, kvalitatív kutatási pillért szeretném hozzáilleszteni a már meglévő tudásokhoz. A – jelenleg is folyamatban lévő – interjús kutatás során egyéni, félig strukturált témaorientált életút-/életszakaszinterjúkat készítek. A mintavételt és az elemzést a megalapozott elmélet módszertani alapelvei mentén valósítom meg, a beszélgetésekről készült felvételek átiratát a MAXQDA kvalitatív szövegelemző szoftver segítségével elemzem. 2024 májusáig 17 db interjú készült el (a következő hónapokban a tervek szerint 13 további interjú elkészítése várható), ezek jellemzően másfél-kétórás időtartamúak. A részletgazdag élettörténetek alapján az látható, hogy az idő(érzékelés) kizökkent a korábbi medréből – de mintha az események köré szőtt élményanyag éppen, hogy hiányozna. Az elbeszélésekben visszaköszönnek az egyének stabil egyensúlyi állapotát megzavaró tényezők, illetve a helyreállást hátráltató vagy épp azt segítő válaszok, de kiemelten fontosnak tűnnek azok a megfogalmazások is, amelyek a bizonytalanságokkal, különösen is a médiahírekkel szembeni bizalmatlansággal és az azok alapján levont következtetésekkel, döntésekkel kapcsolatosak. A kvalitatív kutatási eredmények egy olyan, további vizsgálódásokat szükségelő jelenséget körvonalaznak, ami a – nietzschei alapokon nyugvó – ressentiment fogalmán, mint sajátos, későmodern habituson keresztül ragadható meg.

Kulcsszavak: koronavírus-járvány, covid, reziliencia, társadalmi szolidaritás, ressentiment

I. Reziliencia, szolidaritás és járványhelyzet

I.1. A reziliencia és a szolidaritás fogalmának összefüggéséről

A későmodernitás komplex társadalmi folyamatait, illetve az egyes (rész)rendszereket érintő időszakos válságokat és permanens környezeti kihívásokat az utóbbi évtizedekben egyre gyakrabban próbálják a – rendszerelméleti megközelítésbe ágyazott – reziliencia fogalmán keresztül értelmezni. A talán legáltalánosabban elterjedt felfogás szerint a reziliencia (~ rugalmas ellenállóképesség) egy olyan képességként fogható fel, ami egy adott entitás/rendszer számára segít megküzdeni az őt érő válságokkal, kedvezőtlen, integritását és/vagy „egyensúlyi" működését veszélyeztető, felborító környezeti behatásokkal, kihívásszerű változásokkal. Ez több, de legalábbis más, mint a rezisztencia, mert a reziliencia fogalma definíciószerűen számol a krízishelyzet által bekövetkező minőségváltozással, azt önmagában még nem tekinti diszfunkcionális jelenségnek, hogyha megvalósul a (gyors) helyreállás (Békés 2002; László 2022b; Székely 2015).
A reziliencia fogalmának társadalomtudományi alkalmazásában jelentős vonulatot képvisel a bizalommal, a társas támogatással, valamint a társadalmi tőkével, -tőkeellátottsággal való összefüggések vizsgálata (Bartal et al. 2022; Kövesdi et al. 2022b). Magától értetődő, hogy egy nagyobb közösség, csoport rugalmas alkalmazkodási képességéről nem beszélhetünk az annak tagjai között fennálló, kölcsönösségen alapuló kapcsolódások, végső soron a – szociológiában klasszikusnak számító – szolidaritás fogalmának említése nélkül. A társadalmi reziliencia ilyen értelemben nem azonosítható az egyén által elsajátítható, birtokolható, sajátos megküzdési képességgel, hiszen a reziliencia tényleges megvalósulási esélye mindig számos, az individuumon túlmutató tényező eredője is – ami esetenként, konkrét krízisszituációkat tekintve más és más lehet.

I.2. A koronavírus-járvány esete és a járványhelyzet fogalmának szociológiai relevanciája

A 2019 év végén megjelenő, majd 2020-ban világszerte elterjedő koronavírus egy olyan, globális egészségügyi vészhelyzetet eredményezett, ami az egyéni, a közösségi és a társadalmi megküzdési folyamatok, stratégiák sokféle változatát „aktiválta", és tette ilyenformán – mint egy sajátos válsághelyzetet – szociológiai szempontból részletes vizsgálat tárgyává tehető esetté.
Hogyha az embereket arról kérdezzük, hogy hogyan érintette őket a koronavírus-járvány, sokan arról kezdenek beszélni, hogy milyen tüneteik voltak – vagy nem voltak, mert adott esetben el sem kapták a vírust (vagy nem tudnak róla, hogy megfertőződtek). Nincs abban semmi meglepő, hogy egy egészségügyi (eredetű) veszélyhelyzetről annak megfelelő keretezésben esik szó. Mégis, a társadalomkutató szemével nézve, a jelenség túlmutat azokon a kihívásokon, amikkel az emberi szervezet vagy akár a vírus terjedése ellen védekezni próbáló embercsoportok szembesültek. A szociológus számára a koronavírus-járvány jelentősége sokféle oldalról megközelíthető. Feltehetjük a kérdést, hogy melyek bizonyultak sikeres, illetve sikertelen megküzdési stratégiáknak (Kollár–László 2022; Kövesdi et al. 2022a); vizsgálhatjuk, hogy a válsághelyzet mennyiben változtatta meg a társadalmi integrációt (Bartal et al. 2022; Voicu et al. 2020), illetve növelte-e az egyenlőtlenségeket (Sik–Zakariás 2021a, 2021b); de azt is kérdezhetjük, hogy miként élték meg az emberek a járványhelyzet időszakát és hogyan szövik bele ezt az eseményt saját élettörténetükbe, közösségeink emlékezetébe. Ebben a tanulmányban – interjúalanyaim segítségével – elsősorban utóbbiak megválaszolásához szeretnék némi forrást biztosítani.

I.3. A koronavírus-járvány jelentősége és a megismerési folyamat sarokpontjai

A pandémia 2020 tavaszán jószerivel berobbant a médiatérbe; ami önmagában még nem lenne meglepő jelenség a későmodernitás tömegmédiája működésének logikáját tekintve (Bognár 2009; Luhmann 2008), csakhogy ebben az esetben az érdeklődés impulzív felszökését nem követte hasonlóan gyorsütemű elcsendesülés. A koronavírus nemcsak a mikroszkopikus térben, de a nyilvánosságban is hosszú időn át domináns pozíciót foglalt magának. (1. ábra) Ez a fokozott érdeklődés – az egymást követő járványhullámokkal együtt mozgó, szezonális ingadozásokat követően – végül két év múltán, egy újabb súlyos (egyelőre döntően regionális) válság felbukkanása nyomán szorult csak vissza. Sokatmondó azonban, hogy az Ukrajna ellen irányuló orosz katonai agresszió, habár hasonlóan elhúzódó krízis jeleit mutatja, mégsem váltott ki a koronavírus-járványhoz foghatóan tartós figyelmet az emberek tömegeiből.[15] Akármennyire is hatást gyakorol ugyanis egy háborús konfliktus a nemzetközi politikára, a gazdaságra és áttételesen a háztartások pénztárcájára, ez – egy másik országból (így Magyarországról) nézve – mégiscsak elsősorban egy médiaesemény, abban az értelemben, hogy nem érzékelhető húsba vágó módon annak jelenvalósága. Ezzel szemben a koronavírus-járvány (ha pontosabbak akarunk lenni: a járványhelyzet) (László 2022a: 184–185) jelentékeny társadalmi csoportok számára, szignifikáns mértékben, és – ami talán még fontosabb – a folyamatot átélők perspektívájából előre be nem látható időtávon keresztül határozta meg a mindennapokat, forgatta fel az időtöltés és az érintkezések megszokott rendjét, az emberek életmódját. Ez a kiszámíthatatlanság, a történések szokásos egymásutániságának megszakadása ébren tartotta az érdeklődést, hiszen a társadalmilag konstruált szubjektív időérzékelés kizökkent medréből, és sokáig nem lehetett tudni, mikor térhet vissza az élet a rendes kerékvágásba. A koronavírus-járvány ebben az értelemben nemcsak a tömegmédia racionalitása által generált pszeudo-, hanem valódi eseménynek bizonyult – olyan eseménynek, amiről beszélni kell ahhoz, hogy mint lenyomat, mint az esemény kollektív reprezentációja, elhelyezhető legyen a közösségi tapasztalatok, az (identitásformáló) emlékezet tárházában (Hannos–László [kézirat]).

[15] Jelen tanulmánynak nem célja az orosz–ukrán háborús konfliktus részletesebb tárgyalása, inkább csak az arra való rámutatás, hogy mint médiareprezentáció, ez az esemény (ami maga is egy válság) hasonlóan fontos szerepet játszott a járványhelyzet szimbolikus lezárásában, mint az oltások megjelenése vagy a korlátozó intézkedések megszűnése. Megelőlegezve a kvalitatív kutatási eredmények részletesebb bemutatását, a fentieket (is) mutató példaként hozhatjuk az egyik életútinterjúban elhangzott következő részletet. *„[…] kezdtünk fellélegezni, de mégis ott volt… a probléma, és aztán egyszer csak jött a' ukrán háború, és egyszer csak a vírus meg-, megszűnt. Tehát, minthogy [Nevet.] tehát, tehát az, az volt a furcsa, hogy azelőtt a háború előtt a vírusról szóló hírek nap mint nap jöttek, hogy hány ember betegedett meg, hány ember halt meg ésatöbbi, ésatöbbi, ésatöbbi. Jöttek a különféle információk, aztán jött az ukrán háború, és vírus utána megszűnt. Kész, pont. Nem kell maszkot viselned, nem kell ezt csinálnod, azt csinálnod, mert háború van. […] Egészen odáig volt, utána nem volt. Most az ukrán háborúval is ez van, ez van, hogy egészen addig az ukrán háború áll a, a, a célpontban, vagy a célkeresztben, amíg nem jött az izraeli háború, na, most leszarja mindenki már Ukrajnát, hogy na, most ott mi történik, mert most Izrael a fontos. Mert Izrael megint egy olyan do-, olyan dolog, hogy ez megint egy világháborús fordulópont lehet, hogyha éppenséggel bedurvulnak a dolgok. Tehát mindig van, van a nemzetközi információs hálóban egy o-, egy olyan téma, aminek a, öö, szinten tartása meghatározza a te napi közérzetedet, hogyha követed az eseményeket."* – nyugdíjas férfi.

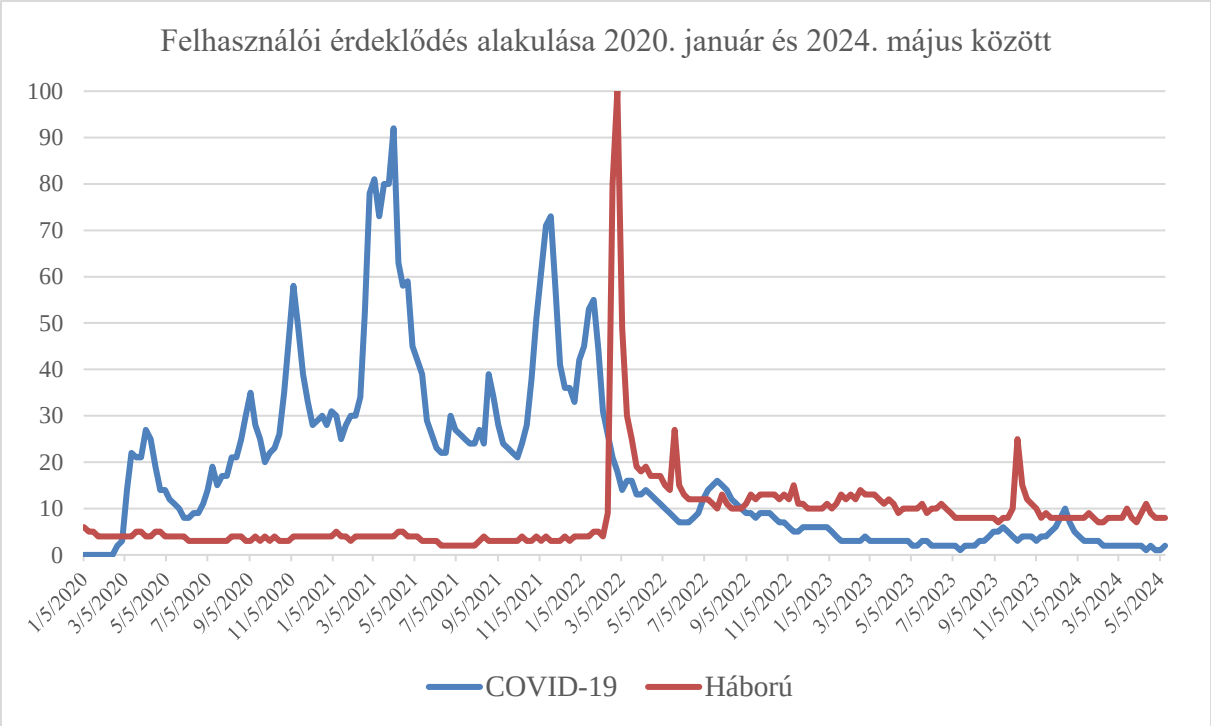

4. ábra: A koronavírus mint betegség és a háború témaköre iránti felhasználói érdeklődés mértékének időbeli változásai magyarországi internetes keresések alapján[16] Forrás: Google Trends [2024], saját szerkesztés

Természetesen nem minden csoportot érintett azonos módon a járványhelyzet (Bartal et al. 2022; Kövesdi et al. 2022b). Elsőre talán azt gondolhatnánk, hogy a változásokhoz – a közhiedelem szerint – gyorsabban alkalmazkodó fiatalok voltak azok, akik másokhoz képest könnyebben vészelték át a szóban forgó időszakot; azonban ez mégsem feltétlenül volt így (legalábbis ami a rövid- és középtávú hatások kiterjedtségét és azok szubjektív értékeléseit illeti) (László et al. [kézirat]. Olyannyira, hogy már a javában zajló pandémia alatt fölvetődött annak lehetősége, hogy a szocializációjának intenzív időszakát élő aktuális ifjúsági csoport számára a koronavírus jó eséllyel identifikációs jelentőségű, közös, generációképző élményanyaggá válhat (Szabó 2020). Észlelhetők voltak ugyanis annak jelei, hogy a felnőtté váló fiatalok az elmúlt évtizedek trendjét mintegy megtörve, hamarabb fordulnak a közéleti kérdések felé – hiszen nem is tehettek mást; a korlátozó intézkedések rákényszerítették őket arra, hogy viszonyulásokat alakítsanak ki a társadalmi valósághoz (és a négy fal között, családjuk körében elkezdjenek beszélgetni, adott esetben még szüleikkel is, a megváltozott helyzetről) (Szabó–Oross 2021).

A koronavírus-járvány vonatkozásában különösen nagy lendületet kapott a reziliencia fogalmának használata, kutatása, és felduzzadt a vonatkozó szakirodalom is. 2020-tól nemcsak a „covid-19", de a rugalmas ellenállóképesség koncepciója, víziója is reflektorfénybe került – sokszor figyelmen kívül hagyva, vagy legalábbis háttérbe szorítva az azzal kapcsolatos mérhetőségi limitációkat (László 2022a, 2022b). Ezek egy része szorosan kapcsolódik az idő kérdésköréhez, hiszen egy olyan, dinamikus fogalom segítségével igyekszünk megragadni komplex társadalmi jelenségeket, ami a filozófiában ismert Thészeusz hajója-paradoxonhoz

[16] A számok a keresési érdeklődést jelzik a grafikon legmagasabb pontjához képest az adott régióban (ebben az esetben Magyarországon) és időszakban. A 100-as érték a kifejezés legnagyobb népszerűsége; az 50-es érték azt jelzi, hogy a kifejezés feleannyira népszerű. A 0 azt jelenti, hogy nem áll rendelkezésre elég adat a kifejezéshez. Megjegyzés: a Google az adatgyűjtő rendszer fejlesztésére frissítést alkalmazott a következő napon: 2022. 01. 01. (Google Trends 2024).

(Huoranszki 2001) vezet el minket. Ennek lényege, röviden összefoglalva: meddig tekinthető egy folyamatos változáson áteső entitás ugyanannak a létezőnek, és nem valami másnak, hol húzható meg, meghúzható-e egyáltalán kellő bizonyossággal az azonosság és az elkülönbözés közötti határvonal. Az empirikus szociológia nyelvén szólva a probléma úgy fogalmazható meg, hogy megvannak az igen komoly ismeretelméleti korlátjai annak, hogy megkérdezésen alapuló módszerek segítségével tudjuk-e vizsgálni egy rendszer minőségváltozásait, miközben magának, a válságot előidéző környezeti behatásnak a természetével, körvonalaival, hatásmechanizmusával kapcsolatban is alapvető bizonytalanságokkal küzdünk. Amellett, hogy a nagyszámú, koronavírus-járvánnyal kapcsolatos kutatásnak köszönhetően megtudtunk egyet s mást arról, hogy melyek azok a társadalmi csoportok, amelyek a koronavírus-járványt több/kevesebb stresszel vészelték át (Kollár–László 2023; Kövesdi et al. 2022b), hogy kik azok, akiknek segítőkapcsolatai, társas erőforrásaik inkább/kevésbé kimerültek az egymást követő hullámok idején (Bartal et al. 2022.; Kövesdi et al. 2022a), vagy hogy milyen tényezők hajlamosítanak inkább a nagyobb/kisebb mértékű rezilienciaélményre (Kollár–László 2023), illetve hogy az eltérő módon érintett csoportoknál milyen, különféle megküzdési stratégiák bizonyultak sikeresnek (Uo.), mindeközben az is világossá vált, hogy meg kell hallgatnunk azokat a történeteket, amelyek összefüggéseiben is láthatóvá teszik azt az egyszerre tényszerű és egyúttal interpretációs jellegű folyamatot, ami a pandémia tapasztalatait elhelyezi a személyes élettörténetek értelemadó szövedékébe.

A társadalomtudomány „puhább” módszerei felé vezetett már az a felismerés is, hogy a koronavírus-járvány időszakában az internetes kommunikációs lehetőségek adta újfajta médiatérben a jelek szerint tovább erősödtek, és talán minden korábbinál könnyebben terjedhetnek azok a hangok, amelyek kétségbe vonnak minden hagyományos tekintélyt, ezzel párhuzamosan radikális kétellyel fordulnak a korábban legitim tudástermelési módok felé, mindeközben pedig egy sértettségre épülő morális felsőbbrendűséget jelenítenek meg, melyhez azonban nem tartozik érdemi közösségi cselekvés, sokkal inkább az individuális elszigetelődés és tehetetlenség. Az elmúlt években ennek a jelenségkörnek egyes aspektusait gyakran illették az oltásellenesség, a járványtagadás vagy éppen az összeesküvés-elméletek címkéjével – de felmerül a gyanú, hogy nem valamiféle általános, inkább egyfajta (ressentiment) habitusként megragadható alapbeállítódásról, ha nem is általános, de egyre nagyobb hatókörű „korszellemről” van-e szó. Ilyen értelemben a ressentiment habitus mintegy – társadalmi problémaként – szembeállíthatónak tűnik a (társadalmi) rezilienciával, ami viszont (szociológiai értelemben használt, a pszichológia képességalapú megközelítésénél szélesebb referenciatartománnyal bíró fogalomként) elválaszthatatlannak tűnik a közösségbe ágyazott módon megvalósított, kölcsönös, egymásra vonatkoztatott cselekvésektől, a szolidaritástól (László 2024).

II. A kvalitatív kutatás közvetlen előzményei és módszertana

II.1. A kérdőíves módszertől az élettörténetek igazságai-ig

Doktori kutatásomhoz kapcsolódóan, 2021 tavaszán kezdtem a szociológia eszköztárával vizsgálni a járványhelyzet nehézségeivel való megküzdési folyamatokat. Ez volt az a szakasza a pandémiának, amikor a magyarországi esetek számosságukban és súlyosságukban is elértek egy olyan, alacsonyabb szintet, ami az átoltottság mértékének javulása mellett már lehetővé tette a társadalmi szintű korlátozó intézkedések nagyfokú lazítását. Akkoriban még senki nem tudta biztosan, hogy véget ért-e a járvány, de sejthető volt, hogy legalábbis lecsengő szakaszába lép. Ettől függetlenül sok negatív, részben áttételes hatás (például a gyorsan mélyülő infláció) még csak ekkor kezdte igazán éreztetni a hatását. Talán ezért is volt kézenfekvő a reziliencia – alapvetően rendszerelméleti gyökerű – fogalma felől megközelíteni a kérdéskört, hiszen a

mindennapi beszélgetésekben is visszatérő téma volt: mikor térhetünk már vissza a „rendes kerékvágásba”, mikor fogunk végre rátalálni egy „új egyensúlyi állapotra”.
A kérdőíves felmérések mellett kezdetektől fontos módszertani kiegészítést jelentettek a fókuszcsoportos vizsgálatok, ahol a magyar társadalom legkülönfélébb rétegeibe tartozó résztvevők mondhatták el tapasztalataikat. Csak az elsődleges feldolgozást követően, a későbbi, részletesebb elemzések során tűnt fel igazán, hogy mennyire jelentős narratív keretet jelent sokak számára az a fajta hozzáállás, ami a koronavírussal kapcsolatos információkat, a médiahírekből és más, különféle forrásokból származó résztudásokat, formálódó megismeréseket erős szkepszissel, és hangsúlyozott ellenérzésekkel, az ambivalenciákat radikális elbizonytalanodással és emiatt érzett dühvel kezeli. Annak ellenére volt ez egy domináns mintázat a csoportos interjúk során, hogy az eredeti kutatási tervnek és fókuszcsoport-vezérfonalnak nem volt tervezett része, hogy a beszélgetések ilyen vetületben is tárgyalják a központi témát (László 2023; Századvég Konzorcium 2021 [kézirat]). A leggyakoribb spontán képzettársítások a „covid” kapcsán a bezártság, a betegség, a maszk, a félelem, a korlátozás és a halál képei voltak. (2. ábra) Több mint két év telt el a 2021. augusztus 23-a és 2021. szeptember 6-a között elkészített fókuszcsoportok és a jelen tanulmány empirikus alapjaként szolgáló tizenhét életútinterjú felvétele között – így fontos lehet megvizsgálnunk, hogy ennyi idő elteltével mennyiben változott az a fogalomkészlet és értelmezési keret, ami a koronavírus-járvány időszakához társul.

2. ábra: Spontán képzettársítások a koronavírus-járvánnyal kapcsolatban (tizenkét fókuszcsoportos interjú alapján); Forrás: Századvég Konzorcium [2021] (kézirat), saját szerkesztés; László [2023]

A doktori kutatás módszertani repertoárjából sokáig hiányzott a téma szempontjából talán leginkább adekvát empirikus anyag, az egyéni válaszadókkal készített kvalitatív interjú. Holott, az élettörténetek részletgazdag narratív elbeszéléseinek megismerése nélkül – véleményem szerint – nem érthetők meg kellőképpen azok a folyamatok, amelyek a járványhelyzet időszaka alatt megrendít(h)ették az egyének stabil egyensúlyi állapotát, illetve amelyek segítették/hátráltatták a környezeti változásokra és a különféle krízisekre adott „reziliens válaszok” kialakítását, beleértve a társas viszonyok közötti szolidaritás „működtetését”, erősítését, végső soron egy „új egyensúlyi állapot” megtalálását. E hiány betöltése érdekében egyéni, félig strukturált témaorientált életút-/életszakaszinterjúkat készítettem.

II.2. Az alkalmazott módszertan és a minta összetétele

Mind a mintavételt, mind pedig az elemzést a megalapozott elmélet módszertani alapelvei mentén valósítottam meg (Corbin–Strauss 2015). A beszélgetéseket diktafonnal rögzítettem, melyekből először automatizált módon (AIrite) készültek el a nyers, szó szerinti átiratok, ezeket azután kézzel ellenőrzöm, javítom a felvételek alapján, végül pedig anonimizálom a szövegeket.[17] A szövegek elemzéséhez, kódolásához a MAXQDA, kvalitatív szövegelemző szoftver segítségét vettem igénybe.

A kutatás során előre elkészített interjúvázlatot használtam, melyet rugalmasan kezeltem a beszélgetések során, figyelembe véve az elhangzott válaszokat és a kutatási célokat. Tematikusan az élettörténet, az abban megjelenő főbb változások, a nehéz élethelyzetekkel való megküzdés elbeszélései adták az interjúvázlat gerincét, ezt követően, többnyire kronologikusan haladtunk tovább és beszéltük át részletesebben a járványhelyzet során szerzett tapasztalatokat. Az életútinterjúk a válaszadók jövőképéről való beszélgetéssel, valamint egy – az interjúalanyokról számos plusz információt szolgáltató, és részben korábbi, kérdőíves felmérésekben is használt kérdéseket tartalmazó – kiegészítő kérdőív kitöltésével zárultak.

A kutatási terv szerint eredetileg a koronavírus-járvány negatív hatásai által várhatóan fokozottan veszélyeztetett csoportokba[18] tartozókkal szerettem volna interjút készíteni – ezt a célt az első öt interjú során tapasztaltak alapján (és az elméletvezérelt mintavétel logikáját követve) elvetettem, mivel úgy tűnt, hogy a kritériumokhoz való merev ragaszkodás, egyfajta kvótás mintavétel alkalmazása több operatív nehézséggel járna, mint amennyi tartalmi hasznot hozna. Ennek legjobb példája az „összeesküvés-elméletek iránt fogékony, oltásellenes" kategória: a kiegészítő kérdőív kitöltése és az interjúk során elhangzottak alapján ugyanis egyértelművé vált, hogy az egyszeri válaszok közel sem a várt módon társulnak egy-egy tipikus véleményhez – az élettörténetek komplexitása felülírta a meglévő (kutatói) előítéleteket.

Jelen elemzés elkészítéséig az interjús kutatás során tizenhét fővel készült interjú, az adatfelvételi időszak 2023 novemberében kezdődött (és e sorok írásakor is tart). A beszélgetések átlagos hossza 104 perc (a legrövidebb felvétel 48, a leghosszabb pedig 136 perces). A mintában 11 nő és 6 férfi szerepel, az interjúalanyok lakóhelyüket tekintve a következő településeken élnek: Budapest, Miskolc, Dunakeszi, Isaszeg, Oroszlány, Göd, Veresegyház. Az összesen tizenhét válaszadóból öten huszonévesek, hárman-hárman a harmincas, illetve ötvenes éveikben járnak, az ennél idősebbek pedig szám szerint hatan képviseltetik magukat az interjús mintában.

[17] Az interjús kutatás jelenleg is folyamatban van. A minimálisan kitűzött tíz interjú elkészült, de szükségesnek látszik további interjúk készítése olyan válaszadókkal, akik élethelyzetükből, életkori vagy egyéb jellemzőikből adódóan más típusú történeteket is el tudnak beszélni, mint a már megszólaltatottak. Az elemzés – hermeneutikai (Gadamer 2004) – folyamata az interjús kutatás egésze alatt zajlik, nem válik el élesen az adatfelvétel és a feldolgozás fázisa.

[18] Tanulmányokat folytató fiatalok, fiatal felnőttek; iskoláskorú gyermeket nevelő szülők; gyermekeit és szüleit is segítő „szendvicsgeneráció"; egyedül élő időskorú nyugdíjasok; jövedelemforrásukat a járványhelyzet ideje alatt elvesztők; összeesküvés-elméletek iránt fogékony „oltásellenesek"; egészségügyi vagy szociális ellátásban dolgozók; a közoktatási rendszerben dolgozó tanárok.

II.3. A kutatási kérdés(ek) és az elemzés főbb szempontjai[19]

A szerteágazó kutatás két fő, eredetileg is meghatározott kutatási kérdés köré épül:

1. Hogyan beszélik el a járványhelyzet történetét az interjúalanyok?
2. Hogyan illeszkedik mindez az egyéni élettörténetekbe?

Bár a kutatási eredményeknél utalni fogok rá, jelen elemzés kereteit meghaladja, hogy részletesen tárgyaljam a járványhelyzetről elmondottak átfogó élettörténetekbe való illeszkedését (2-es számú kutatási kérdés). Ehelyett azt a megoldást választottam, hogy azon, a mindegyik beszélgetésnél jól meghatározható ponton „vesszük fel a fonalat", ahol az élettörténet elbeszélésébe „beékelődik" a kérdés: *mi az az első néhány dolog, ami a válaszadóknak eszébe jut arról, hogy koronavírus-járvány*. Ez a legtöbb interjúnál több mint egyórás történetmesélést követően következett be, az interjúalanyok pedig jellemzően igen sokféle megközelítést alkalmaztak és rendkívül tartalmas válaszokat adtak. Hol szorosabban, hol lazábban kapcsolódtak a járványhelyzethez, illetve az élettörténet mesélésének „elejtett szálához". A mostani elemzés alapját tehát a szövegkorpusz azon része képezi, ahol az interjúalanyok a koronavírus-járványról – a további, részletező kérdéseket megelőzően – még döntően saját szempontjaik mentén, saját érintettségük, szubjektív jelentőségtulajdonításaik alapján beszélnek. A feldolgozott szövegrészeket – azok tartalma, jelentése alapján – egyedi, jelentéssűrítő (Kvale 2005) kódokkal láttam el (egy-egy szövegrészt akár több kóddal is), ezt követően pedig kategóriákba, hierarchikus kódstruktúrába rendeztem a tizenhét interjúból összegyűjtött fogalmakat, jelentéseket. Az eredmények bemutatása során használt alfejezeteket ennek mentén alakítottam ki, az interpretáció során használt megfogalmazásoknál pedig törekedtem rá, hogy mintegy „in-vivo" kódként (Corbin–Strauss 2015), ahol lehet, azonos vagy legalábbis hasonló kifejezéseket használjak, mint amik az interjúalanyok elbeszéléseiben előfordultak. Az illusztrációként felhasznált szövegrészletek szó szerinti, ellenőrzött átiratokból (vagy átiratrészletekből) származnak, a szükséges helyeken anonimizáltam vagy módosítottam a könnyen felismerhető neveket és más elemeket.

III. Kutatási eredmények – a koronavírus-járvány elbeszélései

III.1. A járványhelyzet és szimbólumai

A spontán válaszok gyakran nem léptek túl a koronavírus-járvány alapjelentésén, vagyis megmaradtak a megbetegedéssel kapcsolatos tapasztalatokról való beszámolás szintjén – fontosnak tűnik ugyanakkor, hogy az interjúalanyok között többen voltak, akik szinte automatikusan nem pusztán önmagukra, de családjukra, szeretteikre vonatkoztatták a kérdést.[20] Az explicit válaszok alapján meghatározók voltak a pozitív színezetű élmények, ami ebben az esetben azt jelentette, hogy könnyen vagy legalábbis komolyabb baj nélkül sikerült átvészelni a járványos időszakot. Emellett visszatérő volt annak hangsúlyozása, hogy a kérdéskör érdektelen a megkérdezettek számára, azaz jóformán érintetlenül hagyta őket a járványhelyzet.

[19] A kvalitatív kutatási folyamat átláthatósága érdekében részletesebben ismertetem a menetközben felmerülő szempontokat, beleértve azokat is, amelyek nem képezik tárgyát a jelen tanulmányban bemutatott elemzésnek – így a két kutatási kérdés közül is csupán az egyikre fókuszálunk, de mindkettőt megemlítem. Véleményem szerint az interjús kutatás jelen tanulmányban fel nem dolgozott elemei is fontos háttérinformációt nyújtanak, hiszen megvilágítják azt a tipikus beszédhelyzetet, amiben a kiemelt interjúrészletek megfogalmazódtak.

[20] Ez egyúttal alátámasztja, hogy a válsághelyzetekkel való megküzdés egyéni képességekre való redukálása nem célravezető, az elemzés szempontjából fontos a társas vonatkozások feltárása is.

Természetesen az interjúalanyok a nehézségekről is beszámoltak, ritka volt azonban a személyesen átélt negatívumok súlyosabb sebzettségtapasztalatokként való interpretálása.[21]

> „Bezárás, borzasztó sok csönd, vagy nagy csönd, meg a félelem. […] Az, hogy hirtelen csöndes lett a város, akkor nekem is úgy jöttek vevőim, hogy maszkban, kesztyűben, előre kiszámolt, fertőtlenített forintokkal. Szóval én, én, én nem vagyok ennyire beszari. De, de az, hogy olyan hirtelen, egyik pillanatról a, tehát most hallod ezt a zúgást itt kint. Ez síri csend volt. Hogy nem tudtad, hogy hogyan tovább, nem tudtuk, hogy mi lesz, ez olyan, ez nem volt jó. […] Alapvetően engem nem, nem érintett úgy igazán. Én ugyanúgy dolgoztam tovább. […] Én, nálunk nem volt a közvetlen környezetben sem ennyire durva. Tehát mindenki próbálta csinálni a dolgát, a lehetőségek között. […] Tehát, mondjuk egy, itt, nálunk, akik autóalkatrésszel foglalkozunk, tehát az emberek az autójukat nem igazán tették le. Tehát én ezt azért nem érzékeltem, mert ugyanúgy cseréltek olajat benne, ugyanúgy, ha valami nyomoruk volt, ugye, főleg ugye, autóval mentek mindenhova. Tehát nekem az, és azért engem hívogattak, hogy kellene, megoldható-e, tehát énnekem ez nem volt, hála Istennek, annyira. […] Én nem érzékelek olyan borzasztó-. […] Én nem változtattam semmit. […] Szerintem ez semmire nem tanított meg. […] Én azt gondolom, hogy a gyökereket nem lehet kiirtani. Szerintem semmire nem tanított meg.”[22] – középkorú nő

Ahogy a fókuszcsoportos képzettársítások esetében láthattuk, a koronavírus-járvánnyal kapcsolatban – 2023/2024-ben is – volt néhány olyan szimbólum, illetve csomóponti diskurzus, ami visszatérően huzalozza az affektusokkal telített elbeszéléseket. Lényegesnek tűnik kiemelni, hogy ezek jellemzően nem neutrálisan kezelt, hanem érzelmi bevonódással párosított „gócpontok”, tematikus kapcsolatok. Ide sorolhatjuk a maszkot/maszkhasználatot (ami önmagában is szimbólumértékűnek tekinthető), de sokan egyből kitértek a korlátozó intézkedésekre (kijárási tilalom, lezárások, bezártság) is – vagyis olyan dolgokra, amelyek életmódhoz köthető alkalmazkodási kihívásokként jelentek meg az emberek életvilágában. Többen említettek oltásokkal kapcsolatos szempontokat is; e téren azonban a (mérsékelt) oltásellenesség és az oltások (alacsony) hatékonyságával, esetleges (kedvezőtlen) következményeivel kapcsolatos, nem teljesen megalapozott állítások és vélemények mellett megjelentek azok a rámutatások is, miszerint a járványhelyzetben bekövetkezett pozitív fordulat is – legalább részben – a vakcináknak köszönhető. Ugyanakkor voltak, akik a védőoltás beadatásának kvázi kötelező jellegét nehezményezték (egy-egy speciálisabb területen), de olyan interjúalany is akadt, aki részletesebben beszámolt arról, hogy a háziorvossal ápolt bizalmi kapcsolat és a vele folytatott kommunikáció oszlatta el a meglévő kétségeket.

III.2. Válság és reziliencia

A vizsgált szövegkorpusz számos narratív alátámasztással szolgál arra vonatkozóan, hogy a koronavírus-járvány a közösségi tapasztalatokban egyfajta törést okozott, a rendet felborító válságnak tekinthető. Erre utalnak azok a leírásmódok, amelyek a kedvezőtlen fordulatokkal kapcsolatos szorongásról és más, negatív érzésekről számolnak be, vagy az a megállapítás, hogy annak ellenére is a döbbenet lett úrrá az embereken, hogy lehetett rá számítani, hogy előbb-utóbb az emberiségnek szembe kell néznie egy ehhez hasonló világjárvánnyal. Nemcsak

[21] Ez a koronavírus-járvány óta eltelt időnek is betudható lehet – vagyis úgy is értékelhetjük az elhangzottakat, hogy az elmúlt években megtörtént a visszatérés valamiféle egyensúlyi állapotba.

[22] A kiemelt interjúrészlet egyszerre példa a járványhelyzet általi „érintetlenségre”, viszonylagosan érdektelen hozzáállásra, valamint arra, hogy ettől függetlenül az alapvető közös tapasztalatok (lásd: csönd, maszk és más, szimbólumértékű tényezők említése) mégis jelen vannak az elbeszélésben.

a 2020 tavaszának jelenéről szóló retrospektív beszámolók, de az akkor még bizonytalannak tetsző jövőképek utólagos felvázolása is a „kollektív sokkhatás" jeleit tükrözi – ezek alapján nagyban rontotta az emberek közérzetét az a kiszámíthatatlanság is, ami a járvány lefutásának időbeli vonzataival volt kapcsolatos.

„Állandóságaink" és „változásaink" – ez volt az elnevezése egy, még a korábbi fókuszcsoportos interjúkon (László 2023; Századvég Konzorcium 2021) használt projektív technikának, ahol arra kértük a résztvevőket, hogy közösen gyűjtsünk össze olyan „állandóságokat", amelyekkel a krízishelyzetekbe belépve rendelkezhetünk és hátráltató „csomagként" (az érme negatív oldala) vagy éppen mozgósítható erőforrásokként (pozitív oldal) szolgálhatnak; valamint olyan „változásokat", amelyek a megküzdés sikeres (a másik érme pozitív oldala) és maladaptív (negatív oldal) eszközeiként állnak rendelkezésre az ágensek számára. Ez a kérdés(csoport) csak részben bizonyult megfelelőnek, mert meglehetősen absztrakt, és ekként szinte elemzői szintre emelte a szempontok rendszerezését – ezért később, a már kifejezetten az egyéni interjúkhoz készített kérdésvázlatban ilyen módon nem is szerepelt. Ellenben indirekt módon, a válaszok elemzése során kirajzolódtak olyan megközelítések, amelyek elrendezhetők voltak a fenti logika mentén.

Az „állandóságok" közé sorolhatjuk, hogy a reziliencia és a krízissel való megküzdés felől nehezítő körülmény (is) volt – többek között – az évszakok ciklikus váltakozása (a téli időszak lehangoltsága, vagy éppen a vírusok terjedésének kedvező időjárás beköszönte). Interjúalanyaink említették még a lakhatási viszonyok befolyásoló szerepét (ilyen volt a járványhelyzetben a panellakás nyilvánvalóan korlátozott lehetőségtere), vagy éppen mint helyi adottság, a fővároson belüli, – az agglomerációhoz képest – viszonylag kis távolságok (és ezáltal nagyobb szabadság).[23] Kedvezőtlen „állandóságnak" tekinthetjük a stresszorok és traumák halmozódását (ami gyorsan kimerítheti az egyéni és családi erőforrásokat), valamint a stabil munkahely jelentette egzisztenciális stabilitást – ez utóbbit több interjúalany is külön rákérdezés nélkül, egymástól függetlenül hangsúlyozta.

A „változásaink", sikeres vagy éppen sikertelen megküzdési stratégiák esetében is felsorolhatunk olyan tényezőket, amiket az interjúalanyok maguktól említettek. Ezek között voltak egyéni vagy társas (de szűkebb körű) útkeresések (szabadtéri aktivitások előnyben részesítése, természetjárás, egészségügyi szempontból preventív jellegű életmódváltás), de olyan is akadt, aki az intézményesen megvalósított közösségi védekezés pozitív példájáról adott számot (egy női átmeneti szálló esete). Az „öröm az ürömben" határeseteként is felfoghatjuk a szabadidőeltöltés szűkülő lehetőségei mellett adódó, fontos vizsgákra való felkészülés koncentráció szempontjából megfelelőbbé váló körülményeit. Mindezek mellett az általában vett rendszerekkel szembeni ellenállásként is értelmezhető egyrészt az az eset, amikor a háziorvos a régóta tervezett változtatásokat (végre) a pacientúra „közegellenállását" mintegy mellőzve, tudta bevezetni; másrészt a kijárási korlátozások, intézkedések, szabályok kijátszására tett erőfeszítések. Ez utóbbi egyúttal részben maladaptív megküzdési stratégiaként is értékelhető (a közösségi védekezés sikeressége szempontjából).[24]

[23] Meg kell jegyezni, hogy más vonatkozásban éppen a vidéki terek bizonyultak szerencsésebb adottságú helyeknek, amennyiben ott kevésbé volt megtapasztalható az intézményes kontroll, ellenben több szabadtéri, természetközeli aktivitásra nyílt lehetőség.

[24] A védekezés megfelelő formája és mértéke heves vitákat eredményezett a koronavírus-járvány idején. Ezek részben a nyilvánosság felületein (például „kommentekben"), részben pedig a legszorosabb emberi kapcsolatok között, családtagokkal, barátokkal folytatott beszélgetések során zajlottak (ahogy arra több interjúalanyunk is utalt). Az ellentétek egy aspektusának plasztikus, közkeletű megfogalmazása az oltottak versus oltatlanok fogalompár – utóbbi népszerű színházi darab címében is helyet kapott (lásd: Pintér Béla *Réka és az Oltatlanok* című színházi előadása).

III.3. Időiség és történetiség

Habár az 1-es számú kutatási kérdés (Hogyan beszélik el a járványhelyzet történetét az interjúalanyok?) részletes kibontására jelen tanulmányban nem vállalkozom, nem lehet nem utalni legalább arra, hogy miként ágyazódtak be a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos „élménybeszámolók" a sok szempontból egyedi, személyes élettörténeti keretekbe. Azokban az esetekben, ahol ez a kapcsolat egyértelműbben jelent meg, az életút eseménytörténetében a járványhelyzet háromféleképpen foglalt helyet: a) mint valamilyen jelentős eseménnyel, traumával időben egybeeső történés (koincidencia); b) mint olyan, kedvezőtlen változás, ami a traumák felhalmozódásában – és azzal párhuzamosan az erőforrások kimerülésében – kulminálódott; c) és mint olyan, szituatív indikátor, ami mintegy az adott drámai színdarab díszleteként segített átkeretezni, felülírni, vagy akár csak pozitív hozadékokkal ellensúlyozni egy nehéz élethelyzetet.

> „Amikor a férjem az, azzal tudom most összekötni, mert az az első olyan, akko-, a férjem a, az utolsó hetét, talán az utolsó két hetét töltötte ott, [település neve, köszörüli a torkát], amikor már nem lehetett látogatni, már bevezették a tilalmat, hogy nem lehetett látogatni kórházakban senkit, és én azt hiszem, hogy nekem ez egy jutalom volt. Mert akkor ő már olyan állapotban volt, hogy csont és bőr volt, és biztos, hogy mentem volna akkor is látogatni, de ettől megmentett a Jóisten, hogy ezt nem láttam. Mert nem mehettem. […] [nevet] engem nem érdekelt, annyira nem érdekelt az egész [nevet] csak az volt a nevetséges, hogy a boltba nem engedtek be. Csak ekkor, meg amakkor, meg emekkor. Ennyi. Igazából nem, nem is érdekelt engem. Akkor, akkor annyira el voltam foglalva a magam bajával, meg a gyászommal, hogy nem is tudtam arra gon-, nem is ér-, valahogy ez olyan, kiesett, vagy nem is tudom. Jobb is! Így is, úgy is itt voltam magamban, bezárva, mert csak, már tanmedencét telesírtam, már annyit sírtam, hogy, reggeltől estig sírtam, aztán már mondtam, hogy már nem sírok tovább. Nekem ez ilyen, tehát átmentem rajta valahogy. Én nem tudom, mások – igen, ez olyan jókor jött, hogy úgy mondjam, most ezt csak úgy vicc, viccből mondom csak, de."[25] – nyugdíjas nő

Jellemzően a fiatalabb interjúalanyok elbeszéléseiben kapott nagyobb figyelmet a koronavírus-járvány mint esemény, ami egzisztenciális jelentőséggel bír, és mint ilyen, szorosan kötődik az emberi egzisztencia időhöz való viszonyulásához. Volt olyan interjúalany, aki dátumra pontosan meg tudta mondani azt a „töréspontot", ami költözéssel, határátlépéssel és felsőfokú tanulmányainak radikális átalakulásával járt.[26] Többen arról számoltak be, hogy a kezdeti ijedtség és félelem után a járványhelyzet maga is megszokottá vált – és annak pontos részletei elhomályosultak, feledésbe merült a koronavírus-járvány valós kronológiája. Megjelent továbbá az elbeszélésekben a halállal (a meghalás szükségszerűségével) való kényszerű és mellbevágó szembesülés, valamint – előbbi mintegy ellenpontjaként – a jövőre orientáltság fokozatos kialakulása/visszatérése („élni kell tovább az életünket").
Az interjús kutatás legplasztikusabb részei közé tartoznak azok a beszélgetésrészletek, ahol az interjúalanyok egyértelműen ki is mondják: megváltoztak az időérzékelés sémái. A járványhelyzet különféle időszakai egyesek emlékezetében már néhány év után is „összefolynak", de a fiatalokra, fiatal felnőttekre jellemző tapasztalatnak tűnik az is, hogy az idő, az egymásra következő „időtartamok" – szubjektív érzékelés szerint – minthogyha

[25] A kiemelt interjúrészlet által körvonalazott eset a három, ideáltipikus élettörténetbe ágyazódás közül leginkább az a) és c) kombinációjának tekinthető.
[26] Ezek a hangsúlyok, amelyek főként a fiatalabb interjúalanyoknál összpontosulnak, abba az irányba mutatnak, hogy a koronavírus-járvány olyan esemény, ami számot tarthat a generációképző közösségi élmény szerepére.

kizökkentek volna a kiszámítható taktusból. Az eseményeket kommunikatív eszközökkel, utólag, közösen próbálják meg rendezni, elhelyezni a kollektív emlékezetben.[27]

> „Amit talán mindenkiről el tudok mondani, hogy olyan, minthogyha egy ilyen, hogy mondjam, tehát egy ilyen, ilyen emlékezetkiesés lenne. De ezt magamon is érzem amúgy, hogy minthogyha ez a 2020-tól '22-ig így nem történt volna meg. Tehát én emlékszem, hogy ülünk egy asztalnál, beszélgetünk haverokkal, és akkor úgy mondjuk, hogy hát, de emlékszel, izé, tudod, mi történt másfél hónapja – és akkor mond-, és akkor utána így mond-: másfél hónapja? Biztos másfél hónapja? Nem, másfél éve volt az! Tehát hogy így, mintha így kiesett volna ez az időszak. De más társaságnál is tapasztaltam hasonlót. Tehát, hogy ez, úgy tűnik, nemcsak én vagyok így, hanem sokan, így a környezetemben, vagy nem tudom, lehet, neked is van hasonló élményed, de hogy ez így ilyen nagyon általános, hogy minthogyha ez az időszak így, így, így törölve lett volna, vagy nem történt volna meg, vagy kiesett volna. Tehát az időérzékelést, azt abszolút, teljesen megzavarta. […] Nagyon nem történt semmi, tehát tényleg, mindenki otthon ült, és akkor vártuk, hogy vége legyen." – fiatal férfi

Szintén elsősorban a fiatalabb megszólalókhoz köthető az élet fontos rítusainak, fordulópontjainak vissza nem hozható kimaradása – az elmaradt ünnepek, valamint a fiatalság „elveszített" évei.

III.4. Társas viszonyok

A más emberekkel kapcsolatos megközelítések alapvetően két csoportba sorolhatók. A társakkal vállalt közösség, azon belül is főként a család meghatározó eleme volt sok képzettársításnak. Visszatérően megjelent a szerettek féltése (különösen is az idősebbeké), de egyfajta ambivalens örömérzet is (amennyiben az interjúalany arra gondolt, hogy idősek otthonában élő nagyszülője már elhunyt a pandémia beköszönte előtt, így vele kapcsolatban nem kellett átélnie a családnak az ellenkező esetben valószínű rettegést, illetve lelki tehertételt). Kétoldalú érmeként jelent meg az elbeszélésekben az összezártság – egyrészt, mint a házastársi és háztartási konfliktusok potenciális katalizátora, másrészt viszont az intenzív együttlét és a családon belüli kommunikáció előmozdítója. A járványhelyzet vonatkozásában – nem meglepő módon – több interjúalany is problematizálta a közösségek hiányát, de legalábbis a társas kapcsolatok működtetésének megváltozását (például a földrajzi távolságok jelentette nehézséget, vagy a távol élő rokonok meglátogatása helyett a telefonos és internetes kapcsolattartást mint alternatívát).
A társas viszonyokkal kapcsolatos másik vonulat inkább negatív színben jelent meg az interjúk során. A megkérdezettek közül többen bírálták a társadalmi reakciókat, beleértve az emberek idegességét, türelmetlenségét, pánikreakcióit, de egyesek túl nagy szabadságát is; olyanokét, akik felelőtlen módon utazgatva veszélyeztetik a járvány elleni közös védekezés sikerességét.

III.5. Társadalmi rendszerek

Annak ellenére, hogy az interjúkhoz készített kérdésvázlatban nem kapott különösen nagy hangsúlyt a – makroszintű – környezet, a különféle, rendszerszerűen szerveződő társadalmi szférák alkalmazkodási képességének értékelése, az elbeszélésekben viszonylag nagy figyelem szegeződött erre a kérdéskörre. A politikai döntéshozás esetében a szervezetek mezoszintjén láthattunk egy pozitív példát, egy női átmeneti szálló vezetőjét, aki a vonatkozó beszámoló

[27] Ezek a leírások tanúsítják leginkább, hogy az adott esemény jelentőséggel bír, nemcsak az egyén, de az őt hordozó társas közeg számára is.

szerint sikeresen szervezte meg az intézményen belüli védekezést[28], de a kormányzati intézkedések esetében inkább (bár nem kizárólag) a kritikai megközelítés uralta a megnyilatkozásokat. Szó esett (vélelmezhetően) megváltoztatott, súlyosabbnak feltüntetett járványügyi statisztikákról, de leginkább a koronavírus megjelenésére adott „értelmetlen válaszokat" sérelmezték – volt, akit ezek a körülmények fontos életvezetési döntésekre, politikai aktivitásra is sarkalt (a szóban forgó interjúalany aktuális elégedetlenségével és korábbi élettörténetével is összhangban, belépett a Mi Hazánk Mozgalomba).
A megszólaltatott személyek közül többen is kötődnek valamilyen módon az egészségügyi és/vagy a szociális ellátórendszerhez – így közvetlen tapasztalatokat szereztek háziorvosként, idősotthonban vagy éppen covid-osztályon végzett munkájuk során. Ők külön is kiemelték a haláleseteket és az azokat kísérő lelki megrázkódtatásokat. A megváltozott körülményeket, a járványügyi szemléletre történő átállást egyikük a háborús regények képével, hangulatával jellemezte. Hosszabban tartó változásként azonban pozitívan értékelték az egészségügyi rendszerben felgyorsulni látszó digitalizációt és más, innovatív megoldásokat, melyek gördülékenyebbé tették a mindennapi folyamatokat.
Jóval kritikusabb megnyilatkozásokat sikerült rögzíteni az oktatási rendszer vonatkozásában – habár fontos megjegyezni, hogy az egészségügyi szférával kapcsolatban tett megnyilatkozások jellemzően az ott dolgozóktól származtak, míg az oktatási rendszerben látott rezilienciahiányról főként az abban tanuló diákok, fiatalok tettek említést. A felsőoktatásban a járványügyi helyzet kezelését illetően bizonytalan oktatókról, a közoktatásban pedig az online oktatáshoz túl idős, felkészületlen tanárokról és motivációvesztett diákokról esett szó.
Végül, de nem utolsó sorban, a járványhelyzettel kapcsolatos narratívákat nagyban befolyásoló médiarendszerről kell szót ejtenünk. Ezen a területen koncentrálódott számos lényeges negatív vélemény, beleértve a kezdeti híradások keltette aggodalmakat és felfokozott veszélyérzetet, valamint az inkább a későbbiekben érzékelt információhiányt, ellentmondásokat és bizonytalanságot. Több interjúalany nyíltan médiamanipulációról és tudatos félelemkeltésről beszélt. Az elmondottakból az tükröződik, hogy a médiahasználat visszásságai és túlzásai, a médiaműveltség hiánya a későmodernitás globálisan összekapcsolt társadalmaiban különösen veszélyessé teheti azokat a válságtípusokat, amelyek negatív hatásainak mérséklésében, a gyorsütemű helyreállásban fontos szerep hárul(na) a közösségi együttműködésre és a kommunikációs folyamatok stabilizáló szerepére.

III.6. Tudás és hiedelmek

A médiajelenségek percepciójával szorosan összefüggeni látszik a legitim tudásokkal és a tudástermelés gyakorlataival kapcsolatban kialakított viszony. Az egyik, orvosként dolgozó interjúalany szerint a koronavírus-járvány lerántotta a leplet túlzottan pozitív előítéleteinkről, ami az orvostudományba vetett hitet illeti. Másvalaki pedig azon döbbent meg igazán, hogy a XXI. század modern társadalmában ekkora változás, felfordulás egyáltalán még előfordulhat. Összességében a társadalmi rend stabilitásának, kollektív önképünk megkérdőjeleződésének a példái ezek.

> „Hát, ez az emberiség elleni bűntett. (…) Sokféle szempontból szedem az információkat, tehát nemcsak egyfajta hírforrásból. (…) Mivel természetgyógyász beállítottságom is van, ezért meghatározó a természetgyógyászatnak a gondolatai az én szempontomból is. Úgyhogy egy csinált vírusról van szó az én olvasatomban, aminek igazából nem tudom, hogy miért kellett ezt az egész dolgot megcsinálni, és az ezzel kapcsolatos összes világméretű hercehurca, az nagyon átgondolt, nagyon összefüggésében látható ezekután,

[28] Az intézményben élő interjúalany elmondása szerint.

tehát miután már lecsengett a fő vírushisztéria. (…) Az én olvasatomban az emberiség kiirtására lett kitalálva. Tehát csökkentsük az emberiség létszámát a nyolcmilliárdról ötszázmillióra című dologba illeszkedik be ez a dolog az én olvasatomban. (…) Jöttek a kötelező oltások, amiket nyögvenyelősen, de azért beoltattuk magunkat. Aztán jött egy, amikor bennünket is elért a járvány. Tehát, amikor már megkaptuk az oltást, második oltást is megkaptuk, és akkor következőben elkaptuk a betegséget, az oltások ellenére. Ilyenkor megint elgondolkodik az ember: na, most akkor miért kaptam az oltást, hogyha utána beteg leszek? (…) Ez egy ilyen tébolyda, világvége hangulatot generált itt, gondolom, hogy mindenkiben, nem csak belőlem."[29] – nyugdíjas férfi

Vészjelzésként is felfogható, hogy a bizonytalanságok kezelése egyes esetekben bizalomhiányban, a folyamatok mögött sejtett, tulajdonított ártó motivációk tematizálásában és a felbolydult társadalmi világ közhangulatával kapcsolatos radikális ellenérzésekben ölt testet. Leegyszerűsítő volna ezeket a jelenségeket az összeesküvés-elméletek dehonesztáló címkéjével elintézni. Az ehhez hasonló narratívák – véleményem szerint – sokkal inkább egy olyan, állandósulni látszó válság szimptomatikus jegyeiként foghatók fel, ami alapvetően érinti a tudományos tudás termelésének és kommunikációjának, a demokratikus politikai kormányzás és meggyőzés rendszerének, valamint a társadalom integrációját befolyásoló közösségek és médiatartalmak háromszögének összefüggésrendszerét. Mindhárom szféra sajátos racionalitása olyan kettősségek között látszik őrlődni, amik a hétköznapi észjárás felől könnyen ellentmondásosnak, emiatt pedig hiteltelennek, de legalábbis gyanúsnak tűnnek. A transzparencia elvének megfelelni és – a médianyilvánosságban – látszódni kívánó intézményes aktorok ilyen körülmények között óhatatlanul is elmélyíthetik a bizalmi válságot, ami pedig könnyen ellene hat az olyan, komplex együttműködések előmozdítására irányuló törekvéseiknek, amilyen a koronavírus-járvány elleni védekezés is volt.

III. Összegzés és következtetések, a hermeneutikai folyamat jövőbeli irányai

Az élettörténeti interjúk sok tekintetben – módszertani szempontból már puszta elkészültükkel is – érdemben gazdagítják azt a képet, amivel a koronavírus-járvány időszakának társadalmi folyamataira vonatkozóan rendelkezünk. Olyan, egyenként is önálló, részletes elemzésért kiáltó témák kerültek látóterünkbe, amilyen – mint láthattuk – a médiahírek értelmezésének szerepe, a potenciálisan a társadalmi reziliencia ellenében ható ressentiment habitus, vagy éppen az időhöz való viszony megváltozása és az esemény kollektív reprezentációinak kommunikatív alakulása. Jelen tanulmányban egy szűkebb, tematikus keresztmetszeten, a koronavírus-járvány spontán narratív keretezésein és értelmezésein keresztül tekintettük át – jobbára „katalógusszerűen" – azokat a kutatási eredményeket, amelyek az eddig elkészült tizenhét beszélgetés, élettörténet alapján felszínre kerültek.

Már az elemzés kezdeti szakaszában körvonalazódott néhány olyan mintázat, ami adekvát keretként szolgálhat az interjús kutatás eredményeinek interpretálásához. Úgy tűnik, hogy a járványhelyzet – 2023/2024-ben már – (többnyire) belesimul az élettörténetekbe, mintha elvesztette volna korábbi, kitüntetett szerepét. A – kapcsolódó kutatások előzetesen célzott témái között nem hangsúlyos – médiaértés, összeesküvés-elmélet és ressentiment témaegyüttes ellenben még mindig visszatérő, hangsúlyos elemnek tűnik több interjúban; így további, részletesebb elemzésre érdemes kérdéskörként hivatkozhatunk rá. Ígéretes – a mostaninál átfogóbb – elemzési iránynak tűnik továbbá a járványhelyzet elhelyezése az időben, az

[29] Az interjúrészlet sűrítetten mutatja be a kollektív tudástermelésbe vetett hit elbizonytalanodását, valamint a folyamatok kontrolláltságába, irányított voltába vetett hitet. Mindeközben az interjúalany beszámolója önreflexióról is tanúskodik, amennyiben a beszélő hangsúlyozza saját tudásának perspektivikusságát, kitérve annak konkrét értékválasztásokhoz való kapcsolatára is.

emlékezetben; ebben a vonatkozásban előkerül a kérdés, hogy lesz-e generációképző esemény a koronavírus-járványból (még ha az a társadalom más szegmensei számára visszatekintve már nem is tűnik meghatározónak az identitások formálódása szempontjából).
A szakirodalomban a generációs szemlélet felől felvetődő kérdés megválaszolására – véleményem szerint – az eltelt idő még nem elegendő. Úgy tűnik ugyanis, hogy azok a kommunikatív folyamatok, amelyek révén egy-egy esemény reprezentációja beépül a szocializációjának intenzív időszakát élő fiatal, fiatal felnőtt nemzedék közös „tudatába", a koronavírus-járvány (mint esemény) vonatozásában még javában zajlanak. Rögzülni látszanak viszont azok a csomóponti diskurzusok, szimbólumértékű fogalmak, amelyek révén az össztársadalmi emlékezet azonosítja magát a járványhelyzetet (és a róla szóló közösségi tudást, történetet) – erre utal, hogy a 2021-ben rögzített fókuszcsoportos interjúk képzettársításai többnyire visszaköszöntek a mostani, egyéni interjúkra épülő kutatásban is.
A kvalitatív kutatás – és a kapcsolódó hermeneutikai folyamat – folytatásaként a meglévő anyag rendszerezését követően, 2024. év végéig további interjúk elkészítését látom szükségesnek. A megszólítandó interjúalanyok köre ideális esetben az eddig nem vagy kevéssé érintett társadalmi csoportokat fedné le. Ezek között említhetjük az iskoláskorú gyermeket nevelő szülőket; a közoktatási rendszerben dolgozó tanárokat; a negyvenes éveikben járókat; a vidéken élőket; valamint azokat, akiket kifejezetten megviselt a járványhelyzet. A még egyelőre csak tervezett beszélgetésekkel együtt, összességében mintegy harminceleműre tervezett kvalitatív minta – az eddigi tapasztalatok alapján – jó lehetőséget teremthet arra, hogy a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos tapasztalatokat a következő években sok szempontból, és az általános megközelítéseken túlmenően, egy-egy témára, jelenségre, problémára fókuszáltan is elemezzük.

Támogatás:
A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

Bartal, A.M. – Lukács, J.Á. – László, T.: A COVID-19-járvány hatása a közösségi rezilienciára. In: Horn, D. – Bartal, A.M. (eds.): *Fehér könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól.* ELKH Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest, 2022. pp. 68–98.

Békés, V.: A reziliencia-jelenség, avagy az ökologizálódó tudományok tanulságai egy ökologizált episztemológia számára. In: Forrai, G. – Margitay, T. (eds.): *„Tudomány és történet" – Tanulmánykötet Fehér Márta tiszteletére.* Typotex. Budapest, 2002. 215–228.

Bognár, B.: Csalóka valóság? Niklas Luhmann: A tömegmédia valósága. *BUKSZ*. 2009. Vol. 21. no. 49. pp. 314–324.

Corbin, J. – Strauss, A.: *A kvalitatív kutatás alapjai. A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai.* Pszichológia és Társadalom. L'Harmattan – Semmelweis Egyetem EKK MHI – SAGE Publications. Budapest, 2015.

Gadamer, H.G.: *Igazság és módszer*. Sapientia Humana. Osiris Kiadó. Budapest, 2004.

Google Trends: 2024. https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&geo=HU&q=%2Fg%2F11j2cc_qll,%2Fm%2F082cb&hl=hu [letöltés ideje: 2024. 05. 13.].

Hannos, G. – László, T.: *A járványhelyzet mint esemény és elbeszélés. A reziliencia és alternatívái az elbeszéléstöredékek időszociológiai-narratív értelmezési keretében.* Kézirat.

Huoranszki, F.: *Modern metafizika.* Osiris Kiadó. Budapest, 2001.

Kollár, D. – László, T.: A reziliencia Magyarországon. Megküzdés az életút és a járványhelyzet nehézségeivel. In: Stefkovics, Á. – Pillók, P. (eds.): *Századvég Riport 2022.* Századvég Kiadó. Budapest, 2023. pp. 129–150.

Kövesdi, A. – Bartal, A.M. – Lukács, J.Á. – László, T.: Az egyéni és a közösségi reziliencia összefüggései. In: Horn, D. – Bartal, A.M. (eds.): *Fehér könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól.* ELKH Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest, 2022a. pp. 99–104.

Kövesdi, A. – Hadházi, É. – Törő, K.: Egyéni pszichés változók vizsgálata a COVID-19-járvány idején. In: Horn, D. – Bartal, A.M. (eds.): *Fehér könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól.* ELKH Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest, 2022b. pp. 52–67.

Kvale, S.: *Az interjú – Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba.* Jószöveg Műhely Kiadó. Budapest, 2005.

László, T.: „Állandóságaink és változásaink" a járványhelyzet és a reziliencia kontextusában. In: Hegedűs, R. (ed.): *Válságról válságra: 2023. évi vándorgyűlés.* Magyar Szociológiai Társaság. Budapest, 2023. pp. 69–70.

László, T.: Közelítések a reziliencia fogalmához és méréséhez a narrativitás kontextusában. *Replika*. 2022b. no. 127. pp. 149–164. DOI: https://doi.org/10.32564/127.7

László, T.: Reziliencia és ressentiment – Egy lehetséges fogalmi keret a bizonytalansághoz kapcsolódó narratívák szociológiai elemzéséhez. *Korunk*. 2024. Vol. 34. no. 1. pp. 21–32.

László, T.: Reziliencia, rezilienciaélmény, rezilienciaszabályozók: Észrevételek a reziliencia fogalmának társadalomtudományi használata és a jelenség mérhetősége kapcsán. In: Dezső, T. – Pócza, I. (eds.): *Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2021/2022.* BLA Tudástár. Batthyány Lajos Alapítvány. Budapest, 2022a. pp. 184–196.

László, T. – Kolozsvári, K. – Pillók, P.: *Crisis perceptions and experiences of resilience among young people in the early and late stages of the coronavirus epidemic.* Kézirat.

Luhmann, N.: *A tömegmédia valósága.* Gondolat – AKTI. Budapest, 2008.

Sik, D. – Zakariás, I.: Járvány és válság – rászorultsági és segítési viszonyok a COVID 2019 első hulláma idején. *Régió*. 2021a. Vol. 29. no. 2. pp. 24–72.

Sik, D. – Zakariás, I.: A szolidaritási mező – járvány idején. *Socio.hu*. 2021b. Vol. 11. no. 1. pp. 1–30. DOI: https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.1.1

Szabó, A.: A V, mint Vírus-generáció születése? *PTIblog – A Politikatudományi Intézet blogja.* https://politikatudomany.tk.hu/blog/2020/03/a-v-mint-virus-generacio-szuletese [letöltés ideje: 2024. 05. 14.].

Szabó, A. – Oross, D.: Változó világ – állandó értékek. Az ifjúság politikai érdeklődésének és politikai értékrendjének változása. In: Székely (ed.): *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején. Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről.* Enigma 2001. Budapest, 2021. pp. 211–236.

Századvég Konzorcium: *Reziliencia az egyének, a közösségek és a társadalom szintjén.* Adatfeldolgozás; kvantitatív és kvalitatív közvélemény-kutatási eredmények elemzése. Budapest, 2021. Kézirat.

Székely, I.: Reziliencia: a rendszerelmélettől a társadalomtudományokig. *Replika.* 2015. no. 24 94. pp. 7–23.

Voicu, B. – Bartolome Peral, E. – Rusu, H. – Rosta, G. – Comşa, M. – Vasile, O.M. – Coromina, L. – Tufis, C.: COVID-19 and orientations towards solidarity: the cases of Spain, Hungary, and Romania. *European Societies.* 2021. Vol. 23. no. 1. pp. S887–S904. DOI: https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1852439

László Tamás, PhD hallgató
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola,
E-mail: laszlo.tamas.attila@gmail.com

Témavezetők: Prof. Dr. Csepeli György, PhD, habil., professor emeritus, PhD-programvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, Interdiszciplináris Társadalomkutatások PhD Program (ÚNKP-témavezető)
Prof. Dr. Hidas Zoltán, PhD, DSc, intézetvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Intézet (PhD-témavezető)

Lektor: Dr. Stefkovics Ádám, PhD, tudományos segédmunkatárs (TK Recens), HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont

Az orosz-ukrán háború hatása Németország szerepére az európai válságkezelés területén

Lóczi Tamara

Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola

Első szerző/előadó e-mail címe: loczitamara@gmail.com

A 2022-es Ukrajna ellen indított háború és annak következményei messze túlmutatnak a közvetlenül érintett országokon. Az orosz katonai intervenció jelentős változásokat indított el nem csak az európai biztonságfelfogásban, hanem Németország szerepvállalásában is. Az orosz invázió hatásait az eddigi események, szabályozások és a védelmi ágazat területén elfogadott dokumentumok tükrében vizsgálom. Tanulmányomban áttekintésre kerül az orosz-ukrán kapcsolatok alakulása a Krím-félsziget 2014. évi annexiójától egészen a 2022 februárjában bejelentett, Ukrajna ellen indított orosz támadásig, kitérve annak rövidtávú hatásaira Németországra. Az Európai Unió biztonság- és védelempolitikájában betöltött német szerepvállalás vizsgálatához ismertetem a német biztonságfelfogás eddigi fő irányelveit a védelmi és külpolitikai dokumentumok, valamint a szövetségi kormány intézkedéseinek fényében. Az évtizedeken át tartó német külpolitikai irányelvek megváltozni látszanak, eddigi *Ostpolitik* perspektívájuk pedig egy pacifista irány felé halad, ami befolyással bír az Európai Unió válságkezelési intézkedéseire. Habár a német biztonságpolitikai transzformáció még nem lezárult szakasz, megváltozott szerepét érdemes megvizsgálni, mind a polgári, mind a katonai missziókban betöltött szerepükben. A tanulmány nemcsak az európai válságkezelési intézkedések áttekintését, hanem a német hozzájárulások megvalósulását is vizsgálat alá helyezi az orosz-ukrán háború összefüggésében.

Kulcsszavak: Németország, orosz-ukrán háború, válságkezelés, Európai Unió, biztonságpolitika

I. Bevezetés

A 2022. február 24-én Ukrajnával szemben végrehajtott katonai agresszió (Európai Tanács, 2022) és annak következményei messze túlmutatnak a közvetlenül érintett országokon. Oroszország Ukrajna ellen provokáció nélkül indított háborúja jelentős változásokat indított el nemcsak az európai biztonságfelfogásban, hanem Németország katonai visszafogottságának megtartásában, vagy annak elvetésében is. Az évtizedeken át tartó német külpolitikai irányelvek megváltozni látszanak. Erőforrásaikat védelmi képességeik fejlesztésére koncentrálják, ugyanakkor eddigi *Ostpolitik* felfogásuk mára már inkább pacifista irányvonalat vett fel. Az orosz agressziósokként érte a német politikát, ösztönözve őket korábban tett vállalásaik végrehajtására, ami befolyással bír az Európai Unió (EU) képességfejlesztési és válságkezelési területeire is. Habár a német biztonság és védelempolitikai transzformáció még nem lezárult szakasz, átértelmezett szerepét érdemes megvizsgálni az európai válságkezelési intézkedések területén.

A tanulmány kvalitatív módszerrel induktívan kívánja megközelíteni a kérdést. Bemutatja az orosz-ukrán kapcsolat alakulását a Krím-félsziget annexiójától egészen a 2022 februárjában bejelentett, Ukrajna ellen indított provokáció nélküli orosz támadásig, kitérve annak rövidtávú hatásaira Németországra. A vizsgálat kitér a német nemzeti biztonságfelfogás eddigi fő irányelveire a rendelkezésre álló védelmi és külpolitikai dokumentumok, valamint a szövetségi kormány intézkedéseinek tükrében. Az európai válságkezelési intézkedések bemutatásán túl a németek e területen betöltött szerepe és vállalásai is értékelésre kerülnek mind a polgári, mind a katonai missziókban betöltött szerepük vonatkozásában.

II. Az orosz-ukrán kapcsolatok előzménye

Háború nincs történelmi gyökerek nélkül és nincs anélkül sem, hogy szereplői ne próbálnák cselekedeteiket történelmi érvekkel bizonyítani. A jelenleg is zajló ukrajnai események megértéséhez fontos figyelembe venni, hogy az orosz-ukránkonfliktus nem 2022-ben vette kezdetét, hanem egészen 2014 eleje óta tart. Ily módon a két fél között fennálló összetűzés a modern európai történelem leghosszabb háborújának tekinthető, a 2022 februárja óta zajló időszakot pedig célszerű inkább a kilencedik éve tartó háború eszkalációs fázisának nevezni (Fedinec et al., 2023).

Miután *Viktor Janukovics* (2010-2014) a 2010-es választásokat – már az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) értékelése szerint is csalás nélkül – megnyerte, esély mutatkozott az orosz-ukrán kapcsolatok helyreállására (Fedinec et al., 2021). Az új elnök oroszbarát gesztusai *Vlagyimir Putyin* (2012-) orosz elnököt is megelégedéssel töltötték el, amelyek közül az egyik legjelentősebb a Harkovi Paktum (2010)[30] aláírása volt.

Az oroszbarát politika ellenére az ukrán kormány 2013-ban jóváhagyta az Európai Unióval kötendő, szabadkereskedelmet is magába foglaló társulási szerződéstervezetét (Európai Unió Hivatalos Lapja, 2014), ami ellen Putyin politikai nyomásgyakorlást tett. A kormány felfüggesztette a gázszállításokat és törölte az ukrán földgázkedvezményt, érvénytelenítve ezzel a Harkovi Paktum óta érvényben lévő exportvám-mentességüket is. Végül 2013 novemberében az orosz törekvések sikeresek lettek, a kijevi kormány ugyanis bejelentette, hogy az EU-val kötendő szerződés aláírását felfüggesztik. A döntés társadalmi ellenállást szült, tüntetések

[30] A szerződés keretében 2042-ig engedélyezték az orosz haditengerészet számára a krími támaszpontok használatát. Az oroszok mindezért cserébe 30%-kal olcsóbb gázszállítást vállaltak Ukrajna részére tíz évig, azonban a csökkentett gázár fontos feltétele volt az orosz flotta ukrajnai állomásoztatása.

indultak, amelyek elfajulása végül Janukovics bejelentés nélküli Moszkvába menekülését eredményezte (Fedinec et al., 2023). A tüntetések alatt már eldőlt, hogy a Krím-félszigetet katonai erőszakkal igyekeznek Oroszországhoz csatolni annak stratégiai fontossága miatt. Március 16-án végül, két héttel az akciót követően, az új kormány népszavazást rendezett, ahol a félsziget lakosságának több mint 96%-a támogatta az Ukrajnától való elszakadást és az Oroszországhoz való csatlakozást.[31] Az eredményeket két nappal később az orosz kormány üdvözölte, s ezzel a Krím-félsziget az Orosz Föderáció részévé vált (Sz. Bíró, 2019).

Habár a Nyugat gazdasági szankciókat léptetett életbe a helyzet kezelésére, április 7-én a donyecki, majd április 27-én a luhanszki körzet is deklarálta függetlenségét, amelyet tartományi népszavazással próbáltak legitimálni. Az Oroszországhoz való csatlakozás azonban nem következett be (Fedinec et al., 2023). Az orosz kormány azzal sem törődött, hogy a Krím-félsziget annexiója korábban tett nemzetközi kötelezettségvállalásaival is szembemegy, Oroszország ugyanis nem kevesebb, mint öt nemzetközi dokumentumban vállalta, hogy megóvja Ukrajna területi épségét és tiszteletben tartja határainak sérthetetlenségét.[32]

III. A 2022. februári eszkaláció hatásai Németországra

A 2014-es ukrajnai agressziót követően az orosz-nyugati kapcsolatok a hidegháború legválságosabb időszakait megidéző mélypontra süllyedtek. A 2019-ben megválasztott új elnök, *Volodomir Zelenszkij (2019-)* ígéretet tett többek között a közélet megtisztítására és a NATO-hoz való további közeledésre. Ez a fajta nyugat-európai közeledés azonban *Putyin* számára elfogadhatatlan volt, hiszen Ukrajna nélkül orosz birodalomról nem, csak orosz államról beszélhetünk. 2021. december 17-én ezért minden korábbinál messzemenőbb igényekkel állt elő, amely tartalmazta a NATO további keleti terjeszkedésének leállítását és az európai hadgyakorlatok korlátozását. Az orosz támadás kilátásba helyeződését 2021 tavaszától az orosz erők és fegyverzetek összevonása is csak erősítette Ukrajna határai mentén, ahol hadgyakorlati demonstrációra is sor került.

A tényleges támadásra végül 2022. február 21-én került sor, amikor Putyin bejelentést tett közzé a Donyecki és Luhanszki Népköztársaság függetlenségének elismeréséről, amely bejelentésével egy időben reguláris orosz katonai egységek is behatoltak a térségbe. A két szakadár terület elismerése az orosz rezsim részéről vízválasztó lépésként értékelhető, ami véglegesen megváltoztatta a 2014 óta fennálló status quót (Fedinec et al., 2023).

A háború úgy tűnik nemcsak távlati, hanem jelenkori víziókban is megváltoztatni látszik a Nyugat és Oroszország közti kapcsolatot. Az orosz beavatkozás hatására a NATO tovább erősítette kelet-európai jelenlétét, vele együtt pedig Európa is fegyverkezni látszik. Mindközül talán Németország esetében látható a legjelentősebb fordulat, ahol a háború kitörését követően korszakváltás (*Zeitwende*) került kihirdetésre, amelynek bizonyítéka, hogy a németek a második legjelentősebb katonai támogatójává váltak Ukrajnának (Kiel Institute for the World Economy1, 2024).

Korábban elképzelhetetlen lett volna, hogy Németország fegyverszállítás formájában beavatkozzon egy folyamatban lévő katonai konfliktusba, de az ukrajnai háború ebben változást

[31] A választási tisztségviselők szerint a részvétel 83%-kos volt, a népszavazás eredményét azonban sem az Egyesült Államok, sem az Európai Unió nem fogadta el.
[32] Mindezek közül kiemelendő az 1994. december 5-én aláírt Budapesti Memorandum, amely garanciát biztosít Ukrajna, Fehéroroszország és Kazahsztán területi integritását vagy politikai függetlenségét érintő fenyegetés vagy erőszak alkalmazása esetére. Később, a 2003 januárjában született demilitarizációs szerződés ismételten elismerte a Krím-félsziget Ukrajnához tartozását.

hozott. A háború és az azt követő gazdasági szankciók, vagy az orosz energiaimporttól való függőség csökkentésének igénye a német külpolitikát eddig meghatározó, a hidegháború idején a Német Szövetségi Köztársaság által elkezdett *Ostpolitik*, azaz a kölcsönösen előnyös kereskedelem alapjait rengette meg. A németek ezen elve nemcsak a hidegháborút követő német-orosz politikát, hanem az európai-orosz politikát is nagyban befolyásolta. Azonban, ha ez a kapcsolat leépül, kérdésessé válik, hogy a háború után Európa, ezen belül is Németország kapcsolatai vajon hogyan és mire alapulhatnak majd Oroszországgal (Fedinec et al., 2023).

IV. A német biztonságfelfogás és azok irányelvei (1990-2019)

A második világháborút követően a német biztonságfelfogás és védelempolitika az antimilitarizmus és a nyugati integráció alapjaira kívánt helyezkedni (Werkner, 2020). A német politika 1990-ig elutasította a katonai erők külföldi alkalmazását, „csendes és nem szembetűnő" diplomáciát követett, a katonai erők alkalmazását pedig nem pártolták (Schlie, 2020). Németországnak elsősorban külpolitikájával és az Európai Unió erősítésével kellett bizonyítania, hogy a német kérdés már a múlté. Szövetségesei és szomszédai aktívabb szerepvállalást vártak tőle a nyugati szövetség keretein belül, aminek igyekeztek eleget tenni (Bihari, 2017).

Németország 2003-ban új védelempolitikai irányelveket fogadott el (Bundesministerium der Verteidigung1, 2003), amelyek a korábbiaktól eltérően az ország biztonságát már nemcsak földrajzi határokhoz kötötte, hanem fókuszba helyezett olyan fenyegetéseket is, amelyekkel szemben határon túl is szükséges fellépni. A német Védelmi Minisztérium által 2006-ban elfogadott Fehér Könyv (Bundesministerium der Verteidigung2, 2006) számot vetett a legújabb védelempolitikai kihívásokról és a Bundeswehr nagytávolságú telepíthetőségét és fenntarthatóságát tűzte ki célul. A polgári és katonai téren való cselekvési képesség erősítése céljából egy állandó polgári-katonai műveleti parancsnokság létrehozását szorgalmazta, amely ilyen formában még nem állt az EU tagállamok rendelkezésére. A Bundeswehr reformjának szakmai alapját képezte a *Frank-Jürgen Weise* vezette Strukturális Vizsgálóbizottság és annak 2010-ben kiadott jelentése (Bundesministerium der Verteidigung3, 2010), amely szintén a telepíthetőség (*Einsatzfähigkeit*) köré épült. A jelentésben megfogalmazottak célja, hogy a Bundeswehr reformkérdéseiben támpontot tudjon nyújtani a kormánynak olyan kérdésekben, mint a sorkatonai és az önkéntes katonai szolgálat jövője, a személyi állományra vonatkozó bővítési javaslatok, vagy a katonai bevethetőség fokozása. Egy évvel később, 2011-ben a német Védelmi Minisztérium két újabb jelentős dokumentumot adott ki Védelempolitikai irányelvek (Bundesministerium der Verteidigung4, 2011) és a Bundeswehr átszervezése (Bundesministerium der Verteidigung5, 2011) címmel egy önállóbb védelempolitikai jövőképet vizionálva. A Védelempolitikai irányelvek célkitűzései között a területi integritás védelme, a nemzetközi felelősségvállalás teljesítése és a válságokban való aktív szerepvállalás szerepelt, kiemelve, hogy a külső és belső biztonság közti hagyományos eltérés napjaink kockázatainak és fenyegetéseinek tükrében egyre kevésbé érvényesül.

A német védelempolitika és stratégiai szerepvállalás szempontjából fontos év volt 2014, ugyanis az ukrán válság hatására a NATO-ban ismét központi kérdéssé vált a kollektív védelmi képesség megerősítése, amire Németországnak is mozdulnia kellett. Korábbi, főképp válságkezelői műveletekre irányuló részvételüket ideje volt a modernizációra és eszközállományuk feltöltöttségére cserélni.

Az új alapokat a szociáldemokrata, 2017-től államfői pozíciót betöltő *Frank-Walter Steinmeier* (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) kívánta egy átfogó felülvizsgálat keretében (Techau, 2015) megalapozni. A kilenc hónapig tartó, „*Review 2014 – Aussenpolitik Weiter*

Denken" (Felülvizsgálat 2014 – A külpolitika továbbgondolása) nevet kapó program három fontos megállapítást tett: 1.) Németországnak aktívabb és nagyobb szerepet kell vállalnia a nemzetközi térben; 2.) Középhatalomként felelősségvállalását Európa szomszédságára kell koncentrálnia; 3.) A német külpolitikának hitelesebbé kell válnia, nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is (Bendiek, 2015). Az új külpolitikai álláspont „müncheni konszenzus" néven vált ismertté. A 2016-ban újragondolt Fehér Könyv (Bundesministerium der Verteidigung6, 2016) középpontjában a korábbiakkal ellentétben már a biztonságpolitika állt, amelynek célja a biztonságpolitikai problémák megoldása és korlátozása a rögzített intézményi formákon kívül, olyan témákat középpontba emelve, mint a korai válságfelismerés, a hibrid hadviselés, vagy a kiberbiztonság. 2019-ben további két dokumentum elfogadására került sor, amelyek egyrészt a Bundeswehr jövőjét (Bundesministerium der Verteidigung7, 2021), másrészt a haderőfejlesztési feladatokat, valamint a parancsnoki szervezet továbbfejlesztését (Bundesministerium der Verteidigung8, 2021) helyezték ismét napirendre.

V. Kormányváltás és Németország válaszlépései (2021-2024)

A 2022-es ukrán háború eszkalációja korábban nem látott módon rendezte át a német külpolitika pilléreit. Habár a Bundeswehr eszközállományi feltöltöttségére és teljes készenlétének elérésére vonatkozó igény már 2014-ben felmerült, még a 2019-ben született, kifejezetten a haderőfejlesztésre és a Bundeswehr jövőjére vonatkozó dokumentumok sem tudták gyorsítani a kívánt fejlesztéseket. A 2021-ben megalakult hárompárti koalíciós német szövetségi kormány (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Freie Demokratische Partei, die Grünen*) egy új Nemzeti Biztonsági Stratégiát (Bundesministerium der Verteidigung9, 2023) fogadott el, ami felfedte a német hadsereg hiányosságait, az orosz energiától való függési viszonyt és az ipar sebezhetőségét. Az orosz-ukrán háború rávilágított arra, hogy Németországnak a korábbi passzív, konszolidált szerepét feladva egy kezdeményezőbb külpolitikát kell folytatni. A német EU politika proaktívabbá válása az EU föderatív törekvéseit is támogathatja, azonban jelenleg még nem látni, hogy a németek külpolitikája hová fog kifutni.

2022. február 27-én *Olaf Scholz* (2021-) kancellár a védelmi kiadások 2%-kos GDP-arányos emeléséről, illetve egy 100 milliárd eurós védelmi pénzügyi alap létrehozásáról döntött, válaszul a háborúra. Az eddig főként külföldi missziókra specializált német hadsereg személyi hiánnyal küzd, eszközállományuk pedig korszerűtlen. A 100 milliárd euró extra forrást a tervek szerint két területre összpontosítanák: kétharmadát nemzeti beszerzésekbe, egyharmadát pedig többnemzeti fejlesztés-beszerzési programokba (Gebauer-von Hammestein, 2022). Kérdéses azonban, hogy a német államadósság növekedését korlátozó alkotmányos fék (*Schuldenbremse*) mellett hogyan képesek a 100 milliárd eurós rendkívüli pénzügyi alapot megteremteni? Február 2-án végül véglegesítették a 2024. évre vonatkozó szövetségi költségvetést. A Bundestag költségvetési bizottsága jóváhagyta a mintegy 476.8 milliárd euró kiadásokra irányuló tételösszeget, illetve a nettó 39 milliárd eurónyi új hitelfelvételt tartalmazó költségvetést, amellyel az Alkotmánynak megfelelően így az adósságfék-szabály keretein belül tudnak maradni (Deutscher Bundestag1, 2024). Scholz szerint ugyanakkor a kormány fenntartja magának a jogot, hogy szükség esetén utólag felfüggesszék az adósságfék-szabályokat, ha Ukrajna katonai vagy pénzügyi helyzete romlana az Oroszország elleni háborúban (Tagesschau, 2023).

Az Ukrajna ellen indított háború a német kormánypártok számára is egy teljesen új helyzetet teremtett. Két év távlatából megállapítható, hogy a háború egyre megerőltetőbb erőfeszítéssé válik Ukrajna, de nemzetközi partnereik számára is. A fegyverszállítások kapcsán nőnek a kételyek, amelyek a német kormánypárton belül is konfliktust generálnak. A német parlament alsóháza, a Bundestag 2024 februárjában tárgyalta az ukrajnai fegyverszállítmányok kérdését,

ahol először az ellenzéki CDU (*Christlich Demokratische Union – Keresztényidemokrata Unió*) javaslatáról szavaztak, akik jelentősen növelnék az Ukrajnába érkező fegyverszállítmányokat és kimondottan ragaszkodnak a Taurus cirkálórakéták rendelkezésre bocsátásához is. Habár indítványukat leszavazta a kormánytöbbség, a kormánykoalíció azon javaslatát viszont nem sokkal később támogatták, ami szerint Németország „további, szükséges nagy hatótávolságú fegyvereket és lőszereket" küld Ukrajnának. A megfogalmazás alapján azonban nem egyértelmű, hogy szerepelnek-e Taurusok is köztük, az indítvány szövegének értelmezése pedig a kormánypártok esetén is eltér. A Zöldek (*Grüne*) és a liberálisok (FDP) szerint a cirkálórakétákat is bele kell érteni a megfogalmazásba, a szociáldemokraták (SPD) azonban ezzel nem értenek egyet. Az FDP és a Zöldek már régóta kampányolnak amellett, hogy Ukrajna lehetőséget kapjon, hogy Taurus fegyverekkel támadhassák a frontvonal mögötti orosz utánpótlási vonalakat (Deutscher Bundestag2, 2024).

VI. Európai válságkezelés

Az Európai Unió globális szerepvállalásának fontos része a konfliktusmegelőzés, különös tekintettel azokra az országokra vonatkozóan, ahol az állami struktúra instabillá válik. A kollektív védelmi funkciók és a válságkezelési feladatok elválasztását az ún. Petersbergi Nyilatkozatban (1992)[33] rögzítették. A Nyilatkozatot az 1997-es Amszterdami Szerződés kodifikálta uniós szinten, majd ezt később a Lisszaboni Szerződés 2. szakasza bővítette ki. A bővítésekkel végül a válságkezelő szerepvállalás feladatai közé kerültek a közös leszerelési műveletek, katonai tanácsadói és segítségnyújtási feladatok, illetve a konfliktusmegelőzés (2007. évi CLXVIII. törvény az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés kihirdetéséről).

2016-ban új biztonságra és védelemre vonatkozó végrehajtási terv került ismertetésre *Federica Mogherini* (2014-2019) külügyi és biztonságpolitikai főképviselő által, ezzel egy időben pedig egy európai védelmi cselekvési tervet is bemutattak, amely többek között a védelmi kutatásra és a képességfejlesztésre irányuló javaslatokat tartalmazta. 2021 júniusában vita indult az európai biztonság és védelem jövőjéről, amely folyamat a stratégiai iránytű létrehozásához vezetett. A stratégiai iránytű cselekvési tervet biztosít a biztonság és a védelem területének kialakítására vonatkozóan, fő célja pedig, hogy politikai iránymutatást nyújtson olyan területeken, mint a válságkezelés, képességfejlesztés és partnerségek kiépítése. Az iránytű az EU kül - és biztonságpolitikára vonatkozó stratégiájának hiányosságait kezeli a válságkezelési eszközök és intézmények terén, többek között új uniós gyorstelepítésű kapacitások létrehozásával (Európai Parlament, 2023).

Az Ukrajna ellen 2022 februárjában indított orosz támadással összefüggésben azonban a dokumentumot módosítani kellett az európai biztonság destabilizációjának, valamint az ezt követő védelmi változások nyomán. Az Európai Tanács végül 2022. március 24-én és 25-én, a Tanács francia elnöksége alatt hagyta jóvá az iránytű végleges változatát (Európai Parlament, 2023).

Az európai közös biztonság-és védelempolitika legkézzelfoghatóbb válságkezelési módszerei közé tartoznak a missziók és egyéb műveletek (Soós, 2020, p. 116.). 2003 óta az EU három kontinensen 37 műveletet és missziót indított és hajtott végre, jelenleg pedig 24 művelet van folyamatban, amelyek közül 13 polgári, 10 katonai és 1 polgári-katonai jellegű (EEAS, 2023). 2023 májusában a polgári missziók vonatkozásában egy új paktumot fogadott el a Tanács,

[33] A petersbergi feladatok közé sorolhatók többek között a humanitárius és mentési, konfliktusmegelőzési és békefenntartási vagy a katonai tanácsadói és segítségnyújtási feladatok.

amelynek célja, hogy a 2022. februári orosz támadás által visszahozott háborús helyzetben is hatékonnyá, hatásosabbá és rugalmasabbá tegyék a polgári fellépést. Az EU elkötelezett amellett, hogy többek között miniszteri szintű éves megbeszélések révén növelje a polgári műveletek politikai láthatóságát, illetve készen álljanak arra a jövőben, hogy szükség esetén akár 30 napon belül telepíthessen 200 polgári szakértőt. Az új paktum olyan kötelezettségvállalásokat tartalmaz, mint a polgári missziók parancsnokságának megerősítése, vagy a bel- és igazságügyi szereplőkkel és más releváns uniós szereplőkkel folytatott koordináció fokozása (European Council Press1, 2023).

VII. Német szerepvállalás a válságok tükrében

A Bundeswehr nemzetközi válságkezelésben való szerepvállalása a védelmi szövetségekben végzett munkájában is megmutatkozik. Ha a szövetségi kormány a nemzetközi válságkezelés részeként fegyveres hadműveletbe akarja bevonni a Bundeswehrt, abba a német Bundestagnak is bele kell egyeznie. A Bundeswehr feladata a válságkezelés területén, hogy elhárítsa a Németországot és szövetségeseit fenyegető veszélyeket. A szövetséges partnerekkel együtt a német haderő katonai és polgári-katonai hozzájárulásokat is rendelkezésre bocsát. Fő céljuk a nemzetközi válságok korai felismerése, konfliktusmegelőzés, válságutókezelés és stabilizálás, részvétel az ENSZ békefenntartó misszióiban, vagy a küzdelem a nemzetközi terrorizmus ellen (Bundeswehr1, 2024).

Az Ukrajnát övező válság 2014-es kezdete óta az ország központi szerepet tölt be az EU keleti régiójába érkező német kétoldalú stabilizációs támogatások tekintetében. A donbászi fegyveres konfliktus miatt az Ukrajnának nyújtott támogatás 2013 és 2017 között csaknem megtízszereződött, a 2022-es eszkaláció pedig újabb segélyeket és további pénzügyi keretbővítéseket eredményezett. A régió gazdasági stabilizációja számos projekt középpontjában állt, ideértve az infrastruktúra újjáépítését, valamint a konfliktus miatt lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek támogatását. Németország már ekkor 50 millió euróval járult hozzá a Világbank több adományozót tömörítő, Ukrajnát támogató vagyonkezelői alapjához, míg végül az ukrajnai stabilizációs erőfeszítések kulcsfontosságú támogatójának nem tekintették. Németország mindemellett az Ukrajnával kapcsolatos uniós szerepvállalást és az ország európai integrációjának megerősítését is támogatta, többek között a 2014-ben létrehozott polgári biztonsági ágazat reformját középpontba helyező uniós tanácsadó misszióban (*European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine*, továbbiakban EUAM) és az Ukrajnát támogató, 2022 októberében elindított újabb uniós katonai segítségnyújtási misszióban (*EU Military Assistance Mission Ukraine*, továbbiakban EUMAM) való részvételével (Dr. Relitz et al. 2023).

VII.1. European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine (EUAM) polgári misszió

Az ukrajnai válság 2014. márciusi eszkalálódásával a Tanács egy tanácsadói misszió létrehozását helyezte kilátásba. A Külügyek Tanácsa áprilisi ülésén a tagállamok végül megállapodtak abban, hogy segítséget nyújtanak Ukrajnának a polgári biztonsági ágazat reformja, a rendőrség támogatása és a jogállamiság megteremtése érdekében (Council of the EU1, 2014). Később szakértői missziót küldtek Kijevbe, amely válságkezelési koncepciót dolgozott ki, és amelynek felülvizsgált változatát 2014. június 17-én fogadták el (Council of the EU2, 2014). Ez képezte az alapját annak a 2014. július 22-i tanácsi határozatnak, amely az Európai Unió polgári biztonsági ágazat reformjával foglalkozó tanácsadó misszió (EUAM) ukrajnai telepítéséről szólt (Council of the EU3, 2014).

A misszió célja az volt, hogy „mentorálja és tanácsokkal lássa el az érintett ukrán szerveket a megújított biztonsági stratégiák kidolgozásában és a vonatkozó átfogó és koherens reformtörekvések következetes végrehajtásában" (Council of the EU3, 2014). Ennek értelmében az EUAM pénzügyi és technikai támogatást nyújtott az ukrajnai polgári biztonsági intézményeknek, ideértve a Belügyminisztériumot, a rendőrséget és a Nemzeti Korrupcióellenes Hivatalt (Ivaschenko-Stadnik et al., 2018). A misszió így a rendőrséggel, az egyéb bűnüldöző hatóságokkal, valamint az igazságügyi ágazattal szoros együttműködésben támogatja a polgári biztonsági ágazat reformjának megvalósulását.

Cél volt ezen felül az ukrán biztonsági erők ellenálló képességének javításával egyúttal az ország általános ellenállásának javítása és az állami intézményekbe vetett közbizalom helyreállítása. Az EUAM misszió indulása lassanként valósult meg: telepítése 2014 decemberében kezdődött, és kezdetben úgy ítélték meg, hogy nem rendelkezik koherens jövőképpel. Megbízatása ugyanakkor nem a donbászi konfliktusra, hanem az ukrajnai biztonsági ágazat reformjára összpontosított (Council of the EU3, 2014). Ez kezdetben eltért attól, amit Ukrajna elvárt (uniós megfigyelő misszió a donbászi és krími frontvonalakon), és amit az EU kínált. Ennek ellenére az ukrán parlament 72 törvénytervezetet dolgozott ki az EUAM segítségével, 27 stratégiai kormányzati dokumentumot hagytak jóvá az EUAM tanácsai alapján, és a misszió elősegítette több mint 30 000 alkalmazott képzését 2015 óta (Dr. Relitz et al. 2023).

Összességében, bár az EUAM jó példa arra, hogy az EU és vele együtt Németország hogyan tudja összekapcsolni a rövid és hosszú távú válságkezelést, illetve hogyan tudja egyensúlyba hozni az államépítési, fejlesztési és humanitárius területeket. Emellett azt is hangsúlyozza, hogy a tevékenység önmagában nem garancia a hosszú távú pozitív hatásra. Különösen akkor, ha a szabványosított uniós válaszok és intézkedések alkalmazása hiányzik, hiszen így a stabilizációs erőfeszítések valószínűleg nem lesznek sem hatékonyak, sem eredményesek. Az EUAM rámutat arra, hogy nemcsak a kezdeti közös helyi és nemzetközi konfliktuselemzés fontos, hanem a folyamatos értékelés, szükség szerint a kiigazítás is. Ez pedig a kapacitásokba való befektetést követeli meg mind helyi, mind nemzetközi szinten (Dr. Relitz et al. 2023).

A polgári válságkezelés szempontjából kiemelendő még a Polgári Válságkezelés Európai Kiválósági Központja (*European Centre of Excellence for Civilian Crisis Management*, továbbiakban: CoE), amely egy berlini székhelyű, a német Külügyminisztérium kezdeményezésére a német uniós elnökség alatt 2020 februárjában létrehozott szervezet. Középpontjában az EU közös biztonság- és védelempolitikájának keretében, a polgári válságkezelés megerősítését célzó képességek fejlesztése áll. A központ jelenleg nemcsak 23 tagját, hanem az Európai Külügyi Szolgálatot (*European External Action Service*, továbbiakban EEAS) is támogatja. A NATO szintén a CoE kiemelt partnere, akik így az EEAS szervezettel az EU külső konfliktusokkal és válságokkal kapcsolatos átfogó megközelítésében részt vállalnak, elismerve, hogy a béke és a biztonság hosszútávú fenntartásához elengedhetetlen a polgári-katonai együttműködés. A CoE-be való csatlakozás éppen ezért minden EU tagállam és NATO szövetséges számára megvalósítható, a tagságról szóló döntéseket pedig a tagok egyhangú döntésével hozzák meg (CoE, 2020).

A CoE a polgári válságkezelés területén bevált gyakorlatokat azonosítja és azokat saját elemzéseivel egészíti ki. Személyre szabott tanácsadást és szakértői támogatást nyújt tagjainak, valamint elősegíti a tapasztalatok cseréjét a CoE által elkészített anyagok publikálásával az EEAS és a missziók számára a szervezet ún. tudásközpontján keresztül, amely a polgári válságkezeléssel kapcsolatos adatokat, információkat és ismereteket gyűjti és rendszerezi átfogóan (CoE, 2020).

VII.2. EU Military Assistance Mission Ukraine (EUMAM) katonai misszió

Az EUMAM katonai missziót az ukrán katonák kiképzése és katonai segítségnyújtás céljából hozták létre 2022. október 17-én (Tanács, 2022), hogy megerősítsék ezzel az ukrán fegyveres erőket területi integritásuk védelme, valamint Oroszország és más potenciális agresszorok esetleges jövőbeni katonai offenzíváinak elrettentése érdekében. A nem végrehajtási jellegű misszió időtartama 24 hónapra szól, az intézkedés közös költségeire szánt pénzügyi keretét pedig az Európai Békekeret fogja biztosítani (European Council Press2, 2022).

A művelet megindítását nehezítette azonban a Németország és Lengyelország között fennálló vita (Brzozowski, 2022), amelynek hátterében Németország azon aggodalma állt, hogy miközben a lengyelek túlságosan is offenzívek Oroszországgal szemben, a kormány a művelet központját Lengyelországba helyezte volna. A parancsnokságot ugyanakkor Németország is szívesen biztosította volna arra hivatkozva, hogy az ukrán határhoz közeli lengyel bázis akár biztonsági kockázatokat is rejthet. A két ország közti kompromisszumos megoldásként műveleti szinten végül egy többnemzeti összfegyvernemi kiképzési parancsnokságot hoztak létre Lengyelországban (*Combined Arms Training Command*, továbbiakban: CAT-C) és egy többnemzeti különleges kiképzési parancsnokságot Németországban (*Special Training Command*, továbbiakban: STC). A művelet stratégiai irányítása ugyanakkor az EU Katonai Tervezési és Végrehajtási Szolgálatnál (*Military Planning and Conduct Capability*, MPCC) összpontosul, aki Brüsszelből felügyeli a missziót (Bundeswehr2, 2022).

A Tanács október 17-én elfogadott 2022/1968. számú határozata (Tanács, 2022) szerint a misszió célja, hogy hozzájáruljon az Ukrán Fegyveres Erők fejlesztéséhez a katonai képességek helyreállítása és hatékony műveletek végrehajtása érdekében. Az EUMAM-nak kollektív és egyéni szakkiképzést kell biztosítania az ukrán fegyveres erők részére, illetve biztosítania kell a tagállamok közti koordinációt, amelyek az ukrán fegyveres erők kiképzésének megvalósításához és támogatásához szükséges.

A misszióban átlagosan a Bundeswehr kb. 1500 tagja vesz részt, amely jelenleg a német haderő egyik legnagyobb missziójaként tartható számon. A német parancsnokság, azaz az STC a szakkiképzésekre koncentrál, ahol specifikus technikai rendszerek működtetése a feladat (pl. tüzérség, légvédelem). Ezen felül hozzájárul egyrészt a parancsnoki kiképzésekhez dandárszintig, másrészt a fegyverrendszerekkel és felszerelésekkel kapcsolatos képzésekhez is, ideértve azok gyakorlati használatát is, illetve az egészségügyi kiképzést (Bundeswehr3, 2024).

Elődjéhez hasonlóan a 2021-ben megalakult új szövetségi kormány is kinyilvánította azon törekvését, hogy az EU védelmi célú megerősítésén és elmélyítésén dolgozzon. Jelenleg az Unió tagállamai közül Németország számít a legnagyobb támogatónak Ukrajna tekintetében, összesített adatokat figyelembe véve is azonban csak az Amerikai Egyesült Államok előzi meg (Statista, 2024). Az orosz-ukrán eszkaláció 2022-es kezdete óta Németország 24.7 milliárd euró összértékű bilaterális kötelezettségvállalást tudhat magáénak 2024. februárig bezárólag, amelynek legnagyobb részét a 20 milliárd értékű katonai célú vállalások teszik ki. Fontos kiemelni, hogy a német szövetségi kormány kétoldalú kötelezettségvállalásain felül további 18.83 milliárd eurónyi vállalási összeggel járul hozzá az EU költségvetéséhez, amely egy része az Európai Békekereten keresztül támogatja a válságkezelési missziók megvalósulását és pénzügyi alapját (Kiel Institute for the World Economy2, 2024).

VIII. Összegzés

A 2014. évi krími annexió, valamint az orosz-ukrán háború 2022-es eszkalációja a német biztonságfelfogásban és védelempolitikában a hidegháború végét követő időszakhoz képest drasztikus változást eredményezett. A sorozatos, Európát és annak perifériáját fenyegető válságok a német védelmi irányvonalakat és stratégiai felfogást alapjaiban változtatták meg, haderőstruktúrájuk átalakítására sarkallva ezzel a német szövetségi kormányt. Ezt nemcsak a védelmi kiadásaik növelése és az ukrán fegyverszállításban való élen járás, hanem a német katonai képességek visszaépítésére való törekvés is bizonyítja.

A fordulat, amely a német védelempolitikában jelentkezett akkor lesz azonban tartósnak tekinthető, ha aktív szerepvállalásuk és cselekvési hajlandóságuk megmarad. Az orosz-ukrán háború és más fenyegetések a jövőben akár a jelenlegi társadalmi támogatottságot is megoszthatják, ami hatással lehet a német politikai prioritások alakulására is. A korszakváltás bejelentése és a 100 milliárd eurós különalap azonban nem garantálja, hogy a német költségvetés hosszútávon képes lesz a dinamikusan növekvő költségeket követni. Kérdéses továbbá, hogy korábbi válságkezelői szerepvállalását képes lesz-e egy erősebb, katonai jellegű nemzetközi elköteleződésre váltani. Habár az Európai Unió önmagában is szeretné válságkezelői és képességfejlesztési tevékenységét bővíteni, a német védelempolitika változásának mértéke ezt nagymértékben befolyásolhatja a jövőben. Ez a változás függ ugyanakkor a katonai erő alkalmazásával kapcsolatos német jogi-intézményi, társadalmi és politikai korlátoktól.

Németország az Európai Válságkezelési Kiválósági Központ 2020. évi létrehozásával még aktívabban járul hozzá az EU polgári képességeinek fokozásához, az ukrán katonai misszióban pedig mind a kiképzendő katonák, mind az ukrán fegyveres erők támogatását tekintve élen jár. Ha azonban a német kormány hitelesen kíván részt venni az európai válságkezelésben, akkor világos célkitűzésekre van szükség. A megnövekedett szerepvállalás ugyanis egyben megnövekedett kockázatokat is jelent. Ezek közé sorolható a pénzügyi támogatások hosszútávú fenntarthatósága, vagy a politikai elköteleződés megtartása. Az orosz-ukrán konfliktus kimenetelének stratégiai jelentősége megkönnyítheti ennek az elköteleződésnek a fenntartását, ugyanakkor folyamatos rugalmasságra kényszeríti mind az Uniót, mind pedig a tagállamokat.

Amint azt jelen tanulmány is igyekezett bemutatni, Németország az ukrajnai civil konfliktuskezelés és béketeremtés egyik fő, ha nem a legfontosabb kétoldalú támogatója. Bár ez a szerepvállalás nem járult még hozzá az elhúzódó orosz-ukrán konfliktus rendezéséhez vagy a további eszkaláció megakadályozásához, a német hozzájárulás a humanitárius segítségnyújtás, jogállami stabilizáció vagy a katonai képességfejlesztési együttműködések területén mindenképp példával szolgálhat az európai válságkezelés területén.

Irodalomjegyzék

2007. évi CLXVIII. törvény az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés kihirdetéséről. 2007. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0700168.tv [letöltés ideje: 2024.03.05.]

Bendiek, Annegret: The „2014 Review": Understanding the Pillars of German Foreign Policy and the Expectations of the rest of the World. 2015. https://www.swp-berlin.org/publications/products/arbeitspapiere/WP_IFRI_The_2014_Review.pdf [letöltés ideje: 2024.02.10.]

Bihari Péter: Németország és a németek. Kalligram Kiadó. Budapest, 2017. 345-346. pp.

Brzozowski, Alexandra: EU strikes political deal on Ukraine military training mission. 2022. https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/eu-strikes-political-deal-on-ukraine-military-training-mission/?_ga=2.108674507.877746974.1666080946-398107924.1663857857 [letöltés ideje: 2024. 04.02.]

Bundesministerium der Verteidigung1: Verteidigungspolitische Richtlinien für den Geschäftsbereich des Bundesministers der Verteidigung. 2003. https://zeitgedankenweb.files.wordpress.com/2017/09/verteidigungspolitische_richtlinien_2003.pdf [letöltés ideje: 2024.01.15.]

Bundesministerium der Verteidigung2: Weissbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr. 2006. [letöltés ideje: 2024.01.12.]

Bundesministerium der Verteidigung3: Vom Einsatz herdenken – Konzentration, Flexibilität, Effizienz - Bericht der Strukturkommission der Bundeswehr. 2010. https://www.roderich-kiesewetter.de/fileadmin/Service/Dokumente/20101026-weise-kommisionsbericht.pdf [letöltés ideje: 2024.01.10.]

Bundesministerium der Verteidigung4: Verteidigungspolitische Richtlinien. Nationale Interesse wahren – Internationale Verantwortung übernehmen – Sicherheit gemeinsam gestalten. 2011. 12-14. pp. https://www.bmvg.de/resource/blob/13568/28163bcaed9f30b27f7e3756d812c280/g-03-download-die-verteidigungspolitische-richtlinien-2011-data.pdf [letöltés ideje: 2024.01.11.]

Bundesministerium der Verteidiung5: Eckpunkte für die Neuausrichtung der Bundeswehr. 2011. 15-17.pp. https://www.bundeswehr.de/resource/blob/5092728/7059f0f9af27786b4eac7118e0c5ca23/eckpunkte-final-data.pdf. [letöltés ideje: 2024.01.15.]

Bundesministerium der Verteidigung6: Weissbuch 2016 zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr. 2016. https://www.bmvg.de/resource/blob/13708/015be272f8c0098f1537a491676bfc31/weissbuch2016-barrierefrei-data.pdf [letöltés ideje: 2024.02.06.]

Bundesministerium der Verteidigung7: Positionspapier: Gedanken zur Bundeswehr der Zukunft. 2021. https://augengeradeaus.net/wp-content/uploads/2021/02/20210209_AKK_GI_Bundeswehr_der_Zukunft.pdf [letöltés ideje: 2024.02.27.]

Bundesministerium der Verteidigung8: Ecpunkte für die Bundeswehr der Zukunft. 2021. https://www.bundeswehr.de/resource/blob/5092728/7059f0f9af27786b4eac7118e0c5ca23/eckpunkte-final-data.pdf [letöltés ideje: 2024.02.28.]

Bundesministerium der Verteidigung9: Integrierte Sicherheit für Deutschland – Nationale Sicherheitsstrategie. 2023. https://www.bmvg.de/resource/blob/5636374/38287252c5442b786ac5d0036ebb237b/nationale-sicherheitsstrategie-data.pdf [letöltés ideje: 2024.02.22.]

Bundeswehr1: Internationales Krisenmanagement der Bundeswehrh. 2024. ttps://www.bundeswehr.de/de/ueber-die-bundeswehr/auftrag-aufgaben-bundeswehr/internationales-krisenmanagement-bundeswehr [letöltés ideje: 2024.03.05.]

Bundeswehr2: Deutschland – EUMAM UA. 2022. https://www.bundeswehr.de/de/einsaetze-bundeswehr/anerkannte-missionen/unterstuetzungsmission-eumam-ukraine [letöltés ideje: 2024. 04.01.]

Bundeswehr3: Special TrainingCommand Public Affairs: EUMAM UA – The European Training Mission. 2024. https://www.bundeswehr.de/resource/blob/5712902/8dab216f936d5ac76d220ad82039d9b0/flyer-eumam-data.pdf [letöltés ideje: 2024.04.01.]

CoE: European Centre of Excellence for Civilian Crisis Management: About the European Centre of Excellence for CivilianCrisis Management (CoE). 2020. https://www.coe-civ.eu/about [letöltés ideje: 2024. 04.02.]

Council of the EU1: Council Conclusions on Ukraine. Foreign Affairs Council Meeting. 2014. https://www.consilium.europa.eu/media/28453/142223.pdf [letöltés ideje: 2024.03.04.]

Council of the EU2: Revised Crisis Management Concept for a civilian CSDP mission in support of Security Sector Reform in Ukraine. 2014. https://www.statewatch.org/media/documents/ news/2014/jun/eu-council-crisis-management-ukraine.pdf [letöltés ideje: 2024.03.10.]

Council of the EU3: Council Decision 2014/486/CFSP of 22 July 2014 on the European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine (EUAM Ukraine). 2014. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/ PDF/?uri=CELEX:32014D0486&from=EN [letöltés ideje: 2024.03.07.]

Deutscher Bundestag1: Ausschuss beschließt Haushalt 2024. 2024. https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2024/kw03-pa-haushalt-bereinigung-982918 [letöltés ideje: 2024.02.25.]

Deutscher Bundestag2: Plenardebatte über russischen Krieg gegen die Ukraine. 2024. https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2024/kw08-de-ukraine-988604 [letöltés ideje: 2024.03.01.]

Dr. Relitz, Sebastian et al.: Germany's Contributions to Civilian Conflict Management and Peace building in the EU's Eastern Neighbourhood Past Experience and Future Prospects. 2023. https://beirat-zivile-krisenpraevention.org/wp-content/uploads/2023/10/ZKP_231005_bf.pdf [letöltés ideje: 2024.03.08.]

EEAS - European Union External Action Service: Missions and Operations. 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/missions-and-operations_en#9620 [letöltés ideje: 2024.03.07.]

Európai Parlament: Közös biztonság – és védelempolitika. 2023. https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/159/kozos-biztonsag-es-vedelempolitika [letöltés ideje: 2024.03.05.]

Európai Tanács: Az Európai Tanács tagjainak együttes nyilatkozata. https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2022/02/24/joint-statement-by-the-members-of-the-european-council-24-02-2022. 2022. [letöltés ideje: 2024.01.12.]

Európai Unió Hivatalos Lapja: Társulási megállapodás egyrészről az Európai Unió és tagállamai, másrészről Ukrajna között (HL L 161., 2014.5.29.). 2014. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529(01) [letöltés ideje: 2024.01.11.]

European Council Press1: Common Security and Defence Policy (CSDP): EU strengthens its civilian missions to better respond to crises around the world. 2023. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/05/22/common-security-and-defence-policy-csdp-eu-strengthens-its-civilian-missions-to-better-respond-to-crises-around-the-world [letöltés ideje: 2024.03.05.]

European Council Press2: Ukraine: EU launches Military Assistance Mission. 2022. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/11/15/ukraine-eu-launches-military-assistance-mission [letöltés ideje: 2024. 04.02.]

Fedinec Csilla et al.: Ukrajna története: régiók, identitás, államiság. Gondolat Kiadói Kör. Budapest, 2021. 422-423. pp.

Fedinec Csilla-Rácz András-Romsics Ignác: Az orosz-ukrán konfliktus történelmi háttérrel. Kocsis Kiadó. Budapest, 2023. 50. p.

Gebauer, Matthias - Von Hammestein, Konstantin: Die 100-Milliarden-Bazooka. 2022. https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-die-100-milliarden-dollar-bazooka-von-olaf-scholz-a-daf9203c-2737-4cb2-9c99-308e50dea945. [letöltés ideje: 2024.02.26.]

Ivashchenko-Stadnik et al.: Implementation of the EU's crisis response in Ukraine. EUNPACK project. 2018. https://www.eunpack.eu/sites/default/files/publications/2018-01-31%20D6.3%20Working%20paper%20on%20implementation%20of%20EU%20crisis%20response%20in%20Ukraine.pdf [letöltés ideje: 2024.03.15.]

Kiel Institute for the World Economy1: Military aid, € billion – Ukraine Support Tracker. 2024. https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker [letöltés ideje: 2024.01.14.]

Kiel Institute for the World Economy2: Ukraine Support Tracker Data. https://www.ifw-kiel.de/publications/ukraine-support-tracker-data-20758 [letöltés ideje: 2024.02.10.]

Schlie, Ulrich: Deutsche Sicherheitspolitik seit 1990: Auf der Suche nach einer Strategie. SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen. 2020/4(3). 306. p.

Soós Edit: Better regulation in the European Union. FORYM. Acta Juridica et Politica. 2020. Vol. 10. no. 3. 116. p.

Statista: Total bilateral aid commitments to Ukraine between January 24, 2022 and January 15, 2024, by donor and type. https://www.statista.com/statistics/1303432/total-bilateral-aid-to-ukraine [letöltés ideje: 2024.02.15.]

Sz. Bíró Zoltán: Putyin Oroszországa. Noran Libro Kiadó. Budapest, 2019. 56-57. pp.

Tagesschau: Ampel will Schuldenbremse einhalten - und sparen. 2023. https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/haushalt-einigung-schuldenbremse-ampel-100.html [letöltés ideje: 2024.02.28.]

Tanács: 2022. október 17-i (KKBP) 2022/1968 HATÁROZATA az Európai Unió Ukrajnát támogató katonai segítségnyújtási missziójáról (EUMAM Ukrajna). 2022. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a22h1968.kbp [letöltés ideje: 2024. 04.02.]

Techau, Jan: The Steinmeyer review of German foreign policy. 2015. https://carnegieeurope.eu/strategiceurope/59422 [letöltés ideje: 2024.02.28.]

Werkner, Ines-Jacqueline: Wehrpflicht and Zivildienst - Bestandteile der politischen Kultur?. Aus Politik und Zeitgeschichte. 2011/48. 41-42. pp.

Lóczi Tamara, PhD hallgató
Szegedi Tudományegyetem Állam – és Jogtudományi Kar**,** Politológia Tanszék, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
E-mail: loczitamara@gmail.com

Témavezetők:
Dr. habil. Soós Edit, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam– és Jogtudományi Kar
Dr. Juhász Krisztina, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Állam– és Jogtudományi Kar

Lektor:
Dr. habil. Révész Béla, PhD, címzetes egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam– és Jogtudományi Kar

Food Bloggers on the Table: A Comparative Analysis of Virtual Food Content Performance

Evaluating the effectiveness of contents during the Holiday campaign period through benchmark analysis and qualitative approaches

Míra Mohr

University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Marketing and Tourism, Doctoral School of Business Administration

Author's email address: mohr.mira@ktk.pte.hu

The Christmas period is strategically significant both economically and gastronomically, as it involves the holiday shopping and preparation for feasting that holds considerable importance for numerous industries. Social media plays a pivotal role in consumers' daily lives influencing their eating habits and shaping dietary decisions and preferences. This study focuses on analyzing data derived from the Instagram profiles of key figures in the Hungarian food blogging scene during the Christmas period.

The study presents valuable insights drawn from in-depth interviews conducted with prominent Hungarian food bloggers. To deepen the research the study analyzes the data of the 6 influential food bloggers' Instagram pages through three main research questions. The research aims to uncover the content-sharing practices of the selected creators and map out virtual content consumption habits during the Christmas season of 2023. Analyzing social media performance allows us to assess the effectiveness of Christmas campaigns, and gain insights into current trends, and consumer preferences.

The study offers a benchmark analysis of the content strategies of food bloggers' Instagram pages during the Christmas period. Benchmarking helps to identify differences in the competitors' performance and strategies. The findings suggest that bloggers utilize a range of strategies on the platform, achieving differing levels of success. Bloggers are facing increasing pressure to subscribe Meta's services, without investment in the platform they seem to achieve stagnation at best.

Keywords: Christmas, food bloggers, Instagram, social media

I. Introduction

Social media is a powerful marketing tool that has a huge impact on consumers' daily lives around the world. It has enabled food marketers to reach large audiences in a more personalized way than traditional advertising methods (Qutteina et al., 2019). For billions of people social media provides entertainment, information, and opportunities to connect with others. In today's media landscape content creators are some of the most influential players, as they play a significant role in persuading audiences (Giuffredi-Kähr et al., 2022). For food bloggers analyzing social media performance is crucial to increase brand awareness and engage with consumers.
Christmas is a pivotal time for various industries due to the big holiday shopping, gift-giving, and preparations. This heightened consumer activity presents a great opportunity for businesses to increase their annual income. In modern times Christmas is influenced by postmodern ideas. Instead of celebrating the value of home and family, Christmas shopping reflects a quest for individual identity (Belk - Bryce, 1993). Seasonal shifts in food and beverage purchases also shape consumption patterns. The increasing of materialism and globalization has not only reshaped economic dynamics but has also impacted consumer behavior and the whole essence of the holiday season (Hegedüs - Mitev, 2021). The examination of the specific market using quantitative methods (Mohr, 2023) showed the extraordinary seasonality of its performance, where low points can be observed in summer and peaks in winter. Analyzing this highlighted period could contribute to a deeper understanding of the market supply structures.
The following study focuses on these research questions:
RQ1: To what extent do Hungarian Food Bloggers work professionally in virtual space?
RQ2: What types of content do the interviewees use to build and maintain their community on Instagram during the Holiday campaign?
RQ3: What strategies do the interviewees use to adapt to changes in Instagram's algorithm?

Social media analyses help uncover what types of content and messages elicit positive reactions from the audience providing insights into consumer preferences. By analyzing valuable information, we can gain a competitive edge in the market and enhance the effectiveness of campaigns.

II. Topic discussion

The food industry and social media are becoming increasingly intertwined. Companies and brands are communicating and building relationships with consumers more effectively in the virtual space. Social media users have great diversity in age, interests, and other social characteristics (Balogh et al., 2023; Qutteina et al., 2022; Saher et al., 2024). Users like to participate in virtual culinary communities sharing their experiences, and opinions across various platforms. While users show unique differences in their demographic characteristics, entertainment/recreation as a motive is particularly important for understanding users' engagement with social media (Ewing et al., 2023).
As people spend more and more time on social media companies are expanding their presence across various platforms as well. For food industry players it is crucial to share images and videos of food, publish recipes, and keep track of dietary trends to meet the demands of their customers. On these platforms users primarily receive commercial messages related to food and physical appearance from influential market players, and consumers are fundamentally aware of this (Feijoo et al., 2022). Food products endorsed by celebrities and influencers has a huge impact on consumers eating preferences and dietary decisions (Görgényi Hegyes et al., 2017; Quan Xie - Yang Feng, 2023). According to researchers' findings active food marketing shows

a positive correlation with eating attitudes, consumer behavior, perceived norms, and nutritional knowledge (Qutteina et al., 2019).

Each platform has its own language and communication style. Users are more likely to share posts whose visual content aligns with the primary user intent of the platforms (Ahmadi et al., 2023). Facebook users prefer affective textual and visual content, while X (formerly Twitter) users are more inclined towards a combination of informative visual and affective textual content (Ahmadi et al., 2023). Instagram is one of the most popular social media platforms garnering interest from professionals worldwide (Arora et al., 2019; Haenlein et al., 2020; Keszeg, 2020; Von-Polheim et al., 2023). Due to the rising popularity of TikTok Instagram underwent a couple rebranding through the past years. While high-quality photo content is used to dominate Instagram (Keszeg, 2020), the emergence of short videos has transformed the platform's dynamics.

Analyzing food content on Instagram reveals that while global trends (such as vegetable juices, and bowls made from nuts and fruits) appear to a lesser extent among influencers. They typically promote their own culture's traditional foods (Von-Polheim et al., 2023). Results from studies on Instagram usage motivation and behavior show that self-promotional motivation strongly correlates with the frequency of photo uploads, leading Instagram users to upload photos of people, food, and objects more frequently. Meanwhile, social interaction motivation correlates closely with a certain level of interest in photos uploaded by others, prompting users to respond to contents posted by others (Byung-Kwan Lee et al., 2022). These findings indicate that content creation and consumption are influenced by naturally different but simple motivational factors.

III. Results

In the following sections the study delves into the social media performance of food bloggers during the Christmas campaign period using both qualitative and quantitative methods. Measuring social media performance differs from traditional marketing. Researchers explore numerous possibilities for measuring social media performance employing unique measurement techniques developed for individual cases (Ahmadi et al., 2023; Gräve - Greff, 2018; Quan Xie - Yang Feng, 2023)

The quantitative research involves a benchmark analysis focusing on food bloggers, which is as an excellent method for analyzing brand performance and comparing it with competitors. During the benchmark analysis, data from prominent food bloggers' Instagram pages are compared during the Christmas season of 2023. Among the subjects there are 3 full-time food bloggers and 3 part-time food bloggers. The first table (Table 1.) shows the data of the participants. The food bloggers that were analyzed were chosen based on previous qualitative research. During the qualitative research online, in-depth interviews were conducted. The goal of these interviews was to understand the participants' mindset and gain deeper insights into their professional processes. Participants defined the market through open-ended questions, including its seasonality, the current technological environment, and the significance of visuality.

Table 1. The Instagram sizes of the participants

Food Blogger	Number of followers at the beginning of the observation	Number of followers at the end of the observation
"A" Blogger	132 675	137 124
"B" Blogger	107 041	112 408
"C" Blogger	89 652	91 945
"D" Blogger	70 591	77 742
"E" Blogger	61 807	61 809
"F" Blogger	50 047	50 239

Source: self-edited, based on calculations using data from the Sotrender application

III.1. The results of the in-depth interviews

Regarding the seasonality of the market most interviewees (5 bloggers from 6) perceive peaks in the winter. Therefore, investigating this prominent period seems justified. When defining the market almost all participants mentioned the significant influence and unpredictability of social media algorithms. Many of the respondents find analyzing competitors emotionally burdensome and do not consider it a worthwhile activity. Although most participant attempt to analyze Instagram-data to some extent, 4 blogger form 6 lack the necessary knowledge, resources, or motivation to do so effectively. While the respondents have a general idea about their followers, most of them (4 blogger form 6) cannot categorize them into groups.
It is apparent from the research that one does not need a high follower count to work full-time in this field, but they need to expand the focus of their activities and incorporate other platforms in some form (e.g., photography, marketing). However, according to the sample a high follower count is essential for an individual to be a full-time blogger and solely rely on their platforms for income. It appears that regularly performing analytics enables players to better understand market operations and current trends. Not only do they have a better understanding of their followers, but they also have a more committed follower base, and they communicate with them more efficiently.

III.2. The distribution of content

During the analyzed period content creators published a total of 200 pieces of content including 36 photos, 108 carousels (multiple photos within a single post), and 56 reels videos (typically short videos lasting for a few seconds). Among the food bloggers carousels were the most popular type of content (Figure 1).

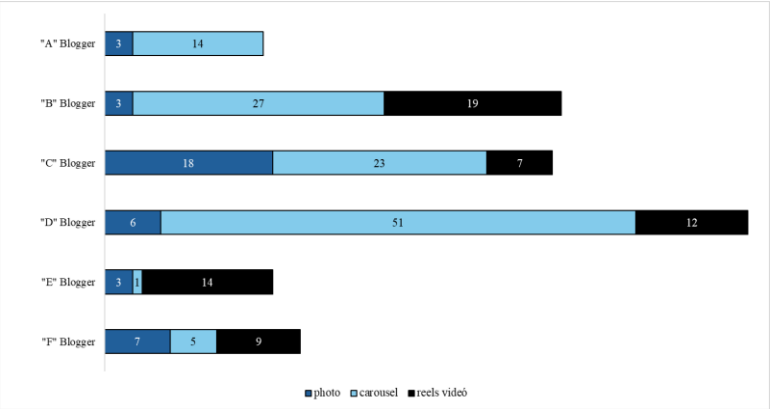

Figure 1. Distribution of content types among the Bloggers, Source: self-edited based on calculations using data from the Sotrender application

The distribution of posts over time was as follows: 53% of the content was posted in December, 38% in November, and 9% in January. In January proportionally much less content was created, accounting for only 17.9% even when adjusted for time (Figure 2).

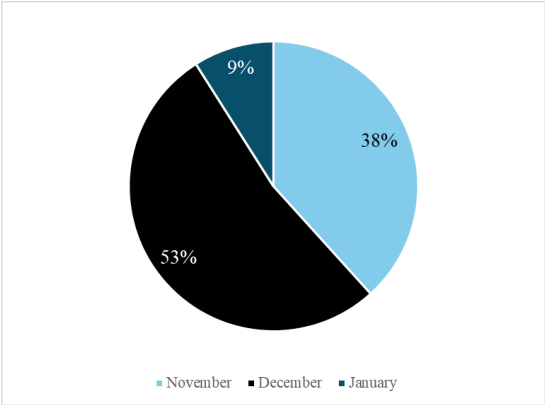

Figure 2. Monthly distribution of the contents, Source: self-edited based on calculations using data from the Sotrender application

In several unique cases the frequency of posts showed a positive linear relationship with the number of new followers. Moderate-strength positive linear correlations were observed in the cases of "A" and "B" Bloggers between the frequency of posts and the number of new followers (Figure 3): Pearson's correlation coefficients were 0.407** and 0.467**. A weak positive linear correlation was observed between the aggregated frequency of posts by bloggers and the number of new followers: Pearson's correlation coefficient was 0.173**.

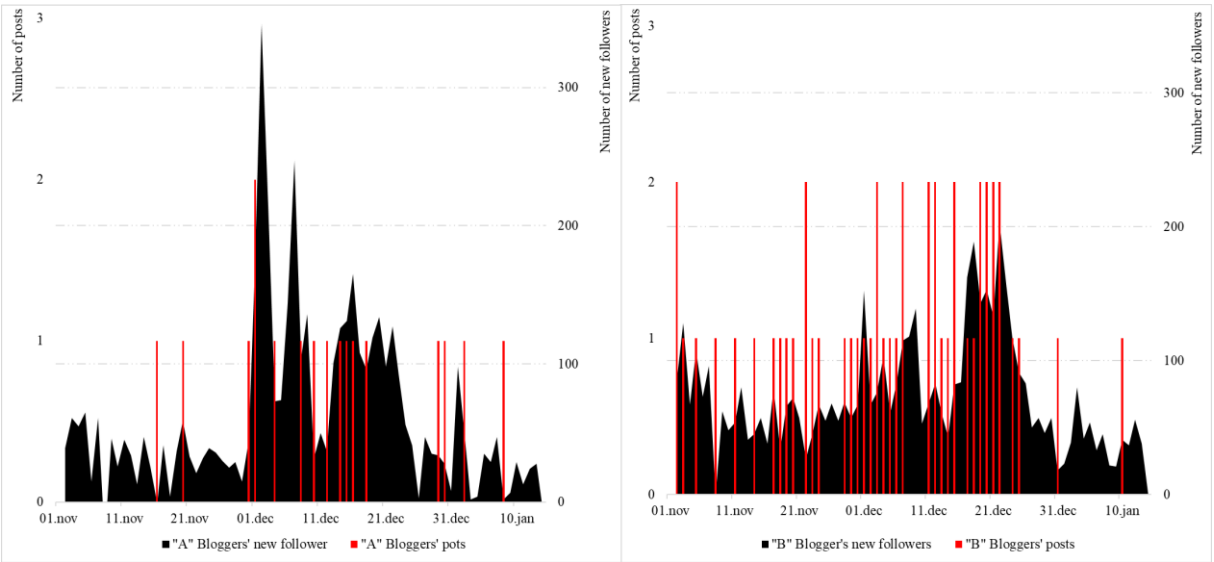

Figure 3. The relationship between the posting frequency and the number of new followers by Blogger "A" and "B", Source: self-edited based on calculations using data from the Sotrender application

III.3. Comparing the data of the bloggers

In the fourth figure (Figure 4) the daily distribution of follows and unfollows for bloggers is depicted. "A" Blogger typically shares fewer but high-quality content. During the analyzed period they only published 17 pieces of content, being the only one among bloggers who did not share reels videos. The peak in new followers for "A" Blogger occurred on December 2nd,

with 345 new followers. A photo post on December 1st featuring a selection of Linzer cookie recipes significantly boosted the performance of the page, putting it on a new growth trajectory. From December 1st to 25th, it experienced an average daily growth of 121 new followers, compared to an average of only 33 new followers per day throughout November.

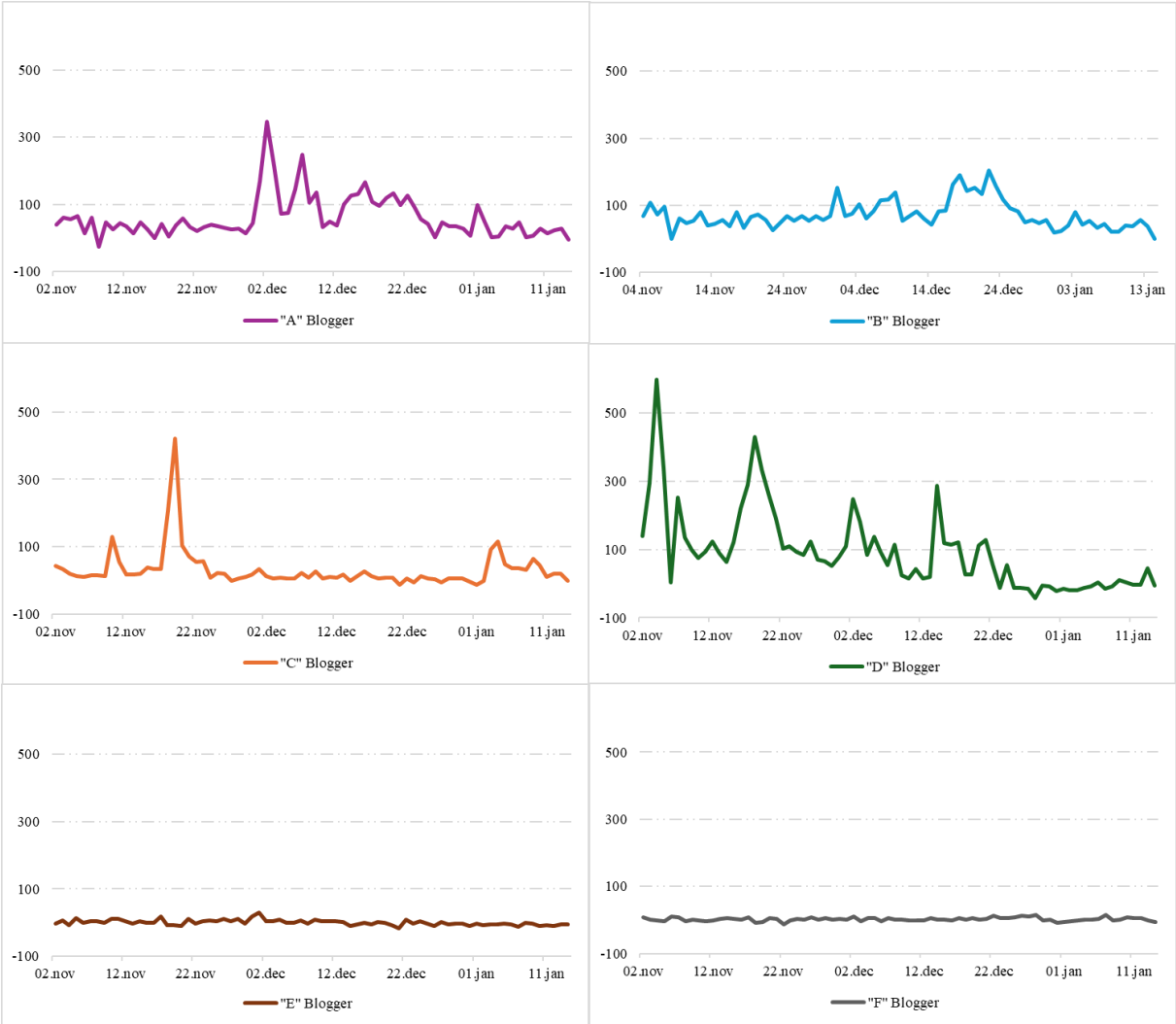

Figure 4. Comparative chart illustrating the changes in daily followings and unfollowings of the Food Bloggers, Source: self-edited based on data from the Sotrender application

The average growth was 4,485 followers for "A" Blogger and 5,377 followers for "B" Blogger, while the actual growth by the end of the analyzed period was 4,449 new followers for "A" Blogger's page and 5,367 new followers for "B" Blogger's page. It can be noted that neither page was advertised during the analyzed period, they solely utilized product placements. "B" Blogger shared 49 pieces of content during the analyzed period. "B" Blogger exhibits higher reach, as evidenced by the fluctuations in new follows, which are positioned higher along the x-axis (Figure 7). The primary reason for this could be their popular YouTube channel (with 150 thousand subscribers), where they regularly share content thereby engaging their audience across multiple social media platforms. Compared to their proportions "B" Blogger's page demonstrates the lowest variance among new followers ("B" Blogger's new follower variance: 41.762; "A" Blogger's new follower variance: 61.702).

"C" Blogger's peak in new followers was 421 on November 19th, triggered by a high-value giveaway launched on November 18th. The blogger regularly promotes their content, collaborates with agencies, and has had a Meta Verified subscription since July 2023 (current prices range between 6,290 and 10,490 HUF per month depending on the package). It can be observed that they have a low variance in new followers (57.59). The total average growth was 2,283 followers for "C" Blogger and 6924 followers for "D" Blogger, while the actual growth by the end of the analyzed period was 2,293 new followers for "C" Blogger's page and 7,151 new followers for "D" Blogger's page.

"D" Blogger has the highest variance in new followers among the examined food bloggers (117.448). Their page regularly hosts giveaways resulting in outstanding values on the timeline (Giveaways: 598 new followers on November 4th, 430 new followers on November 18th, 287 new followers on December 14th), which also comes with significant variance. However, after the decline of the giveaways starting from December 25th unfollows became continuous. The page was reaching a low of -43 on December 28th when the bloggers unusually shared a picture of themselves. "D" Blogger typically does not engage in personal branding, but they promptly respond to the negative results by subscribing to the Meta Verified service.

"E" Blogger and "F" Blogger have variances of 48.333 and 62.352 in new followers. The total average growth was 12 followers for "E" Blogger and 188 followers for "F" Blogger, while the actual growth by the end of the analyzed period was 2 new followers for "E" Blogger's page and 192 new followers for "F" Blogger's page. Both pages operate entirely organically without advertising, no Meta Verified subscription, only occasional product placements, and no giveaways. While both content creators have particularly high-quality visual content and outstanding pastry products, without investing in the platform they seem to achieve stagnation at best, with only minor growth.

IV. Conclusion

Based on the analysis of food bloggers' Instagram pages numerous significant trends and practical insights can be identified. The results of the research help us better understand which content performs effectively in the online space and how to optimize our marketing strategy to align with audience preferences. However, it's important to mention that while the analysis of the highlighted period provides valuable insights, it can only be considered as a micro-analysis. To gain a more comprehensive understanding it would be necessary to track the performance of the pages for at least a whole year.

Table 2. Summarizing the results based on RQ2

RQ2: What types of content do the interviewees use to build and maintain their community on Instagram during the Holiday campaign?	
"A" Food blogger	Non-regular photo content
"B" Food blogger	Regular video presence
"C" Food blogger	Regular visual content
"D" Food blogger	Constant photo content
"E" Food blogger	Non-regular high-quality videos content
"F" Food blogger	Non-regular high-quality visual content

Source: self-edited

Regarding the first research question it can be concluded that full-time bloggers approach various business factors more professionally and appear to make significant efforts to not only maintain but also increase their existing competitive advantage in the future (RQ1).
The second table (Table 2.) shows the summary of the second research question, while the third table (Table 3.) shows the summary of the third research question. Benchmark analysis reveals that in the gastronomy niche short video content dominates (RQ2). On the bloggers' pages carousel-type content prevails (RQ2) with short video content increasingly gaining prominence. It is worthwhile to notice that the bloggers are facing an increasing pressure to subscribe to Meta's services. Personal branding stands out on food bloggers' pages (RQ3). Many bloggers are seen transitioning into the world of influencers. This is evident in their full endorsement of brands in their content, while others try to apply more restrained product placements. Advertising on the platform is not typical among food bloggers.

Table 3. Summarizing the results based on RQ3

RQ3: What content strategies do the interviewees use to adapt to changes in Instagram's algorithm?	
"A" Food blogger	Personal branding, Influencer marketing
"B" Food blogger	Personal branding, Product placements
"C" Food blogger	Meta Verified subscription, Influencer marketing, Personal branding, Advertisements
"D" Food blogger	Meta Verified subscription, Regular giveaways, Product placements
"E" Food blogger	Product placements
"F" Food blogger	Personal branding

Source: self-edited

Furthermore, "B" Blogger's strategy deserves highlighting as the blogger performs exceptionally well across multiple platforms. They can engage their followers across various platforms, which is not common among the other bloggers. "C" Blogger's strategy stands out due to its exceptional advertising value (RQ3), major brands unequivocally choose their endorsement due to their influencer activities.
Further findings from the research indicate that the days around Christmas did not show significant differences in user reactions, while the beginning of January performed poorly overall. Based on the analyses building a personal brand in the virtual space proves to be an effective tool. However, a blogger who does not regularly engage in such activities on their page may elicit negative reactions among users due to their lack of personal presence.

References

Ahmadi, I. - Waltenrath, A. - Janze, Ch., 2023. Congruency and Users' Sharing on Social Media Platforms: A Novel Approach for Analyzing Content. Journal of Advertising, 52(3), pp. 369-386, DOI: https://doi.org/10.1080/00913367.2022.2055683

Arora, A.- Bansal, S. - Kandpal, Ch. - Aswani, R. - Dwivedi, Y., 2019. Measuring social media influencer index- insights from facebook, Twitter and Instagram. Journal of Retailing and Consumer Services, 49. kötet, pp. 86-101, DOI: https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.03.012

Balogh, R. T. - Földi, F. - Józsa, K., 2023. A KÖZÖSSÉGI MÉDIA HASZNÁLATÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSE A TESTKÉPPEL 12–18 ÉVES KORBAN. 16. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia, pp. 51-52.

Belk, R. W. - Bryce, W., 1993. Christmas shopping scenes: From modern miracle to postmodern mall.. International Journal of Research in Marketing, 10(3), pp. 277-296, DOI: https://doi.org/10.1016/0167-8116(93)90011-M.

Byung-Kwan Lee - Hwan-Ho Noh - Eun Yeong Doh - Hye Bin Rim, 2022. Rejected or ignored?: the effect of social exclusion on Instagram use motivation and behaviour. Behaviour & Information Technology, 41(15), pp. 3177-3190, DOI: https://doi.org/10.1080/0144929X.2021.1975820

Ewing,C. R. - Nienstedt, C. - Wright, R. R. - Chambers, S., 2023. Social Media Use Motives: An Influential Factor in User Behavior and User Health Profiles. Psi Chi Journal, 28(4), pp. 275-286. DOI: https://doi.org/10.24839/2325-7342.JN28.4.275.

Feijoo, B. - López-Martínez, A. - Núñez-Gómez, P., 2022. Body and diet as sales pitches: Spanish teenagers´ perceptions about influencers´ impact on ideal physical appearance. Media psycology, 31(4), p. DOI: https://doi.org/10.3145/epi.2022.jul.12.

Giuffredi-Kähr, A. - Petrova, A. - Malär, L., 2022. Sponsorship Disclosure of Influencers – A Curse or a Blessing?. Jurnal of Interactive Marketing Vol 57/1, pp. 18-34 DOI: https://doi.org/10.1177/10949968221075686.

Görgényi Hegyes, É. - Máté, B. - Vafaei, S. A. - Fekete Farkas, M., 2017. THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN GASTRONOMY INDUSTRY. In: Akadémiai folyóirat. Debrecen: Center-Print Publishing House, pp. 95-104 DOI: https://doi.org/10.19041/APSTRACT/2017/3-4/14

Gräve, J. F. - Greff, A., 2018. Good KPI, Good Influencer?: Evaluating Success Metrics for Social Media Influencers. SMSociety '18: Proceedings of the 9th International Conference on Social Media and Society, pp. 291-295, DOI: https://doi.org/10.1145/3217804.3217931.

Haenlein, M. Anadol, E. - Welte, D., 2020. Navigating the New Era of Influencer Marketing: How to be Successful on Instagram, TikTok, & Co. California Management Review Vol 63/1, pp. 5-251 DOI: https://doi.org/10.1177/0008125620958166

Hegedüs, D. - Mitev, A. Z., 2021. TÉNYLEG BOLDOG A KARÁCSONY? – A KARÁCSONYI STRESSZ (STRESSMAS) ÁTÉLÉSE A FIATAL FELNŐTTEK SZEMSZÖGÉBŐL. VEZETÉSTUDOMÁNY, LII(10), pp. 2-14, DOI: https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.10.01.

Keszeg, A., 2020. Az „instagramolható divat" fogalma és jelenségei, Apertúra 2020. nyár. DOI: https://doi.org/10.31176/apertura.2019.15.4.2

Mohr, M., 2023. A Google Analytics felhasználása a food marketingben. In: Antalík, Imrich; Csiba, Péter; Szabó, Dávid; Takácsné György, Katalin; Wimmer, Ágnes (szerk.) Litera Oeconomiae IV. Válogatás a 36. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Közgazdaságtudományi Szekció első helyezett pályamunkáiból, 1. kötet, pp. 317-336. DOI: https://doi.org/10.36007/4744.2023

Quan Xie - Yang Feng, 2023. How to strategically disclose sponsored content on Instagram? The synergy effects of two types of sponsorship disclosures in influencer marketing. International Journal of Advertising, 42(2), pp. 317-343, DOI: https://doi.org/10.1080/02650487.2022.2071393.

Qutteina, Y. - Halles, L. - Raedschelders, M. - De Backer Ch. - Smits, T.,2022. Food for teens: How social media is associated with adolescent eating outcomes. Public Health Nutrition, 25(2), pp. 290-302, DOI: https://doi.org/10.1017/S1368980021003116

Qutteina, Y. - Halles L. - Mennes, N. - De Backer Ch. - Smits, T., 2019. What Do Adolescents See on Social Media? A Diary Study of Food Marketing Images on Social Media. Frontiers in Psychology, 10. kötet, p. Article number 2637 DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02637

Saher, A. - Tang, L. - Douglas, S. - Jacob, R. - Walton, K. - Sadowski, A. - Ma, D. W. L. - Haines, J., Guelph Family Health Study, 2024. Fathers' use of social media for social comparison is associated with their food parenting practices. Appetite, 195. kötet, p. DOI: https://doi.org/10.1016/j.appet.2024.107201

Von-Polheim, P. - Cano-Orón, L. - Vangut-Climent, E., 2023. types of discourse disseminated by food influencers: Trends on Instagram in France, Germany, Italy, Spain, and the United Kingdom. Political polarization, 36(6), p. DOI: https://doi.org/10.3145/epi.2023.nov.18

Míra Mohr, PhD student
University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Marketing and Tourism, Doctoral School of Business Administration
E-mail: mohr.mira@ktk.pte.hu

Tutors: Prof. Dr. Mária Törőcsik, Professor Emerita, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Marketing and Tourism
Dr. Ákos Nagy, Adjunct, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Marketing and Tourism

Reviewer: Dr. László Csóka, Adjunct, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Marketing and Tourism

Cognitive Bias and AI Technology: The Human Element in Automated Recruitment and Selection

Naoum Rawiah Fuad

Faculty of Business and Economics, Doctoral School of Business Administration, University of Pécs

Author's e-mail address: rawia.naoum@pte.hu

Recruitment and selection are key functions of human resources management (HRM); the recruitment process in HRM involves the selection of suitable candidates, application management, and interview management. As technology advances continuously, businesses must continually grow and evolve. HR strategies must also keep pace with this transformation in many business areas. A key aspect of this evolution is recruitment automation, utilising technology to enhance and modernise the hiring process. Artificial Intelligence and Machine Learning shape the future of businesses and their functions, including human resources functions, which are increasingly integrated into the recruitment process. Technologies can swiftly scrutinise enormous volumes of applications, resumes, and CVs, speed up the hiring process, enhance the candidate experience through pre-assessment automation tools, and support the decision-making process through data analytics. However, the human touch brings empathy, understanding, and critical thinking to the table.

The benefits of automated recruitment are well-documented, demonstrating their ability to reduce administrative burdens and expedite the hiring process effectively. However, automated recruitment systems have flaws, including concerns about trustworthiness, security, and bias. These issues can arise during the design phase, deployment phase, or interpretation of results. The bias issue is particularly crucial, yet the literature has a gap in its exploration. This paper aims to fill this gap by examining various cognitive biases and presenting the human element effect within automated recruitment processes.

The paper reviews and analyses existing literature of academic articles relevant to the subject matter and connects technological dimensions of HRM within automated recruitment processes with literature related to behavioural science. It contributes to bridging the gap in the literature on biases caused by automated recruitment functions by shedding and analysing the human element effect, precisely, cognitive biases that may arise if human intervention in the integration process technology in recruitment processes. This research is novel and unique, offering fresh insights and perspectives that have not been explored before, making it a compelling read for those interested in the intersection of technology, HRM, and behavioural science.

The study's findings suggest that the automated recruitment process has various cognitive bias sources, from technology designers, domain experts, and end users or receivers. As a result, the paper suggests recommendations for organisations and future researchers to explore strategies to mitigate biases associated with these systems.

Keywords: Automated Recruitment and Selection, Cognitive Bias, Human Resource Management, Artificial intelligence

Human capital, a pivotal asset for modern organisations, has experienced a significant shift in its importance. In the 20th century and until the 1980s, firms primarily relied on tangible assets like properties and equipment (Black, 2019; Lev, 2000). However, in this new century, human capital has become more crucial and more strategic than ever before. As Black (2019) puts it, "human capital will move out of the primary purview of human resource managers and onto the top agenda of business executives everywhere" (p.91). This shift underscores the dynamic nature of business assets and highlights the increased attention given to human capital values to generate competitive advantage. Recruitment and selection are essential functions that seek to attract the most talented candidates for a job to generate a more competitive advantage for an organisation (Beniamin, 2017), a vital part of almost all institutions, regardless of the private or public sector (Nabi et al., 2015). Bobinski (2012, p.1) states that identifying the right human capital "is like searching for the sharpest needles—in a pile of needles".

Recruitment and selection, which are commonly known as the staffing function, involve several phases, as noted by Chungyalpa and Karishma (2016, p.1): (i) job analysis, (ii) workforce planning, and (iii) recruitment and selection. Job analysis, as defined by Chang and Kleiner (2002, p. 73), is "a systematic process of obtaining valid job information to aid management in decision-making." The staffing process requires a detailed job analysis that illustrates job duties and their relative importance, answering questions about how, why, and when specific tasks are performed. Additionally, it assesses job conditions, including tangible factors such as the physical environment and intangible factors such as the culture (Chungyalpa & Karishma, 2016). Manpower planning, according to Bowey (1977, p.421), "is a strategy for matching future manpower numbers and skills with organisational activities", or in other words, forecasting the future employee's numbers and their capacities and skills that are needed to handle specific work in an organisation. Manpower or workforce planning must also be able to predict employee turnover rates and plan for the necessary arrangements to fill those gaps to ensure no shortage or surplus of employees (Chungyalpa & Karishma, 2016). Finally, according to Kanagavalli et al. (2019, p.1), "recruitment and selection should be structured to select the right candidate for suitable positions". Other scholars defined it as "the art of discovering and procuring potential applicants for the actual and anticipated vacancies in organisations" (Jyothi & Venkatesh, 2005, p. 83).

Technological innovation and the internet have improved many aspects of organisations, including human resource functions like recruitment and selection. These technologies' benefits include cost effectiveness, shortening recruitment and selection time, enhancing the decision-making processes and allowing organisations to improve their image and profiles (Anand & Chitra Devi, 2016; Jatobá et al., 2019; Okolie & Irabor, 2017). Scholars have found that AI systems can potentially introduce significant and far-reaching changes to organisations, fundamentally altering how they operate, compete, and succeed (Paschen et al., 2020). However, some scholars debate the advantages and disadvantages of integrating technology, such as Artificial Intelligence (AI), into human resources. Integrating AI can introduce specific issues, such as transparency, trust, ethical issues and bias (Chen, 2023; Borry & Getha-Taylor, 2019; Johnson et al., 2022).

Scholars have noted for a decade that the domain of integrating AI in HRM is emerging (Strohmeier & Piazza, 2015); however, despite the growing interest and potential benefits, such as increased efficiency and decision-making support, challenges and hidden complexities are still present, and their exploration in academic literature is not adequate (Tewari & Pant, 2020;). There is a substantial gap between the potential and practice of AI in HRM (Tambe et al., 2019), with a limited number of publications and a dispersed usage behaviour (Jatobá et al., 2019). Therefore, this paper aims to uncover how AI-powered recruitment and selection tools can introduce cognitive bias into the hiring process. It will explore the types and sources of such biases and suggest strategies and practices that key stakeholders and decision-makers can

implement to reduce cognitive bias within AI recruitment systems. The paper will synthesise and analyse the literature related to this topic, focusing on AI applications and potential cognitive biases. It also draws on the behavioural science literature on recruitment biases, including AI and human decision-making.

I. Artificial Intelligence Role in Recruitment and Selection: Advantages and Challenges

Artificial Intelligence (AI) has caused a significant revolution globally, particularly in the business world, and is among the latest technologies adopted. The definition and interpretation of AI vary depending on the field and its function. Nevertheless, various definitions describe how it is programmed to think, learn, and act like a human (Hemalatha et al., 2021; Tewari & Pant, 2020). AI can be described as technologies that emulate natural intelligence (Hemalatha et al., 2021). As mentioned earlier, AI has become a cross-cutting component in management functions, which shifted as will the mindset of business models; similarly, human resources domains are being affected by these disruptive technologies (Murgai, 2018; Nawaz, 2020; Sivathanu & Pillai, 2018). AI technology is gradually reshaping all the various functions of HRM recruitment, selection, training and development, performance management, and workforce engagement, which are now all done with the involvement of AI's different types of technologies (Chandar et al., 2017 (Cappelli et al., 2020; Johnson et al., 2022; Tewari & Pant, 2020). It is worth mentioning that the Human Resource Information System (HRIS) plays a vital role in this process. The HRIS is a systematic procedure that collects, stores, maintains, retrieves, and validates data an organisation needs regarding its human resources, personnel activities, and organisation unit characteristics (Kovach & Cathcart, 1999; Tewari & Pant, 2020).

In the context of recruitment and selection, as stated (Fernández-Martínez & Fernández, 2020, p. 199), “In HR, more and more tasks are now fully automatised and powered by algorithms, though still relying on human recruiters to make the final decision of who is interviewed on-site or who is hired.” AI can assist companies in managing and processing a large number of candidates in a relatively short time compared to manual or human capacity. Therefore, it is an effective tool for managing the administrative load of tasks such as screening resumes that would otherwise take a long time for HR personnel to process. AI algorithms can analyse job descriptions, use keywords, and then evaluate each candidate's profile to match the required job title, skills, experience, qualifications, and so on (Corea, 2019; Saxena, 2020; Tewari & Pant, 2020). Therefore, AI increases the efficiency of HR staff, reduces the cost of repetitive work, and optimises their time and the quality of work using the analytics features of AI, enabling them to complete their tasks in a shorter time (Åström et al., 2022; Saxena, 2020). In addition to time reduction, efficiency, and cost reduction, using the HR analytics features by AI helped decision makers to make decisions based on evidence (Akter et al., 2020; Aström et al., 2022; Lindebaum et al., 2020; Martins et al., 2020; Rana et al., 2021; Vinogradova et al., 2019). Scholars assert that AI in HRM has a predictive capability for employee turnover (Sexton et al., 2005). Additionally, Schweyer (2018, p7) has stated that “AI tools designed for forecasting turnover are "among the most mature, implemented, and straightforward solutions.” Therefore, Leading and well-established companies are already using AI technologies to enhance effective decision-making and provide predictive analytics to their employees, which offers a range of benefits (Hemalatha et al., 2021; Vinogradova et al., 2019).

Despite AI technology's advantages to HR functions and, more specifically, its added value to recruitment and selection, many scholars also believe it has many concerns and challenges regarding integrating it with HRM functions. For instance, Tambe et al. (2019) stated one of these is the complexity of the HR phenomenon, where HR involves complex interactions and

decisions that are not always easily quantifiable or predictable, making it difficult for AI to grasp and manage these nuances fully. Moreover, small datasets for organisations are one of the key challenges, where AI and data science methods require large amounts of data to be effective. In HR, especially within individual organisations, datasets' limited size can constrain AI systems' learning and accuracy (Cappelli, 2017; Junqué de Fortuny et al., 2013; Tambe et al., 2019). Another issue is employee perception; how employees view AI-influenced decisions can be challenging, as they may be sceptical of or resistant to decisions made by algorithms rather than humans, affecting employee satisfaction and trust. Tambe et al. (2019; p.18) state that "Employment actions are subject to a range of complex socio-psychological concerns that exist among employees, such as personal worth and status, perceived fairness, and contractual and relational expectations. These affect organisational and individual outcomes. When employees do not understand or accept how decisions are made, they can gamble the system or disrupt it in ways that affect organisational outcomes."

Therefore, AI still presents issues related to fairness and ethical constraints; questions around legality arise with AI decision-making, especially concerning potential biases that AI systems may inadvertently learn from historical data, leading to discrimination (Chen, 2023). AI algorithms can be incredibly complex and often operate as a "black box," impairing transparency and making it difficult to understand how certain decisions are made, which causes a lack of (i) transparency, (ii) accountability and (iii) explainability (Chen, 2023; Johnson et al., 2022; Shin & Park, 2019; Tambe et al., 2019). Moreover, AI systems must comply with labour laws and regulations that protect against discrimination in hiring practices, which can be hard to ensure if the AI's decision-making rationale is unclear (Tambe et al., 2019), which causes problems with "Regulatory Compliance." All of the above challenges may cause bias and discrimination within the process of integrating AI with HRM functions.

II. Cognitive Bias in AI-driven Recruitment and Selection Systems and Processes

III.1 The Underlying Sources of Cognitive Bias in AI-driven Recruitment Systems and Processes

During the early 1970s, Amos Tversky and Daniel Kahneman coined the term 'cognitive bias' to illustrate people's systematic yet seemingly flawed patterns of responses to judgment and decision problems. Their research program, commonly known as the 'heuristics and biases' program, explored how people make decisions while dealing with limited resources (Wilke et al., 2012). Da Silva et al. (2023; p.1) defined cognitive biases, citing Kahneman et al. (1982), as "unconscious and systematic errors in thinking that occur when people process and interpret information in their surroundings and influence their decisions and judgments." Cognitive and social psychology authors have concluded that humans have limitations in their decision-making abilities (Gilovich et al., 2002; Meterko & Cooper, 2022). The interpretation of cognitive bias in simpler terms, according to Meterko and Cooper (2022, p. 101), "We cannot process all the stimuli that surround us daily, so instead, we have adapted for efficiency by attuning to patterns and developing mental shortcuts or rules of thumb to help us effectively navigate our complex world."

Numerous scholars in psychology and behavioural economics have explored the various types of cognitive biases that can impact judgment and decision-making. In the context of AI, cognitive bias could occur during human interaction with AI systems. The risk of any negative results is present in the machine even before it begins to operate or before the system is developed (Raso et al., 2018). This paper assumes that possible sources of these cognitive biases in HRM systems, specifically recruitment and selection systems, come from one of the following sources: AI Experts, HR focal points, personnel who use AI to generate and import

data, and finally, end users such as employees or, in the case of recruitment and selection, candidates or applicants.

III.1.1 Artificial Intelligence (AI) Experts

The term' AI experts' is also commonly used for researchers, developers, designers, or engineers in the literature. This paper uses “AI Expert” for AI researchers, scientists, mathematicians, developers, designers, programmers, engineers, and other technology professionals working with AI. The role of AI experts as described by Hedlund and Persson (2024, p.454): “These experts play important roles in the development of AI technology and the functioning of applications built on AI technology, but also in policy-making on AI development in several settings: in corporations and professional networks; at universities and research institutes; and as advisors in political processes. In other words, AI experts are well positioned to influence AI development”. One of their key responsibilities is developing algorithms and designing AI systems. Algorithms are a type of language translated into numbers that enable a computer system to read the commands given by a programmer to accomplish a certain task or provide answers to a problem objectively, clearly, and promptly (Miasato & Silva, 2019). Algorithms require programming, and when humans are responsible for the programming, there is a potential for them to influence the way the world's experiences are translated into code (Marcela, 2019).

As stated by Miasato and Silva (2019, p.198) “And it is at that point where the algorithm suffers the interference of the programmer’s moral beliefs and then rise to the term ‘biased algorithms’ or ‘discriminatory algorithms.” It is essential to state that biased algorithms could result not necessarily intentionally from the AI experts; they may result from unintentional or unconscious ways (Miasato & Silva, 2019). AI experts believe that their algorithmic procedures simplify hiring and mitigate bias. However, different types of cognitive bias may be integrated into the AI system, as noted by (Chen, 2023). It is important to note that AI experts thinking is prone to bias, errors, discrimination, and other psychological spectacles that can affect how they understand, develop, and make decisions. These factors can lead to the creation of biased and short-sighted AI solutions (Myllylä, 2022). It is worth noting that developers and programmers have their own beliefs and preconceptions, including biases that may be passed on to the AI they create (Njoto, 2020). According to researchers, this can happen in two ways: first, through the data that the algorithm is trained on, and second, through the way that the algorithm was written (Chen, 2023; Miasato & Silva, 2019; Myllylä, 2022).

One of these cognitive biases is “Sampling Bias,” which occurs when the training data does not represent the population it serves. This leads to poor performance and biased predictions for certain groups (Ferrara, 2024). "Actively designing against bias in AI" is an article by Vahndi Minah that sheds light on the prevalence of cognitive biases in the work of AI experts. Minah discusses how status quo bias is demonstrated through the uncritical use of datasets without analysing their composition. Additionally, in-group bias is exemplified by AI experts justifying their actions based on the practices of their peers as “This is what other AI designers are doing, and they are fine with it, so it is what I will do, too.”, rather than objectively evaluating their work. Status-quo bias means that people tend to stick to what has already been decided instead of choosing a better option that requires change (Samuelson & Zeckhauser, 1988). Instead of considering all the available information, individuals tend to go with what is already familiar (Burmeister & Schade, 2007). Another type of cognitive bias that may exist is overconfidence or awareness bias. Polyanskaya (2023) has explained it as what one knows vs. does not know. In particular, it focuses on individuals’ ability to monitor their cognitive performance and decisions (Silva et al., 2023). According to Bonilla-Silva (2001), humans can be influenced and biased by the "elite minority" at the top of the hierarchy. This can result in the conscious or unconscious implementation of strategies that prevent other groups from accessing their

privileges. In the case of AI-powered tools, this could lead to creating designs that cater to specific groups of people rather than others.

III.1.2 Human Resources Focal Points

This paper considers them the second source of bias, as many authors and business domain experts call it. The domain of expert bias, as defined by Lockey et al. (2021, p. 5468), is "those with the expert knowledge and experience in the field of application of the AI system". The experts' domain is human resources; focal points are recruiters, managers, or employees. They are considered the first users of AI recruitment and selection systems, and they manage these systems and analyse the data that comes from them. The overall objective of the HR focal point in recruitment and selection is to hire the best employees to fill vacant positions in the company at a minimum cost (Imelauer, 2016). The hiring process mainly consists of stages, according to Armstrong (2006): the first is job requirements identification, the second is attracting applicants, the third is the interviewing recruitment process, and the fourth is the selection process, which ends up involves the creation of a contractual agreement between the company and the successful candidate, and one of the most critical strategic decisions in the hiring process since the quality of selected personnel is essential for the quality of the organisation work (Bartscher & Huber, 2007). During the recruitment process, with or without the involvement of AI tools, HR focal points are susceptible to having their own cognitive biases. For example, Thomas and Reimann (2022, p.6) state, "It is currently unclear whether HR employees are fully aware of these potential risks in their decision-making, and, therefore, whether they can recognise their potential susceptibility to a bias blind spot". As an experiment examining the effects of ethnic cues on interviewers' favourable judgments was triggered by a combination of applicants' ethnic names and accents and their decision to hire applicants, this study found that there is implicit bias (Purkiss et al., 2006, p.162).
Moreover, according to many authors, such as Thomas and Reimann (2022), Linos and Reinhard (2015), and Purkiss et al. (2006), confirmation bias is one of the biases that could exist for HR personnel. Confirmation bias is the tendency to explore information that confirms an individual's initial judgment, where individuals' opinions are overvalued and disregarded and evidence against them (Beck, 2014; Nickerson, 1998). Another type of bias that possibly arises for HR personnel is stereotype bias. Stereotype bias includes many forms, such as gender bias (Booth & Leigh, 2010; Koch et al., 2015), cultural bias, racial bias (Greenwald & Banaji, 1995; Whysall, 2018), and socioeconomic status (Steele et al., 2002) among others, where it is defined by Greenwald & Banaji (1995, p.15) as "the introspectively unidentified (or inaccurately identified) traces of past experience that mediate attributions of qualities to members of a social category." These biases can result in discrimination in any recruitment, selection, promotion, and reward process that involves human judgment or decision-making. For example, in selection and assessment, implicit biases can interfere with the primary goal of the process, which is to evaluate the extent to which a candidate possesses or can demonstrate key characteristics relevant to performance in the role being recruited (Whysall, 2018).
Furthermore, cognitive bias can interfere with the process of AI integration in HR recruitment and selection systems, as stated by Purkiss et al. (2006, p.162), "Inappropriate, inaccurate, and even illegal decisions can occur regardless of the type of human resource management selection device utilised." All of these cognitive biases and more could be added to the fact that human resources focal points lack information on how the results and decisions are made by AI systems, which could lead to overconfidence bias in AI decisions. The crucial point to consider is individuals' expertise concerning the operation of AI-powered tools within their respective domains. The main focus lies in their professional knowledge and skills and their capacity to validate the decisions and outputs generated by AI systems (Lockey et al., 2021).

III.1.3 End Users

In the context of recruitment and selection, according to McCarthy et al. (2017), applicants' perceptions and responses to selection tools, whether digital or not, are influenced by their past application experiences, including assessments of fairness, anxiety, and motivation levels. Additionally, one of McCarthy et al. (2017) recommendations is the use of technological advances, such as the use of computing power for big data analysis and the gamification of screening tools, which should be integrated into applicant reaction research. AI has emerged as one of the most innovative technologies in HR, showing great potential and effectiveness, particularly in the field of recruitment, such as virtual assistants and chatbots (Vedapradha et al., 2019). The term "end users" in this paper refers to candidates or applicants who apply or are in the selection process and utilise AI recruitment and selection systems. Lockey et al. (2021, p. 5468) define end users as “those directly influenced by the output or decisions made by the AI system”. The data used to train algorithms in AI tools mostly comes from end-user data, which can be generated from texts, provided demographics, images, videos, and more, which are called “user-generated data” according to Yang et al. (2020).

Virtual assistants, such as chatbots like Mya and Olivia, play a crucial role in recruiting by connecting with candidates, storing and evaluating applications, and assisting with database management (Vedapradha et al., 2019). These AI-powered tools can extract information from resumes, match candidate skill sets with job requirements, use video intelligence to analyse video interviews and interact with candidates like humans (Davenport & Ronanki, 2018; Vedapradha et al., 2019). According to Horodyski (2023, p.3), “AI has been successfully used in visual perception, natural language processing, speech recognition, speech-to-text conversion, and other areas”. They also help with application processes, scheduling, and providing updates to candidates. Additionally, Applicant Tracking System (ATS) software is widely used by hiring managers to automate candidate searches and improve hiring quality while maintaining compliance with government regulations (Melder, 2018; Vedapradha et al., 2019). Hence, AI-driven decisions and recommendations should be based on the initial inputs, such as scope, that the programmers established before interacting with the potential candidate. Humans or other AI tools must include no additional inputs during the interaction phase (Jennings & Wooldridge, 1998).

All of these end user-AI interactions become data that feeds into the AI Algorithm, including the past experiences of the applicant (McCarthy et al., 2017), their level of familiarity and their education in AI tools (Andras et al., 2018), their impression of the company (Horodyski, 2023; Miles & McCamey, 2018) and even their own cognitive biases. When users provide data by responding to a survey aimed at training algorithms, their responses may be influenced by the need to conform to social norms rather than their genuine opinions, “social desirability bias” (Gulati et al., 2022). Therefore, that possibly generates personal cognitive biases from the end users to be integrated as a form of data that the AI algorithms could train on, which some authors call “content production”. Content Production bias is defined by Olteanu et al. (2019,p.8) as “behavioural biases that are expressed as lexical, syntactic, semantic, and structural differences in the content generated by users”.

Another concern among users is the ethical use of their information and privacy of the AI tools, which is of their key concerns. Trust in AI technology is another crucial and timely ethical issue, as stated by many authors (Borenstein & Howard, 2021; Olteanu et al., 2019; Yang et al., 2020). In the vein of trustworthiness, users tend to under or over-trust AI systems due to their lack of previous experiences with them (Andras et al., 2018; Borenstein & Howard, 2021). As a result, researchers have found this problematic when the end user's perspective diverges from the deploying organisation, potentially leading to bias towards its end users (Weller, 2017). As stated by Gulati et al. (2022, p.4),” Studies have shown that when humans are placed in human-AI interaction, their decisions and trust are impacted by the framing effect” cited in (Souza et al., 2016) and (Kim & Song, 2020). Another challenge is the explainability of AI for end-users,

particularly in recruitment and selection. Not all end users or applicants possess the same understanding of AI tools, leading to potential variations in their interpretations and responses to AI queries or questions. It is crucial to guarantee that AI-generated decisions are explainable to the systems' end users to enhance user confidence in AI-driven and AI-supported decision-making and reduce biases (Laato et al., 2022; Zarifis et al., 2020). As a result, all user decisions and input for AI recruitment and selection systems may result in the incorporation of biased data used to train AI-powered tools.

III.2 The process of cognitive bias baked in AI-driven systems

In order to understand how AI-powered systems generate output, it is crucial to understand how artificial intelligence, in simpler terms, is using Paschen et al. (2019; 2020) building blocks of artificial intelligence systems, as shown in Figure (1). The authors provide an overview of the six building blocks of artificial intelligence (AI). These building blocks serve as fundamental components for understanding and implementing AI systems. Here they are:

1. Structured Data: Describes well-organized, tabular data with a clear format. It is commonly stored in databases and can be easily processed by algorithms.
2. Unstructured Data: Encompasses information that lacks a predefined structure, including text, images, audio, and video. AI techniques like natural language processing (NLP) and computer vision are used to handle unstructured data.
3. Preprocessing: Refers to the steps taken to clean, transform, and prepare data before inputting it into AI models. This process ensures data quality and consistency.
4. Core Processes: Represent the fundamental AI algorithms and techniques, such as machine learning (ML), deep learning, reinforcement learning, and rule-based systems.
5. Knowledge Base: Denotes the repository of domain-specific knowledge that an AI system relies on. It encompasses rules, facts, and relationships that guide decision-making.
6. Outputs by Paschen et al. (2019) or Value-Added Information Outputs by Paschen et al. (2020): These are the outcomes generated by an AI system, such as predictions, recommendations, classifications, or insights. The value-added outputs are what make AI valuable to organisations and users.

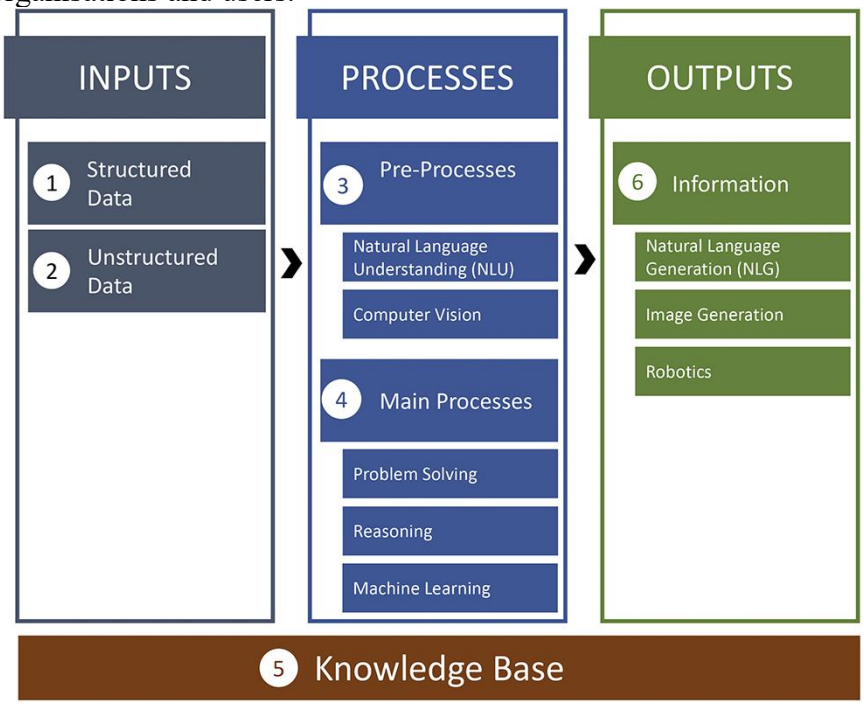

Figure 1: Building blocks of artificial intelligence systems Source: Paschen et al. [2019]

In terms of cognitive bias in HRM systems such as AI-powered recruitment and selection, we have described how the inputs may be biased in the previous section. Based on the above diagram, this could lead to biased outputs. For instance, if the data used to train an AI system is biased, it will lead to the system reflecting and often capitalising on these biases (Miasato & Silva, 2019). However, AI system designs are created by humans who may prioritise specific characteristics or variables based on desired machine behaviour (Raso et al., 2018). The phrase "garbage in, garbage out" effectively illustrates this issue and is commonly used in the programming field to emphasise that output quality is determined by input quality (Miasato & Silva, 2019), as shown in Figure (2).

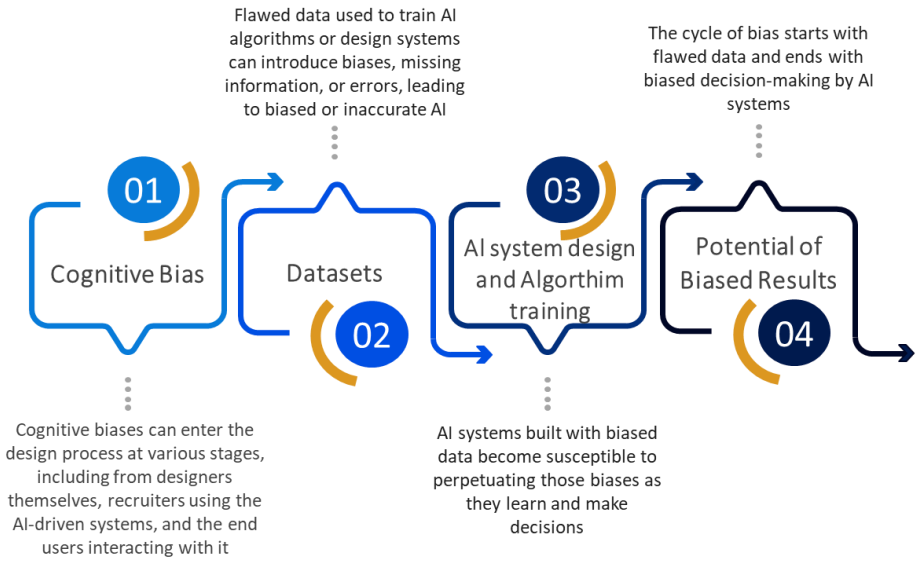

Figure 2: The process of cognitive bias baked in AI-driven systems. Source: Own illustration

III. Practices to Mitigate Cognitive Bias in AI-driven HRM Systems and Processes

To mitigate and prevent any potential biases, it is important to address the concerns raised in the whole process of Integrating AI systems into HRM systems. Borenstein and Howard (2021), emphasised the need to fix biases in the data, algorithms, and outputs. However, they also pointed out that these steps alone are insufficient to address the problem completely. The root cause of bias lies with humans, who may introduce bias intentionally or unintentionally into the data. To mitigate AI bias in recruitment and selection, it is crucial to implement a combination of strategies. These include diversifying development teams, which play a crucial role in detecting and addressing issues in AI systems, as they bring varied perspectives on fairness and different sources of bias in data or algorithms. Therefore, promoting diversity in the recruitment process for AI development teams and researchers can help eliminate unconscious biases (Dankwa-Mullan & Weeraratne, 2022; Huang & Rust, 2021; Jora et al., 2022; Roopaei et al., 2021). Other researchers stressed the importance of having more representation in training data by including the perspective of marginalised groups, such as individuals with disabilities and the elderly, in the development process (Huang & Liem, 2022; Srinivasan & Chander, 2021), as it called carefully designing and testing, participatory design process (Nyariro, et al., 2022).

Another approach involves carefully designing and testing AI systems to identify and eliminate biases. Albaroudi et al. (2024, p.398) emphasise the need for humans to collaborate with AI-based tools using AI techniques to eliminate biases. The primary goal is to ensure fair data collection and training data distribution, thus enabling hiring algorithms to rely on fair data sets (Di Noia et al., 2022). It is important for datasets to accurately represent the actual population being considered to the greatest extent possible (Celi et al., 2022). Random sampling can effectively perform data selection (Pospielov, 2022), as there are possibilities that some groups are over-represented and others are under-represented in the data (Zou & Schiebinger, 2018). Bias detection should be integrated as a necessary component of model evaluation, focusing on model accuracy and precision (Schmelzer, 2020). Providing the necessary support for AI experts to evaluate AI outputs regularly is crucial (Yang et al., 2020). Moreover, to prevent perpetuating inequity, stakeholders in AI systems must take responsibility during the design, development, evaluation, implementation, and monitoring phases (Stoyanovich et al., 2020).

Furthermore, education and training on the biases that AI could generate are essential to mitigate cognitive biases, especially in the context of AI-human interaction - as in this paper. This should be a priority for "AI experts" and "domain experts", such as "Human Resources Focal Points". At present, AI ethics education has not been fully integrated into the computing curriculum for AI experts' education and training (Macaulay, 2020). According to Brundage et al. (2018) and Borenstein and Howard (2021), there could be benefits in educating -formal or informal- AI researchers about the potential risks of malicious applications. However, it is important to keep these educational materials updated and based on research and evaluation to make them more effective. For instance, Borenstein and Howard (2021, p. 64) stated that "if ethics is already taught within the engineering or computing curriculum, this requires evaluating and potentially rethinking how it is done—because either it is not working or not pervasive enough to impact a change in mindset."

For HR focal points, having and managing new technology adds a new burden to their tasks, such as managing AI-HRM systems, cleaning data or inputs, analysing outputs, identifying patterns of errors and bias in AI decisions and analysis (Rastgoo, 2016; Sakka et al., 2022), communicating with employees who are training them on using AI systems to ensure that employees have a sufficient level of knowledge and competencies before introducing the system (Arslan, et al., 2022), communicate with AI experts about AI-HRM systems (Margherita, 2021), and facilitate the process of avoiding and solving problems and issues that could be raised as a result of this integration (Rastgoo, 2016). Sakka et al., 2022, p.9 stated, "HR team will also need to be able to communicate effectively based on figures, numbers, and metrics delivered through AI-assisted information processing. To prevent miscommunication, HR staff must effectively translate knowledge obtained through AI systems to bring such findings before managers and employees." Therefore, training and development for HR focal points is essential to manage and benefit from AI-HRM systems and tools. Failing to train their employees sufficiently could make the organisation unready to transform its systems effectively (Webster & Ivanov, 2020). Therefore, for a smooth transition to AI tools, organisations need to retrain HRM teams in the light of AI integration (Sakka, et al., 2022) or others related to the businesses' core functions to create a bond between the AI systems and employees. This confidence boosts human workers (Gillath, et al., 2021). Furthermore, all stakeholders involved in AI-HRM integration should receive regular training on unconscious biases, cultural competencies, diversity, equity, and inclusion. This is necessary to mitigate the risk of integrating cognitive biases within these systems and biased data affecting algorithmic potential biases (Dankwa-Mullan & Weeraratne, 2022; Roopaei et al., 2021).

Finally, it is crucial to inform the users and key stakeholders on how fair and transparent AI practices are implemented. The survey conducted by Anaconda on data scientists from over 100 countries revealed that the lack of ethical practices is prevalent in academia and industry. These

solutions are not widely adopted despite the availability of fairness tools and explainability solutions to address this issue. Only 15% of respondents stated that their organisation has integrated a fairness system, and just 19% indicated the presence of an explainability tool (Macaulay, 2020). Therefore, regulatory measures and ethical guidelines should be established to ensure fairness in AI-driven processes (Zou & Schiebinger, 2018). At the same time, the process and results should be easily understood, interpretable, and explainable from the user's perspective without in-depth knowledge of the algorithm (Rana et al., 2023). Therefore, it should be clear how well the system can do and what it cannot do from a user's perspective. It is crucial to guarantee that AI-generated decisions are explainable to the end users of these systems to strengthen public confidence in AI-driven and AI-supported decision-making and to reduce biases (Zarifis et al., 2020).

IV. Conclusion

AI-driven recruitment and selection, like any other AI system, has advantages and challenges; one of these challenges is the AI's ability to be free from discrimination and bias. AI is not free of human influence; data is created, stored, and processed by people, machine learning algorithms are written and maintained by people, and AI applications reflect people's attitudes and behaviour. Individuals often struggle to recognise their own biases, even though they can quickly identify bias in the decision-making of others. In our literature analysis of academic resources in artificial intelligence, recruitment and selection, HRM, and cognitive biases from behavioural sciences fields, we have identified different cognitive biases due to human interaction with AI tools. In this paper, we have identified three sources of cognitive bias: AI experts, HR focal points (or the domain of experts), and end users. Human biases can interfere with any stage of AI integration in selection and recruitment. As well as this paper sheds light on possible methods to mitigate these cumulative biases while developing and implementing AI-driven HRM systems. Therefore, there is a significant responsibility on the HR teams and the AI experts to minimise the possible biases that could accumulate over time and affect the output and the decisions made based on this information. Organisations should be ethically responsible for communicating with their team and discussing this issue directly to increase trust and explainability for these tools to the users, who are applicants and employees.

This paper provided a theoretical basis for future studies to extend the knowledge of HRM practices that integrate AI-powered tools. For example, one critical area is to empirically study the cognitive biases of AI experts, domain experts (HRM focal points), and end users (employees and applicants) in order to bring new insights into the effect of cognitive biases on the process of integrating AI-powered systems in HRM and their potential of accumulating biases that turns to unwanted discrimination. Additionally, more empirical data is needed in this area, such as upgrading the CRANET[34] survey to incorporate information about the general use of AI tools among organisations and, more specifically, recruitment and selection.

[34] CRANET Research Network is an established research collaboration with a proven track record of collecting powerful, representative data from countries across the globe on best practices and comparative performance in human resource management. (https://cranet.la.psu.edu/)

References

Albaroudi, E- Mansouri, T- Alameer, A. A: Comprehensive Review of AI Techniques for Addressing Algorithmic Bias in Job Hiring, AI, 2024. Vol. 5(1). pp.383–404. https://doi.org/10.3390/ai5010019

Anand, J- Chitra Devi, S.: The Impact of E-Recruitment and challenges faced by HR Professionals. International Journal of Applied Research, 2014. Vol. 2(3). pp.410–413. https://www.allresearchjournal.com/archives/?year=2016&vol=2&issue=3&part=G&ArticleId=1665

Andras, P- Esterle, L- Guckert, M- Han, T. A- Lewis, P. R- Milanovic, K- Payne, T- Perret, C- Pitt, J- Powers, S. T- Urquhart, N- Wells, S.: Trusting Intelligent Machines: Deepening Trust Within SocioTechnical Systems. IEEE Technology and Society Magazine, 2018. Vol. 37(4), pp. 76–83. https://doi.org/10.1109/MTS.2018.2876107

Armstrong, M.: A handbook of human resource management practice (10th ed.). Kogan Page, 2006.

Arslan, A- Cooper, C- Khan, Z- Golgeci, I- Ali, I.: Artificial intelligence and human workers interaction at team level: a conceptual assessment of the challenges and potential HRM strategies. International Journal of Manpower. 2022. Vol. 43(1), pp.75–88. https://doi.org/10.1108/IJM0120210052

Åström, J- Reim, W- Parida, V.: Value creation and value capture for AI business model innovation: a three-phase process framework. Review of Managerial Science, 2022. Vol. 16(7), pp. 2111–2133. https://doi.org/10.1007/s1184602200521z

Bartscher, T- Huber, A.: Praktische Personalwirtschaft. In Gabler eBooks (2nd ed), Gabler Verlag Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2007. pp. 8–228. https://doi.org/10.1007/978-3-8349-9259-8

Beck, H.: Behavioural Economics (1st ed) - pp. 11–411. Springer Fachmedien Wiesbaden. 2014. https://doi.org/10.1007/978-3-658-03367-5

Beniamin, B.: The evolution of e-recruitment: the introduction of online recruiter. In C. B. Illés, M. Nowicka-Skowron, E. Horská, & A. Dunay (Eds.), Management and Organization: Concepts, Tools and Applications, Pearson, Harlow, 2017. pp. 161–170. https://doi.org/10.18515/dBEM.M2017.n02.ch13

Black, J. S.: Competing for and with Human Capital (1st ed.). Productivity Press. 2019. https://doi.org/10.4324/9780429284090

Bobinski, D.: Commentary: Use objective measures when hiring - ProQuest. The Idaho Business Review, 2012 https://www.proquest.com/trade-journals/commentary-use-objective-measures-when-hiring/docview/1024500810/se-2

Booth, A- Leigh, A.: Do employers discriminate by gender in femaledominated occupations? Results from a field experiment. VoxEU. Org, 2, 2010.

Borenstein, J. - Howard, A.: Emerging challenges in AI and the need for AI ethics education. AI and Ethics, 2021. Vol. 1(1), pp. 61–65. https://doi.org/10.1007/s43681020000027

Borry, E. L.- Getha-Taylor, H.: Automation in the Public Sector: Efficiency at the Expense of Equity? Public Integrity, 2018. Vol. 21(1), pp. 6–21.

https://doi.org/10.1080/10999922.2018.1455488

Bowey, A. M.: Corporate Manpower Planning. Management Decision, 1977. Vol. 15(5), pp. 421–447. https://doi.org/10.1108/eb001139

Brundage, M- Avin, S- Clark, J- Toner, H- Eckersley, P- Garfinkel, B- Dafoe, A- Scharre, P- Zeitzoff, T- Filar, B- Anderson, H- Roff, H- Allen, G. C- Steinhardt, J- Flynn, C- hÉigeartaigh, Seán Ó, Beard, S- Belfield, H- Farquhar, S- Lyle, C.: The Malicious Use of Artificial Intelligence: Forecasting, Prevention, and Mitigation. ArXiv Prints, 2018. pp.1–78. https://doi.org/doi.org/10.48550/arXiv.1802.07228

Cappelli, P.: There's No Such Thing as Big Data in HR. Harvard Business Review, 2017. https://hbr.org/2017/06/theres-no-such-thing-as-big-data-in-hr

Cappelli, P- Tambe, P- Yakubovich, V.: Can Data Science Change Human Resources? In J. Canals & F. Heukamp (Eds.), The Future of Management in an AI World: Redefining Purpose and Strategy in the Fourth Industrial Revolution, Springer, 2020. pp. 93–115. International Publishing. https://doi.org/10.1007/9783030206802_5

Celi, L. A- Cellini, J- Charpignon, M.-L- Dee, E. C- Dernoncourt, F- Eber, R- Mitchell, W. G- Moukheiber, L- Schirmer, J- Situ, J- Paguio, J- Park, J- Wawira, J. G- Yao, S.: Sources of bias in artificial intelligence that perpetuate healthcare disparities—A global review. PLOS Digital Health, 2022. Vol. 1(3), e0000022. https://doi.org/10.1371/journal.pdig.0000022

Cernadas, E- Calvo-Iglesias, E.: Gender perspective in artificial intelligence (AI). In Eighth International Conference on Technological Ecosystems for Enhancing Multiculturality (TEEM'20), 2021. pp. 173–176. https://doi.org/10.1145/3434780.3436658

Chandar, P- Khazaeni, Y- Davis, M- Muller, M- Crasso, M- Vera, L. Q- Sadat, S. N- Geyer, W.: Leveraging Conversational Systems to Assists New Hires During Onboarding. In R. Bernhaupt, G. Dalvi, A. Joshi, K. Balkrishan, Devanuj, J. O'Neill, & M. Winckler (Eds.), HumanComputer Interaction INTERACT, Springer International Publishing, 2017, pp. 381–391.

Chang, I- Kleiner, B. H.: How to conduct job analysis effectively. Management Research News. Vol. 25(3), pp. 73–81. https://doi.org/10.1108/01409170210783133

Chen, Z.: Ethics and Discrimination in Artificial intelligence-enabled Recruitment Practices. Humanities and Social Sciences Communications, 2023. Vol. 10(1), pp. 1–12. https://doi.org/10.1057/s41599-023-02079-x

Chungyalpa, W- Karishma, T.: Best Practices and Emerging Trends in Recruitment and Selection. Journal of Entrepreneurship & Organization Management, 2016. Vol. 5(2). pp.1-5 https://doi.org/10.4172/2169-026x.1000173

Corea, F.: An Introduction to Data. In Studies in Big Data. Springer International Publishing, 2019. https://doi.org/10.1007/978-3-030-04468-8

Da Silva, S- Gupta, R- Monzani, D.: Editorial: Highlights in psychology: cognitive bias. Frontiers in Psychology, 2023. Vol.14. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1242809

Dankwa-Mullan, I- Weeraratne, D.: Artificial Intelligence and Machine Learning Technologies in Cancer Care: Addressing Disparities, Bias, and Data Diversity. Cancer Discovery, 2022. Vol. 12(6), pp. 1423–1427. https://doi.org/10.1158/2159-8290.cd-22-0373

Davenport, T. H- Ronanki, R.: Artificial intelligence for the real world. Harvard Business Review, 2018. Vol. 96(1), pp. 108–116.

Di Noia, T- Tintarev, N- Fatourou, P- Schedl, M.: Recommender systems under European AI regulations. Communications of the ACM, 2022. Vol. 65(4), pp. 69–73. https://doi.org/10.1145/3512728

Fernández-Martínez, C- Fernández, A.: AI and recruiting software: Ethical and legal implications. Paladyn, Journal of Behavioral Robotics, 2020. Vol. 11(1), pp. 199-216. https://doi.org/10.1515/pjbr-2020-0030

Ferrara, E.: Fairness and Bias in Artificial Intelligence: A Brief Survey of Sources, Impacts, and Mitigation Strategies. Sci, 2024. Vol. 6(1), pp.1–18. https://doi.org/10.3390/sci6010003

Gillath, O- Ai, T- Branicky, M. S- Keshmiri, S- Davison, R. B- Spaulding, R.: Attachment and trust in artificial intelligence. Computers in Human Behavior, 2021. Vol 115, 106607. pp.1-10. https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106607

Gilovich, T- Griffin, D- Kahneman, D. (Eds.).: Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment. Cambridge University Press; Cambridge Core, 2002. https://doi.org/10.1017/CBO9780511808098

Greenwald, A. G- Banaji, M. R.: Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. Psychological Review, 1995. Vol. 102(1), pp. 4–27. https://doi.org/10.1037/0033-295X.102.1.4

Gulati, A- Lozano, M. A- Lepri, B- Oliver, N.: BIASeD: Bringing Irrationality into Automated System Design, ArXiv Prints , 2023. Vol. 3. https://doi.org/10.48550/arXiv.2210.01122

Hedlund, M- Persson, E.: Expert responsibility in AI development. AI & Society, 2024. Vol. 39(2), pp. 453–464. https://doi.org/10.1007/s00146022014989

Hemalatha, A- Kumari, P. Barani- Nawaz, N- Gajenderan, V.: Impact of Artificial Intelligence on Recruitment and Selection of Information Technology Companies. 2021 International Conference on Artificial Intelligence and Smart Systems (ICAIS), 2021. pp. 60–66. https://doi.org/10.1109/ICAIS50930.2021.9396036

Horodyski, P.: Applicants' perception of artificial intelligence in the recruitment process. Computers in Human Behavior Reports, 2023. Vol. 11, 100303. https://doi.org/10.1016/j.chbr.2023.100303

Huang, H.-Y- Cynthia.: Social Inclusion in Curated Contexts: Insights from Museum Practices. 2022 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency, 2022. https://doi.org/10.1145/3531146.3533095

Huang, M- Rust, R. T.: Engaged to a Robot? The Role of AI in Service. Journal of Service Research, 2020. Vol. 24(1), pp. 30–41. https://doi.org/10.1177/1094670520902266

Imelauer, G.: Recruitment Process Outsourcing (1st ed) pp. 20–231. Springer Gabler Wiesbaden, 2016. https://doi.org/10.1007/978-3-658-12773-2

Jatobá, M- Santos, J- Gutierriz, I- Moscon, D- Fernandes, P. O- Teixeira, J. P.: Evolution of Artificial Intelligence Research in Human Resources. Procedia Computer Science, 2019. Vol. 164, pp. 137–142. https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.12.165

Jennings , R. N- Wooldridge, M.: Applications of Intelligent Agents. In N. R. Jennings & M. J.

Wooldridge (Eds.), Agent Technology: Foundations, Applications, and Markets Springer Berlin Heidelber, 1998. pp. 3–28. https://doi.org/10.1007/9783662036785_1

Johnson, B. A. M- Coggburn, J. D- Llorens, J. J.: Artificial Intelligence and Public Human Resource Management: Questions for Research and Practice. Public Personnel Management, 2022. Vol. 51(4), 009102602211264. https://doi.org/10.1177/00910260221126498

Jora, R. B- Sodhi, K. K- Mittal, P- Saxena, P.: Role of Artificial Intelligence (AI) In meeting Diversity, Equality and Inclusion (DEI) Goals. 8th International Conference on Advanced Computing and Communication Systems (ICACCS), 2022, Vol. 1, pp. 1687–1690. https://doi.org/10.1109/ICACCS54159.2022.9785266

Junqué de Fortuny, E- Martens, D- Provost, F.: Predictive Modeling With Big Data: Is Bigger Really Better? Big Data, 2013. Vol. 1(4), pp. 215–226. https://doi.org/10.1089/big.2013.0037

Jyothi, P- Venkatesh, D. N.: Human resource management. Oxford University Press, 2005

Kahneman, D- Slovic, P- Tversky Frontmatter, A. (Eds.).: Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. New York, NY: Cambridge University Press, 1982.

Kanagavalli, G- Seethalakshmi, R- Sowdamini, T.: A Systematic Review of Literature on Recruitment and Selection Process. HSSR, 2019. Vol. 7(2), pp. 01–09. https://doi.org/10.18510/hssr.2019.721

Kim, T- Song, H.: The Effect of Message Framing and Timing on the Acceptance of Artificial Intelligence's Suggestion. CHI: Conference on Human Factors in Computing Systems. 2020. https://doi.org/10.1145/3334480.3383038

Koch, A. J- D'Mello, S. D- Sackett, P. R.: A meta-analysis of gender stereotypes and bias in experimental simulations of employment decision making. Journal of Applied Psychology, 2015. Vol. 100(1), pp. 128–161. https://doi.org/doi.org/10.1037/a0036734

Kovach, K. A- Cathcart, C. E.: Human Resource Information Systems (HRIS): Providing Business with Rapid Data Access, Information Exchange and Strategic Advantage. Public Personnel Management, 1999. Vol. 28(2), pp. 275–282. https://doi.org/10.1177/009102609902800208

Laato, S- Tiainen, M- Islam, N- Mäntymäki, M.: How to explain AI systems to end users: a systematic literature review and research agenda. Internet Research, 2022. Vol. 32(7), pp. 1–31. https://doi.org/10.1108/INTR0820210600

Lavanchy, M.: Amazon's sexist hiring algorithm could still be better than a human. www.imd.org. 2022. [accessed: 2024.03.10] https://www.imd.org/research-knowledge/digital/articles/amazons-sexist-hiring-algorithm-could-still-be-better-than-a-human/

Lev, B.: Intangibles: Management, Measurement, and Reporting. In Google Books. Brookings Institution Press, 2000.

Lindebaum, D- Vesa, M- den Hond, F.: Insights From the Machine Stops to Better Understand Rational Assumptions in Algorithmic Decision-Making and its Implications For Organizations. Academy of Management Review, 2019. Vol. 45(1). https://doi.org/10.5465/amr.2018.0181

Linos, E- Reinhard, J.: A head for hiring: The behavioural science of recruitment and selection. Chartered Institute for Professional Development (CIPD) Research Report. 2015

Lockey, S- Gillespie, N- Holm, D- Someh, I. A.: A Review of Trust in Artificial Intelligence: Challenges, Vulnerabilities and Future Directions. University of Hawai‘i at Mānoa Hamilton Library. Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences, 2021. https://hdl.handle.net/10125/71284

Macaulay, T.: Study: Only 18% of data science students are learning about AI ethics. TNW | Deep-Tech. 2020. https://thenextweb.com/news/study-only-18-of-data-scientists-are-learning-about-ai-ethics. [accessed: 2024.03.10].

Marcela, M.: Algorithmic Discrimination: The Challenge of Unveiling Inequality in Brazil, 2019. pp. 1–142. https://www.teses.usp.br/teses/disponiveis/2/2134/tde-16072020-174508/publico/6855593_Dissertacao_Original.pdf

Margherita, A.: Human resources analytics: A systematisation of research topics and directions for future research. Human Resource Management Review, 2021. Vol. 32(2), 100795. pp. 1-13.https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2020.100795

Martins, S. M- Ferreira, F. A. F- Ferreira, & Marques, C. S. E.: An artificial intelligence-based method for assessing service quality: insights from the prosthodontics sector. Journal of Service Management, 2020. Vol. 31(2), pp. 291–312. https://doi.org/10.1108/JOSM0320190084

McCarthy, J. M- Bauer, T. N- Truxillo, D. M- Anderson, N. R- Costa, A. C- Ahmed, S. M.: Applicant Perspectives During Selection: A Review Addressing “So What?,” “What’s New?,” and “Where to Next?” Journal of Management, 2017. Vol. 43(6), pp. 1693–1725. https://doi.org/10.1177/0149206316681846

Mehdi Roopaei, Horst, J- Klaas, E- Foster, G- Salmon-Stephens, T. J- Grunow, J. E.: Women in AI: Barriers and solutions. 2021 IEEE World AI IoT Congress (AIIoT), 2021. https://api.semanticscholar.org/CorpusID:235616561

Melder, B.: The Role of Artificial Intelligence (AI) in Recruitment. Talentlyft. 2018. https://www.talentlyft.com/en/blog/article/207/the-role-of-artificial-intelligence-ai-in-recruitment. [accessed: 2024.03.10]

Meterko, V- Cooper, G.: Cognitive Biases in Criminal Case Evaluation: A Review of the Research. Journal of Police and Criminal Psychology, 2022. Vol. 37, pp. 101–122. https://doi.org/10.1007/s11896-020-09425-8

Miasato, A- Silva, F. R.: Artificial Intelligence as an Instrument of Discrimination in Workforce Recruitment. Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies, 2019. Vol. 8(2), pp. 191–212. https://doi.org/10.47745/AUSLEG.2019.8.2.04

Miles, S. J- McCamey, R.: The candidate experience: Is it damaging your employer brand? Business Horizons, 2018. Vol. 61(5), pp. 755–764. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.05.007

Minah, V.: How to Actively Design Against Bias in AI. Frog, Part of Capgemini Invent. https://www.frog.co/designmind/how-to-actively-design-against-bias-in-ai. [accessed: 2016.03.10]

Murgai, A.: Role of Artificial Intelligence in Transforming Human Resource Management. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 2018. Vol. 2(3), pp. pp. 877–881. https://doi.org/10.31142/ijtsrd11127

Myllylä, M.: Psychological and Cognitive Challenges in Sustainable AI Design. In M. Rauterberg (Ed.), Culture and Computing, 2022. Vol. 13324, pp. pp. 426–444. Springer International Publishing.

Nabi, G- Wei, S- Raja, M. W- Zhao, S- Ahmed, B.: So far where we Stand in the Recruitment and Selection Studies? A Review Study based on earlier Studies. International Journal of Human Resource Studies, 2015. Vol. 5(2), pp. 135-145. https://doi.org/10.5296/ijhrs.v5i2.7606

Nawaz, N.: Exploring Artificial Intelligence Applications in Human Resource Management. Journal of Management Information and Decision Sciences,, 2020.Vol. 23(5), 552–563.

Nickerson, R. S. (1998). Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises. Review of General Psychology, 2020. Vol. 2(2). pp. 175–220. https://doi.org/10.1037/10892680.2.2.175

Njoto, S.: Gendered Bots? Bias in the use of Artificial Intelligence in Recruitment, 2020. pp. 1–38. The University of Melbourne.

Nyariro, M- Emami, E- Caidor, P- Rahimi, A. A. S.: Integrating equity, diversity and inclusion throughout the lifecycle of AI within healthcare: a scoping review protocol. BMJ Open, 2023. Vol.13(9), e072069–e072069. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2023-072069

Okolie, U. C- Irabor, I. E.: E-Recruitment: Practices, Opportunities and Challenges. European Journal of Business and Management, 2017. Vol. 9(11), pp. 116–122. https://www.iiste.org/Journals/index.php/EJBM/article/view/36399

Olteanu, A- Castillo, C- Diaz, F- Kıcıman, E.: Social Data: Biases, Methodological Pitfalls, and Ethical Boundaries. Frontiers in Big Data, 2019. Vol. 2(13). https://doi.org/10.3389/fdata.2019.00013

Paschen, J- Kietzmann, J- Kietzmann, T. C.: Artificial Intelligence (AI) and Its Implications for Market Knowledge in B2B Marketing. Journal of Business & Industrial Marketing, 2019. Vol. 34(7). https://doi.org/10.1108/jbim-10-2018-0295

Paschen, U- Pitt, C- Kietzmann, J.: Artificial intelligence: Building blocks and an innovation typology. Artificial Intelligence and Machine Learning, 2020. Vol. 63(2), pp. 147–155. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.10.004

Pitkämäki, T.: From ethical principles to governed AI. Artificial Intelligence Governance and Auditing, 2022. https://ai-governance.eu/from-ethical-principles-to-governed-ai/

Polyanskaya, L.: I know that I know. But do I know that I do not know? Frontiers in Psychology, 2023 Vol. 14. pp. 01-08. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1128200

Pospielov , S.: How To Reduce Bias in Machine Learning. Spiceworks. 2022. https://www.spiceworks.com/tech/artificial-intelligence/guest-article/how-to-reduce-bias-in-machine-learning/. [accessed: 2024.03.10]

Purkiss , S. L. S- Perrewé, P. L- Gillespie, T. L- Mayes, B. T- Ferris, G. R.: Implicit sources of bias in employment interview judgments and decisions. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 2006. Vol. 101(2), pp. 152–167. https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2006.06.005

Rana, N. P- Chatterjee, S- Dwivedi, Y. K- Akter, S.: Understanding Dark Side of Artificial Intelligence (AI) Integrated Business analytics: Assessing Firm's Operational Inefficiency and

Competitiveness. European Journal of Information Systems, 2021. Vol. 31(3), pp. 364-387. https://doi.org/10.1080/0960085X.2021.1955628

Rana, S. A- Azizul, Z. H- Awan, A. A.: A step toward building a unified framework for managing AI bias. PeerJ. Computer Science, 2023. Vol. 9. https://doi.org/10.7717/peerj-cs.1630

Raso, F. A- Hilligoss, H- Krishnamurthy, V- Bavitz, C- Kim, L.: Artificial Intelligence & Human Rights: Opportunities & Risks. In SSRN. Berkman Klein Center Researc, 2018. Vol. 2018-6. pp. 1–63. https://doi.org/10.2139/ssrn.3259344

Rastgoo, P.: The Role of Human Resources Competency in Improving the Manager Performance. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 2016. Vol. 64(1), pp. 341–350. https://doi.org/10.11118/actaun201664010341

Rich, E.: Users are individuals: individualizing user models. International Journal of ManMachine Studies, 1983. Vol. 18(3), pp. 199–214. https://doi.org/10.1016/S00207373(83)800078

Sakka, F- El Maknouzi, Mohammed, & Sadok, H.: Human Resource Management in The Era of Artificial Intelligence Future HR Work Practices, Anticipated Skill Set, Financial And Legal Implications. Academy of Strategic Management Journal, 2022. Vol. 21(1), pp. 1–14.

Samuelson, W- Zeckhauser, R.: Status quo bias in decision making. Journal of Risk and Uncertainty, 1988. Vol. 1(1), pp. 7–59. https://doi.org/10.1007/BF00055564

Saxena, A. S.: The Growing Role of Artificial Intelligence in Human Resource. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR), 2020. Vol. 6(8), pp. 152–158. https://doi.org/10.36713/epra4924

Schmelzer, R.: 6 Ways to Reduce Different Types of Bias in Machine Learning. Search Enterprise AI, 2023. https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/feature/6-ways-to-reduce-different-types-of-bias-in-machine-learning. [accessed: 2024.03.10]

Schweyer, A- Advisor, A.: Predictive Analytics and Artificial Intelligence in People Management Predictive Analytics and Artificial Intelligence in People Management, 2018. https://theirf.org/wp-content/uploads/2018/08/2018-ai-study-white-paper-pdf-updated.pdf

Sexton, R. S- McMurtrey, S- Michalopoulos, J. O- Smith, A. M. (2005). Employee turnover: a neural network solution. Applications of Neural Networks, 2018. Vol. 32(10), pp. 2635–2651. https://doi.org/10.1016/j.cor.2004.06.022

Shin, D- Park, Y. J.: Role of fairness, accountability, and transparency in algorithmic affordance. Computers in Human Behavior, 2019. Vol. 98, pp. 277–284. https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.04.019

Silva, D- Gupta, R- Monzani, D.: Editorial: Highlights in psychology: cognitive bias. Frontiers in Psychology, 2023. Vol. 14. https://doi.org/doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1242809

Sivathanu, B- Pillai, R.: Smart HR 4.0 – how industry 4.0 is disrupting HR. Human Resource Management International Digest, 2018. Vol. 26(4), pp. 7–11. https://doi.org/10.1108/HRMID0420180059

Souza, U- Chanel, F. Dehais, & S. Givigi.: Towards humanrobot interaction: A framing effect experiment. 2016 IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics (SMC),

2016. pp.1929–1934. https://doi.org/10.1109/SMC.2016.7844521

Srinivasan, R- Chander, A.: Biases in AI Systems. Communications of the ACM, 2021. Vol. 64(8), pp. 44–49. https://doi.org/10.1145/3464903

Steele, C. M- Spencer, S. J- Aronson, J.: Contending with group image: The psychology of stereotype and social identity threat. In Advances in experimental social psychology, Elsevier. 2002. Vol. 34, pp. 379–440

Stoyanovich, J- Howe, B- Jagadish, H. V.: Responsible data management. Proceedings of the VLDB Endowment, 2020. Vol. 13(12), pp. 3474–3488. https://doi.org/10.14778/3415478.3415570

Strohmeier, S- Piazza, F.: Domain driven data mining in human resource management: A review of current research. Expert Systems with Applications, 2013. Vol. 40(7), pp. 2410–2420. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.10.059

Tambe, P- Cappelli, P- Yakubovich, V.: Artificial Intelligence in Human Resources Management: Challenges and a Path Forward. California Management Review, sagepub, 2019. Vol. 61(4), pp. 15–42. https://doi.org/10.1177/0008125619867910

Tewari, I- Pant, M.: Artificial Intelligence Reshaping Human Resource Management: A Review. 2020 IEEE International Conference on Advent Trends in Multidisciplinary Research and Innovation (ICATMRI), 2020. pp. 1–4. https://doi.org/10.1109/icatmri51801.2020.9398420

Thomas, O- Reimann, O.: The bias blind spot among HR employees in hiring decisions. German Journal of Human Resource Management, 2022. Vol. 37(1), pp. 5–22. https://doi.org/10.1177/23970022221094523

Vedapradha, R- Hariharan, R- Shivakami, R.: Artificial Intelligence: A Technological Prototype in Recruitment. Journal of Service Science and Management, 2019. Vol. 12(03), pp. 382–390. https://doi.org/10.4236/jssm.2019.123026

Vinogradova, A. I- Fomina, Y. V- Gorodischeva, A. N- Astapenko, E. V- Bedareva, A. V.: Artificial intelligence capabilities classification in business environment. Journal of Physics: Conference Series, 2019. https://doi.org/10.1088/1742-6596/1399/3/033098

Webster, C- Ivanov, S.: Robotics, Artificial Intelligence, and the Evolving Nature of Work. In B. George & J. Paul (Eds.), Digital Transformation in Business and Society: Theory and Cases. Springer International Publishing, 2020. pp.127–143 https://doi.org/10.1007/9783030082772_8

Weller, A. (): Transparency: Motivations and Challenges. arXiv:1708.01870v2, https://doi.org/10.48550/arXiv.1708.01870

Whysall, Z.: Cognitive Biases in Recruitment, Selection, and Promotion: The Risk of Subconscious Discrimination. In V. Caven & S. Nachmias (Eds.), Hidden Inequalities in the Workplace: A Guide to the Current Challenges, Issues and Business Solutions. Springer International Publishing, 2018. pp. 215–243. https://doi.org/10.1007/9783319596860_9

Wilke, A- Mata, R- Ramachandran, V. S.: Cognitive Bias. In Encyclopedia of Human Behavior (Second Edition), Academic Press, 2012. pp. 531–535. https://doi.org/10.1016/B9780123750006.00094X

Yang, Q- Steinfeld, A- Rosé, C- Zimmerman, J.: Re-examining whether, why, and how human-ai interaction is uniquely difficult to design. CHI ’20: Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, 2020. pp. 1–13. https://doi.org/10.1145/3313831.3376301

Zarifis, A- Kawalek, P- Azadegan, A.: Evaluating If Trust and Personal Information Privacy Concerns Are Barriers to Using Health Insurance That Explicitly Utilizes AI. Journal of Internet Commerce, 2020. Vol. 20(1), pp. 66–83. https://doi.org/10.1080/15332861.2020.1832817

Zou, J- Schiebinger, L.: AI can be sexist and racist — it’s time to make it fair. Nature, 2018. Vol. 559, pp. 324–326. https://doi.org/10.1038/d41586-018-05707-8

Naoum Rawiah Fuad PhD student
University of Pécs, Faculty of Business and Economics, International PhD Programme in Business Administration
E-mail: rawia.naoum@pte.hu

Tutor: Dr. Gábor Balogh, Associate Professor, University of Pécs, Faculty of Business and Economics

Reviewer: Dr. Ganguly Sujata, Principal Researcher, Includovate

Female Voices in the Media

Olívia Veronika Végh

Eötvös Loránd University; Faculty of Humanities; Doctoral School of Philosophy; Film, Media and Culture Theory Doctoral Programme

Author's e-mail address: veronika.vegh@btk.elte.hu

Women are underrepresented in the media worldwide. The report published in 2021 from the Global Media Monitoring Project (GMMP) 2020 data collection shows that 75 percent of news in print, television and radio are about men. The results of the surveys, conducted every five years since 1995, clearly show that the media is dominated by male voices.

In my research, I am looking for answers to the question of how to achieve not only equal representation of women and men in the media, but also with equal quality. This is relevant because the under-representation of women in the global media can cause significant consequences. First, despite the fact that women make up half of society, they are less represented in the media. This influences the public sphere and jeopardises one of the fundamental tasks of the media and journalism: to give equal coverage to all the experiences, opinions and problems of every sections of the population. Secondly, the unequal proportion of women and men makes diversity in the media impossible, so the media cannot play it's expected role in democratic societies. Thirdly, media products that portray women reinforce the current unequal role of women in society, while women's social empowerment is constantly increasing. As a result, without sensitivity or criticism the media routinely reproduce the stereotypical gender representations and their journalistic practices.

My hypothesis is that through sensitisation, education and by monitoring the gender ratio of speakers, more women can be given opportunities and a voice in media products. The long-term goal is not just to see a quantitative increase, or even a gender balance, but a qualitative change in the way women are represented in the news as equal partners.

To reach this, I must point out that women's media representation is closely linked to editorial and journalistic practices that keep journalists, and their speakers between glass walls. Furthermore, I need to prove that gender-sensitivism and a gender-equal approach of journalism can make women visible, while the knowledge of current gender ratios can promote gender equality and gender representations free of stereotypes.

My main achievement so far is that it's important to integrate a gender-ethical attitude into journalism and to make media professionals aware of the importance of gender lens.

Keywords: gender representation, media representation of women, gender lens, gender-ethical journalism

I. Introduction

A report published in 2021 from the Global Media Monitoring Project's (GMMP) 2020 data collection shows that 75 percent of news worldwide – in print, television and radio – are about men. The results of the surveys – conducted every five years since 1995 – clearly show that the news media is dominated by male voices globally and highlight the problem of women's significant under-representation in news worldwide. Although the GMMP reports show an upward trend, the progress is particularly slow: in 1995 only 17 percent of news were about women, in 2000 this has risen to 18 percent, in 2005 to 21 percent, in 2010 and in 2015 to 24 percent and in 2020 to 25 percent. Hungary last participated in 2015 when the ratio of women in news products was 21 percent. This means that „globally and in Hungary too, women are virtually invisible in the mainstream news, three times less likely to be in the news than men, even though their role in the social division of labour is much more balanced, albeit to varying degrees regionally, continentally and culturally" (Gyürke, 2016).

My aim with this study is to get to know the aspects of gender representation in the news media worldwide, and in Hungary too in the light of global trends. With the review of the previous literature - which has been scarce in recent years - I would like to build a comprehensive picture of the representation of the two sexes, the quantitative and qualitative differences of their representation, the supposed reasons behind these differences and the possible consequences of the unequal gender representation.

II. Topic description

II.1. The consequences of the lack of a female voice

First, despite the fact that women make up half of society, they are less represented in the new media. The lack of female voice and the male dominance in the news not only shape the public sphere, but according to experts from the Hungarian Women's Lobby (Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség) also result that the news media „in its current state, does not adequately fulfil the role expected in democratic societies: it is unable to inform the public properly, to reflect the multiple perspectives in society, to represent the views of all segments of the society including disadvantaged groups, and to ensure that all social groups have equal opportunities to participate in the social discourse and in the shaping of democracy" (Kevházi & Sáfrány 2016: 86). Yet one of the basic requirements of democracy is that political choices are made by a well-informed population, so „it is clearly important that a wide range of experiences and viewpoints, and the interests and concerns of all sections of society – including the least powerful – be represented in the media" (Macharia & Morinière, 2012: 11). The journalist's aim is also to help the society become as democratic as possible. „Considering that females comprise over 50 percent of this public, the relative exclusion of women from participation in public arenas continues to be an on-going concern. It follows then that reporting practices that keep gender inequality issues in the limelight are in keeping with journalist responsibility and professional ethics" (Macharia & Morinière, 2012: 18-19).

Secondly, the unequal proportion of women and men makes diversity in the news media impossible so it is unable to play the role expected in democratic societies. Inequality in society, of which equality between women and men is the most marked in patriarchal societies, is „one of the most significant obstacles to the full realisation of democracy and justice" (Kevházi & Sáfrány 2016: 84), also available in the public policy recommendations of the Hungarian Women's Lobby. After all, „journalism is storytelling with a purpose. And the purpose of media coverage is not only to report news as it happens but also, surely, to highlight the impact of what has happened on diverse sections of the people affected – especially those at most risk – so that action to deal with the situation can be equitable and responsive to the special needs of

different groups" (Macharia & Morinière, 2012: 10). Despite making up half of the human race, women are three times less likely to appear in the news.
Thirdly, despite the high proportion of media products for women and featuring women, these news products reinforce the current unequal role of women in society, „they lack a female perspective that looks at social issues, exerts or claims to exert a significant influence on them, goes beyond the traditional female role repertoire, and questions gender inequalities in society" (Kevenházi & Sáfrány 2016: 86). While the empowerment of women in society continues to grow – as shown by the fact that globally 88 percent of women and 92 percent of men have a bachelor's degree, 66 per cent of both sexes have a secondary degree, up to 41 percent of women and only 36 percent of men have a tertiary degree (Statista, 2020); while in 2011 in Hungary 44 percent of men and 56 percent of women had university degree (Hungarian Central Statistical Office, KSH) – „instead of portraying and representing women and the diversity of lifestyles they choose or experience in reality, the media portray women in an increasingly narrow and schematic, stereotypical and typically less prestigious role" (Kevenházi & Sáfrány 2016: 88). This gender stereotyping means that the creators of media contents give women and men an idealised, sometimes exaggerated femininity or even masculinity. In addition, „women despite their diversity and their important role in society, tend to appear in less prestigious roles" (Kevenházi & Sáfrány 2016: 86), and that „women with significant experience in their professions are much less represented in the media than their actual proportion and social importance, and even then in a predominantly stereotypical approach to their female roles" (Kevenházi & Sáfrány 2016: 88) not only results that we get a one-sided, distorted picture through the media, but also that the news routinely reproduce stereotypical gender representations and its journalistic practices without sensitivity or criticism. This in turn can lead to the disappearance of female role models and experts in the eyes of society.

II.2. The underlying causes

Here it is worth returning to the question of why women have become so marginalised in the news media, and why it can still be said that women are „virtually invisible in the news globally and in Hungary, three times less likely to be in the news than men" (Gyürke, 2016). This is the best ever rate in the history of the Global Media Monitoring Project since 1995, as women's representation in the news media has gone from 17 percent at the beginning up to 25 percent in 2020. The representation of women is linked to the gender of the authors of the news (journalists), as „reports by female media workers tend to have a higher proportion of women as the subjects of news and a higher proportion of topics focusing on women and gender equality. Hence, the proportion of women journalists employed by the media has an impact on the role of the media in addressing gender inequality - it can hinder or facilitate it" (Kevenházi & Sáfrány 2016: 89). Women's prominence in two major topics is striking, „namely social/legal and science/health news. One or both of these two topics contain the highest comparative ratios of female news" (Macharia & Morinière, 2012: 16). while „women's relative obscurity in relation to men, in news stories on politics/government" (Macharia & Morinière, 2012: 16).
This is confirmed by a study carried out in 2009 showed that in the media, not only men are predominantly employed in important areas of society – political, governance and business columns – but 75-83 percent of the speakers are men too (Index, 2010). In most cases, female journalists are relegated by editors to the world of household issues (Fülöp, 2014). A survey from 2022, which focuses specifically on Central-Eastern Europe (CEE), also shows that in line with general European patterns, Hungarian women journalists tend to publish on health, culture and society-related topics, while their voice is missing from articles about economic, financial, scientific and technological topics (Schevchuk, 2022). The disproportionate gender representation is „reflected in a significant number of articles that reinforce stereotypes, in the different language used for the two sexes and in the image editing" (Független Médiaközpont,

2014: 14). This can be explained by three difficulties: the gendered hidden curriculum and the phenomenon of the glass wall; the leaky pipeline; and the glass ceiling (Pető, 2018: 553-554). The gendered hidden curriculum rewards boys' achievement at the primary stage of education, while girls are not encouraged to take boyish subjects at all. This is when the glass wall comes into play, pushing women into certain disciplines and fields (Pető, 2018: 553). Despite the fact that the proportion of women in all journalism and media-related education institutions in the European Union is increasing with 70 percent of journalism and communication graduates being women in 2018 (Európai Parlament: 2018), according to Globsec's research, in Hungary women authored only 25 percent of articles of the most popular and cited online news platforms (Schevchuk, 2022). Another research – made by Átlátszó collaborating ELTE Média – pointed out that in 2018 the proportion of women in editories covering politics, public life and economy was under 29 percent (Bátorfy, 2018). This means that women are „less likely to get serious prestige work, more likely to work on soft topics and in magazines" (Független Médiaközpont, 2014: 22).

The second social problem, which Andrea Pető calls the leaky pipeline is the possible feature of the post-graduation years, when women leave the profession to have children (Pető, 2018: 553). An earlier survey by Mária Vásárhelyi found that the number of people leaving the media had been rising steadily before the 2000s in contrast to other intellectual careers (Vásárhelyi, 1999).

The third difficulty „occurs later in the career, when women's professional progress is typically slow or stalled at a certain level. This is called the glass ceiling" (Pető, 2018: 554). The glass ceiling also appeared in the report of the Center for Independent Journalism (Független Médiaközpont) in 2014. According to the report, „there has been a little progress in the media sector: while the proportion of women in operational positions is almost 33 percent, it has fallen to 16 percent in strategic decision-making positions" (Független Médiaközpont, 2014: 21). Mária Vásárhelyi also addressed the problem of gender segregation within the media: „Despite their higher average age, 61 percent of women work as staff journalists, while the same proportion for men is 41 percent. Even middle management positions are harder to get for women - men are more likely to become both columnist and reading editor, and they are almost three times more likely to become editor-in-chief than women. [..]. All this suggests that even women with outstanding professional performance are not easily put in decision-making positions in the press and are reluctant to entrust subordinates to them" (Vásárhelyi 1999: 19-21).

It is clear that the news media is male-dominated as „in the news people in influential and prestigious professions and in leading positions were mostly men, while those who spoke on issues related to children and to the youth, and those who were interviewed as individuals were mostly women" (Független Médiaközpont 2014: 7). Thus, it can be said that „a certain masculine value system is clearly evident in the focus of news media selection [...] in terms of news sources and the selection of the interviewees" (Gyürke, 2016). As a result „the overall evidence suggests that women's visibility tends to diminish as news value, demonstrated by the proportion of space accorded to a topic, increases" (Macharia & Morinière, 2012: 17). However „the representation of women's experiences, fears and opinions in the media is not just a women's issue. Even though gender is a kind of soft issue within the (media) profession and rarely affects those who cover the really serious news (conflicts, disasters, politics, economics, crime)" (Gyürke, 2016).

II.3. Possible solutions

Since „the news media is still the main source of information for people worldwide and in Hungary. It matters which groups are left out of the news, whether or not the images of women and men reinforce gender bias, discrimination and inequalities" (Független Médiaközpont

2014: 7). Because if this does not change, women's disadvantages will be constantly reproduced and persistent. But what can we do? How can we increase the proportion of women in news media products? And how can we ensure that representation will not be stereotypical?
That's where gender-aware journalism can help, which is "both a way of being open to the often different impact of news on women and men, and a tool for presenting the different perspectives and experiences of women and men" (Független Médiaközpont 2014: 11). Because "in order to present the background to a particular news item, and to explain the issues with more details and in completeness it is necessary to consciously take into account the views and experiences of as wide a section of society as possible starting with both of the sexes" (Független Médiaközpont 2014: 11). However currently the news media present a distorted picture of the reality, showing more often the male perspective than the female one. This is precisely why it is important for those working in the news media as content creators to become open and receptive to women's perspectives, so that they are able to "present the experiences, fears and opinions of both genders, and tell the stories of both genders" (Független Médiaközpont 2014: 11). Knowledge of the gender lens and gender-ethical journalism can be a help.

II.3.1. Gender lens

The news media has a big responsibility to make an effort to portray women and men equally, as it is „a very important pillar of changing social attitudes" (Független Médiaközpont, 2014: 16). However, the extent to which it does so is also important. Moreover because of the „disproportionate media representation of women and men, news stories often have problems with content - inaccuracy, inaccuracy, biased or stereotypical simplifications" (Független Médiaközpont, 2014: 17). It is therefore essential that gender sensitivity is as much a part of the „journalistic approach [...] as objectivity, accuracy, respect for human dignity or human rights" (Független Médiaközpont, 2014: 17).
Gender lens is a journalistic tool that is perfectly suited to this. It is „a gender-sensitive vision that helps journalists (reporters, editors, photojournalists, photo editors, news editors, cameramen, directors) to see the world through women's eyes, helps to eliminate gender bias, avoid stereotypical portrayals, and can improve gender balance in media content, among journalists, in media companies, in decision-making" (Gyürke, 2016). The gender lens allows us to look at gender differences and inequalities, to see how a phenomenon affects men and women, and whether there is a difference between the two affections. Moreover, as well as helping the producer of the content to see the world through women's eyes, gender lens is „allowing reporters to uncover a possible gender angle that may well add a significant and striking dimension to the story" (Macharia & Morinière, 2012: 9). The use of the gender lens as a journalistic tool allows journalists to reduce gender inequality in the media.

II.3.2. Gender-ethical journalism

While gender lens is a journalistic tool that allows a new approach to issues and news, gender-ethical journalism is the approach that can provide it. In essence, it is a journalistic attitude of which gender-sensitive approaches are a part, even a core ethical value. „The customary focus on women in discussions on gender ethical journalism stems from the fact […] that an overwhelming proportion of news continues to be male-centric" (Macharia & Morinière, 2012: 10), however, it also aims to ensure that all sexual minorities and vulnerable social groups are represented in the news in an appropriate proportion and manner. In doing so, it seeks to contribute to the advancement of social justice and equality, while raising awareness among journalists of their ethical responsibility and sensitivity to gender representation. After all journalism has an influence on the society and on the shaping of the public opinion, so the news media „has a responsibility for the efforts it makes to promote the equal representation of

women and men and to combat the disadvantages faced by women" (Független Médiaközpont 2014: 17).

One of the principles of gender-ethical journalism is to treat genders objectively and equally, so „many aspects of news coverage need to change substantially if society is to be realistically and accurately portrayed, and if women are to be proportionately and fairly represented in the news media" (Macharia & Morinière, 2012: 11). Despite some efforts, „previous progress towards equal representation of women and men in the media has stalled almost completely, [...] women are relatively invisible in the news" (Gyürke, 2016). Yet, as the experts of the Hungarian Women's Lobby point out, „ethical journalism must necessarily be ethical from a gender perspective too, since the role of the press in promoting public participation and strengthening democracy cannot be complete without presenting the views and perspectives of women, who make up half of the population and are affected by social inequalities" (Keveházi & Sáfrány 2016: 94). That is why journalists must strive to ensure that their content is an equal representation of society. „For coverage to become more inclusive and balanced, not only reporters/correspondents but the range of professionals who together shape media content – including visuals – have to be conscious of the need to factor gender into the process of deciding what to cover and how to cover it" (Macharia & Morinière, 2012: 9).

The second principle is to avoid stereotypical and prejudiced portrayals of gender and the reproduction of its journalistic practice. It is important that journalists do not reinforce stereotypes and prejudices about gender, but strive to present gender in its lived and chosen reality. „While seeking to use a gender lens journalists must be conscious of the need to include the experiences and perspectives of women from a variety of social, cultural and economic backgrounds" (Macharia & Morinière, 2012: 10), as well as women speaking as experts, „signalling women's skills, knowledge and the importance of their participation in various debates" (Független Médiaközpont 2014: 19). Currently, the media is „full of images and cliché about women and girls [...] churn out female stereotypes that limit the power of women in society" (IFJ 2009: IV). Moreover gender disproportionate representation is „reflected in a significant number of articles reinforcing stereotypes in the different language and imagery used for the two sexes" (Független Médiaközpont 2014: 14). The disproportionality is striking, for example in the representation of the two sexes in social and family roles: „men appeared predominantly (80-90 percent) in the most important news stories – political and economic – and in the most prestigious positions, jobs and roles" (Független Médiaközpont 2014: 13). Nevertheless, „the social and public involvement of women is much greater than the extent shown in the news media, for example most fields nowadays are staffed by experienced women experts who can certainly speak to the media on professional issues with the same competence as men" (Független Médiaközpont 2014: 13-14). As a result of all this „gender representation in the media is closely linked to the proportion of women in decision-making roles in public life in general and in the media directly" (Független Médiaközpont 2014: 20).

Sensitive language is the third principle of gender-ethical journalism. It is important that journalists avoid gender discriminative, or offensive terms and phrases. „One of the not insignificant difficulties - perhaps at first sight merely formal - of the representation of women in the media is the current state of the Hungarian vocabulary, which is in a constant change by nature, and the many shortcomings in this respect" (Független Médiaközpont 2014: 25). As a result, „most occupational names refer primarily to male workers, such as engineer (mérnök), doctor (orvos), welder (hegesztő). If we consider it important to refer to the gender of the person, we have to form a feminine variant of this with a modifier: female engineer (mérnöknő), female doctor (orvosnő), female welder (hegesztőnő)" (Független Médiaközpont 2014: 25). In addition, the use of the word 'woman' itself is controversial: „Often, because journalists may feel the term is impolite, not respectful enough, or would avoid repeating it, they use another

term instead" (Független Médiaközpont 2014: 26), despite the fact that in legal language woman is the value-neutral equivalent of the word man.

II.3.3. Trainings for journalists

„Although gender-conscious and gender-ethical attitudes have not yet taken root sufficiently within traditional journalism, it is hoped that the new media will help journalists and editors to increasingly recognise the importance of addressing gender inequalities in society, develop an editorial mindset that promotes this and acquire the appropriate journalistic tools" (Keveházi & Sáfrány 2016: 92). This is why it is important that gender awareness becomes an integral part of journalism education globally, across Europe and in Hungary too, as „the news media is a very important pillar for changing social attitudes" (Független Médiaközpont 2014: 16).
One part of this is gender-aware media trainings, led primarily by civil society media organisations, but „recently there have been several important research papers, studies, manuals and best practice books that can be used to help integrate a gender-ethical approach into journalism" (Gyürke, 2016). However it is important to recognise that gender-aware journalism „is not only about upholding professional standards and ethics. It is additionally about advancing journalistic career prospects by unearthing exceptional and engaging stories. But there is more to it than that: one of the guiding principles of ethical journalism is the public's right to know" (Macharia & Morinière, 2012: 11).
It is also essential that the different players of the media sector work together. Next to the receptiveness of individual journalists, there is a need for journalists' associations to incorporate gender considerations into their Codes of Ethics. These Codes should include the following elements:

1. Recognition of different forms of diversity and identification as many relevant social groups as possible (e.g. by race, ethnicity, religion, gender, disability, sexuality, age and social class);
2. Clear delineation of unacceptable practices (e.g. discriminatory or contemptuous references, prejudicial or pejorative portrayal of a person or a group of people, publication of hateful or hostile, dehumanising, discriminatory or derogatory material, use of abusive language, promotion of hatred, intolerance, discrimination or violence);
3. Recognition and respect of diversity of opinion;
4. Placing responsibility on media professionals to develop awareness of gender equality as integral human rights;
5. Articulating non-discrimination as a responsibility of journalists;
6. Articulating the need to contribute to democratizing media as a duty of journalists for the purpose of increasing popular participation, strengthening identity and building a culture of peace;
7. Clear identification of the entities responsible for the Code's application, the entities to whom enquiries should be directed, the entities responsible for dealing with enquiries and the procedures of complaints (Macharia & Morinière, 2012: 29).

Media companies also have a responsibility to include a gender strategy as part of their operational strategy that establishes gender awareness as an operating principle and expects their employees to be gender aware in their daily work, however this requires that the necessary tools are provided in all cases.

III. Achievements

An international toolkit is available worldwide to eliminate gender bias in the news media and to promote equal representation of women and men, based on the principle that gender sensitivity should be as much a part of journalistic practice as objectivity, accuracy, respect for human dignity or human rights.

- Gender lens is a journalistic tool, a gender-sensitive view of society, which allows journalists to examine gender differences and inequalities and to see how a phenomenon affects men and women and whether there is a difference between the ways of affection.
- Gender-ethical journalism is a journalistic approach that includes – and ethically based on – a gender-sensitive approach. Its principles are the objective and equal treatment of gender, the avoidance of stereotypical and prejudiced portrayals, and the sensitive use of language.

It is important for all journalists, editors and content creators to learn these as an integral part of their journalism education or in gender-aware media trainings and to apply them in their daily work according to a Code of Ethics that includes gender-awareness too.

IV. Conclusion

According to the latest Global Media Monitoring Project (GMMP) report – published in 2021 from the data collection recorded in 2020 – the news media is male-dominated worldwide with 75 percent of male representation in written, television and radio news. The results of the GMMP surveys conducted in every five years since 1995 clearly highlight the problem of women's significant under-representation in the news media. Although the GMMP reports show an upward trend, the progress has been particularly slow: in 1995 only 17 percent of news were about women, in 2000 women accounted for 18 percent, in 2005 for 21 percent, both in 2010 and in 2015 for 24 percent and in 2020 for 25 percent. This means that women are almost invisible in the news media, they are three times less likely to be in the news than men.

This has significant consequences. First of all, despite the fact that women make up half of society, they are less represented in the news media, jeopardising one of the fundamental tasks of journalism, to give equal coverage to the experiences, opinions and concerns of different sections of the population. As a result of this, the news media cannot play the role expected in democratic societies: it fails to inform the public adequately, to present the multiple perspectives that exist in the society and to represent all segments of the society, and to ensure that all social groups have an equal opportunity to participate in the social discourse and in the shaping of democracy. Secondly, the unequal representation of women and men makes diversity in the media impossible. Thirdly, media products reinforce the current unequal role of women in society, presenting them in schematic and stereotypical roles with less prestige.

The representation of women is linked to the gender of the authors of the news. Several surveys clearly show that articles on hard issues (political, economic, financial, scientific and technological) are – according to global patterns – mainly the work of men, with men as the main speakers, while women journalists tend to publish on soft issues (health, culture and society), with a high percentage of female speakers. These patterns are usually based on three social difficulties: the gendered hidden curriculum and the phenomenon of the glass wall; the leaky pipeline; and the glass ceiling. The gendered hidden curriculum rewards boys' achievement at the basic stage of the education, while girls are not encouraged to take boyish subjects at all. This is when the glass wall comes into play, pushing women into certain disciplines and fields. The second social problem is the leaky pipeline which is a feature of the years after graduation, when women leave their profession to have children. The third difficulty

is the glass ceiling, what occurs later in the career development, when the professional progress of women in their careers typically slows down or stalls at a certain level.

As the news media is one of the main sources of information for the population worldwide and in Hungary too, it matters who are in the news and which groups are left out of it. With unequal gender representation women's disadvantages are constantly reproduced and will be persistent. Gender-conscious journalism, based on a knowledge of gender lens and gender-ethical journalism can help to avoid this. Gender lens is a journalistic tool, a gender-sensitive view of the society, which allows journalists to examine gender differences and inequalities and to see how a phenomenon affects men and women and whether there is a difference between the two affections. While gender-ethical journalism is a journalistic approach that includes – and ethically based on – a gender-sensitive approach. Its principles include the objective and equal treatment of gender, the avoidance of stereotypical and prejudiced portrayals, and the sensitive use of language.

The whole media sector has a major role to play in raising awareness among journalists and editors (as well as those who are actively involved in the day-to-day production of the content) of recognising the importance of tackling gender inequalities and to develop the editorial attitude and a journalistic toolkit to do so. Gender-aware media trainings are part of this process, complemented by a range of important research, studies, guides and best practices that can be used to integrate a gender-ethical approach into journalism. There is also a need for Codes of Ethics that include a gender perspective and for media companies to take responsibility by creating a gender strategy as part of their operational strategy.

References

Bátorfy, A.: Kevés nő ír politikáról, gazdaságról a magyar szerkesztőségekben. Átlátszó. 2018. https://atlatszo.hu/adat/2018/06/01/nok-es-ferfiak-aranya-a-magyar-szerkesztosegekben/ [letöltés ideje: 2024.05.21.]

Európai Parlament: A nők helyzete a médiában: többet kell tenni a nemek közötti egyenlőségért. Európai Parlament, Témák. 2018. https://www.europarl.europa.eu/topics/hu/article/20180301STO98925/nok-a-mediaban-tobbet-kell-tenni-a-nemek-kozotti-egyenlosegert [letöltés ideje: 2024.03.17.]

Független Médiaközpont: Nők és férfiak a hírekben – Aránytalanságok és beidegződések. Példák a magyarországi hírmédiából. Budapest: Független Médiaközpont. 2014.

Fülöp, Zs.: Nők a médiában – Utak, kísérletek és a valóság. Magyar Narancs Online. Élet + Mód, Lokál. 2014. https://magyarnarancs.hu/lokal/nok-a-mediaban-a-nem-perspektiva-89377 [letöltés ideje: 2024.03.16.]

Schevchuk, S.: Women's Voices in the Media: A Look at Central Europe. Globsec. 2022.

Gyürke, K.: A nők médiareprezentációja és a genderetikus újságírás a hírmédiában. In. Hanga A. (ed.) Kommunikációs terek. T3 Kiadó (Doktoranduszok Országos Szövetsége). Budapest-Sepsiszentgyörgy, 2016. pp. 70-84.

Index.hu: A nők láthatatlanok a médiában. Index, Kultúr. 2010. https://index.hu/kultur/media/2010/12/28/a_nok_mintha_nem_is_lennenek_a_mediaban/ [letöltés ideje: 2024.03.16.]

International Federation of Journalists (IFJ): Getting the balance right. Gender equality in journalism. Belgium, Brussels: International Federation of Journalists. 2009.

Keveházi K. - Sáfrány, R.: A nemek közötti egyenlőséget elősegítő média. In: Juhász B. (ed.) A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlásai. Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség. Budapest, 2016. pp. 84-98.

Macharia, S. - Morinière, P.: Learning Resource Kit for Gender-Ethical Journalism and Media House Policy. Book1: Conceptual Issues. World Association of Christian Communication, WACC & International Federation of Journalists, IFJ. 2012.

Pető, A.: A nők a tudományban. in. Magyar Tudomány. Vol. 179. no. 4. pp. 550-565. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2018.

Statista: Educational attainment worldwide in 2020, by gender and level. 2020. https://www.statista.com/statistics/1212278/education-gender-gap-worldwide-by-level/ [letöltés ideje: 2024.04.01.]

Olívia Veronika Végh, PhD student
Eötvös Loránd University; Faculty of Humanities; Doctoral School of Philosophy; Film, Media and Culture Theory Doctoral Programme
E-mail: veronika.vegh@btk.elte.hu

Tutor: Gábor Polyák, PhD, Professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Director of Institute for the Theory of Art and Media Studies, Head of Department of Media and Communication

Reviewer: Anikó Gregor, PhD, Associate Professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Social Sciences, Head of Department of Social Research Methodology
Veronika Munk, PhD, Lecturer, Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Department of Media and Communication

Research on Chinese intonation by Chinese scholars

Shanshan Jiang

Faculty of Humanities Doctoral School of Linguistics, Eötvös Loránd University

Author's email address: jiangshanshan2011@gmail.com

Intonation teaching has always been a difficult part of second language teaching. In the area of teaching Chinese as a foreign language, many Chinese language teachers pay great attention to the teaching of tones, but maybe ignore the teaching of intonation. We all know that bad intonation can really affect communication, therefore we need to face up to this problem and try to find a solution. The potential reader of this article is the teachers who teach Chinese language as a second language. In this article, by sorting out the historical and latest study of Chinese intonation by Chinese scholars, we try to look at its implications for Chinese language teaching in Hungary.

Keywords: Chinese tones, Chinese intonation, Yuanren ZHAO, Zongji WU, Jiong SHEN, Maocan LIN

I. Introduction

Intonation teaching has always been a difficult part in second language teaching. Many people can speak foreign languages fluently. But when they speak to native speakers, the native speakers can immediately tell that they are not native speakers, but foreigners. As an international language, English has been taught as a second language very early, and the theory of second language acquisition is very rich. Students in many countries start English learning very early, but various accents are still inevitable, so there are "Chinglish", "Japanese English", "Korean English", "German English", "Italian English" etc. With the improvement of China's economic strength, more and more students would like to learn Chinese when choosing a foreign language. As a result, various "foreign accents" appeared, for example "American Chinese", "Korean Chinese", "Thai Chinese" and "Curry Chinese". How does this happen? Many language teachers cannot help asking, especially after spending so much time practicing pronunciation and intonation.

Chinese is a tonal language and each Chinese character has its own tone, which makes Chinese intonation more special than the non-tonal language, for example English. But what exactly is Chinese intonation? What is the relation between Chinese tone and Chinese intonation? What should be paid attention to in the process of learning Chinese as a foreign language? Specific to Hungarian Chinese learners, what are their particularities? The potential reader of this article is the teachers who teach Chinese language as a second language and in this article, we will try to answer these questions by sorting out the historical and latest study of Chinese intonation by Chinese scholars.

II. Definition of intonation

What is intonation? To answer this question, I checked two phonetic dictionaries, one is “A Dictionary of Linguistics and Phonetics” written by David Crystal and another is “A dictionary of Phonetics and phonology” written by R.L. Trask. Crystal thinks intonation is “A term used in the study of suprasegmental phonology, referring to the distinctive use of patterns of pitch, or melody.” (Crystal 2008: 252), while Trask thinks intonation is “The use of pitch, and possibly of additional prosodic phenomena such as loudness, tempo and pauses, over a stretch of utterance generally longer than a single word for the purpose of conveying meaning.” (Trask 1996: 184)

We can see that Crystal believes that intonation refers to changes in pitch, while Trask believes that intonation includes not only pitch, but also the use of prosodic elements such as loudness, speed of sound, and pause. In fact, these are also two main opinions widely recognized in academia today. The former is a narrow definition of intonation and the latter is a broad one.

As we already mentioned, English is a non-tonal language, which is also called intonation language, and different intonations express different moods. Chinese language is a tonal language. Tonal languages use tones to distinguish meanings, and tones have the function of distinguishing the meanings of words. This makes the research of tonal intonation is much more complicated than intonation language. In spite of this, it is widely recognized by Chinese scholars that the intonation includes the narrow intonation sense which only talk about pitch, and broad intonation sense.

III. Chinese intonation models

Tone is a movement of pitch, which has function of distinguishing meaning. There are four basic tones in Mandarin: Yinping (H), Yangping (LH), Shangsheng (L), and Qusheng (HL). From the previous introduction, we already know that the narrow sense of intonation also refers to the movements of the pitch. For non-tonal languages, the changes in pitch form the

intonation. Therefore, when we refer to the research of intonation of non-tonal language, it is relatively easier. As a tonal language, tone and intonation are intertwined with each other. This chapter will focus on the Chinese intonation models of 4 linguists, and they are Yuanren ZHAO, Zongji WU, Jiong SHEN, and Maocan LIN.

III. 3.1 Chinese intonation model of Yuanren ZHAO

Since the twenties of last century, Yuanren ZHAO began to pay attention to Chinese intonation. He firstly recognized the difference between the tones and the intonation and distinguished them. Yuanren ZHAO (1922) believed that in speech phenomena, all the functional relations between pitch and time can be called Intonation or Inflection. For example, when foreigners ask a question, they often raise the tone at the end of the sentence, which is an ascending emphasis. This kind of tone is called sentence tone (intonation), Judiao in Chinese. But in several languages in China, Siam, and Central Africa, there are not only sentence tone (intonation), but also each character has an inherent tone...because it's not the same thing between the inherent tone of each character and sentence tone so it's better to give it a special name called character tone (or tonal morpheme), Zidiao in Chinese.

It can be seen that the Zidiao is the inherent tone of each character and does not belong to the category of intonation. But when character and character are connected to form a sentence, it is not necessarily the same as when each character is read alone. Actually there are very complicated changes. In other words, the Judiao is formed after the characters are connected. Moreover, Yuanren ZHAO believes that intonation can be divided into two types, one is neutral intonation and the other is emotional intonation. Yuanren ZHAO (1929) believes that when there is no special emotion, the tone of the character in the sentence also undergoes various changes due to different status. He calls these changes "neutral intonation". It is the flow-related phonetic change, such as neutral tone[35], tone sandhi[36]. But when people speak, they are often with emotions, which involves "emotional intonation." Compared with neutral intonation, emotional intonation has its easier part and more difficult part. The easier part is that it is not like the neutral intonation which varies from one place to another place. It is almost the same in the whole country, even same with foreign languages in some degree. The difficult part is simply because this topic is extremely complicated, and no one has ever done a systematic study, so it can't be classfied into yin, yang, shang, qu, qing, just like the neutral intonation.

After explaining clearly about Zidiao and Judiao, the next question is what the relation is between Zidiao and Judiao. Yuanren ZHAO used several vivid metaphors to illustrate it, which are the famous "rubber band", "algebraic sum" and "big wave and small wave".

Yuanren ZHAO (1922) once said that the shape of the Zidiao can only take an average shape, because the upper and lower poles of the pitch will be stretched when it is particularly heavy, and will shrink when it is particularly light. In pictorial language, it is, for example, to draw the average curve on a semi-relaxed and semi-tight rubber band, and pull the band up and down, the vertical base of the curve will increase, and once the band is relaxed, the curve is flattened, and the degree of change in the bottom of the vertical scale is reduced. Here, Yuanren ZHAO basically explained the relation between the Zidiao and the range and pitch. It should be noted that at that time, Yuanren ZHAO's opinion of intonation is not systematic. When he began to systematically study intonation, this metaphor was used many times. (Wen CAO, 2007)

[35] In words or sentences, some syllables lose their original tone and are pronounced as light and short tones. For example: "东西", when we read it one by one, the pronunciation is dōng(east), xī(west), but when it becomes a word, the pronunciation is dōngxi(stuff, thing). Here "xi" is a neutral tone.

[36] The phenomenon in which the tones of certain syllables change due to the mutual influence between syllables when speaking or reading continuously. For example: "你好", the pronunciation is Nǐ hǎo(Hello), but when we read it, we actually change the shangsheng "nǐ" to yangping "ní", but the writing has no change. This is tone sandhi.

Yuanren ZHAO mentioned the rubber band theory again in "Intonation of National Language" (1935) and made further explanations. He said that the most important change in intonation is the enlargement and reduction of interval and time. If the left and right forces become larger and smaller, then the four curves will become wider and narrower, which means the time becomes shorter and longer. If the pulling force does not change and only moves the curve on the rubber up and down, that is simply changing the pitch from higher to lower. Yuanren ZHAO here not only explored the relation between Chinese intonation and range and pitch, but also further explained the relation between intonation change and the change of interval and time, as well as the relation between intonation and scale.

"Algebraic sum" was first mentioned in "Beiping Intonation" (Yuanren ZHAO, 1929). He thinks that the resultant intonation heard by the ear is the algebra of the particular neutral intonation of that place plus the more common emotional intonation. So although the addends are the same, because the augend are different, the answer is of course different. He used “我姓王，你姓叶”(Wǒ xìng Wáng, nǐ xìng Yè.--My last name is Wáng, and your last name is Yè.) as an example, and compared with English intonation. There is no Zidiao in English and its neutral intonation is very simple, so its final intonation is almost completely based on the emotional intonation. The pause and end tone of Chinese are actually rising and falling, the same with English. Yangping's Wáng and Qusheng's Yè originally have a rising and falling tone, and the result is that the intonation rises and falls. Although the degree is different, the nature is still the same. But when it is changed like “我姓叶，你姓王” (Wǒ xìng Yè, nǐ xìng Wáng.--My name is Yè, your name is Wáng.), the intonation of the " Yè" should be raised and the intonation of the " Wáng " should be lowered, but the tone of "Qusheng" should be lowered and the tone of "Yangping" should be raised, so the result is we hear a "Qusheng" which is not very lowered and a "Yangping" which is not very raised. This is the algebraic sum of the two factors." If a foreigner read “我姓叶，你姓王”, but we hear“我姓爷Yé，你姓旺Wàng”, it means he just used Judiao but ignored Zidiao.

"Big wave and small wave" first appeared in Yuanren ZHAO's article in 1922, but at that time it was used to illustrate the relation between the fundamental tone and overtones. In 1932, Yuanren ZHAO used "big wave and small wave" as a metaphor for the relation between the tone of a character and intonation in his English essay. He said the addition of Zidiao to intonation can be simply compared to a small wave riding on top of a big wave".

Yuanren ZHAO is the pioneer and founder of the study of Chinese intonation. With his profound knowledge of phonology and his outstanding listening ability, he distinguished between Zidiao and Judiao. In addition, he classified the Chinese intonation and explained the relation between Zidiao and Judiao. Yuanren ZHAO 's intonation model has influenced generations of Chinese linguists.

III. 3.2 Chinese intonation model of Zongji WU

Zongji WU began to pay attention to Chinese intonation since the eighties of last century. Zongji WU studied under Yuanren ZHAO and believed that Chinese is different from non-tonal languages in the west. To understand the characteristics of Chinese intonation, firstly we must clarify the tonal changes in sentences. Therefore Zongji WU started with "small waves" and gradually investigated the tones sandhi of two-character, three-character, and four-character in Mandarin, and proposed the "basic unit of tone group" on this basis.

When Zongji WU conducted in-depth and detailed experimental analysis on the two-character, three-character, and four-character tone sandhi of Mandarin, he found that the tonal changes in the sentence are intricate, and some are "inevitable" which is determined by factors such as pronunciation physiology, grammatical structure and phonology; while some are "probable", which is determined by factors such as mood and text and so on. The "inevitable" tone sandhi, which is commonly referred to as the continuous tone sandhi model, is the "basic unit" in the

intonation. It is the "Bottom intonation form" that constitutes the intonation of the sentence; while the "sentence tone", commonly referred to as the intonation, is the "Surface intonation form" which is a combination of these basic units through "probable tone sandhi". It can be said that "inevitable tone sandhi" plus "probable tone sandhi" is the core of Zongji WU's intonation model.

So how is the "surface intonation form" realized through the combination of "inevitable tone sandhi" and "probable tone sandhi", and what is the specific process of it? Absorbed and inherited Yuanren ZHAO's "big waves and small waves" and "algebraic sum" intonation model, Zongji WU further confirmed through experimental analysis that "inevitable tone sandhi" is mainly a change in tone shape, and "probable tone sandhi", related to mood and intonation, is mainly the shift of the pitch scale. It was because the Zidiao expresses the meaning, the Judiao (including the tone of a word) must follow a certain rule of "necessary tone sandhi" to ensure Zidiao's function of distinguishing the meaning of the word; while the "probable tone sandhi" is expressive, mainly it is achieved by adjusting the pitch level of migration. The "small waves" of the character or word tones in the sentence are "superimposed" into the surface intonation through their tones being lifted or lowered by the "big waves" of the intonation. This is the famous "key change rule". At the same time, Zongji WU also found that since the process also involves the expansion or contraction of the pitch range caused by the changes in lightness and rhythm, it will also produce "prosody complement" and regular "variation range" while changing key. In addition, Zongji WU further summarized the "necessary tone sandhi"'s change methods and rule within the "basic unit of tone group", which are the "springboard rule", "domino rule" and "polarization rule".

On the basis of inheriting Yuanren ZHAO's intonation model, Zongji WU further expanded and refined the Chinese intonation theory. Zongji WU used modern experimental phonetics research methods to specifically quantify the "rubber band effect" and the relationship between "big waves and small waves" proposed by Yuanren ZHAO, and through experimental analysis, he discovered important Chinese intonation regular such as synergistic pronunciation and "key change rule". If Yuanren ZHAO's theory of intonation is essentially a qualitative description, then Zongji WU's approach to Chinese intonation is both qualitative and quantitative.

III. 3.3 Chinese intonation model of Jiong SHEN

Almost starting from the same time with Zongji WU, Jiong SHEN took a completely different path. If Zongji WU started with "Small Wave" and expounded his model on intonation by examining the two-character, three-character, and four-character tones, then Jiong SHEN started with "Big Wave". He studies Chinese intonation from the perspective of Chinese intonation structure, and then on this basis, proposes the theory of two-line adjustment. Let's introduce it in detail below.

Palmer (1922) and Yuanren ZHAO (1933) proposed the intonation structure earlier. Palmer believes that the tone group structure consists of three parts: Head-Nucleus-Tail. Yuanren ZHAO believes that the Chinese intonation group structure consists of two parts: Head and Body. Head and Body could be further subdivided. Head includes Anacrusis and Main head, and Body includes Nucleus and Tail. Jiong SHEN adopted the more general method proposed by O'Connor, Arnold (1961), Crystal (1969), Ladd (1980) and others: Prehead-Head-Nucleus-Tail. About this classification, Jiong SHEN explained that when using these concepts, we don't have to introduce Western tonal arguments, let alone treat our views as an extension of a certain Western school. We just need a way of saying it temporarily. We do not think that the intonation and distinctiveness of various languages in the world will be the same, so we just use the Head and Tail as general terms, and then use the Chinese intonation and distinctiveness of it to enrich their meanings. It is better to have a set of rough concepts than no concept at all. With it,

colleagues can discuss, adjust, clarify and even overthrow the concept. We adopt this method to facilitate research and discussion. When our theory matures, it is possible to overturn it.
Jiong SHEN (1994) further proposed that the distinctiveness of Chinese intonation is mainly manifested in the systematic adjustment of the top line and the bottom line of the whole sentence tonal range. The intonation adjustment of the top line and the bottom line should be explained according to the intonation structure, that is to say, the adjustment from the Prehead to the Tail is processed in sections. The change of each section contains the intonation information and the distinctiveness of the intonation is each section form the overall change. Among them, Nucleus and Tail are the main part, sometimes Prehead also plays an important role. The typical Chinese intonation structure is as follows: Head and Nucleus have strong pitch accent, only light syllables in the Prehead, and generally not too strong pitch accent in the Tail; after the Nucleus, the bottom line of the tonal range shifts down, forming an obvious drop; the syllable after the Nucleus is obviously lightened, but when the Nucleus is the original tone of the Shangsheng, the latter syllable is lightened and obviously raised, and the bottom line drop appears later.
So, how does the top lines and bottom lines conduct the systematically adjustment?
Jiong SHEN believes that the main adjustment of the top line is the pitch accent. A sudden change in the top line will cause a pitch difference between the both side of it. This pitch change has nothing to do with the tone, but is related to the pitch accent. For example:

今天 天儿 真 不错。
Jīntiān tiānr zhēn búcuò.
Today’s weather is really good.

If we want to emphasize “今天”(today), then we rise the pitch scale of it and the character tone (or tonal morpheme) keeps the same. Similarly if we want to emphasize “天儿”(weather), then we rise the pitch scale of it as well and the pitch of it higher than “今天”(today) and “真”(really).
While the bottom line is mainly adjusted rhythmic stress, and rhythmic stress can form a rhythm unit. Jiong SHEN used the “第二次世界大战”(dì èr cì shìjiè dà zhàn-- Second World War) as an example:

5 5 5 5 5 5 5
第 二 次 世 界 大 战
4 3 2 4 3 4 1 (92)

It can be seen that the lower 2 and 1 distinguish the modifier from the central component.
Jiong SHEN (1994) further summarized the four basic forms of functional intonation through the regular changes of the top line and the bottom line: the declarative intonation is a combination of two characteristics: the sudden drop of the top line and the downward extension of the bottom line; Interrogative intonation is a combination of the two characteristics: gradual drop of the top line and the bottom line convergence; the imperative intonation is the combination of the two characteristics: sudden drop of the top line and the bottom line convergence; the exclamatory intonation is the combination of the two characteristics: the gradual drop of top line and the downward extension of the bottom line.
It can be said that on the basis of absorbing Western intonation structure and Yuanren ZHAO's intonation model, starting from the "big wave", Jiong SHEN studied the intonation of Chinese based on the facts of Chinese intonation, and the "two-line adjustment theory", the top and bottom lines, make a further step in the description and interpretation of Chinese intonation forms.

III. 3.4 Chinese intonation model of Maocan LIN

Staring from nineties of last century and until now, Laocan LIN has published many papers about the Chinese intonation. Maocan LIN's intonation model partly originated from Yuanren ZHAO's intonation model. As we mentioned earlier, Yuanren ZHAO has several vivid metaphors about Chinese intonation, namely "algebraic sum", "rubber band" and "big wave and small wave". Maocan LIN mainly inherited the first two.

Maocan LIN often quoted a passage from Yuanren ZHAO's 1929 "Beiping Intonation": "The resultant intonation heard by the ear is the algebra of the particular neutral intonation of that place plus the more common emotional intonation. So although the addends are the same, because the augend are different, the answer is of course different." Maocan LIN believes that Yuanren ZHAO proposed that the resultant Chinese intonation (the actual pitch activity) heard by the ear consists of three parts: intonation, tone and neutral intonation. That means the resultant intonation heard by the ear is a function of these three variables. Unlike Zongji WU, who started with neutral intonation and gradually studied tones sandhi of two-character, three-character, and four-character in Mandarin, and proposed the "basic unit of tone group" on this basis, Maocan LIN's research interest is in intonation (emotional intonation / functional intonation).

Maocan LIN (2012) believes that intonation contains two components: stress and Emotional intonation (Functional intonation), both of which are indispensable. "Algebraic sum" is used to explain the rising and falling intonations mentioned by Yuanren ZHAO. Based on this, Maocan LIN used the method of experimental phonetics to focus on the question intonation and statement intonation, and believes that the question intonation and statement intonation is harmonious with the elevation or depression of the tone of the syllable. The "rubber band" is used to compare the increase and decrease of the pitch range and time, and the stress is accompanied by the increase of the pitch range and (or) the increase of the time. Therefore, Maocan LIN thinks that "rubber band" is a metaphor for pitch range and the resultant intonation that the ear hears is rhythm. The schematic diagram is shown as follows:

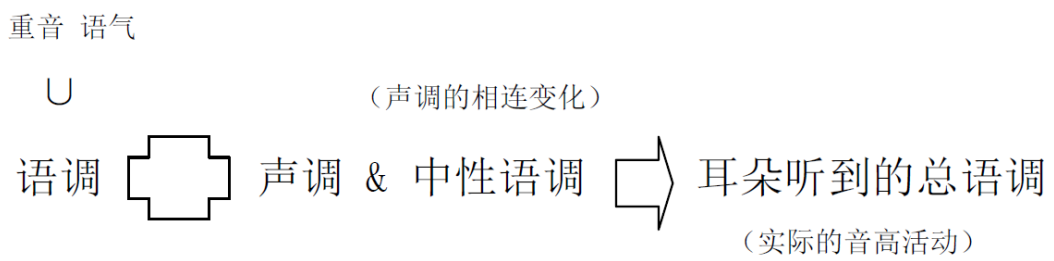

图 1：赵元任汉语语调学说的示意图

In English is:

Stress Emotional intonation / Functional intonation

∪ (tones sandhi)

Intonation ⬡ Tone & Neutral intonation ⇨ Resultant intonation

(the actual pitch activity)

Figure 1: Chinese intonation figure of Yuanren ZHAO

⬡ Indicates that intonation acts on tones and neutral intonation;

⇨ Indicates that resultant intonation can be heard after intonation acts on tones and neutral intonation;

∪ Indicates that the intonation contains stress and Emotional intonation (Functional intonation)

Another part of Maocan LIN's intonation model comes from the autosegmental-metrical phonology theory proposed by American linguist Pierrehumbert (1980), referred to as AM theory. This theory holds that English intonation includes three different types of pitch events, namely seven pitch accents, two phrase accents, and two boundary tones.

Maocan LIN combined Yuanren ZHAO's "algebraic sum" and "rubber band" ideas with the AM theory. He believed that "Chinese intonation has two independent variables: pitch accent and boundary tones" (2006) which are the two important variables of Chinese intonation. This is because the key information of people's speech is conveyed by the focus accompanied by the pitch accent, and the speech attitude is conveyed by the emotional intonation/functional intonation. Focus stress and functional intonation act on tones and neutral intonations. And under the restriction of prosodic structure, the pitch (and time length) of the speech is changed regularly. The listeners divide the utterance into intonation phrases based on the change of pitch range and the boundary signal of the boundary tones and obtained the key information and emotional information from the stress (prominent pitch and obvious pitch) and boundary tones. (Maocan LIN, 2012) It can be said that if you grasp these two variables, then you grasp the main contradiction.

Maocan LIN (2011) believes that Chinese stress includes broad focus stress and narrow focus stress. So what is broad focus stress and what is narrow focus stress? Maocan LIN cited the example of Zhiqiang LI:

（1）你看见的是一只灰狗还是一只猫？我看见了[一只灰狗]。

(Did you see a grey dog or a cat? I saw [a grey dog])

（2）你看见的是一只灰狗还是一只灰猫？我看见了一只灰[狗]。

(Did you see a grey dog or a grey cat? I saw a grey [dog])

（3）你看见的是一只灰狗还是一只黑狗？我看见了一只[灰]狗。

(Did you see a grey dog or a black dog? I saw a [grey] dog)

(1) is the broad focus, (2) and (3) are the narrow focus. In (1), the noun phrase [a grey dog] is the focus domain, and the pitch accent falls on the "dog"; in (2), the "dog" is the focus, and the pitch accent also falls on it; in (3), the "gray" is the focus, and the pitch accent also falls on it. It can be seen that the broad focus is a declarative answer to "what happened?" The focus area is the entire phrase, and its accompanying stress falls at the end of the phrase, called broad focus stress; while the narrow focus is a targeted answer to the question. In this case, the focus domain's position is the same position of the accompanying accent (narrow focus) position. At the end of the phrase, either narrow focus accent or broad focus accent can occur. Through phonetic experiments, Maocan LIN came to the conclusion: narrow focus stress is pitch accent. This kind of stress' performance is that the high points of pitch curve of Yinping, Yangping, and Qusheng in the phrase are obviously elevated relative to the front and back of it. The duration is always long, and its characteristics are: [+RAISEH]. While the Shangsheng is a low-point (v-shaped), the duration is long, and its characteristic is: [+LOWERL]. Broad focus accent's pitch is clear and obvious, and this kind of accent performance is, the pitch of the following prosodic character will not be higher than the preceding ones, the low points will gradually decrease and the last one or two scales have a larger pitch range and a long duration, which is characterized by: [-RAISEH][+LOWERL].

Ziyu XIONG(2006), Yuan JIA, Qiuwu MA, Aijun LI(2007), Yuan JIA, Aijun LI, Yiya CHEN(2008), Yuan JIA, Ziyu XIONG, Aijun LI(2008), Wen CAO(2010) also saw that the effect of focus stress on the pitch of sentences in their studied: when the narrow focus is the syllable with Yinping, Yangping, or Qusheng, then the pitch is raised, and the latter is lowered; when the narrow focus is the syllable with Shangsheng, then the pitch is lowered, and the latter is raised. This conclusion is consistent with Maocan LIN's.

On the basis of absorbing and inheriting Yuanren ZHAO's intonation thinking, Maocan LIN combined with the AM theory and capture the two important variables of Chinese functional intonation, pitch stress (focus) and boundary tones. At the same time, he saw that when these two variables act on tones and neutral intonation, it will form the rhythm of the Chinese language which is also called resultant intonation. Maocan LIN (2012) believes that functional intonation teaching is to teach and learn functional intonation, stress and rhythm well. It can be said that Maocan LIN's intonation thoughts mainly focuses on the study of functional intonation and stress. It has to be said that his intonation idea has grasped the main contradiction of Chinese intonation and has strong operability. It has a significant promotion for the comparison of intonation of Chinese and foreign languages and the teaching of Chinese intonation.

The study of Chinese intonation began with Yuanren ZHAO, and the subsequent development is mainly divided into two schools: one is represented by Zongji WU, and the other is represented by Jiong SHEN. In recent few years, more and more Chinese linguists have absorbed the intonation ideas of foreign scholars on the basis of traditional Chinese intonation ideas. They know clearly the characteristics of Chinese language is a language with tones, used scientific research methods to study Chinese intonation, and have made a lot of achievements and contributions in the research of Chinese intonation. In addition to the linguists mentioned above, there are many linguists who have also studied Chinese intonation and have achieved certain results, such as Jianfen CAO(2002), Ping WANG, Feng SHI(2011), Yang HE, Song JIN (1992), Hu CHEN (2003) and so on. They used the method of experimental phonetics, combined qualitative research and quantitative research, and study Chinese intonation from different views, which greatly enriched the thought of Chinese intonation.

IV Some inspirations for Chinese teaching in Hungary

As Hungarian is also intonation language, we should really pay attention to boundary tone. Students need to know the "Key change rule" and master the boundary tone through lots of practice. The focus is another important part which is needed to pay attention. In Hungary, the focus is usually before the verb, but in Chinese the position of the focus is quite flexible. As in Chinese the order is very important, so we raise the pitch of the focus rather than changing the order. The last but not the least, we should teach the student to analyse the sentences and let them know "basic unit of tone group" so that the student know where to stop and how tone sandhi changes. To accomplish the above points, we need such Chinese teachers who understand intonation theory, such textbooks which contain scientific practice of intonation, and we need constantly updated teaching methods as well.

References

Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed). Blackwell Publishers Ltd., 2008.

Trask, R.L. A Dictionary of Phonetics and Phonology. Taylor & Francis Routledge.1996.

Yuanren ZHAO. Experimental Research Method on Chinese Language Tone[J]. Science，1922, (9). See also Yuanren ZHAO's collection of linguistic papers (2002:27 -36).

Yuanren ZHAO. A Study of Beiping Intonation. Appendix to 'The Last Five Minutes', Chunghwa book compan: Peking, 1929.

Wen Cao. Y. -R. Chao’s contribution to the research of Chinese intonation[J]. Chinese Teaching In The World, 2007, (4).

Yuanren ZHAO(1935). Intonation of National Language (J). Mandarin Weekly, 1935, (214).

Zhao, Y.-R. A preliminary study of English intonation and its Chinese equivalents. Collection from the Research Institute of History and Language of the Central Academy, 1932.

H. Palmer, English Intonation, with Systematic Exercises. Cambridge: Heffer. 1922.

J.D. O’Connor and G.F. Arnold, Intonation of Colloquial English. London: Longmans.

D. Crystal, Prosodic Systems and Intonation in English. Cambridge: Cambridge Univeristy Press. Pp. 126-252. 1969.

D.R. Jr. Ladd, The Structure of Intonatinal Meaning. Bloomington & London: Indiana Univeristy Press. P. 16. 1980.

Jiong SHEN. A Preliminary Discussion on the Chinese Intonation Model[J]. Linguistic Researche. 1992, (4)

Jiong SHEN. Chinese Intonation Structure and Intonation Types[J]. Dialect. 1994, (3)

Maocan LIN. Yuanren ZHAO's Intonation Theory and Chinese Intonation: Commemorating the 120th Anniversary of Mr. Yuanren ZHAO's Birth(N). Social Sciences in China. 2012, A07.

Maocan LIN. Chinese Intonation and Sentence Rhythm: Starting from the Figure of Yuanren ZHAO's Intonation Theory(C). PCC2012.

Maocan LIN. Chinese Intonation model of Yuanren ZHAO and Boundary Tone[J]. Essays on the Modernization of Chinese Language, 2006b, 46-51.

Maocan LIN. Chinese focal stress and functional tone and their characteristics[J]. Language and Writing Forum, 2011, (6).

Ziyu XIONG. Analysis of Sentence Pitch in Mandarin[C]. Exploration and Practice of Chinese Information Processing: Proceedings of the 3rd HNC and Linguistics Research Academic Symposium, 2006, 354-360.

Yuan JIA, Qiuwu MA, Aijun LI. Research on the Distribution Pattern of Focus Component Duration in Mandarin Five Character Group[J]. Technical Acoustics. 2007, (4).

Yuan JIA, Aijun LI, Yiya CHEN. Research on the Pitch and Duration Patterns of the Focus Component in Mandarin Five Character Group[J]. Applied Linguistics. 2008, (4).

Yuan JIA, Ziyu XIONG, Aijun LI. The Effect of Mandarin Focus Stress on Sentence Pitch[J]. Chinese Journal of Phonetcs. 2008, (1).

Wen CAO. The Rhythmic Implementation of Chinese Focus Stress[M]. Beijing Language and Culture University Press, 2010.

Jianfen CAO. The Relationship between Chinese Tone and Intonation[J]. Studies of the Chinese Language. 2002, (3).

Ping WANG, Feng SHI. Basic patterns of Chinese intonation[J]. NanKai Linguistics. 2011, (2)

Yang HE, Song JIN. Experimental exploration of Intonation of Beijing discourse[J]. Language Teaching and Linguistic Studies. 1992, (2).

Hu CHEN. A Preliminary Discussion on the Phonological Structure and Representation of Chinese Intonation [C]. the 6th National Conference on Modern Phonetics (Part 2), Tianjin, 2003.

Shanshan Jiang, PhD student
Institution: Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Doctoral School of Linguistics
E-mail: jiangshanshan2011@gmail.com

Tutor: Dr. Bartos Huba, associate professor, Eötvös Loránd University

Reviewer: Dr. Katalin Mády, senior research, HUN-REN Hungarian Research Centre for Linguistics

Embodiment, Philosophy, Architecture Eco-Deconstruction in Contemporary Chinese Architecture

Wenyang Liu

Faculty of Humanities and Social Science Doctoral School of Philosophy, University of Pécs

Author's email address: liuwenyang925@gmail.com

Deconstruction can be traced back to the 1960s, when the French philosopher Jacques Derrida challenged traditional philosophical concepts and way of thinking, criticizing the logo-, phono- and ethnocentrism of Western thought. Derrida not only had a huge impact on Western intellectual live, but also made deconstruction one of the most important theoretical sources of inspiration of postmodernity. Deconstruction spread rapidly from philosophy to other discursive and non-discursive fields. Bernard Tschumi was one of the first architects interested in deconstruction, who invited Jacques Derrida and Peter Eiseman to participate in the Parc de la Villette project and inventing the so-called "Event Architecture".

From 1980s to the present day, deconstruction has had a wide impact on Chinese philosophy, literature, and architecture. In the 21st century, China has become a "testing ground" for world architecture and an open space for dialog between western and eastern architects. Rem Koolhaas and Zaha Hadid were the leading deconstructive architects designing such representative buildings as CCTV Headquarters or Galaxy Soho in Beijing. The philosophy of Jacques Derrida and especially the eco-deconstruction represented by environmental philosophers such as Matthias Fritsch, Philippe Lynes and David Wood, provides a new direction for understanding the relationship between architecture and nature. Eco-deconstruction has directly or indirectly inspired the work of such Chinese architects as Ma Yansong, Qun Wen, Tang Hua, Mo Bozhi and Zhao Bing.

In this paper I would like to focus on the architecture of Qun Wen influenced by Bernard Tschumi. He created the architectural design firm AOE, named after Tschumi's famous quote: "There is no architecture without event". Wen Qun's architecture is about creating more conditions for events to happen through indeterminate spatial forms. AOE's architecture also focuses on the relationship between people and the environment, returning to the most essential state of nature through the subtle integration of architecture and nature. I would like to offer new perspectives for the analysis of AOE's architecture, combining eco-deconstruction based on Derrida's interpretation of oikos and logos and Chinese philosophical understanding of the relationship between nature and architecture.

Keywords: eco-deconstruction, event architecture, oikos, logos, AOE

I. Introduction

The French philosopher Jacques Derrida introduces deconstruction into philosophy in his texts Speech and Phenomena (1967), Of Grammatology (1967) and Writing and Difference (1967). Deconstruction is not only a philosophical idea, but it has also influenced art, culture, and architecture. In architecture, deconstruction expresses a two-way state of annihilation; firstly, a complete separation from classical Euclidean geometry, and secondly, a complete detachment from the interior and exterior elements of a building. That is, the breaking down of inherent hierarchical relationships and the restoration of the state that architecture in ecology should present.

From ancient Greek philosophy, through the Middle Ages to the Renaissance, and from the 18th century to the 20th century, the relationship between ecology and philosophy has been discussed many times and in many ways. China is no exception. Among Chinese philosophies, Taoism offers the most profound expression of ecological wisdom, which emphasizes the uniqueness of the origin and the dynamic nature of all natural and social phenomena. With today's increasingly intense ecological problems, there is an urgent need to find a way to deal with such problems. Influenced by deconstruction many architectural projects and buildings have appeared in China. However, the ecological crisis confronts architecture with new challenges. The eco-deconstruction opens a new field of discussion between philosophers, environmentalists, and architects.

Based on the above concepts, this study adopts an analytical approach. By analyzing deconstruction in western philosophy and architecture as well as in Chinese philosophy and culture, the study utilizes deconstruction and ecology to find new ways to deal with contemporary environmental problems. The aim of this paper is to achieve these objectives by analyzing deconstruction in philosophy and architecture and discussing their relationship with ecology.

II. Methodology

This paper will use an inductive approach to derive a methodology suitable for today's architectural world by directly observing and analyzing the ecological perspectives embodied in deconstructive architecture in China. The research samples used in this paper are studies of various notable projects by deconstructive architects in China. Deconstruction serves as a key clue to dismantle and fragment the framework of these buildings to get an approach related to ecology. This involves reading ecologically relevant discourses and choosing the appropriate viewpoints for deconstruction, which represents the project work methodology of Chinese architects using eco-deconstruction in their projects. Finally, the model is presented, and the results reached are discussed, and likewise, the final proposal of the thesis is presented.

III. Background

III.1. Deconstruction: Derrida’s philosophy

At the end of the 19th century, Nietzsche declared that "God is dead" and demanded "a revaluation of everything" (Nietzsche 1974). His rebellious thoughts have had a profound impact on the West ever since. As a wave of thinking that questions reason and subverts tradition, Nietzsche's philosophy has become one of the ideological sources of deconstruction. The word "destruction" (Abbau) in Heidegger's Being and Time is the origin of the concept of "deconstruction": "If the historical perspective of the problem of existence is to be made clear for the sake of the problem of existence itself. If the historical perspective of this question is to

be made clear for the sake of the question of existence itself, then the hardened tradition needs to be loosened up a bit, and all the obscurations made by it need to be broken down. We understand this task as taking the question of existence as a clue to the deconstruction of what has come down to us from ancient existentialism into the primitive experiences from which the original and subsequently dominant prescriptions of existence are derived."(Joan Stambaugh 1996, 26)

Deconstruction emerged in philosophy and literary criticism in the 1960s. In October 1966, the Center for Humanistic Studies at Johns Hopkins University organized an academic conference that was intended to welcome the structuralism in America. But the French philosopher Jacques Derrida gave a lecture at the conference with the title Structure, Sign, and Play in the Discourse of the Human Sciences challenging structuralism. (Derrida 1978, 278-294) Reading the texts of Claude Lévi-Strauss Derrida deconstructs the theoretical foundations of structuralism. In 1967 Derrida published the masterpieces of what later became known as the deconstruction trilogy: Speech and Phenomena, Of Grammatology, and Writing and Difference. He gave a "prudent, differentiated, slow, stratified reading" (Derrida 1981, 33) of the most important texts of western philosophy beginning with Plato until such contemporary philosophers as Heidegger, Lévinas or Foucault. Focusing on language and writing, deconstruction was present in philosophy and literary criticism in the 1960s, but from the 1970s and 1980s onwards it had a growing impact on architecture and the visual arts, as well as on ethics and politics.

that contains a summary list of the hass of the Isa-bey Ishaković in Krajište. Cadastral censuses provided information on social structures, i.e., the division of the population in Bosnia and Herzegovina into social groups. The period of Ottoman rule was marked by large ethnic movements of the second-class and culturally and religiously incompatible population in the Balkans. Mostly by the disintegration of multiethnic states, and emigration is not only motivated by political reasons, but partly also by economic reasons. It created a problem for these areas which were under Ottoman rule for a longer time, or regional differences developed in them for other reasons. These migrations can be considered as an uninterrupted process that began in the 16th century. Outside of the "Islamic" Ottoman borders, rest of the Christian Europe had a de facto completely different image on the Ottoman norms. The Islamic religion was incomprehensible and defied the convention and tradition of European civilization set many centuries ago.

III.2. Deconstruction and Architecture: Derrida and Tschumi

Deconstructive architecture is a contemporary movement in architecture which has two sources: the philosophy of Jacques Derrida, and the avant-garde constructivism from Russia in the 1920s. Derrida's trilogy deconstructing the traditional perception of time and space have had a wide impact on architecture. Fragmentation, non-linearity, disconnection, uneven lines, and incomplete forms are the hallmarks of deconstruction in architecture.

Deconstruction in architecture first gained international recognition through the exhibition "Deconstructivist Architecture" organized by Philip Johnson and Mark Wigley at the Museum of Modern Art in New York in 1988. Bernard Tschumi, Peter Eisenman, Daniel Liebeskind, Zaha Hadid, Frank Gehry, Charles Jenks participated in this project. The exhibition kicked off the deconstructive architecture worldwide, even though not all the architects who participated in the project claimed to be deconstructive. The two volumes published in 1988 and reedited in 1994 by Architectural Design – Deconstruction in Architecture and Deconstruction II – includes an interview with Derrida and Christopher Norris and some projects and texts by the architects participating in the project. The exhibition and the volumes embedded deconstruction in architecture and architecture in philosophy initiating a dialogue between philosophers and architects.

Derrida was “rather puzzled and suspicious” when he heard about deconstructive architecture or even more about deconstructive discourse on architecture because he thought this is only "an analogy, a displaced discourse". (Derrida, 1994, II. volume, 7) But he realized soon “that on the contrary, the most efficient way of putting Deconstruction to work was by going through art and architecture”. (Derrida, 1994. II., 7) I would like to quote a passage from the interview made by Christopher Norris where Derrida explains the link between deconstruction and architecture: “Deconstruction is not simply a matter of discourse or a matter of displacing the semantic content of a discourse, its conceptual structure or whatever. Deconstruction goes through certain social and political structures, meeting with resistance and displacing institutions as it does so. I think that in these forms of art, and in any architecture, to deconstruct traditional sanctions – theoretical, philosophical, cultural – effectively, you have to displace … I would say ‘solid’ structures, not only in the sense of material structures, but ‘solid’ in the sense of cultural, pedagogical, political, economic structures. And all the concepts which are, let us say, the target (…) of Deconstruction, such as theology the subordination of the sensible to the intelligible and so forth – these questions are effectively displaced in order for them to become ‘Deconstuctive architecture’. That’s way I am more and more interested in it, despite the fact that I am technically incompetent. (Derrida, 1994. II., 7)
Bernard Tschumi's views were very similar to Derrida's, and he was also against binary antagonism in philosophy and architecture. Tschumi introduced Derrida's deconstruction into architecture, and he believed that many of the existent elements of modern and traditional architecture should be deconstructed and utilized to construct a new theoretical framework in a more tolerant, liberal, and pluralistic way. In 1985, the architect invited Jacques Derrida and Peter Eisenman to participate on the project Parc de la Villette in Paris. The philosopher accepted the invitation, and he worked together with Peter Eisenman on this project. At the same time, he wrote texts about Tschumi – No (Point of) Madness. Maintaining Architecture (Derrida 2008, 87-103) –, and with Eisenman – Chora L Works (1997).

III.3. Ecology and Philosophy

III.3.1 Research by Western Scholars

The term “Ecology” is attributed to German scientist Ernst Haeckel (1866), but the term itself comes from the ancient Greek, and consists of οικος (oikos, meaning "home", "shelter", or "environment") and λογος (logos, meaning "word", "speech"), which taken together mean "the study of shelter" or "the study of dwelling". (Tong L 2015, 34). Gregory J. Cooper argues that “philosophers have been slow to turn their attention toward ecology (Cooper 2003, ix), but I think that ancient Greek philosophers as well as the Eastern thinkers had a lot to say about questions related to ecology. Democritus for example argues that "In many important things we are imitators of the beasts, and pupils of them; from spiders we learn to weave and sew; from swallows we learn to build houses, and from singing birds such as swans and warblers we learn to sing." Aristotle laid down the basic ecological approach to the study of natural history. Through the study of atomic motions, Epicurus summarized the epistemology of the "laws of nature". The ancient Roman philosopher Lucretius wrote "De rerum natura", which states: "One should observe nature with a tranquil mind, for the infinite universe has no power outside to govern it except its own laws, and the only God is the laws of nature, and the sincerest respect for God is to know and love the laws of nature. " (Quan ZX. 1983, 239). We could reinterpret the history of Western philosophy from this perspective, but I would like to focus in this paper on the responses of contemporary thinkers to the ecological crisis of the 1960s.

Ecological holism is the core of ecology, which absorbs the ecological ideas of Darwin and Heidegger, as well as holistic ecological philosophies such as deep ecology and earth ethics. Ecological holism states: "Take the overall interests of the ecosystem as the highest value rather than the interests of human beings and take whether it is conducive to the maintenance and protection of the integrity, harmony, balance, and continued existence of the ecosystem as the fundamental yardstick for measuring all things, and as the ultimate evaluation of human thought and culture, lifestyle, scientific progress, economic growth, and social development standard." (Keller and Golley 1955, 204-211)

Heidegger, known as the "metaphysician of ecology", advocates "man, poetically inhabiting the earth", and a holistic "fourfold existence" to save mankind, (Martin Heidegger 1978, 327-328). The earth ethics presented in Aldo Leopold's Sand County Almanac (1949) is a holistic one, advocating that humans maintain the balance and stability of the community of organisms without proposing to focus on the goodness of individual organisms. Paul W. Taylor's biocentrism on the other hand, presented in his book Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics (1986), asserts that humans act according to valid moral principles and that the realization of the good of individual plants and animals is the goal. Philosopher Henry David Thoreau, in his masterpiece Walden Lake, through his depiction of Walden Lake's industrial pollution-free and tranquil life, puts forward the propositions of reverence for life, protection of wilderness, and emphasis on the wholeness and interconnectedness of nature. When Holmes Rolston evaluates wilderness, he believes that Thoreau's idea of "observing nature through nature" and "keeping the whole world in the wilderness" provides an important basis for his construction of natural ecology (Rolston 2000). Rachel Carson's book Silent Spring, published in 1962, depicts a dead spring, with pesticides, insecticides, and other hazards to nature and humans. According to Habermas: "We do not treat nature as an object that can be dominated by technology, but as a party that can interact with us. Instead of treating nature as an object of exploitation, we try to see it as a partner in survival." (Habermas 1999, 73). He calls for a relationship between man and nature, and even for the subjunctivization of nature. Unlike Descartes' "mind-body dualism" and Kant's "man's legislation for nature", Ralston believes that we should "incorporate ourselves into its order of being" (Rolston 2000, 54). As Bacon said, "The only possible way to dominate nature is to obey it" (Rolston 2000, 1045-1058). What we can do is to coexist with nature, to build a human culture, and to construct an environment in which human beings can live and harmonize their lives.

III.3.2 Research by Eastern Scholars

In traditional Eastern culture, Hinduism, Buddhism, Confucianism, Taoism, and other religious philosophies contain a wealth of ecological philosophical thought, with Taoism being the most prominent: "Among the great religious traditions, the philosophical thought of Taoism emphasizes the uniqueness of the origin and the dynamic nature of all natural and social phenomena, and its thought is the most profound and wonderful interpretation of ecological wisdom." (Fritjof Capra 1999, 7)

First, Tao is the ultimate essence of reality, as opposed to "Dharma body" in Buddhism or "Brahman" in Hinduism. The Tao is a dynamic process that is cyclical, continuous, and ever-changing. Everything in the universe evolves in this process without exception.

Secondly, the Tao is a dynamic whole that has the characteristics of both yin and yang: "Yang means self-affirmation, expansion, competition, extension, etc., and all linear and analytical ways of thinking are of this kind. Yin is unity, cooperation, intuition, and awareness of the environment, etc." (Fritjof Capra 1989, 25). The interaction of the two poles of yin and yang produces all things in heaven and earth: "There is no such thing as just yin or just yang, and in the process of oscillation between the two poles is able to show that all natural phenomena, all

changes, are realized in an uninterrupted process of gradual realization. All changes are realized gradually in an uninterrupted process. Just as a circle has no endpoints, the yang reaches the yin, and the yin reaches the yang" (Ibid).

Once more, the movement of the Tao arises consciously and spontaneously, rather than being forced to arise. Action in accordance with the Way is action that consciously harmonizes itself with its surroundings, without either thinking itself out of existence or submitting to its surroundings. This kind of action, which makes oneself fit for the Way, is called "Wu Wei". Wu-Wei is, as Joseph Lee puts it, "the elimination of unnatural actions" (Liotta 1996, 211). Instead of just trying to be quiet and doing nothing. As Lao Tzu said, "There is no action without action", and only actions that are in harmony with the Tao and in accordance with the Tao can achieve the greatest success.

Finally, yin and yang are both opposites and unified and complementary. Confucianism is predominantly masculine, while Taoism favors the feminine. In contrast, Taoist thought, led by Lao Zhuang, focuses on the feminine, soft, and mysterious nature of human beings, and is more likely to lead the natural world and human society to achieve a harmonious ecological balance in line with the Tao.

IV. Analytical studies

IV. 1. Eco-Deconstruction and Architecture

IV. 1.1. Derrida and Eco-Deconstruction

In recent years, Heideggerian and "poststructuralist" texts, Foucault's biopolitics, and Derrida's text "The Animal That Therefore I am" inspired "eco-deconstruction" and had an impact on environmental philosophy (Matthias Fritsch 2018, 284). Since the 1980s, the global population and wealth have surged, the earth's resources are unable to meet human needs, and the contradiction between human beings and nature has become more prominent.

The development of modern science and technology and social progress, coupled with the extreme development of rationality, have given rise to two extremes. On the one hand, mankind has relied on the progress of science and technology to establish a huge industrial production system, which has pushed society forward by leaps and bounds; while on the other hand, science and technology and human rationality have gone to the opposite side of the human being, who has been reduced to a slave of reason and machines. Reason has become a tool for some people to plunder others. This makes people must re-examine modern scientific and technological rationality with a skeptical eye, by criticizing and deconstructing all the negative effects brought about by modern western industrial civilization. Therefore, it can be said that postmodernism arose from reflection and introspection on the problems and dilemmas exposed by modern industrial society, and it is an impact and rebellion against modern society.

One of the dominant motifs of terms such as "écriture," "trace," or "différance" in the early phase of Derrida's work was not only play, but anarchic and untamed force. (Matthias Fritsch 2018, 271). The purposefulness of the post-modernist trend of thought is clear: to reflect on and criticize all aspects of the roots and traditions of the development of modern civilization in an all-encompassing manner. Therefore, it can be said that the rise of postmodernist thinking is a mirror of modern civilization, reflecting the contradictions between modernity and tradition. Derrida argues that "Deconstruction is always on the side of yes, on the side of affirming life. Everything I say ..... about existence as a complication of the opposition between life and death comes from the unconditional affirmation of life" (LL 51-52/54). These are in fact the last words he wrote: "Always love life and endlessly affirm existence." The current ecological crisis demands that we understand more urgently than ever what Derrida meant by these words.

Sustainable living is about doing more and better with less, and humans must realize that over-consumption of natural resources, and the resulting environmental impacts, comes at a cost in lives. Human beings are the products of the natural ecosystem and the builders of ecological civilization. It is only through the natural ecological environment that human beings can survive and develop, and through the building of an ecological civilization that we can achieve the goal of preserving the ecological environment and the healthy and sustainable development of human beings. In brief, I will argue that Derrida's concept of double affirmation shows that a living being must affirm both itself and its others as a result of each living entity being constitutively and differentially related to other entities in its life context. (Matthias Fritsch 2018, 285).

IV.1.2 Qian Xuesen and Ecological Architecture

Qian Xuesen argues, that "Ancient Chinese landscape culture was 'out of this world' and our 'landscape cities' are 'into this world'. This is a fundamental difference in philosophical thought that must be noted." (Qian Xuesen 2007, 316) Architecture is an artificial facility that separates people from nature (micro-architecture), and a system formed by the aggregation of many micro-architectures (macro-architecture). Therefore, the basic problem of architectural philosophy is not limited to the relationship between architecture and man, architecture, and society, but also the relationship between man and nature: "The real scientific basis of architecture has to be about the environment." (Qian Xuesen 2001, 295) First of all, we are talking about the natural environment and the relationship between architecture and nature. The relationship between human beings and nature is referred to as the relationship between human beings and nature (including the relationship between human beings and the earth), which needs to be and can be examined at different levels. Following Qian Xuesen's arguments, we can agree that: "A true philosophy of architecture should study the relationship between architecture and nature" (Qian Xuesen 2001, 295). People create the habitat and pedestrian environment in the natural environment, and they need to recognize the relationship between human beings and nature in choosing the address, making use of the terrain, and searching for and using the material resources. To deal with the relationship between architecture and nature is the material basis and objective condition for dealing with the relationship between architecture and human beings and between architecture and society.

Robert Venturi rejected the "puritanical preaching of orthodox modernist architecture", openly claiming that he prefers " a mixture of basic elements to 'purity', an eclecticism to 'cleanliness'... more excess than simplicity, the old to the new, inconsistency and uncertainty to directness and clarity." (Venturi 2005, 41.) Qian Xuesen is more critical concerning the contemporary architecture: "Now I see a square high-rise building rising in Beijing, with the appearance of blocks, but when I go into the room, I see a grayish yellow color, no green, and even a little blue sky is pale." (Qian Xuesen 2007, 473) This criticism is a call for the beauty of urban architectural clutter. Qian Xuesen formally put forward the concept of landscape city on July 31, 1990 in his letter to Wu Liangyong: "cannot the Chinese landscape poetry, Chinese classical garden architecture and Chinese landscape paintings integrated together in the concept of 'landscape city '? People leave nature and return to it." (Qian Xuesen 2001,170-171) The words "mountain" and "water" together represent "earth" and "motherland" in the traditional Chinese concept. Here "mountain" is not just "mountain" and "water" is not just "water". Therefore, "landscape city" represents "man and nature", "ecology and humanity", "science and art", "history and future", "material and spiritual", which represent Qian Qian Xuesen's idea of architecture "for the people".

IV. 2 Deconstructive Architects in China

IV. 2. 1 Western Deconstructive Architects: Koolhaas and Hadid

One of the first examples of deconstruction to be brought to China was the CCTV headquarters in Beijing, designed by Rem Koolhaas, which is an extraordinary example of deconstruction. In the twenty-first century, deconstruction architecture still has a place in the dialogue with internationalist architecture, and Rem Koolhaas' CCTV building was named one of the world's top ten architectural wonders by Time Magazine in 2007. Striving for a complete and balanced decomposition of the traditional architecture, and achieving the ultimate in disorganization, oddity, mutation, and dynamism, all of which show the revolutionary flavor of deconstructionist architecture, and never compromise with the traditional architecture, bringing unlimited surprises to the people. The tens of thousands of diamond-shaped glass windows on the external surface of the building are collaged on the same size of the diamond-shaped steel mesh frame, giving people a great visual impact. The direct exposure of the steel structure of the building reflects the natural expression of deconstructionist architecture and the aesthetic interest of momentum.

Rem Koolhaas' new CCTV building is full of reflections on the city's cultural heritage, on the relationship between the city and its people. The hollow interface of the new CCTV building encloses a huge window, from which passers-by can see different views from different angles, enriching the ornamental nature of the building facade, which to a certain extent embodies the "Frame Theory" developed by Derrida in his book Truth in Painting interpreting Kant’s Third Critic; in the process of dialog with the city, the new CCTV building is placed in the midst of city streets, parks and areas, forming a positive exchange, creating a large-scale building with the city's culture. The new CCTV building not only eliminates the monotony and dullness of large monolithic buildings, but also establishes a new paradigm of deconstructionist architecture.

The Guangzhou Grand Theater designed by Zaha Hadid is the third largest opera house in China. The symbols of deconstructionism are evident in the fragmented compositional approach, with triangular lines and curves interspersed. The design evolved from the concepts of a natural landscape and the fascinating interplay between architecture and nature, engaging with the principles of erosion, geology, and topography. The Guangzhou Opera House design has been particularly influenced by river valleys – and the way in which they are transformed by erosion. Fold lines in this landscape define territories and zones within the Opera House, cutting dramatic interior and exterior canyons for circulation, lobbies and cafes, and allowing natural light to penetrate deep into the building. Smooth transitions between disparate elements and different levels continue this landscape analogy. Custom molded glass-fiber reinforced gypsum units have been used for the interior of the auditorium to continue the architectural language of fluidity and seamlessness.

IV. 2. 2. Chinese Deconstructive Architects: Qun Wen and Ma Yansong

Derrida is pointing us to the fundamental reciprocity between sign and context: the meaning of a context is determined by the encountered sign, and the meaning of the sign is determined by the context in which that sign is encountered (Matthias Fritsch 2018, 255). So ecological deconstruction affirms the importance of context. Bernard Tschumi is famous for his event architecture. Chinese architect Wen Qun, who was influenced by Bernard Tschumi, created the AOE Event Architecture Group, a name derived from Bernard Tschumi's famous quote "There is no architecture without event". His architecture is to create more conditions for events to happen through uncertain spatial forms.

IV. 2. 2. 1. Architecture as Event: Qun Wen (AOE)

Chongqing Sunac One Central Mansion Sales Pavilion (2017 fig.1) was built by the Qun Wen. As the leading architect of the project, he created the effect of new materials by applying some traditional materials to places where they are not normally used, even if they are not new. An example of this is the metal drapery used in the design of this project. Metal drapery is a material that has been around since the fifties and was first used as an industrial screen altogether. Later, German engineers slowly turned it into a decorative material for facades, and at the same time, because of the light-blocking effect, it can also be energy efficient.

Not only are old materials reused, but such material forms form a removable and environmentally friendly architectural surface. As a translucent metal curtain, it creates a visual and spatial transition between the interior and exterior spaces, naturally aiding the transition between the inside and outside of the building. Secondly it is an innovative curtain wall technology that reduces glare by 14% compared to conventional linear buildings. As a sunshade on sunny days, it also serves as an energy-saving and environmentally friendly shield.

The building's overhanging eaves, inspired by Chinese gardens, serve to integrate the building with its natural surroundings. One of the main features of deconstruction is "anti-centeredness", which emphasizes a disdain for authority and a skepticism of traditional rules. In this sense, the rise and development of traditional Chinese gardens should be a kind of deconstruction thinking to some extent. Deconstruction is a relative concept, but what Chinese gardens want to deconstruct is the principal and subordinate relationship between architecture and environment. The emergence of Chinese gardens broke the traditional architectural layout rules of the central axis structure. Halls, buildings, and pavilions are successively deconstructed into smaller pavilions, terraces, and pavilions with light structure and reorganized to form a free layout of the garden architecture system without axes, which is based on the mountain and the water. This original and full of vitality deconstruction thinking has become one of the driving forces behind the development of Chinese gardens.

Image.1: Chongqing Sunac One Central Mansion Sales Pavilio [2017]
Architect Qun Wen (AOE)
Photo: www.archdaily.com

Metaphor is a common phenomenon in deconstruction thinking, which embodies symbolic connective thinking. However, Derrida underlines in his interview with Christopher Norris, that there is a lot of architectural metaphors in the whole philosophical tradition, but “Deconstruction does not mean that we have to stay within those architectural metaphors. It

doesn't mean for example, that we have to destroy something which is build – physically build or culturally build or theoretically build – just in order to reveal a naked ground on which something new could be build. Deconstruction is perhaps a way of questioning his architectural model itself – the architectural – an architectural model which is a general question, even within philosophy, the metaphor of foundations, of superstructures, what Kant calls 'architectonic' etc. as well as the concept of the *arche* … So Deconstruction means also the putting in the question the architecture in philosophy and perhaps architecture as well." (Derrida, 1994, II. 8)

The large roof of a Chinese building is one of the most striking features of ancient Chinese wooden architecture. Unlike the temples of European classical architecture, where the central gable was intentionally raised slightly to correct parallax, it is a perfection of form, with the ends turned upwards. In the cross-section, there are also a large number of "anti-buildings" formed by folding or lifting the frame, which was described by the poet in "The book of odes and hymns": "Like a bird spreading its wings, a pheasant spreading its wings to fly" (*Book of Odes* 2015). The formation of such curved surfaces is a metaphor for escaping from the pain of real life and yearning for the world beyond, and thus architecture has a meaning beyond architecture.

Image.2: One Sino Park [2020] Architect Qun Wen (AOE)
Photo: worldarchitecture.org

One Sino Park (2020 fig.2) is another project created by Qun Wen. The building is inspired by the alignment and shape of natural rocks and utilizes deconstruction techniques to break away from the old traditional enclosure patterns and create flowing open spaces that embody the concept of integrating architecture with nature. The building consists of four floors with a swimming pool, sales center and a small art gallery. This is not a sales office in the traditional sense, but a de-sales office with a more inclusive and open approach to human interaction. The art space will be the art center of the future community. It also reflects an ecological view of maximizing the utilization of limited space.

Qun Wen believes that Chinese architecture is inextricably linked with the natural environment, and focuses on the subtleties embodied in the fusion of the texture of the building materials and the natural water features, so that the architecture naturally jumps out of the man-made traces, thus returning to the most essential natural form. At the same time, the concept of Chinese garden design is introduced into the architectural design, which breaks the traditional dichotomy design mode and reflects the deconstructed ecological view of Chinese gardens.

IV. 2.2.2. Architecture as Dialogue: Ma Yansong

"We want to build a land art space that everyone can participate in, to have a dialogue with the heaven and earth, and the natural Shanshui city." – this idea was put forward by the architect Ma Yansong (Architectural Archives, 2023). In fact, he was not the first person to propose the landscape city. As I mentioned already, one of the first scientists in Qian Xuesen formally put forward the concept of landscape city is in 1990 to Wu Liangyong academician in a letter, just due to the different times, the landscape here again changed its form and meaning. The *Quzhou Sports Park* (2022 fig.3), designed by Ma Yansong, has a large skylight at the top and bottom of the building that saves the electricity used for lighting and the ventilation and washing systems, in terms of overall shape. It is a new approach to ecological deconstruction that deepens the connection between interior and exterior spaces while saving energy.

Image.3: Quzhou Sports Park [2022] Architect Ma Yansong (MAD)
Photo: www.archdaily.com

Large areas of cladding were applied to this building. Its green eco-roof serves to naturally regulate room temperature, while also absorbing and filtering rainwater brought in by rainy days, not only storing water but also slowing down the scouring force of rainwater, as this area is one of the regions where rainfall is very plentiful and intense. Covering the soil facilitates the integrated design of buildings and sponge cityscape. When it rains, soil absorbs, stores, infiltrates and purifies water. When it is needed, it releases and utilizes the stored water. It has good flexibility in adapting to environmental changes and responding to natural disasters caused by rain.

Ecological deconstruction also encourages the creation of green and biodiverse spaces. Ecology is a theory of *oikos*: the home, the house, the family, the political state, and ultimately the world, one way or another. In a broader sense, ecology is a cosmology-the ecology outlined in Plato's *Timaeus*, for example, and rewritten by Derrida in the *Chora*. In short, an organism must affirm both itself and other organisms, because each biological entity is intrinsically and differentially related to the other entities in its life context. (Matthias Fritsch 2018, 285) Thus, the goal is not to achieve a better, more harmonious system of environmental ethics, but to reconceptualize each element so that their interrelationships are more salient.

This building breaks the pattern of the previous above ground building and builds most of the building underground, which not only makes the form novel, but also mainly considers the ecological issue, hiding the building in the nature and making them integrated, and at the same time creates more underground space, which is able to get the effect of maximizing the use of space. There are also a number of eco-climatic advantages that add a lot of labels to the ecological deconstruction title of this building.

V. Discussion and analysis

Eco-deconstruction means both the ecology of deconstruction and the deconstruction of ecology. In terms of architectural design, there are two main tendencies: one is to integrate architecture into nature, that is, to incorporate architecture into a cyclic system that is connected to the environment so as to use resources more economically and efficiently, so as to make architecture part of the ecosystem, to minimize damage to natural landscapes, mountains, rocks and bodies of water, so as to make nature part of the architecture. The second is to introduce nature into architecture, to apply high-tech knowledge and to promote eco-architecture and naturalization of artificial environments, which introduces nature into modern cities, reproduces nature, and applies eco-technology to introduce natural landscapes, such as plants and bodies of water, into building interiors.
If we can imagine architecture and ecology as the "Yang" and "Yin" in the Tai Chi diagram, they influence each other, interact with each other, inseparable, primary and secondary, and their coupling relationship constitutes the core of the eco-architecture. From this perspective the main contents of the concept of ecological architecture are:

A. Yang-oriented, yin for yang philosophy.
Architecture is the primary consideration of the design, and ecological elements mainly play a supporting role, which strengthens the diversity of architectural functions and ecological effects.

B. Yin-oriented, yang for yin concept
The harmony and unity of the ecological environment is the primary consideration of the design, and the building emphasizes to a greater extent on the coordination with the environment and becomes a part of the overall landscape, while not losing its own functions and characteristics.

C. The concept of combining yin and yang into a single entity.
Starting from the human needs and cultural and psychological characteristics, on the one hand, from the peripheral environment to highlight the consistency of architecture and ecology, on the other hand, from the internal micro-environment to highlight, the ecological penetration of architectural elements, to enhance the affinity between people and nature in the building.

Lao Tzu begins his work by emphasizing the powerlessness and even futility of words, and in doing so he makes use of the two meanings of "Tao": "Tao" as thought rejects "Tao" as Tao" as thought rejects "Tao" as language, yet the two are linked in the same word. According to Lao Tzu, once a thought that has been grasped internally is expressed in words, it immediately loses its richness and, in Lao Tzu's words, its constancy. Like Plato's Ideas, the Tao is constant and unchanging, and thus Lao Tzu claims that there is no specific variable name that can correctly refer to this constancy. (Zhang Longxi. 2015. 40) But Taoist yin and yang are in constant motion and change; they change all the time. Although they are always changing, they can never escape from that circle, the Tao. Therefore, the above three forms well reflect the Chinese philosophical view of ecological deconstruction.

VI. Conclusion and recommendations

In general, by analyzing the concept of ecological deconstruction in Chinese deconstruction architecture and combining the philosophy of ecology and deconstruction, the following characteristics of ecological deconstruction are derived:

First, natural light and ventilation are maximized. This is achieved by designing buildings to allow as much natural light as possible, which helps reduce electricity consumption. Similarly, ventilation systems aim to utilize natural resources such as wind to create air circulation, helping to maintain comfortable temperatures and reduce energy consumption.

Secondly, the focus is on the efficient use of water. This means implementing rainwater harvesting systems for reuse in non-potable tasks such as watering gardens or cleaning.

Furthermore, eco-deconstruction encourages the creation of green and biodiverse spaces. Green buildings can include gardens and green spaces that help to reduce the heat island effect and create a more pleasant environment for occupants. These spaces can also be used to promote biodiversity.

Another ecological deconstruction is characterized by the use of sustainable materials. Wood is probably one of the most famous buildings in the architectural world. However, we have less common but equally effective and sustainable materials such as cellulose, bamboo and wool. And then there's cork, which is a great thermal and acoustic insulator, straight from the bark of the tree, so there's no need to cut them down.

The last other ecological deconstruction is characterized by the use of natural resources in a way that is less demanding on the environment. This means, inter alia, saving land and implementing the principles of reduction, reuse, recycling and substitution of non-renewable resources with renewable ones in the choice of energy and materials.

Although, we have come up with the characteristics and design strategies of ecological deconstruction through the case studies, we believe that other new ecological issues will emerge over time, and the architects will be aware of their responsibility towards the environment, i.e. embedding ecological knowledge and philosophical reflections in their work for the sake of human being, leaving environment and society.

References

Ernst, H.: Generelle Morphologie der Organismen. Bruck Und Verlag Von Georg Reimer Press. Berlin, 1866.

Aldo, L.: Sand County Almanac. Oxford University Press. New York, 1949.

Frank, B. G. – David, R. K.: The Philosophy of Ecology, from Science to Synthesis. The University of Georgia Press. USA, 1955.

Nietzsche, F.: Thus Spoke Zarathustra. Penguin Books Limited. London, 1974.

Nietzsche, F.: The Gay Science. With a Prelude in Rhymes and an Appendix of Songs by Friedrich Nietzsche; translated, with commentary, by Walter Kaufmann. Vintage Books, 1974.

Robert, V.: Complexity and Contradiction in Architecture. The Museum of Modern Art. New York, 1977.

Martin, H. - Kerell, D.F.: Basic Writings, Routledge Press. UK, 1978.

Derrida, J.: Writing and Difference, University of Chicago Press. Chicago, 1978.

Derrida, J.: Structure, Sign, and Play in the Discourse of the Human Sciences. University of Chicago Press. USA, 1978.

Derrida, J.: Dissemination, The Athlone Press. London, 1981.

Derrida, J.: De la grammatologie. Les Éditions de Minuit. Paris, 1981.

Derrida, J.: The Truth in Painting. The University of Chicago Press. Chicago, 1987.

Derrida, J.: In Discussion with Christopher Norris. Andreas C. P. (ed): Deconstruction in Architecture. London. Academy Editions. Architectural Design, London, 1994. II. 7-11.

Derrida, J.: Chora L Works: Jacques Derrida and Peter Eisenman. The Monacelli Press. New York. 1997

Cooper, G. J.: The Science of the Struggle for Existence: On the Foundations of Ecology. Cambridge University Press. New York, 2003.

Derrida, J.: Psyche. Inventions of the Other. Volume II. Stanford University Press, California, 2008.

Quan, Z.: History of Western Philosophy. Shanghai People's Publishing House. China, 1983.

Paul, W.T.: Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics. Princeton University Press. New Jersey, 1986.

Fritjof, C.: The Turning Point: The New Culture in Science-Society-Emergence, translated by Feng Yu, People's University of China Press. China, 1989.

Qian, X.: On Macro architecture and Microarchitecture. Hangzhou Publishing House. China, 1992.

Zhang, L.: The Tao and the Logos: Literary Hermeneutics, East and West. Duke University Press. USA, 1992.

Andreas, P.: Deconstruction: II (Architectural Design). Academy Editions Ltd. New York, 1994.15-42.

Joan, S.: Martin Heidegger, Being and Time. SUNY Press. New York, 1996.

Liotta, R.: The Postmodern Status Quo, translated by Shi, K. Hunan Fine Arts Publishing House. China, 1996.

Derrida, J.: Chora L Works: Jacques Derrida and Peter Eisenman. The Monacelli Press. New York. 1997.

Habermas, J.: Technology and Science as "Ideology", translated by Li, L. Columbia University Press. New York,1999.

Fritjof, C.: The Tao of Physics: Modern Physics and Oriental Mysticism, translated by Zhu, Y.S. Beijing Publishing House. China, 1999.

Rolston, H.: The Land Ethic at the Turn of the Millennium, Biodiversity and Conservation. Kluwer Academic Publishers. Netherlands, 2000.

Gregory, J.C.: The Science of the Struggle for Existence: On the Foundations of Ecology. Cambridge University Press. England, 2003.

Qian, X.S.: On Macro Architecture and Microarchitecture. Hangzhou Publishing House. China, 2001.

Qian, X.S.: Letters of Qian Xuesen.2007. Vol. 10.pp. 316.

Qian, X.S.: Letters of Qian Xuesen.2007. Vol. 6. pp. 473.

Derrida, J.: Adesso l'architettura. Libri Scheiwiller. Milano, 2008. 87-103.

Tong, L.: Contemporary Western Philosophy of Ecology. Tianjin People's Publishing House. China, 2015.

Cranmer -Byng, L.: Book of Odes (Shi-King). Leopold Classic Library. Australia, 2015. https://www.jzda001.com/index/index/details?type=1&id=12833.[accessed:2023.02.23]

Byung-Chul, H: Shanzhai. Deconstruction in Chinese. The MIT Press. UK, 2017.

Matthias, F.: Eco-Deconstruction, Derrida and environmental philosophy. Fordham University Press. USA, 2018.

Wenyang Liu, PhD student

University of Pécs, Faculty of Humanities, Department, Philosophy Doctoral School

E-mail: liuwenyang925@gmail.com

Tutor: Jolán Orban, Doctor, Professor, University of Pécs

Reviewer: Janos Boros, Professor Emeritus, University of Pécs